

БОГИНЯ НЕБА НУТ І БОГ ЗЕМЛІ ГЕБ, ПАПІРУС ГРЕНФІЛДА, ХХІ ДИНАСТІЯ, ЄГИПЕТ, БРИТАНСЬКИЙ МУЗЕЙ, ЛОНДОН

**Число вийшло
за участю
Фонду Гайнріха Бьолля
(Берлін)**

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА

Тарас Возняк (головний редактор)
Андрій Павлишин
Софія Онуфрив (куратор номера)
Оксана Кісь (куратор номера)
Вальтер Моссманн
Алла Татаренко
Юрій Бабік
Андрій Кирчів

Адреса редакції:
e-mail: ji@litech.lviv.ua

© Редакція журналу «І», 2000

Фемінізм помер — наважуся, перефразовуючи Ніцше, сказати я на порозі третього тисячоліття. І це сповнює мою душу смутком. Те саме можна констатувати і стосовно націоналізму. У нас немає здорової правої ідеї, і у нас немає здорової феміністичної ідеї.

Світовий фемінізм відзначається широким спектром, тут знаходимо все — від радикального фемінізму, який виступає за фізичне знищення чоловіків (як тут не згадати Валері Соланас та її маніфест за знищення чоловіків), через поміркований фемінізм до жіночих організацій, пов'язаних із Церквою, які

також є феміністичними у широкому розумінні цього слова.

Ситуація в Україні нагадує мені відому приказку — чув дзвін, та не знаю, де він. Існує кілька осередків теоретичного фемінізму — Київ, Харків, Одеса. Вони займаються переважно філософією та теорією фемінізму, що безумовно дуже важливо. Поза тим, в Україні існують кількості жіночих організацій різного стибу, які, як на мій суб'єктивний погляд, працюють не надто активно, не мають між собою контакту і конкурують у боротьбі за гранти. Інколи закрадається підозра, що та чи інша жіноча організація була створена під певний грант як одноразовий проєкт. Оскільки відомо, що Захід сьогодні дає гроші на екологію та жінок, отож будемо займатися екологією або жінками! Подібні зловживання напевно бувають завжди, проблема тут полягає лише у тому, щоб відділити зерно від половини.

Часто жіночі організації не знають конкретного предмету своїх досліджень, вивчають все і нічого. З іншого боку, до фемінізму зараховують усе, що містить термін «жінка». Ще один різновид жіночих організацій — жіночі філії чоловічків.

Немає харизматичної постаті, яка б змогла стати виразни-

ком ідей та прагнень жінок. Немає сьогодні такої жінки в Україні. Немає еталону, немає ґрунту і зерна не посіяні. Немає, зрештою, такої постаті і у світовому жіночому русі.

Але повернемося до українського контексту. Українські чоловіки можуть спати спокійно. Матріархат нам поки що не загрожує. Патріархат нам уже не загрожує. І ще одне. Коли жінки-феміністки говорять про чоловіків не інакше, як про ворожу статтю, то я запитую себе, наскільки вони щирі. Для мене так питання не стоїть. Особисто я не хочу проживати в terra feminea. Усім важко в Україні — і чоловікам, і жінкам. Можливо, чоловікам подекуди навіть складніше. Бо чоловік, котрий не може заробити грошей на утримання жінки та дітей, вже не почуватися чоловіком і переживає кризу статевої ідентичності. Лише разом ми можемо змінитися, створивши світ, в якому нам усім буде добре і комфортно.

Чоловіки і жінки справді дуже різні за своєю суттю, і досягають взаєморозуміння лише інколи і на короткий момент, та жити одні без одних вони таки не можуть. Замість протистояння та конфронтації ми обираємо партнерство та співпрацю.

Софія Онуфрив

4	Марта Богачевська	НАЦІОНАЛІЗМ ТА ФЕМІНІЗМ — ОДНА МОНЕТА СПІЛЬНОГО ВЖИТКУ
14	Оксана Кісь	ДЕФІНІЦІЇ ФЕМІНІЗМУ
22	Наталя Чухим	ГЕНДЕР ТА ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ХХ СТ.
30	Круглий стіл журналу «Венз»	НОВИЙ ФЕМІНІЗМ ОЧИМА КАТОЛІКІВ
44	Міґлена Ніколчина	ФЕМІНІЗМ У ЛЮБОВНОМУ РАКУРСІ
55	Інтерв'ю Еліс Шварцер з Доменікою	ДОМЕНІКА, ПОВІЯ
67	Надежда Четкович	EPISTOLAE: ВЕСНА 1999
72	Ясмина Тешанович	ПРО НОРМАЛЬНІСТЬ: МОРАЛЬНА ОПЕРА ОДНОГО ПОЛІТИЧНОГО ІДІОТА
74	Лариса ґармаш	ЛУ САЛОМЕ — «ДОСКОНАЛИЙ ДРУГ» І «АБСОЛЮТНЕ ЗЛО» У ЖИТТІ ФРІДРІХА НІЦШЕ
94	Віта Сусак	CHERCHEZ LES FEMMES À L'ÉCOLE DE PARIS
106	Еріка Джонґ	ДВАНАДЦЯТЬ ХИБНИХ УЯВЛЕНЬ, ЯКІ ПРИТАМАННІ ЖІНКАМ
113	Мануела Ґретковська	LATIN LOVER
129	Марія Кривенко	ХВИЛЕВІ НОВЕЛИ
150	Володимир Єшкілев	ПАТОС

17 ЗМІСТ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

4	Ніколь-Кльод Матьє	ВІН — КУЛЬТУРА, ВОНА — НАТУРА?
21	Таня Хома	ЧИ БУВ ФЕМІНІЗМ В УКРАЇНІ?
28	Славка Вальчевська	ОСОБИСТА СВОБОДА. ДОМАШНІЙ МАТРІАРХАТ
43	Сергей Кузнецов	КАМІЛЛА ПАЛґЯ: ЧОРНА ВІВЦЯ В ОТАРІ АМЕРИКАНСЬКОГО ФЕМІНІЗМУ
58	Сюзанна Вайнґартен, Маріанне Веллерсгофф	ФЕМІНІЗМ БЕЗ ЖІНОЧОГО РУХУ
69	Діана Емдін	ФРАНЦУЗЬКИЙ ФЕМІНІЗМ У ХХ СТОЛІТТІ
74	Валері Соланас	МАНІФЕСТ ТОВАРИСТВА ЗА ЗНИЩЕННЯ ЧОЛОВІКІВ
78	Вірджинія Вулф	ЖІНКИ ТА РОЗПОВІДНА ЛІТЕРАТУРА
87	Тамара Ґундорова	ЖІНКА І ДЗЕРКАЛО
95	Ніла Зборовська	ХАЙ БУДЕ МУЗИКА!
109	Оксана Кісь	ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ ДО ВДОВИ (В УКРАЇНЦІВ У ХІХ — НА ПОЧ. ХХ СТ.)
120	Ясмина Тешанович	АННА КАРЕНІНА У БЕЛґРАДІ
130	Лора Малві	ВІЗУАЛЬНА НАСОЛОДА І НАРАТИВНИЙ ФІЛЬМ
141	Дубравка Уґрешич	А МИ ХЛОПЦІ-МОЛОДЦІ
149	Ольга Токарчук	МАНДРІВКА ЛЮДЕЙ КНИГИ
158	Войцех Айхельбергґер	ЖІНОЧИЙ ГНІВ
162	Мір'яна Бобич Мойсилович	М'ЯЗ, БІЛЬШИЙ ЗА МОЗОК

Марта Богачевська

НАЦІОНАЛІЗМ ТА ФЕМІНІЗМ — ОДНА
МОНЕТА СПІЛЬНОГО ВЖИТКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Нікль-Кльод

ВІН — КУЛЬТУРА, ВОНА — НАТУРА?

4 **Матьє**

Стаття є розділом книги: Nicole-Claude Mathieu «L'Anatomie Politique. Catégorisations et idéologies du sexe». Paris: Coté-Femmes, 1991, pp.43-61. Вперше опублікована у: *L'Homme*. — Т.13. — 1973. — № 3. — С. 101-113

Відродження фемінізму в 60-70-х роках ХХ століття можна порівняти з повторним відкриттям націоналізму в 90-х. Для одних — сенсація, для інших — факт; нове коло після столітньої прогалини для істориків. Усвідомлення та природа ідентифікації індивіда з національними та гендерними ролями є питанням особистого самоусвідомлення. Ми не можемо уникнути ані фемінізму, ані націоналізму, позаяк усі ми маємо стать (gender) і належимо до певної групи, навіть якщо задля особистісного виокремлення ми заперечуємо цю приналежність. Незважаючи на те, чи стосується це всіх індивідів, не всі однаковою мірою усвідомлюють свою приналежність до певної нації чи гендеру. Дехто сприймає свої гендерні ролі як даність, інші носяться з національною ідентичністю. Націю та жінку можна редукувати до єдиного визначення лише в тих суспільствах, де індивіда розглядають виключно як частину чітко структурованого цілого. Розвинуті спільноти складаються з різноманітних індивідів та груп індивідів, які постійно змінюються, взаємодіють і взаємодоповнюються, утворюючи єдине ди-

намірне ціле. У розвинених суспільствах особі притаманно багато ідентичностей, вона грає багато ролей. Якщо суспільство відкрите, тобто індивід може бути самим собою, — суспільні ролі доповнюють одна одну і не конфліктують із суспільством. Натомість, у суспільстві із чітко стратифікованими функціями і жорстко визначеними для кожної особи ролями, індивід не може повністю розкрити свій потенціал, бо таке суспільство детермінує його функцію, і не допускає інших шляхів поза собою. Диктатура визначає ролі своїх суб'єктів; у розвинутих демократіях індивідууми творять суспільство, яке формує дієздатну державу. Динаміка зростання інтересу до націоналізму та фемінізму робить аналіз обох цих явищ в академічних колах дедалі витонченішим, а публічна дискусія довкола цих рухів породжує суперечливі підходи.

Коли після 20-ти років очікування, у 1980 році я врешті отримала візу, яка дозволяла мені працювати в українських архівах, досліджувати історію українських жінок, ті, що приймали мене із совєцького боку, були твердо переконані, що коло моїх ін-

5

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

«Товар видається на перший погляд річчю тривіальною і самоочевидною [...] проте [...] це річ дуже складна, сповнена метафізичних тонкощів і теологічних хитросплетінь», — казав Маркс з приводу «фетишизованого характеру товару» (*Капітал*, т.1). Замінивши у цьому висловлюванні «товар» на «стать» [1], отримуємо приблизний стан міркувань про стать у соціальних науках. «Тривіальний і фетишний» характер статі засновується на її біологічній «очевидності». Стать як *соціальний продукт соціальної стосунків* і дотепер заледве чи є об'єктом пізнання, як ми намагалися це показати у першому аналізі наукового дискурсу (головно соціології). Тоді ми з'ясували, що *відмінність* у підході до двох категорій статі виявляє методологічну безвихідь [2], яку ми знов побачимо тут.

Лише одна стаття завжди спричиняє проблеми, як це засвідчує недавня стаття *Віра та проблема жінок* [3]. Цей текст привертає нашу увагу тому, що його позитивною рисою є визнання: «щось не так» зі статтю в етнологічній літературі; а також тому, що завдяки своєму інтересу і численним передчуттям, які в ньому проявились, він став добрим прикладом труднощів, що їх має здолати традиційна есенціалістська концепція статі.

Автор виходить з твердження, з яким можна тимчасово погодитись: «Методи етнології, що їх назагал ілюструють класичні монографії останніх 40 років, хотіли розгадати код (*crack the code*) великої кількості суспільств без прямого посилання на жіночу групу». Звичайно, — каже він, — на рівні теренових спостережень поведінка жінок (шлюб, господарська активність, ритуали тощо) була вичерпно зафіксована, як і поведінка чоловіків [4]. Проте жінок вивчали приблизно як домашню птицю: вона справді подає голос, але в незрозумілій формі. Жінки рідко «говорять» в етнології: коли переходимо з рівня теренових спостережень на метарівень, тобто у стан необхідного для інтерпретації обговорення, «ми практично опиняємося в чоловічому світі».

1. Надмірне узагальнення біологічної «очевидності»

Як пояснює Арденер згадану ваду, яку він виявив в етнологічній літературі?

Він швидко переходить до розгляду технічних аргументів, що їх звично висувають з приводу труднощів спілкування з жінками під час польових досліджень [5].

тересів — це студії сучасного українського націоналізму, а не жіночого руху, який я тоді досліджувала. Совети боялися українського націоналізму, який вони ототожнювали з необмеженою опозицією до свого режиму. Фемінізм вони вважали західною примхою, не вартою особливої уваги. Гендер — радше суспільну категорію, аніж біологічну характеристику відмінності між статями, — просто ігнорували як несумісну із совєцьким суспільством форму.

Вони мали рацію лише наполовину. Незважаючи на ідеологію політичного централізму та планової економіки, уніфікована совєцька людина так і не з'явилася. Національна ідентичність виявилася сильнішою, навіть якщо вона зазвичай не була чітко окреслена. Націоналізм має широкий спектр — від простого патріотизму до вимоги незалежності, яка може змінити політичну структуру країни, чи переконання про вищість якоїсь однієї культури. Сила істинного націоналізму полягає не в опозиційності (вона може призвести до певних наслідків, або й ні), а в його здатності до здорового самоствер-

дження. Лише хворобливий націоналізм, націоналізм фашизму та ультраправих, будує свою привабливість на ненависті до відомого ворога. Такий націоналізм, як усякий рух, що ґрунтується на неґації, ніколи не досягне справжньої могутності. Але існування крайнього інтегрального націоналізму породжує підозру, що всі різновиди націоналізму не усвідомлюють сили демократичного націоналізму і призводять до ігнорування соціальних та політичних сил. Перетворення патріотичного націоналізму в деструктивні інтегральні рухи призводить до війн, утисків та ґеноциду. Ігнорування здорового націоналізму завжди призводить до дезінтеграції імперій. Совєцький Союз — ще один приклад дії цього загального правила.

Фемінізм має багато значень, кількість яких весь час зростає — рух за рівність статей; залучення жінок до всіх галузей науки та суспільства; розуміння відмінностей між чоловічим та жіночим і подолання цих відмінностей; жіночі студії в рамках широкого суспільного контексту; жінка як категорія сама в собі; використання феміністичної ідеї як аналітич-

Звичайно, він не вважає їх вирішальними, проте не заперечує наявність однієї проблеми: він, фактично, визнає, що жінки не говорять («вони шкірять зуби і відмовляються відповідати на запитання»). Таким чином, «*it is the very inarticulateness of women that is the technical part of the problem they present*» [«Технічною частиною проблеми, яку представляють жінки, є їхня велика безмовність». (англ.)] [6]. Врешті, ця проблема «безмовності» жінок, що постає (як для чоловічої частини досліджуваного суспільства, так і для етнографів), приводить Арденера до наступного тлумачення: чоловіки цих суспільств видаються етнографам (чоловікам та жінкам) *articulate* тому, що спілкуються з собі подібними («*like speaking to like*»). Це відбувається тому, що чоловіки схильні подавати дуже обмежені, скромні моделі суспільства («*bounded models of society*»), які так подобаються етнологам. Зате моделі, що їх могли б запропонувати жінки, на перший погляд не є прийнятними ані для етнологів, ані для чоловіків досліджуваного суспільства, бо, на відміну від цих двох категорій експертів, жінки не так охоче розглядають суспільство як природно розділене; їм бракує метамови суспільства («*they lack the meta-language for its discussion*»).

Не бажаючи на цьому зупинитися, все ж корисно повернутися насамперед до твердження Арденера про те, що «жінки не говорять», або відмовляються говорити під час теренових досліджень.

Протилежних прикладів не бракуватиме. Дуже можливо, що це буде справедливо у суспільстві баквері в Камеруні (патрилінійному, патрилокальному, надзвичайно потенційно-чоловічому, згідно з поданим автором описом), але найсуттєвіше питання наступне: у якому (чи яких) суспільстві (чи суспільствах) жінки не говорять? До того ж, існує ціла градація цього «не говорити». Що слід думати, наприклад, про розповідь Р.Ф.Фортюн: «... жінки заздрили і ревнували через те, що чоловіки були мені за інформаторів, і відтак лише чоловіча стаття скористала з моїх опитувань. Ніч і я сама-самісінька, бо жінки узвичаєним способом змусили чоловіків вийти: мій намет наповнюється жінками, які згоряють від нетерпіння надати мені інформацію та отримати тютюн» [7]. «Статева заздрість» чоловіків є надто відомим поясненням труднощів, з якими зустрічається чоловік-етнограф при входженні у контакт із жінками. Цікавим є той момент, що це суспільство, де жінки мали соціальну можливість здолати чоловічу перешко-

НИКОЛЬ-
КЛЬОД МАТЬЄ
ВІН —
КУЛЬТУРА,
ВОНА —
НАТУРА?

ного інструменту у філософії та її використання для зміни характеру аналітичних підходів. Проте насамперед фемінізм виник із усвідомлення існування самости названої жінкою та її права на самовизначення. Самість — це небезпечний термін — водночас багатозначний і такий, що виражає раніше впроваджену чи й неіснуючу категорію — і так само неозначений, як і всі інші концептуальні категорії, взаємопов'язані між собою. Будь-яке приховане або відкрите гноблення жінок створює і закріплює умови, які стимулюють розвиток відкритого суспільства, котре буде і зможе ефективно протистояти шовіністичним і тоталітарним режимам. Суспільства з пасивним населенням, в яких індивідууми не усвідомлюють власної ідентичності в політичній, соціальній та культурній сферах, більш схильні піддаватися авторитарним режимам, ніж суспільства, в яких індивідуальна ініціатива має широкі можливості для розвитку.

Аутсайдери псевдонауково вивчають націоналізм, в той час як власне націоналісти надають перевагу емоційним лозунгам перед теорією. Фемі-

нізм, хоча й так само дуже диференційований, вивчають переважно його прихильники, які шукають значну кількість нюансів у значенні поняття «фемінізм». Феміністичні аргументи базуються на розумі, демонстративних доказах та об'єктивних критеріях, зафіксованих більшістю сучасних наукових термінологій.

Коли жінки керуються емоціями, вони керуються співчуттям до пригноблених та ідеями миру. Проте вони не здатні опиратися емоціоналізму, стосованому владою, і владоможці користаються з цієї податливості. Тому між багатьма функціями фемінізму найпершим є аналіз мови, яка вживається в публічному дискурсі, щоб побачити якого значення надають жінки та чоловіки емоційним гаслам, які маскують приховані цілі, в основному — потаємні думки, сформовані конструкти та виправдання авторитарного контролю. Суть фемінізму полягає у праві на визначення сутності. Феміністи-теоретики вступають у конфронтацію з філософськими виданнями, які не обмежуються жіночими проблемами і намагаються окреслити жіночу сутність у її сто-

7

МАРТА
БОГАЧЕВСЬКА
НАЦІОНАЛІЗМ
ТА ФЕМІНІЗМ —
ОДНА МОНЕТА
СПІЛЬНОГО
ВЖИТКУ

ду. Інакше кажучи, питання полягає в тому, щоб шукати, в яких суспільствах чоловіки вірогідно мають змогу (від явного примусу до поступливої згоди жінок) перешкоджати жінкам говорити (і, також, у яких суспільствах немає помітної різниці у спілкуванні етнологів з представниками обох статей).

Ось інший показовий приклад із праці Маргарет Мід [8]: «Молоді люди, які працювали у білих, повертаються і навчають молодших за себе Pidgin English [псевдомова, суржикова суміш англійської мови та місцевого діалекту. — Прим. перекл.], а ті, у свою чергу, навчають цьому зовсім маленьких хлопчиків. У ставленні до pidgin існує певне класове почуття, що перешкоджає жінкам, які не від'їздять на заробітки, його вивчати [...]. Дівчата часто присутні на цих уроках, вони слухають чоловіків, які розмовляють pidgin з хлопцями. Коли чоловіки розлючені, вони говорять мовою pidgin до дівчат та жінок, але, окрім двох винятків, жодне слово pidgin не злітає з жіночих вуст.

Охоплені шаленством жінки говоритимуть чудовим pidgin — місцеві мешканці пояснюють це впливом духа старого робітника, який оволодів ротом жінки. Інший виняток є, мабуть, ще показовішим: це ситуація, коли маленькі дів-

чатка, наслідуючи своїх братів, навчають молодших дітей мови, яку вони зазвичай відмовляються розуміти і не хочуть нею розмовляти. Ці два приклади є цікавими, бо вони дають нам зразок навчання, яке здійснюється цілком інакше, або не зовсім так, як раніше, — оскільки маємо змогу почути цих жінок, що проявляють себе».

Щодо другого твердження, згідно з яким жінки не подаватимуть тих моделей суспільства, яких хотіли б етнографи, бо не володіють необхідною для цього метамовою, то воно — безпідставне. Не бажачи нагороджувати приклади, знову зачитуємо уривок із Маргарет Мід, яка стверджує, що у племені манус (а це суспільство годі загідозрити у «матріархаті») маленькі дівчатка є значно кращими інформаторками з багатьох питань, які найбільше цікавлять етнографа: «Саме маленькі дівчатка першими усвідомили соціальну структуру — вони знають усі шлюбні зобов'язання в групі [...] Хлопчики ніколи безпосередньо не роблять коментарів такого типу щодо повсякденного життя спільноти і назагал вони не володіють необхідними відомостями, щоб поринати у роздуми, навіть дуже обмежені, про триб соціального життя». І, трохи далі, з приводу образу селища: «Ми викладаємо в обох випадках те,

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

сунку до більшого цілого. Феміністична теорія виходить за межі проникнення персонального в політичне, бо містить також концепцію якоїсь спільноти — сукупності особистостей, чи безпосереднього оточення, а також політичне буття, фізичний всесвіт, етичні норми та абсолют. Суспільне входить у приватне, незважаючи на поділ понять. Коли жінки визначають самих себе, вони розширюють розуміння світу і тому не можуть бути відокремленими від нього.

Жіночі студії з'явилися в контексті принципу невизначеності Гайзенберга та всієї пост-модерністської критики. На відміну від націоналізму, який кодифікував свої символи та мітологію до того, як його пересічний послідовник пізнав наукове застосування таких термінів як «побудова суспільства», «відкриття нації», «формування стосунків», фемінізм досяг широкого загалу в складніший період. Концепцію жінки не можна зводити виключно до узагальненої категорії. Жінка є аморфною лише в рамках біології, і не так багато жінок здатні примирити біологічний дуалізм із соціальною сферою. Ми

долаємо бінарність, аби відновити «культурну ідентичність у багатокультурному контексті». Згідно з Юдіт Батлер, ми навіть можемо бути амбівалентними щодо можливості розмірковування про буття такої сутності, як «Жінка», проте коли Батлер пропонує поширити гендерну ідентичність в сенсі промови *de facto tolerance*, нам треба пам'ятати, що поширення національних держав не обов'язково сприяє толерантності. Ідеалістичні уявлення про націоналізм та фемінізм, наче їхній тріумф покладе кінець війнам і жадібності, кумедні, вони не мають багатоваріантності інших соціальних переконань, які виражають примітивніші сподівання складнішою мовою. Упродовж останніх десяти років науковці, котрі вивчали роль жінки в суспільстві та історії, ангажуються в перевірені часом академічні дослідження дефініцій: суть, прагматизм, прагматична сутність, трансверсальна політика, глобальний, локальний. Будь-хто втаємничений у феміністичні дослідження знає про взаємопроникнення літературної теорії та феміністичної думки. Через гетерогенність свого первісного аналізу, який стрімко перейшов від сус-

що сказали маленькі дівчатка. Справді, хлопчики роблять мало коментарів такого типу: перебуваючи менше часу у товаристві жінок, вони менше знають про те, що відбувається» [10].

Отже, тут ми маємо справу з надмірними узагальненнями. Звичайно, Арденер час від часу вважає корисним пом'якшити свої висловлювання, кажучи «у більшості суспільств», або навіть «звісно, я перебільшую, аби зробити речі зрозумілішими»... Однак це той різновид узагальнення, що ґрунтується на «статистиці», до того ж дуже поверховий — він лише посилює плутанину. Якщо і існують соціальні явища, щодо яких без вагань висловлюються поспішні узагальнення — яких в антропології не допустили б для жодного іншого явища, — то це якраз ті, що стосуються статі [11], і все тому, що хочеться неодмінно віднайти «загальний» соціологічний феномен — не важливо, який саме — аби лише він співпадав з універсальною біологічною дихотомією.

До речі, повернімося до питання статі самого етнолога. На початку публікації нашу увагу привернув той факт, що самі жінки-етнологи не могли подолати «проблеми жінок». Але чому це жінки-етнологи повинні краще за своїх

колеґ-чоловіків долати цю проблему? [12] Чи не тому, що ми дозволили собі керуватися біологічним (отже — креаціоністським) визначенням статі: імпліцитно жінка-бо завжди жінка, доки існує суспільство, до якого вона належить.

З однієї недавньої дискусії про труднощі польових досліджень, пов'язаних зі статевою приналежністю [13] можна було легко зробити висновок: недостатньо бути жінкою, аби повноцінно спілкуватися з жінками (так само, як не досить бути чоловіком, щоб усе знати про чоловіків...)! Бо найперше питання — яке може видатися дивним — полягає в тому, аби знати що таке чоловік і що таке жінка у суспільстві, в яке потрапив етнолог. У пригоді, що трапилась з Фортюном, навіть відмежовуючись від суто сексуальних аспектів [14], цікаво разом з ним відзначити, що добюанці не вважають чоловіка мужнім без любовної магії. Чи можна з цього зробити висновок, що доки Фортюнові не дали приворотного зілля (а насправді він навряд чи хоч трохи його вжив), етнограф перебував у становищі жінки? Так само свідчення етнологів-жінок говорять про те, що репрезентації, які чоловіки та жінки витворили зі свого статевого статусу («зі сторони чоловіків», або «зі сторони жінок»), — як і його прийняття чи відкидання жінками — сутте-

пільної та соціальної ролі індивіда до міжособистісних стосунків, а відтак до мінного поля сексу, самости та ідентичності, фемінізм розкладає сам себе згідно із його основними догмами. Предметом гордості теоретики фемінізму вважають аналіз двозначности, зосередженість на амбівалентності, пошук N-ного прихованого значення в кожному терміні. Дехто, особливо ті, хто сумніваються в обґрунтованості феміністичного дискурсу, вважають всі дослідження жіночого питання непотребом на кшталт феміністичної ідеології або теоретизування.

Ранній фемінізм, як і романтичний націоналізм початку XIX сторіччя, ставив за мету міжнародну співпрацю, мир і відмову від насильства. Соціалістичний революційний фемінізм поступився феміністичними цілями заради вищого добра, яке було визначене чоловіками; інтегральний націоналізм поставив увесь націоналізм під підозру, а всіх жінок зробив рабнями вищих цілей. Лише за останнє десятиліття фемінізм та націоналізм стали предметом єдиної дискусії. І в якості жінок, і в якості членів певної нації жінки стоять перед тим самим супереч-

ливим бажанням: потреба бути індивідуальністю, але водночас належати до якоїсь групи. Як тільки я стала націоналісткою, я приєдналася до групи, якою б маленькою чи незначною вона не була. Але коли я стала феміністкою, я прийняла індивідуальне рішення. Феміністки, які живуть в державах, де їхня етнічна культура не була домінантною, змушені боротися водночас і за національне, і за гендерне утвердження. Як тільки юридичні перешкоди для реалізації прав жінок усунуто, боротьба за права жінок спрямовується проти неконкретних об'єктів – соціально-політичної системи; структури суспільства; особистісних стосунків; сім'ї, гендерних ролей – тобто того, чому завжди відводиться другорядна роль у визвольній національній боротьбі. Ба більше, як тільки жінки усвідомлюють свою потенційну роль в суспільстві, вони відчують відповідальність за це суспільство. Не маючи владних важелів, жінки все ж відчують себе винними за умови, не ними створені. Перед початком Першої Світової війни, жінки-активістки, вихідці із середнього класу, утворили Міжнародну Жіночу Раду, як силу, що мала б

9

МАРТА
БОГАЧЕВСЬКА
НАЦІОНАЛІЗМ
ТА ФЕМІНІЗМ –
ОДНА МОНЕТА
СПІЛЬНОГО
ВЖИТКУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

во варіювалось не лише в різних суспільствах, але й у межах кожного з них – у різних соціальних площинах (на рівні повсякденности чи на сакральному рівні, залежно від типу ритуалу тощо) [15].

Якщо відмовитись від розгляду категорій статі як внутрішньо-розділених і такого ж підходу до етнологів й тих, кого вони вивчають, і натомість зважити на те, що вони визначаються через та у їх відношеннях, то можна побачити, що: 1) у стосунках етнологів та тих, кого він досліджує, жінки-етнологи, як і чоловіки, перебувають – завжди своєму становищу європейців – у відносинах домінування (чи інколи просто відстороненості), і це переважає над їх біологічною статтю. [16]; 2) у відносинах чоловіків та жінок всередині суспільства, де жінки «не говорять», слід зважати на вірогідні відносини влади поміж чоловіками та жінками. Відтак стане зрозуміло, що чоловіки такого суспільства поділяють з етнографом будь-якої статі цю так звану трудність спілкування з жінками. «Подібні розмовляють з подібними» означатиме «домінуючий розмовляє з домінуючим».

Інакше кажучи, коли автор видає за «аналіз» проблеми твердження, що чоловіки досліджуваних суспільств та

етнологи є однаково *articulate* (володіють мовленням – О.К.), він насправді лише це констатує. Але як тепер узгодити думку (звісно, імпліцитну) про те, що жінка повинна б краще розуміти жінок, з іншою, згідно з якою у жінок-етнологів той самий спосіб формалізації, що й у чоловічої спільноти? Чи, може, жінки-етнологи не є вповні жінками? І чи, врешті, існуватиме для автора «проблема жінок-етнологів»? Якщо проблема криється тут, її розв'язок, на нашу думку, не варто шукати ані в понятті «жінка-в-собі», ані в особливості жінок, яких вивчає етнолог, а лише – ми це побачимо наприкінці викладу – в нашому суспільстві, і це не буде проблемою тільки «жінок»-етнологів.

Однак автор не сформулював питання, бо – і це один з найбільш захоплюючих аспектів статті – хоч він і ставить під сумнів теоретичний дискурс етнології, «нездатної розговорити жінок», але робить це не для того, щоб розглянути його в межах того суспільства, яке цей дискурс породило: він одразу вбачає підґрунтя невідповідности цього дискурсу у гаданій правді досліджуваних суспільств, яка полягає у безмовності (*inarticulateness*) жінок та здатності до мовлення (*articulateness*) чоловіків. Таким чином те, що відображається в етнологічній літературі, мало б бути

зупинити всі війни. Сараєво 1914 року показало, що вони помилялися. Через чотири покоління, в Сараєво 1992 року на міжнародному жіночому конгресі, німкеня визнала жінок відповідальними за невдачу у збереженні миру на Балканах.

Фемінізм сьогодні нездатний створити такого рівня міжнародну жіночу силу, якою були демократичний націоналізм чи ідеалістичний соціалізм. Незважаючи на дві світові війни, ідея недержавних організацій існує, і власне Міжнародна Жіноча Рада, заснована 1887 року, в 1945 році стала першою неофіційною недержавною організацією при ООН. Сьогодні НДО є важливою міжнародною силою, багато з них мають феміністичні цілі без феміністичної риторики. Шляхом проведення робочих зустрічей, нарад та підготовки публікацій вони займаються темами насильства у сім'ї, контрацепції і прихованої дискримінації. Багато з них пропонують економічні програми, спрямовані на боротьбу із бідністю.

У своїй більшості жінки є послідовними. Нелегко спокусити їх надто традиційною або дуже рево-

люційною модою. Багато феміністок пам'ятають, що жінки не найкращим чином показали себе в часи революцій, в часи зміни суспільства шляхами, покликаними інкорпорувати жінку в нього. Багато хто з власного досвіду знають, що колись жіночі організації були допоміжними у деяких аутсайдерських групах. Жінки ставали дзеркалами цих груп і небагато могли зробити для сприяння суспільству і собі самим.

За винятком дуже коротких проміжків часу фемінізм, подібно до націоналізму, не був масовим рухом. Проте у випадках, коли жінки досягали критичної маси, вони були здатні досягти деяких значних результатів, як-от виборче право у західних індустріалізованих суспільствах, або законодавство про рівні права 1979 р. у США, безпосередньо пов'язане з вуличними демонстраціями проти війни у В'єтнамі тощо. Асоціація солдатських матерів України створила сприятливий клімат для розвалу Совецької армії; жінки Індії, незважаючи на соціальну традицію, стають активними в політиці. Російська Асоціація солдатських матерів упродовж останніх

простим переспівом теренових матеріалів? Легка відмова від самокритики. І відкидання [заперечення, неприйняття] питання стосовно жінок-інших, особливість якого полягає у тому, щоб «менше відокремлювати суспільство від природи»...

II. Від біологічної «очевидності» до методологічної суперечності

Імплицитне осмислення статі більше чи менше імплицитне у термінах внутрішньо-замкнутих матеріальних категорій, відмовляючись помічати, що вони завжди визначаються у системі соціальних відносин, призводить спочатку до приписування їм загальних ознак (*articulatness, inarticulatness*) і до висловлювань у термінах смислу: моделі, репрезентації, символізм, *притаманні* кожній статі; згодом – до закріплення цих атрибутів та смислів як відмінних, тобто взаємно-протилежних.

Оречевлення, яке ґрунтується на моделі біологічної відмінності: чоловіки та жінки «природно» матимуть різну поведінку, різний спосіб мислення, різну візію себе та світу.

Таке зведення категорій статі до їх біологічного визначення, виявлене нами на рівні імпліцитного дискурсу, знаходить підтвердження на рівні дискурсу явного, позаяк Арденер, у своєму бажанні пояснити відмінність між чоловічою та жіночою картинами світу (існування якої він стверджує), починає чітко засновувати її на біології, тобто на тому, до чого «в результаті» зводять будь-яку, навіть визнану соціальною, відмінність у площині статі. Таким чином, логіка системи розкриває себе в ідеї біологічної причинності. Ось у чому експліцитно висловлене значення статті, і саме це нас цікавить.

Але постає одна суперечність. Річ у тім, що Арденер розгорнув аналіз у термінах людських відносин, і, – вірний нашій культурі, де сама мова вчить, що «стать» – це жінки, – мимоволі приходиться до бачення витоків жіночої картини світу у біологічному, а чоловічої – у соціальному. Тобто він вдається до двох різних систем пояснення кожного з цих двох проявів одного феномена.

«Здатність» чоловіків подавати моделі свого суспільства Арденер пов'язує з політичним домінуванням чоловіків, яке приводить їх до усвідомлення інших культур і до визначення «їх-самих-та-їхніх-жінок» через протиставлен-

НИКОЛЬ-
КЛЬОД МАТЬЕ
ВІН –
КУЛЬТУРА,
ВОНА –
НАТУРА?

10 років залишається важливим політичним явищем локального та міжнародного значення, і є однією з небагатьох, які виступають проти Чеченської війни. В 1996 році жінки доклали зусиль до активізації мирних ініціатив у Північній Ірландії, жінки Палестини та Ізраїлю сприяли кращому взаєморозумінню в регіоні. Ця активність здійснювалась не в опозиції до націоналізму, але задля підтримки мирних прав людей та націй. З іншого боку, колишній югославський жіночий рух виявився занадто слабким, незважаючи на його декларацію інтернаціоналізму та намагання окремих індивідів пом'якшити балканський конфлікт. Схоже, націоналізм є явищем природним, а інтернаціоналізм — набутиим. Це не добре і не погано; це — факт. Це врешті-решт привело б до намагань фемініста концентрувати увагу чи й впливати на націоналізм. Різноманіття фемінізмів відображає різноманіття суспільств, в якому жінки живуть. Той факт, що жінки стосують цей термін, є результатом ефективного вивчення ролі жінки в суспільстві і як індивіда. Жінки набагато випередили час, коли значення терміну було обмежене за-

хідним варіантом правової рівності і гендерного паритету. Жінки усвідомлюють, що статева дискримінація переважає політичні, економічні та світоглядні системи. Навіть коли суспільні питання стосуються проблем біології, ці питання для жінок є більш реальними, ніж для чоловіків. Жінки вже знають, що лінія між біологією та почуттями настільки примарна, що згадувати про неї немає змісту. За словами Лінди Ніколсон, феміністки є «посередниками між групою ґіноцентризму з одного боку, та певними формами постструктуралізму з іншого». Жінки винайшли прагматичний погляд на мову та на усвідомлювану суб'єктивність як усталену дискурсивно, а також власну інтерпретацію есенціалізму. Доведення того, що жінки більш природно тягнуться до особистого та емоційного рівнозначне аргументові, наче російська музика більш духовна, ніж німецька. Якщо двічі подумати про вплив теорій національних ідентичностей, то це викличе вагання щодо гендерної генералізації.

Успіх сучасного жіночого руху найбільш очевидний, коли йдеться про факт, що молоді жінки не

ня до «інших-чоловіків-та-їхніх-жінок». Жінки як категорія вилучені з розряду політичного і, згідно з Арденером, лише переймають моделі чоловіків [17]. Тут пізнаємо дуже поширену в етнології думку щодо універсальності політичного домінування (хоч знов йдеться лише про статистичне узагальнення), яка зазвичай дозволяє уникати аналізу існуючого стану речей.

«Політичне домінування» чоловіків окреслюється як постійна, стала риса визначеної біологічної категорії: політика для чоловіків є тим, чим є снодійна риса маку — властивістю [18]. Прикметно зазначити, між іншим, що вловлений у тенета біологічного фетишизму автор не може стриматись, щоб не висловити свої соціологічні міркування у біологізованих термінах: «*Thus, all such ways bounding society against society (...) may have an inherent maleness...*» [«Таким чином, всі подібні способи розмежування суспільства проти суспільства (...) мали б неодмінно бути маскулініними» (англ.)] По суті, можна було б сказати, що чоловік є біологічно культурним...

Жінка ж, навпаки, буде біологічно природною. Жінки не лише не можуть, як ми це щойно побачили, самостійно осмислювати самотутність суспільства, до якого вони на-

лежать, але також — і цього разу з причин «природних», а не політичних — вони не здатні протиставляти стан суспільний станові природному: «Вони завжди надаватимуть модель суспільства, яка становитиме цілісність, що водночас охоплює і чоловіків, і їх самих. Вони фактично можуть дати модель, згідно з якою жінки та природа перебувають поза чоловіками та суспільством»; справді, «чоловікам слід визначати себе водночас щодо жінок і щодо природи. *Оскільки жінки біологічно не є чоловіками*, було б дуже дивно, коли б вони визначали себе супроти природи у той самий спосіб, що й чоловіки» [19].

Одне слово, жінкам притаманне настійне прагнення знову здійснити стрибок у природу («*overlapping into nature again*»), від якої чоловіки чітко відмежовують суспільство. Звичайно, Арденер зауважує схильність чоловіків «маргіналізувати жінку при визначенні того, що є «дике» — і це можна зрозуміти, каже він, зважаючи на те, що репродуктивні можливості жінок не перебувають під чоловічим контролем». Але він додає: «Оскільки для жінок ці властивості зовсім не другорядні, бо є частиною їх жіночого єства, дуже схоже, що жіноча модель світу повинна також трактувати їх (жінок) як центральних». Отже, таким чи-

бачать проблеми — вони беруть цю рівність та можливість як норму і не вбачають сенсу у сприянні «феміністичній риторичі». Гасла фемінізму були сприйняті широким суспільним загалом і використовуються ЗМІ. Жінки показали дивовижну гнучкість у віднайденні шляхів роботи всередині і поза межами системи для адресування власних потреб. Істинна цінність жіночих студій полягає в тому, що феміністична перспектива, яка поступово розширюється, дозволяє нам краще зрозуміти загальнолюдські умови. Коли ми подивимося на міжнародний фемінізм, то побачимо, як функціонує колоніальне суспільство; ми можемо бачити, як редукується ця рівність, але не обов'язково для жінок-трактористок; і як відхід у монастир може швидше привести до самоутвердження, аніж до відмови від себе. Жінки формують розуміння спорідненості фемінізму і утвердження добробуту в суспільстві.

Питання, які стосуються жінок, є соціальними проблемами, і суспільство, зазвичай, частіше співвідносить їх із жінками: діти, здоров'я, добробут, сільське господарство, вода, їжа та притулок. Та-

ким чином, те, що стосується жінок, стає частиною суспільної програми навіть у сферах, де буцімто немає феміністичного руху.

Фемінізм допомагає дивитися крізь ідеології, розуміти, як функціонують суспільства та системи влади. Жінки як група проявляють амбівалентність щодо загальних цілей, але підтримують специфічні програми. Отож, хоча фемінізм не може бути мобілізуючою ідеологією, бо його суть сконцентрована на взаєминах із зовнішніми чинниками, індивідуальні феміністичні цілі стають ефективними гуртуючими факторами. Це фемінізм дії, зобов'язуючий та прагматичний, він нікого не вмовляє. Націоналізм дає додатковий корисний інструмент для розуміння прихованої структури суспільства і ролей індивіда, яких від нього очікують. Жінкам слід використовувати це, а не ігнорувати можливостей. Фемінізм глибше проникає у функціонування особистості та взаємин у суспільстві, і тому створює кращі шанси для його стабільності. Жінки створюють організації, щоб заявити про свої специфічні потреби у суспільстві — збільшення кількості жінок у політичних

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ном, (встановлена) відмінність між чоловічими моделями і моделями жіночими полягає для Арденера у факті, що жінки менше відокремлюють суспільство від природи, і саме через це, слід розуміти, вони не є до нього ближчими. Лише жінки мають «необхідну» спорідненість з природою. Обидві статі у певному сенсі є біологічні, але одна є більш «природна», аніж інша. Здається, тут надто поспішно забувають, що ця «репродуктивна властивість» — вияв природних сил — стосується не лише жінок... У багатьох суспільствах плідність є справою і чоловіків також.

Нарешті, навіщо шукати у біологічній відмінності, яка стосується обставин відтворення життя, причинного пояснення ймовірної відмінності властивих кожній статі репрезентацій та ритуалів? Інші «природні» явища (наприклад, смерть) навпаки ставлять обидві статі в одну безумовно ідентичну біологічну ситуацію, проте вони також можуть породжувати репрезентації та ритуали, притаманні кожній статі.

Те, що суспільства спираються на відмінність між статями у царині репродукції аби створити відмінності соціального порядку, не повинно призводити до думки, що причина цього *полягає* у біологічній відмінності.

Нарешті, звертання до біологічного пояснення підлягає подвійній критиці: і його засад, і його однобічного характеру. До того ж, чи справді жінки «уподібнюються дикому світові»? Навіть коли припустити разом з Арденером, що основним питанням для людства мало б стати узгодження двох опозицій *культури до природи та чоловіка до жінки*, другу з них (чоловік/жінка) все ж слід віднести до розряду, позначеного першим терміном першої опозиції (культура). Чому б антропологу, коли вже він має намір не лише описати окрему культуру, а й запропонувати універсальні пояснення, не вдатися до мудрости племені бороро? «Якщо мислення бороро (схожих у цьому на етнографу) підпорядковане фундаментальній опозиції природи та культури, то це означає, що людське життя залежить (згідно з Дюркгаймом та Контом і багатьма іншими соціологами) від культури» [20].

Сенс поданого у статті опису бакверійських жіночих ритуалів, пов'язаних з духами води, не обов'язково впливає з тези, що жінки, окреслюючи кордони свого світу, *включатимуть* у нього й дике. Цей опис очевидно вказує на прагнення до «соціалізації» дикого (а не навпаки), до реінтеграції жінок, які перебувають у кризі, в межах су-

НИКОЛЬ-
КЛЬОД МАТЬЄ
ВІН —
КУЛЬТУРА,
ВОНА —
НАТУРА?

структурах, надання юридичної допомоги та консультацій, організація самопомоги, різноманітних специфічних шляхів посилення самоусвідомлення не в загальних, а в численних конкретних речах. Блискучим прикладом такого типу фемінізму є ніхто інший, як Мілена Рудницька, з якою український читач може ознайомитися в оригіналі у нещодавно виданій книзі.

Ідеології намагаються виправити ситуацію, але в процесі втілення вони завжди породжують інші проблеми. Функція концептуалізації полягає у представленні сучасного стану проблеми, а не її фінального вирішення. Сьогодні навіть так звані точні науки допускають теорію лише з певним наближенням до точності, в жодному разі не як остаточні докази. В структурах та особистостях чітких меж не існує. Ми повинні зрозуміти нації поза риторикою, і фемінізм поза теорією, як взаємодоповнюючі фактори, що своїми обмеженими засобами здатні сприяти бодай незначному покращенню суспільства. Націоналізм як неправильно використана теорія — небезпечний, як організаційний принцип —

корисний, і центральний — як інструмент для розуміння політичної та соціальної реальності. Те саме стосується і фемінізму.

Я розпочала дослідження жіночих рухів у Східній Європі та в Україні як соціальних явищ і методів суспільної заангажованості. В час, коли я опублікувала розширений вступ до історії жінок на Україні, я знала, що Україна як нація говорить лише впівголоса. Жінки працювали, чоловіки задавали тон високого дискурсу. Так, є жінки письменниці, поетки, артистки, вчені, — але голос жінок ще не повністю усвідомлено. Половина України ще сама себе не знає, інша половина — чоловіки — вважають, що жінки вже сказали все, що мали сказати. Росіяни та поляки не розуміють, чому українці, коли мають шанс, не стають частиною більшої домінуючої групи. В такому ж стилі багато чоловіків і деякі жінки не усвідомлюють, що без автентичного голосу всіх індивідуумів Україна не буде цілісною.

Переклала з англійської Софія Онуфрив

13

МАРТА
БОГАЧЕВСЬКА
НАЦІОНАЛІЗМ
ТА ФЕМІНІЗМ —
ОДНА МОНЕТА
СПІЛЬНОГО
ВЖИТКУ

пільства, що теж перебуває у кризі. Одним з найпоказовіших моментів ритуалу є той, де жінка повертається до життя, коли почує поклик іншої жінки, яка вже *liengu*, тобто посвячена у таємну мову [21]. Цей ритуал, як і багато інших, «домовляється» з диким. Те, що жінки баквері, повернувшись ввечері після цілоденної праці поза огорожею, у лісі, постійно повторюють слово «хашці» у наріканнях на своїх чоловіків, і те, що чоловіки баквері прирівнюють жінок до «wild» [дикі (англ.)], не дозволяє стверджувати, що вся група людей, здійснюючи один ритуал, вважає його способом уподібнити себе до дикого [22].

Разом з тим, неможливо без іронії сприймати слова автора, який каже про духів води (цього разу чоловічих) у племені дуала, що вони «символізують панування чоловіків над глибинами [океану]».

III. Повернення до слова, але слова про що?

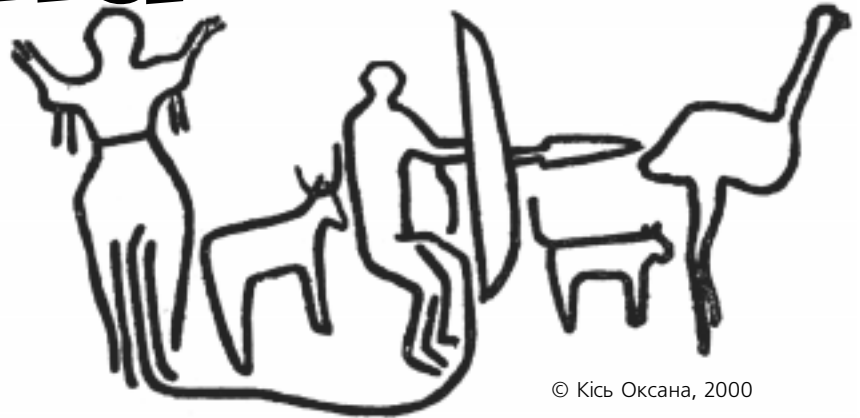
Одним з найпоказовіших аспектів статті, про яку йде мова, є те, що врешті-решт, попри своє бажання повернути жінкам слово, Арденеру не вдається утвердити жінок як суб'єктів, і все тому, що він залишає їх на маргінесі сус-

пільства — там, куди (він і сам не перестає про це казати) чоловіки схильні жінок відкидати...

Вже сам авторський спосіб визначення власного завдання (яке воно — «суто жіноче бачення» світу) змушує цей світ знов замкнутися на жінках і тільки на них. Єдиний об'єкт мислення, який Арденер визнає для світу, це... жінки: де вони знаходяться? Почасти — у світі чоловіків? Здебільшого — у дикому для чоловіків світі? Однак у поданих автором деталях та висновках щодо символіки ритуалів *liengu* (де він наполягає на протиставленнях щодо чоловічих символів), можна виявити думку (різку, очевидно) про те, що жінки баквері формуються з позиції чоловіків відносно жінок у суспільстві. Проте він вилучає цю думку зі своїх узагальнень, пишучи: «... because [men's] model for mankind is based on that for man, their opposites, woman and non-mankind (the wild), tend to be ambiguously placed [...] Women accept the implied symbolic content by equalizing womankind with the man's wills» [«Оскільки модель людства ґрунтується на моделі чоловіків, існує тенденція двозначного розташування їхніх опозицій — жінки і не-людства (дикого) [...] Жінки сприймають прихований символічний зміст, уподібнюючи жіноцтво та чоловіче дике» (англ.)]

ДЕФІНІЦІЇ ФЕМІНІЗМУ

Оксана Кісь

© Кісь Оксана, 2000

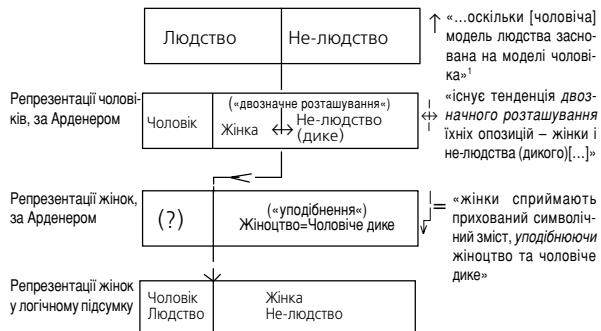
h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

Він передає це такою схемою:

Проте, суворо дотримуючись темнів автора, тобто вказуючи відмінність значення між частиною фрази, яка стосується чоловіків, та частиною, що пов'язана з жінками, приходимо до схеми складнішої і показовішої:

НИКОЛЬ-
КЛЬОД МАТЬЄ
ВІН –
КУЛЬТУРА,
ВОНА –
НАТУРА?

«Уподібнення» самими жінками жіночого світу та світу дикого вимагає, як це показує пересування ліворуч від демаркаційної лінії поміж людством і не-людством, заперечити будь-яке культурологічне його визначення. Словом, коли Арденер каже, що моделі, розроблені жінками для себе не є складовими тих моделей, що їх розробили чоловіки для визначення людства, можна звичайно вірити. На його думку, жінки йдуть далі за чоловіків (для яких суспільство залишається попри все «їхнім-та-їхніх-жінок», хоч вони й децю відштовхують цих останніх до дикого): не тільки жінки переступають границі, безпосередньо уподібнюючись дикому, але – більше того – не можна не зауважити порожньої клітинки (яку ми позначили знаком запитання (?)), яка свідчить про відсутність чоловіків у т.зв. «жіночій репрезентації». Жінкам фактично відмовляють у будь-яко-

¹[Зауважимо, що напрям стрілки між *mankind* та *man* (навмисно залишеної у нашій схемі такою, як її подав автор) повинен бути зворотнім, щоб цілком відповідати викладу, вказуючи на те, що саме чоловіча практика проєктується на поняття людства, а не людство втілює себе у чоловікові. Накреслення стрілки є характерною помилкою есенціалістського мислення.]

Наприкінці 60-х років у Європі та США в межах багатьох гуманітарних наук (етнологія, соціологія, соціальна психологія, лінгвістика тощо) з'явилась та почала бурхливо розвиватись нова ділянка досліджень, яку зазвичай називають *жіночими студіями* (англ. – women's studies, фр. – etudes feministes, пол. – feminologia). Їх головні теоретичні та методологічні засади постали з жіночого руху та феміністичної ідеології ХХ ст. Ознакою визнання академічним середовищем наукової «валідності» жіночих студій стала поява колективних праць та спеціальних тематичних випусків фахових періодичних видань, присвячених висвітленню відповідного спектру проблем, які засвідчили інтегральність нової дисципліни та перспективи її міждисциплінарності.

Започаткування спецкурсів у низці вищих навчальних закладах Європи та США (1971-1975 – у США та англосовітській частині Канади, 1975-1978 – в Англії, 1977-1979 – у Франції та Квебеку, 1980-1983 – в Нідерландах, Швеції, Німеччині) стало першим кроком на шляху до

перетворення жіночих студій у науковий фах. Відмінності у процесах становлення та рівні тематично-проблематичної структурованості жіночих студій в окремих країнах дослідники пов'язують насамперед із зростаючим суспільним впливом жіночих рухів, а також зі ступенем розвитку окремих академічних дисциплін (етнології, соціальної антропології, соціології тощо).

Засновуючись спершу на епістемологічній критиці андроцентризму наукової думки (який мав місце у працях описового та аналітичного характеру, на мовленнєвому рівні тощо), жіночі студії згодом спрямували свої зусилля на проведення спеціальних досліджень різних форм вияву «жіночої компоненти», її місця, ролі, значення в усіх сферах життя: у соціальних структурах, світогляді, господарсько-виробничій сфері, мистецтві, літературі тощо. В межах соціальної антропології жіночі студії розвивались на ґрунті дослідження способів культурного конструювання жіночості, аналізу структури сім'ї та статевого поділу праці; у літературознавстві – на контент-

му глобальному баченні суспільства, яке включало б водночас іх самих та чоловіків. Таким чином, чоловіки зберуть у свідомості жінок те найбільш людське місце, яке вони самі собі надали.

Лише наприкінці своєї статті Арденер робить короткий натяк на це питання: «Жінки, *безперечно*, мають певну «проблему чоловіків», які *звичайно* можуть жити у якійсь частині дикого, що його жінки відмежують від себе» [23]. Але одразу відбувається значущий поворот: від того, що мало бути, згідно з попередньою фразою, диким, яке *визначене жінками для чоловіків* – куди вони, можливо, відкидали б чоловіків (симетрично до дикого, яке визначене чоловіками і куди вони виштовхують жінок – *men's wild* у схемі) приходимо до дикого, *яке визначене чоловіками для них самих* [24]. І автор знову уникає визначення «проблеми чоловіків» ...

Таким чином, арденерова спроба нового мислення зазнала невдачі в утвердженні жінок як соціальних суб'єктів, бо насправді авторський аналіз походить з тієї самої фіксації категорії жіночого на «природі». Він приписує її лише досліджуваному суспільству, однак до неї нездоланно прагне (визнаючи це чи ні) західний світ, продуктом якого

є етнологія. Як останній доказ хотілося б подати надзвичайний коментар автора щодо інтерпретації, яку йому запропонувала Ж.С.Ляфонтен, видавець книги. Вона радила уважно розглянути опозицію:

чоловіки + дике = смерть, деструкція / жінки + дике = землеробство, родючість

І Арденер у відповідь: «Вона, жінка, таким чином висловлює свою віру у жіночу цивілізаторську місію, що її поділяють стільки мислителів її статі (*so many reflective members of her sex*)!» Та хіба це не він, чоловік, *reflective member of his sex* [мислячий представник його статі] заперечує, що символізм деструкції, не-цивілізації, не-суспільства може асоціюватись з маскуліністю? Це заперечення – ні, чоловіки не можуть бути не-культурою – ховається під позитивним твердженням, зворотнім, проте іронічним: бачите, якими цивілізаторками вони себе вважають! Заперечення «природного виміру» у чоловіків, що симетричне запереченню «культурного виміру» у жінок, з якого видно, що майстерність полягає в тому, аби змусити *жінок* мислити себе жінками.

До відмови дозволити цій «жіночій картині» світу замах на узагальнення щодо суспільства, яке включало б

аналізі жіночого письменства.

Сьогодні жіночі студії посіли гідне місце у системі наукових знань. Спеціалізовані періодичні видання (як от: *Feminist studies*, *Woman's Studies International Forum* – США, *Canadian Women's Studies* – Канада, *Nouvelles Questions Feministes* – Франція, *Pelny Glosem* – Польща та ін.) отримали міжнародне визнання завдяки публікаціям серйозних наукових розвідок з різних питань «жіночої» тематики. Свідченням поважного ставлення до всебічного вивчення проблеми «жінка в історії, суспільстві, культурі» є видання у 1991 році фундаментального п'ятитомного монографічного дослідження Г.Дюбі та М.Перо *Історія жінок на Заході*, загальним обсягом близько 3000 сторінок. З іншого боку, це видання стало тріумфом історичної фемінології, головне завдання якої полягало у зміні уявлень про минуле з акцентом на роль жінки в суспільно-історичних процесах, тобто в написанні «її історії» (*HER story*) на противагу до єдино-панівної досі «його історії» (*HIS story*).

Джерелом жіночих студій ХХ ст. вважають фемінізм. Категорія *фемінізму* неоднорідна, оскільки посідає водночас декілька значень: політичне (суспільні рухи), ідеологічне (стратегії суспільних змін) і теоретичне (методологія аналізу культури і суспільства). Перший його аспект слід вважати первісним (базовим), оскільки власне розгортання феміністичного руху призвело до виникнення ідеології фемінізму та феміністичної теорії.

Витоки феміністичних ідей вбачають в аболиціоністському русі за громадянські права у США в ХІХ ст. Одна з найвпливовіших феміністок того часу Сара Грімке у своїй праці *Листи про рівність статей і становище жінок* (1838) писала про те, що демократичні цілі та вартості Американської Революції повинні однаково стосуватися і жінок, і чоловіків. Одним з найважливіших понять фемінізму цієї доби слід вважати *емансипацію*, яка була гаслом більшості кампаній за здобуття рівноправності жінок у різних сферах (насамперед у царині освіти, праці, громадянських прав) у межах

<http://www.jimazine.lviv.ua> <http://www.jimazine.lviv.ua>

обидві статі, додається, нагадаймо, відмова включити туди бачення суспільства як протиставленого іншим: жінки, в такому разі, завжди лише «запозичують» моделі чоловіків [25].

Проте, навіть припускаючи, що глобальні моделі суспільства краще або частіше виражають чоловіки, навіть припускаючи, що ці моделі виробили чоловіки внаслідок свого «політичного домінування», важливо знати, чи (так або ні) у кожному суспільстві жінки їх *поділяють*, а не обов'язково їх «запозичують». Якщо так, то виражена модель є моделлю суспільства у його цілісності і вже не обов'язково (хіба що розглядати жіночість як детермінанту) жінки матимуть іншу, відмінну, модель, «яку можна виявити на глибинних рівнях» символізму. Немає *жіночого* бачення і *чоловічого* бачення. Є лише бачення усього суспільства.

IV. Слово та дискурс

Для Арденера промовець є певною фізичною істотою, матеріалізованою у своїй біологічній самості. Казати – «ми перебуваємо у чоловічому світі» означає для нього –

«ми маємо чоловічі мову, репрезентації та моделі, і не маємо жіночих». Ясніше було б сказати: дискурс є чоловічим, носієм дискурсу є чоловік. Те, що жінки можуть повністю поділяти цей генеральний дискурс, вже не видається таким дивним, коли прагнемо соціологічно визначити цього носія: йдеться про категорію, яка у *конкретних* соціологічних *відносинах* утримує владу, утримує, відтак, – у суспільстві влади – мову; це і є чоловік, визначений соціально, а не біологічно. Ця мова, хоч і жіночого роду, не обов'язково розглядається членами суспільства як така, що має ознаки статі: вона мислиться всіма як правда, – безсумнівно цілком оголена, але без видимої статі.

Це міркування, мабуть, можна застосувати до суспільства баквері; безумовно – не до всіх суспільств, але дуже вірогідно – до нашого. Саме в цьому сенсі для нас нема «проблеми жінок-етнологів», але є проблема загального суспільного дискурсу (до чого причетні і етнологія, і соціологія) та організації суспільства, яке його породжує. Такий спосіб бачення, мабуть, дозволив би авторам не уникати розпитувань емітентів етнологічного дискурсу і не пояснювати відому невідповідність дискурсу, застосованого до певного об'єкта (тут – дискурсу етнології щодо суспільств)

НІКОЛЬ –
КЛЬОД МАТЬЄ
ВІН –
КУЛЬТУРА,
ВОНА –
НАТУРА?

існуючих суспільних структур.

Організований рух захисту жіночих прав має на меті досягнення конкретних практичних цілей у певний спосіб, залежно від того ідеологічного підґрунтя, якого він дотримується. З-поміж безлічі напрямків сучасного фемінізму (які втілюють цілісне поєднання комплексів ідеологій, практик і теорій) на особливу увагу заслуговують три головні гілки.

1. *Ліберальний (поміркований) фемінізм*, що має найтривалішу історичну традицію. Першим повним викладом засад ліберального фемінізму слід вважати книгу Мері Вулстонкрафт *Обґрунтування прав жінок* (1789). Головна ідея книги – забезпечення жінкам однакових з чоловіками умов та можливостей особистого зростання у царині освіти та громадянських прав. Течія має реформістський характер і спрямована головню на пошук шляхів покращення становища жінок в межах існуючих суспільно-економічних структур. Сферу приватного (інтимного) життя послідовники/послідовниці поміркованого фемінізму вважа-

ють такою, що не підлягає регулюванню ззовні (через це зазнають жорсткої критики від представниць радикального фемінізму).

2. *Соціалістичний (і, почасти, марксистський) фемінізм* засновується на суспільно усталених відмінностях між чоловіками та жінками як відмінностях класових, ієрархічно представлених, і вбачає головну причину дискримінації жінок у поділі праці за статевою приналежністю (зокрема, закріплення за жінками неprestижних, низькооплачуваних або й зовсім неоплачуваних – як от домашня праця – сфер самореалізації). Натомість пропонується концепція культурного розподілу праці. Відтак головна мета – зміна соціально-економічної площини суспільного буття. Яскравими представницями цього напрямку є Джуліет Мітчелл та Енн Оуклі.

3. *Радикальний фемінізм*. Його головна теза – дискримінація жінки за ознакою статі (*сексизм*) є наслідком універсальної дії патріархату як системи домінування чоловіків над жінками. Відтак будь-яке особисте приниження жінки є справою

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

характеристиками, притаманними цьому об'єктові: чоловіки, жінки цих суспільств – категорії, що лише дуже гіпотетично втілені в «універсальному».

Коли говорити про «чоловіків» та про «жінок» як про самоочевидні речі, справді часто з'являються невідповідності в описі навіть фактів. Певні підкатегорії статі, які не дуже вкладаються в дихотомічний опис, будуть або цілком забуті, або вкладені в нього силоміць. Навпаки, коли брати до уваги факти, які б водночас зберігали присутню у свідомості дихотомію статей там, де вона існує, але не трималися б штовхно за цей біологічний перед-розподіл, ми змогли б помітити подібність позицій у соціальних стосунках поміж деякими категоріями чи під-категоріями статі та іншими соціальними категоріями чи під-категоріями (наприклад, жінки та молодші чоловіки не мають можливості приймати рішення...)

Арденер, у певному сенсі, був близький до цієї думки, коли натякав на «групи чоловіків *inarticulate*», так само, як і на молодь та дітей. Чи означає це, що відтак всі чоловіки не є *articulate*? Чи означає це, що відтак *articulatness* не є явищем маскуліності? Чи означатиме це, що справа тут зовсім не у біологічному?

Отже, якщо йдеться про те, аби не стати одержимим статевою дихотомією, заснованою на біологічному визначенні, слід визнати нагальну необхідність дослідження соціальної системи статей (як вивчають систему економічну, чи релігійну, чи політичну). Це дозволить вийти за межі первинних очевидностей з їх оманливою наочністю. Це б дозволило також (якщо перейдемо, як Арденер, на рівень ідеології) запитати себе, у якому суспільстві, в яких структурах, в яких соціальних відносинах можна говорити про «чоловіче бачення» та про «жіноче бачення», і – сподіваємось – замінити креаціоністське мислення мисленням діалектичним. Ось чому бажання розв'язати проблему «безмовності» жінок та «повернути їм мовлення» через одне лиш вивчення символізму та вірувань видається нам особливо небезпечним. Прагнення повернути мовлення верствам безмовним, спроби пошуків «на найглибших рівнях» того, що вони (як ті шизофреніки) намагаються висловити, несе таку саму загрозу для етнології, як і конституціоналістське пояснення шизофренії в психіатрії. Небезпека ця поруч, бо, пригадаймо: у тому, що стосується статі, завжди йдеться виключно про жінок, і негайне покликання на біологію закриває дискусію ще до того, як її буде розпочато.

політичною остільки, оскільки є наслідком дії всієї патріархальної системи влади. Головним завданням жіночого руху радикальні феміністи/феміністки вважають докорінну зміну системи суспільних відносин на користь жінок. Збереження теперішньої системи є винятковим інтересом чоловіків, тому в крайніх своїх проявах представниці радикального фемінізму проголошують своєю метою побудову феміноцентричного суспільства і ліквідацію чоловіків як класу. Головними теоретиками цього напрямку вважають Емму Голдман та Шуламіт Файрстоун. Суттєва зміна у жіночих студиях відбулася в середині 80-х років внаслідок їх поєднання з новітніми формами наукового та суспільного дискурсу (постмодернізму) й теоретико-концептуальних вчень (насамперед – соціального конструювання, постконструктивізму, деконструктивізму та ін.). Результатом такої інтеграції стала поява нового терміну, а незабаром і нової теорії, й засадничо нового методологічного підходу до вивчення культури та суспільства. Йдеться про категорію *гендера*.

Дослівно термін *гендер* перекладається з англійської як *рід* у лінгвістичному сенсі цього слова (наприклад, рід іменника). У соціальних науках цей термін вперше вжив американський психоаналітик Роберт Столлер у праці *Стать і гендер: про розвиток чоловічості та жіночності* (1968). В сучасному значенні термін *гендер* використали дослідниці-феміністки Гейл Рабін, Адрієн Річ та ін., на противагу термінові «*стать*» (*sex*) як категорії суто біологічної. Сьогодні гендер розглядають як соціальний конструкт, реально існуючу систему міжособистісної взаємодії, за допомогою якої створюється, підтверджується та відтворюється уявлення про чоловіче та жіноче як категорії соціального рівня. Іншими словами, гендер – це соціальні вияви статі, або ж просто *соціальна стать*. По суті, гендер є соціокультурним аналогом статевого (біологічного) диморфізму. Відтак *стать* як комплексна категорія складається з двох присутніх компонентів – статі біологічної (*sexus*) та статі соціальної (*gender*).

Одне з ключових понять, що ними оперує

1. Навіть не затримуючись тепер на усталеній аналогії між певною статтю і товаром, власністю, яку обмінюють і купують.
2. Mathieu N.-K. Note pour une definition sociologique des categories de sexe// Epistemologie sociologique. – 1971. – № 11. – Pp. 19-39.
3. Ardener Edwin. Belief and the Problem of Women // The Interpretation of Ritual. Essay in Honour of A.I.Richards/ J.S.Lafontaine, ed., London: Tavistock Publ, 1972. – Pp. 135-158.
4. У цьому, здається, знову виявляється надмір оптимізму.
5. Наприклад, через своє політичне домінування чоловіки відкритіші назовні, чоловіки-перекладачі переважають, чоловіки більше здатні увійти у взаємодію з етнологом, тоді як жінки через їх домашні справи та догляд за дітьми, матимуть менше часу, щоб викладати етнографові суспільні моделі тощо.
6. Тут постає проблема перекладу терміну *inarticulateness*. Бути *articulate* = володіти артикульованим (виразним) мовленням, але й також бути справді здатним на словесне вираження (вербалізацію) (англійці вважають, що французи дуже *articulate*...) Можна запропонувати термін «*non-verbalisation*» («не-ословеснення») і навіть «*non-formalisation*» («не-форма-

- лізація»), бо, як ми побачимо, Арденер співвідносить з цим терміном одночасно проблему словесного спілкування з жінками та особливість жіночої концептуалізації. [Надалі терміни *inarticulate* та *inarticulateness* будуть подані в українському перекладі відповідно як безмовний та безмовність – *О.К.*]
7. Fortune R.F. Sorcières de Dobu. Anthropologie social des insulaires de Dobu dans le Pacifique (traduit de l'anglais par Nicole Belmont). – Paris, 1972. – 227 pp. (1er éd. anglaise – 1932).
8. Mead M. Une éducation en Nouvelle Guinée (traduit de l'américain par Alain Gazio). – Paris, 1973. – p. 45-46 (1er éd. américaine – 1930).
9. Там само, с.130-131.
10. Там само, с.267.
11. У зв'язку з цим Арденер найкраще виявив повагу до професора Еванс-Прітчарда коли оминув мовчанням його статтю «Становище жінок у примітивних суспільствах та в нашому власному» («*The Position of Women in Primitive Societies and in our Own*»).
12. Наприкінці доповіді Арденер знов проситиме власне жінок розширити межі критеріїв їхніх досліджень.
13. Яку розгорнула Аріана Делюз в межах семінару EPHE у Колеж де Франс ім.Кльода Леві-Стросса 29 березня 1973 р.

сучасна ґендерологія (а раніше – феміністична теорія та фемінологія) – патріархат, що визначається як система влади та домінування чоловіків над жінками, яка є – завдяки дії суспільних, політичних, економічних інституцій – джерелом гноблення жінок. Витоки сучасного соціологічно-психологічного прочитання патріархату містяться у працях американської вченої Ненсі Ходоров, яка розглядала патріархат як систему соціальних відносин з характерним домінуванням чоловіка над жінкою. На початку 90-х років Сільвія Волбі розвинула теорію патріархату, вбачаючи у ньому насамперед систему соціального чоловічого контролю і порядку, що трансформувалася з мікрорівня (сім'ї) до макрорівня (системи суспільних відносин). Відтак всі сучасні суспільства перебувають в ідеологічних тенетах патріархату, відрізняючись лише за ступенем і характером прояву ґендерних нерівностей.

Сучасна теорія ґендеру доводить, що суспільні відмінності між чоловіками та жінками не мають біологічного походження, не є одвічно даними, а

лише набутими, приписаними індивідові суспільством. Ця ідея найкраще висловлена у знаній сентенції Сімони де Бовуар: «Жінкою не народжуються, жінкою стають».

Сучасні ґендерні дослідження головну увагу зосереджують не стільки на проявах ґендеру, скільки на механізмах його відтворення. Серед історичних дисциплін з'явилась нова галузь – історична андрологія (як відповідь на розгортання історичної фемінології 80-х рр.). Відтак зроблено вагомий крок до становлення справді ґендерної історії – історії взаємин статей, чи то історії розвитку ґендерної системи. Ґендерну систему слід розглядати не лише як ідеї та інститути, але й як поведінку індивідів й усі види комунікативної інтеракції.

Власне такий підхід до питання про ґендер (як сукупність соціальних ролей, приписуваних індивідові) передбачає певну (часто значну) відмінність між його чоловічим та жіночим варіантом, тобто певну статево-рольову (ґендерну) диференціацію, яка виявляє себе у:

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

14. Які не «пояснюють» відповідну поведінку кожної статі, а, навпаки, повинні співвідноситись з системою соціальних стосунків та структур мислення.

15. Повідомлення Делюза (A. Deluz), Дюпіра (M. Dupire), Ерїтьє-Ізара (F. Heritier-Izard) та Лорантен-Ретель (A. Laurentin-Retel).

16. З цього зовсім не слід робити висновок (а цей крок роблять часто і легко), що нецікаво продовжувати осмислення взаємин етнологів та тих, кого вони досліджують, з огляду на їхню статі. Є всі підстави – і не лише сексуальні, щоб статі етнолога, як і будь-яка притаманна йому риса чи властивість, якою він наділений в очах людей (біла шкіра, гроші, надокучливість його приходу, форми ввічливості тощо) дозволяє виявити чи підтвердити певні аспекти соціальної системи; зверніть, наприклад, увагу на той спосіб, як через дане етнологу прізвисько цього чужинця включають (або ж ні) у систему спорідненості, релігійну систему і т.д.).

17. Однак сфера політичного не зводиться до «політичного домінування». Ті, що не мають влади, не є поза межами політичної ситуації, якщо розуміти її у точному значенні як «рефлексії про громадянство», про суспільство. Це справді нагадує випадок з жінками племені баквері, які (на протигагу чо-

ловікам) працюють поза загородженим селищем, у зоні споконвічно бакверійській, але тепер розділеній на частини поселеннями, де мешкають переселенці, чужинці.

18. До «риси» можна було б легко додати значення «моральної риси», а до «власності» – табличку з написом «приватне володіння».

19. Виділено Н.-К. Матьє.

20. Levi-Stross Cl. Tristes Tropiques. – Paris: Plon, 1955. – P.244.

21. Арденер вбачає в інтеграції жінок у середовище своїх подруг liengu «the female significance of the rites» («жіночу значимість ритуалів»). Чи нема в цьому також (і тільки) the social significance (соціальної значимості)?

22. Справді-бо не йдеться про одну чи дві «особливі» особи у суспільстві. Навіть у випадку відьом навряд чи можна говорити про щось інше, крім посередництва між суспільством та природою?

23. Виділено Н.-К. Матьє.

24. Дике, з якого, між іншим, дізнаємося, що чоловіки його «опановують» (не уподібнюючись йому), зокрема шляхом участі у товариствах слона та через щорічний танець, під час якого вони вимагають спустошення цієї твариную жіночих культур.

- статево-віковому поділі праці;
- специфіці процесів ґендерної соціалізації;
- сімейній статевій стратифікації;
- особливих моделях (нормах) поведінки;
- розподілі реальних прав та обов'язків.

Однак ґендерні дослідження не зосереджуються виключно на дослідженні сфер, де експліцитно виявлена ґендерна диференціація (чи то ґендерний дисбаланс). Головним здобутком ґендерного підходу є врахування багатоваріантного впливу фактора статі на будь-які об'єкти досліджень в межах соціальних та гуманітарних дисциплін.

Жіночі студії в Україні перебувають на етапі свого становлення, хоч ще наприкінці XIX – на початку XX ст. засадничі ідеї українського фемінізму, започаткованого Оленою Пчілкою, Н.Кобринською, Лесею Українкою, О.Кобилянською, Л.Яновською, знайшли свій розвиток у діяльності жіночого *Клубу Русинок* та *Кружка українських дівчат*, і далі – у створенні 1906 року всеукраїнської організації *Жіноча громада*. Публікації у тогочасному жіночому альманасі *Перший вінок*

та часописі для жінок *Мета* засвідчили високий рівень розвитку жіночої свідомості, прихильність освіченої частини українського жіноцтва до тогочасних передових ідей емансипації, продемонстрували значні інтелектуальні та ідейно-теоретичні потенції українського фемінізму початку століття. Штучно перервана на тривалий час традиція жіночих студій в Україні, спотворені комуністичною ідеологією та дискредитовані соціалістичною практикою засадничі ідеї фемінізму – головні чинники занепаду відповідного напрямку досліджень на наших теренах. Звична недооцінка значення опрацювання жіночої тематики академічною наукою, зведення досліджень до рівня окремих аматорських публіцистичних розвідок ще більше ускладнили ситуацію, залишаючи українців на марґінесі світового наукового процесу у цій надзвичайно важливій ділянці.

В останні роки, попри зростання наукових зацікавлень ґендерною проблематикою, вітчизняні жіночі студії все ще мають однобічний та фраг-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

25. Хоч Арденер й зауважує подекуди, що, можливо, якийсь етнограф часом отримує від інформаторів-жінок ту саму модель суспільства, що й від чоловіків, та сам він не вважає це

цікавим моментом, бо, як він каже, «це лише підтверджує модель чоловіків»!

З французької переклала Оксана Кісь

НІКОЛЬ-
КЛЬОД МАТЬЄ
ВІН –
КУЛЬТУРА,
ВОНА –
НАТУРА?

ментарний характер, оскільки зосереджені у площині вивчення історії жіночого руху, розвитку феміністичних ідей та феміністичної літературної критики. Гендерні та жіночі дослідження, провідні фахівці та видавничі програми зосереджені переважно в науково-дослідних центрах, що діють як громадські організації (Київський Центр Гендерних Студій – Ніла Зборовська, Віра Агеєва, Тамара Гундорова; Харківський Центр Гендерних Досліджень – подружжя Жерьобкіних, Вікторія Суковата та ін.; Одеський Науковий Жіночий Центр – Людмила Смоляр; Львівський Науково-дослідний Центр Жінка і Суспільство – Оксана Кісь, Вікторія Середа, Ліліана Гентош та ін.). Грунтовні дослідження гендерної системи в Україні здійснюють також окремі вчені, науковий доробок яких отримав визнання не лише у нас, але й за кордоном (Р.Лаврінченко, О.Маланчук-Рибак, М.Богачевська-Хом'як, М.Рубчак, О.Луценко тощо). Швидкими темпами розвивається гендерна освіта у вищих навчальних закладах Києва, Харкова, Одеси, Львова, де розроблено

авторські програми та викладають навчальні курси, хоч відповідні дисципліни все ще не стали інтегральною складовою системи гуманітарної освіти в Україні.

Можливості для публікації оригінальних авторських розвідок та перекладів класичних праць з феміністики та гендерології в Україні доволі обмежені. За винятком *Гендерных исследований* (російськомовного і доволі тенденційного видання Харківського Центру Гендерних Досліджень) в Україні наразі не маємо жодного серйозного – що міг би претендувати на роль наукового – часопису з гендерних чи жіночих студій. Тематичне число журналу «І» покликане частково заповнити цю лакуну та запропонувати зацікавленому читачеві широкий спектр студій, що репрезентують різні етапи та напрямки феміністичної думки – ідеології, теорії та методології дослідження.

21

ОКСАНА КІСЬ
ДЕФІНІЦІЯ
ФЕМІНІЗМУ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ТАНЯ ХОМА

ЧИ БУВ ФЕМІНІЗМ В УКРАЇНІ?

© Хома Тanya, 2000

Жіноча проблематика в українському суспільстві – річ дещо інша, ніж те, що у свідомості пересічного громадянина асоціюється зі словом «фемінізм». Навіть зараз, коли у розвинених країнах Заходу рух за жіночі права уже пережив свій апогей і після його остаточного спаду очікується нова хвиля популяризації традиційних підходів до питання шлюбу, кохання та ролі жінки у соціумі (звичайно ж, з урахуванням загальноісторичних трансформацій), для українського суспільства, яке нібито відстає у розвитку та згодом повторює основні західні тенденції різноманітних соціальних процесів, цей рух залишається в зародковому стані, і поки що не видно його природного розвитку.

З'ясовуючи питання, чи існував фемінізм в Україні, пропоную розглядати його у двох основних аспектах, що не є загальновизнаними. При енциклопедичному підході до визначення фемінізму мають на увазі рух, що виник уже в ХІХ столітті. Я пропоную розглядати його, по-перше, як ідеологію, підвалинами якої є гендерна рівність і доцільність боротьби за рівновагу, порушену внаслідок соціально-історичного розвитку суспільства (т.зв. ліберальний або поміркований фемінізм), або ж як перевагу жінок та їх домінування у різних сферах суспільного життя (ради-

Наталія Чухим

ҐЕНДЕР ТА ҐЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ХХ СТ.

© Чухим Наталія, 2000

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

кальний фемінізм). По-друге, під фемінізмом можна розуміти рух за права жінок, не обмежений певними термінами виникнення, тривання чи існування, з усіма його ознаками. Саме феміністичний рух і є тим чинником, що творить певний соціальний резонанс і результатом якого є поступ у царині прав жінок. Він може мати різні форми та наслідки, але завжди йому притаманні певна організованість, послідовність і масовість, він має своїх лідерів.

Отже, чи були в Україні постаті, які залишили за собою право називатись феміністками, і якщо так, то чи стали вони натхненницями руху?

Пропоную розглянути той період, що характеризується певною активністю українок, тобто період від середини ХІХ ст. аж до нашого часу.

Мабуть, відповідь необхідно шукати у нашій багатотраждальній історії. А вона складається переважно з боротьби за власну ідентичність, за право народу на самовизначення. Ця боротьба єднала різні соціальні категорії. Марта Богачевська-Хом'як у своїй праці *Білим по білому* пише: «Жінки, включаючись у боротьбу за права народу, не звертають увагу на статеve приниження. Вони вважали, що здобуття національної автономії принесе їм і статеvu рівноправність». По суті, це і є відповіддю на

поставлене питання, але авторка називає тодішній жіночий рух фемінізмом, зазначаючи, однак, що він має свої особливості, зокрема, нерозривність з рухом за власну державу, за визнання.

Справді, жіноче питання в Україні має свої певні особливості. Жіночий рух часто просто співпадає з націоналізмом, швидше навіть «обслуговує» його. Є одна об'єктивно спільна риса між цими двома поняттями — обидва є боротьбою за колективні права. Проте фемінізм — боротьба за права жінок, націоналізм — боротьба за права нації. Як бачимо, різні об'єкти, різна мета, різний склад ворожих таборів.

Однак навіть в межах тогочасного руху за жінками України не визнавалось право на щось більше, аніж бути просто помічницями. І хоча Олена Пчілка випередила М.Міхновського у сентенції, що справа незалежності є виключно справою українців, батьком українського націоналізму вважають все ж таки його. Саме про Олену Пчілку Донцов писав, що ця жінка має право зайняти в історії воюючого українства одне з найперших місць. Ми ж згадуємо про неї найчастіше як про матір Лесі Українки чи сестру М.Драгоманова. За Лесею Українкою теж визнаємо здебільшого лише талант літератора. Жінки того часу

ТАНЯ ХОМА
ЧИ БУВ
ФЕМІНІЗМ
В УКРАЇНІ?

За останнє десятиріччя в Україні з'явилась нова сфера наукового знання, яка повільно, проте неухильно заявляє про своє існування — «гендерні студії». Незважаючи на те, що на Заході ця тематика сьогодні привертає доволі велику увагу, ми не знайдемо в українських словниках ні значення слова «гендер», ні тих коннотацій, які його супроводжують. Зазначимо, правда, що як саме поняття, так і ця сфера досліджень є новими не лише в Україні, але й на Заході, де вона власне й виникає.

«Гендерні студії» (Gender Studies) входять у науковий обіг у західноєвропейських країнах, США і Канаді на початку 80-х років. Ще в 60-ті роки поняття «гендер» в тому значенні, як воно використовується сьогодні — «співвідношення людей різної статі» або «соціальний конструкт статі», — було абсолютно невідоме і вживалось для описання лише граматичної категорії, яка дослівно перекладається українською мовою як «рід». Вживання цього терміну поза межами граматики вважалось абсурдом.

Англомовні журнали з філософії, соціології, культурології 90-х років демонструють, що це поняття не лише увійшло в сферу гуманітарного знання, але й

стало постійною темою і в багатьох європейських країнах, навіть у Німеччині, — де традиційно погляди на відносини статей мали особливе значення, — простежується ця тенденція, хоча і менш інтенсивно. Великий інтерес, який сьогодні відчувається до гендеру як поняття, що відкриває нові теоретичні та пізнавальні перспективи, свідчить, що в останні два десятиріччя відбулось не лише переосмислення проблеми стосунків статей, але й про те, що стосунки статей лише тепер стали сприймати як форму соціальної організації. Аналогічні процеси відбувались наприкінці XVIII ст., коли значно розширились значення таких понять як культура, клас, демократія.

Англійським відповідником слова «стать» є «sex». Традиційно поняття статі використовувалось для визначення морфологічних і фізіологічних відмінностей. Проте в 70-ті роки з'являються окремі роботи з соціології і культурної антропології, які пропонують розрізнити поняття «sex» і «gender». Автори цих робіт зановувалися на тому, що окрім біологічних відмінностей між чоловіками і жінками існує поділ на соціальні ролі, форми діяльності, відмінності у поведінці, ментальних, емоційних характеристиках. Запровадження

вступали до політичних партій, але вагомої ролі там не відігравали. Найчастіше вони лише «обслуговували» революційний рух за Україну, перевозячи зброю, листівки, будучи зв'язковими тощо.

До появи Наталі Кобринської на теренах України не було жодної жінки, яка б сповідувала фемінізм у чистому вигляді та намагалась організувати рух саме за рівність статей.

Ба більше, тих жінок, які були винятком в аполітичній масі й брали активну участь у націоналістичному русі, не визнавали як таких, що зробили у нього значний вклад.

Можливо, якби не Наталя Кобринська, то словосполучення «український фемінізм» різало б вухо ще більше. У своїй різносторонній діяльності, що торкалася й національних питань, Наталя Кобринська, на відміну від інших, вагоме значення надавала дискусіям з консерваторками саме на теми ролі жінки у суспільстві у пресі, в літературній діяльності (власне, література була, на її думку, найефективнішим засобом впливу на жінок). На її рахунок також створення першої світської (!) жіночої організації — «Товариства руських жінок». Саме Кобринська пом'якшує загальну картину нездатності чи небажання українського жіноцтва усвідомити себе як спільноту, гідну

поважного ставлення. Річ у тім, що саме постаті, здатні певною мірою піти наперекір увявленням свого часу, терпіти поневіряння за свою ідею, не сподіваючись на вдячність, є тими рушіями прогресу, що змінюють суспільні закорстені підвалини. Ці люди слугують історії, допомагаючи їй змінювати саме суспільство.

Такою людиною була Наталя Кобринська, яку звинувачували у нищенні родини і народу, бо вона намагалась вибороти право жінок на навчання в університетах. Її ім'я було б несправедливо забуте, якби не послідовниці її ідей. Вона була ізгоєм свого часу. Для мене ж Кобринська приклад того, що навіть на непридатному ґрунті можна виростити живу ідею.

Початок XX ст. відкриває нові можливості для розвитку жіночого руху. У цей час в Україні з'являються перші жінки-політики. 1922 року Олена Левганівська стає депутатом до Сенату на Волині, 1928 — Мілена Рудницька в Галичині стає депутатом Сейму, Кисілевська — Сенату.

Ці жінки звертають увагу на питання рівності статей, знову ж таки — на права українців як нації, але у контексті прав національних меншин.

Чи можна, однак, стверджувати, що це і був вияв феміністичного руху? У той час чи не найактивнішу позицію

нового поняття було спричинене необхідністю подолання концепцій, що розглядали різні статеві риси і ролі як вияв «природних» властивостей. Культурна антропологія переконливо довела: те, що в одному суспільстві кваліфікується як жіноча ознака, в іншому може вважатись ознакою чоловіків. Таким чином, статеву (чи, точніше, гендерну) роль припинили розглядати як вияв наперед заданої природи, а вважали системою очікувань адекватної поведінки, при цьому гендер розглядався не як природна стать, а як «соціально-культурний конструкт». З цієї точки зору деякі характеристики жінок, наприклад, емоційність, схильність до самопожертви, орієнтованість на сім'ю і дітей, поставали не природними властивостями, а характеристиками, сформованими певним типом суспільства. Таким чином, виявилось, що поняття «жіночість» і «мужність» зумовлені культурою і мають багатоманітне значення.

Однією з перших робіт, яка звернула увагу на існування системи «стать-гендер» був *Обмін жінками* (1947 р.) Гейл Рабін (Rubin). Застосовуючи методи психоаналізу та структурної антропології, автор дослідила символічне значення факту обміну жінками в арха-

їчних суспільствах, дійшовши висновку, що саме обмін жінками між племенами відтворює чоловічу владу і структури ідентичності, які відносять жінок винятково до сімейної сфери й оцінюють їх як біологічний фактор. Це породжує статево-гендерну систему як набір угод, якими суспільство трансформує біологічну сексуальність у продукт людської активності. Іншими словами, гендерна система, яка конструює дві статі як відмінні, нерівні і взаємодоповнюючі, фактично є системою влади і домінування, мета якої — концентрація матеріального та символічного капіталу в руках батьків.

Теорія гендеру знайшла подальше опрацювання насамперед в жіночих та феміністичних студіях, проте на відміну від них, вона акцентувала увагу не на проблемах жінок, а на стосунках жінок і чоловіків у суспільстві. Гендерні студії стали тим відгалуженням феміністичної теорії, яке наголошувало, що неможливо адекватно зрозуміти становище жінки в суспільстві без аналізу і розуміння гендерних відносин. Поняття гендеру виявилось надзвичайно продуктивним не лише для теоретичних концепцій, але й для тих політичних теорій і практик, які виходили з необхідності зміни соціального становища жінок у суспільстві.

займає Союз Українок, до роботи якого доклалася, зокрема Мілена Рудницька. Політика цієї організації передусім визначала право українців на самовизначення, а не гендерну рівність. Це виправдано тією ситуацією, в якій українці перебували. Ті жінки, яким вдалось здобути певне визнання, зокрема, стати представницями в органах влади, безперечно стали прикладом. Однак стверджувати, що вони випередили свій час, я б не наважилась. До того ж, майже кожна з них походила з родини, яка посідала помітне місце в суспільстві, і така кар'єра була до певної міри закономірною.

Уже тоді в Україні з'являються жіночі осередки при існуючих політичних партіях. Цікаво, що ініціатива залучення жінок до політики не знайшла підтримки у Союзу Українок. Позиція згаданої організації виглядала так: «...признаючи потребу якнайбільш активної участі жіноцтва у політичному житті, вважаємо творення окремих жіночих секцій при політичних партіях за річ непотрібну зі становища жіночих інтересів, і навіть шкідливу для єдності жіночого руху».

Проводячи паралель із сучасним становищем, слід згадати, що зараз все ще модно створювати жіночі (і молодіжні) сектори політичних партій. На мій погляд, подіб-

ні реверанси суперечать самій суті фемінізму, оскільки такі «осередки» об'єктивно відіграють другорядну роль, часто навіть не виконуючи свого функціонального призначення — завоювати підтримку жінок як цільової групи електорату під час виборів. І як на мене, це цілком закономірно, оскільки переважна більшість українок все ще не вважає політику «жіночою» справою. Підтвердженням цієї тези може послужити невдача під час виборів до Верховної Ради у березні 1998 року єдиної «жіночої» політичної партії «Жіночі Ініціативи», яку очолювала жінка, у програмі якої ключовими були тези про необхідність дати жінкам владу з метою встановлення стабільності у державі.

Повертаючись до минулого, не можна не згадати, що з приходом на терени України совєцької влади на законодавчому рівні було закріплено принцип рівності чоловіків та жінок, впроваджено певні соціальні гарантії, почали діяти так звані жіночі відділи при компартії (їх відмінність від інших жіночих структур полягає насамперед у тому, що вони не були громадськими організаціями чи добровільними об'єднаннями, їх створення — результат владної волі держави). Але чи були це права, здобуті в результаті боротьби? Схоже, що ні. Такою була політика партії. І жіночі комітети не були органами, через які жін-

Психолог Рода Унгер у праці *Про редефініцію поняття статі і гендеру* запропонувала вживати слово «стать» лише щодо специфічних біологічних аспектів людини і використовувати слово «гендер», коли мова йде про соціальні, культурні і психологічні аспекти. Таким чином, щоб описати співзалежність статей у суспільному значенні, довелося відмовитися від поняття розрізнення статей, яке базувалося на утвердженні біологічних особливостей, насамперед тому, що таке розрізнення передбачало незмінність жіночих і чоловічих статей ролей, що не лише сприяло легітимації патріархальної системи влади, але й розглядало її як дану від природи. Розрізнення понять «стать» і «гендер» мало сприяти усуненню цього причинного зв'язку і вести до усвідомлення того, що поняття «жіночість» і «мужність» зумовлені багатоманітністю культурних значень.

Якщо статеві особливості ставляться у залежність не від біологічних параметрів, а від соціально-культурних класифікацій, то стосунки між статями не треба більше розуміти як репрезентацію природного порядку, а треба розглядати як репрезентацію внутрішньокультурних систем і правил. «Гендер не можна

отожднювати з «природною» статтю. Швидше за все, йдеться про репрезентацію деяких відносин, які є основою для стосунків індивідуума й суспільства і базуються на сконструйованій та усталеній опозиції двох біологічних статей» (1, 4).

Новий концепт не лише принципово відрізнявся від багатовікової «філософії статей», яка в цьому питанні виходила із принципів есенсеалізму, але й від соціологічної теорії ролей ХХ ст., що також відмовлялася від ідеї біологічної визначеності статей характеристик. Так, Т.Парсонс, намагаючись встановити зв'язок між особистими і суспільними структурами на основі концепту статей ролей, описував моделі або зразки, що є підвалинами різних соціальних ролей жінок і чоловіків і не можуть бути пояснені посиланням на біологічні дані. Проте з позицій цієї теорії не вдавалося пояснити відхилення жінок від «природної ролі», зокрема масовий протест жінок проти традиційної жіночої ролі, описаний у роботі Бетті Фрідан *Жіноча містика*. Це стало зрозуміло тоді, коли було поставлено під сумнів поділ на особистість і роль, а також природні жіночі та чоловічі властивості. Саме це започаткувало власне гендерні теорії.

25

НАТАЛІЯ ЧУХИМ
ГЕНДЕР
ТА ГЕНДЕРНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ
В ХХ СТ.

ки здобували щось для себе, могли «достукатись» до влади, радше навпаки — вони були засобом впливу на жінок з боку влади. Рівність була потрібна для творення совєцького суспільства, де живуть совєцькі люди, де кожен є частиною певного колективу, а також держави загалом, та відповідає за її долю.

Так само і статєва (згадуючи жінок-шахтарок, трактористок, робітниць на важких залізничних роботах, чомусь язик не повертається сказати «гендерна») рівність нав'язувалася зверху. Найактивнішою «феміністкою» була компартія, але, як це не парадоксально, при владі й надалі залишались чоловіки. Мабуть, важко одразу пригадати хоча б одну жінку-політика у прямому розумінні цього слова, а не ту, яку обрали до певного Совету за високі надії молока.

Це відбувалось тому, що навіть тих жінок, котрі дійсно мали якості лідера, хоча б працюючи в жінвідділах, швидко забували, у них не було реального шансу реалізувати себе у політиці (вона залишалась чоловікам), зате славу і визнання здобувала пересічна селянка, котра загинула у класовій боротьбі. Цілком зрозуміла політика. Її мета — підігнати під новостворений шаблон «совєцької жінки» і селянок, і пролетарок.

У 20-х роках у совєцькій пресі точилась дискусія про партійну етику, в рамках якої зачіпались і питання про роль жінки в сім'ї та суспільстві, звучали тези про необхідність зрівняти жінок з чоловіками тощо. Згадавши про це, не можу не навести один приклад. Такий собі Е. Квірінг по-своєму зрозумів роль жінки у соціумі і в статті в газеті *Комуніст* бідкався, що позаяк у компартії тільки 10% жінок, то лише 10% комуністів можуть мати дружину-члена партії, а інші вимушені жити з несвідомими обивательками. Залишаю це без коментарів.

Отже, найпрогресивніше на той час у царині прав жінок совєцьке законодавство було лише одним з рушіїв упровадження ідеології творення совєцького суспільства. Проте навіть сама його наявність свідчить про певний поступ. Звичайно, про який впливовий легальні чи напівлегальні рухи жінок на території Союзу не могло бути і мови. Єдиною «феміністкою», як вже було сказано, залишалась компартія.

Що ми маємо сьогодні? Досить швидко розвивається громадський рух в Україні, в тому числі й жіночий. Однак розвивається знову ж таки якимось не по-українськи. Живучими є лише ті напрямки, які цікавлять Захід, отожднюють їх і фінансує. Так, наприклад, жіночі організації, замість

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Розрізнення понять «гендер» і «статевая роль» спирається на вимогу феміністської критики проаналізувати механізм панування і гноблення, пов'язаний із статевими рольовими установками, і таким чином переосмислити категорії, що вживаються при описі суспільно-політичних процесів. У книзі Адрієн Річ *Народжена жінкою: материнство як досвід та інститут* однією з провідних стала ідея, що гендер не є монолітною категорією, яка робить всіх жінок однаковими, що гендер, радше за все, є знаком позиції субординації, який супроводжується і уточнюється рядом владних варіацій.

У 80-ті роки окреслюється перехід від аналізу патріархату і специфічно жіночого досвіду до аналізу гендерної системи. Слід зазначити, що розрізнення жіночих, феміністичних і гендерних досліджень означало не їх чітке розмежування, а радше зміщення акценту, коли жіночі дослідження, орієнтовані, передусім, на жіночий досвід і жіночу суб'єктивність, а також аналіз патріархату, включаються у ширший контекст внаслідок дослідження гендерної системи. Спостерігається поступовий перехід від акценту на «додавання жіночого фактора» до аналізу того, як гендер іс-

нує, конструюється і відтворюється в усіх соціальних процесах.

Категорія гендеру роз'яснювала, що введення жіночих досліджень в теоретичне знання не обмежується введенням знання про жінок і їхній досвід в ту чи іншу сферу, а означає зміну взаємозв'язку аргументів і обґрунтувань всередині відповідної дисципліни.

У 80-90-ті рр. гендерні дослідження в західних країнах стають доволі поширеними, проникаючи в академічні дисципліни. «...Розуміння значення співзалежності статей в історії — і, звичайно, не меншою мірою, нашому сьогоднішньому суспільству — для більшості з нас є новим. Цим розумінням ми, насамперед, нерідко завдячуємо неприємній настирливості жінок і жіночих досліджень. Донедавна наука, що її розвивали чоловіки, не бачила тут взагалі жодних проблем. Власне тому цей наш прогрес в пізнанні не мав наукового походження, а був нав'язаний нам, чоловікам, як і багатьом жінкам — жіночим бурху», — писав наприкінці 80-х років німецький історик Райнгард Рюруп (2, 157).

Розвиток цих досліджень окреслив і складність в розумінні гендері, і різноманітність методів його дослідження. Одним з найпоширеніших є розуміння генде-

того, щоб «добивати» уряд, аби той нарешті зрозумів, що не може жінка народити дитину, якщо отримує допомогу у 16 гривень на місяць, борються за викорінення домашнього насильства, яке у нас, у слов'ян, в крові. Останнє є справою теж не останньої ваги, але, мабуть, наразі пріоритети в Україні трохи інші.

Ми (український народ) уже 10 років маємо те, за що боролись багато століть, — власну державу. Проте гендерна рівність чомусь не настала. І вагомих зрушень я теж не помічала. Все ще важко сказати, що в Україні зароджується феміністичних рух. Тим більше, важко стверджувати, що він має тут підвалини для свого існування. Не пригадую жодного резонансного виступу жіноцтва за свої права. Багато поважних жіночих організацій, які колись були оплотами національного відродження та об'єднаннями прогресивного жіноцтва, сьогодні працюють як гуртки крою та шиття і влаштовують Шевченківські вечори. Що ще раз підтверджує тезу про те, що жінки в Україні не хотіли чогось для себе, а добивались винятково державності.

Існують в Україні певні доволі нечисленні об'єднання інтелектуалок, які змогли реалізувати себе і в цьому «суспільстві не для жінок», є й певна кількість жінок-по-

літиків. Однак їхній відсоток настільки малий, що не створює загальної картини рівноправ'я. Навіть, коли припустити, що ми закономірно відстаємо від цивілізованих країн у всіх суспільних процесах, в т.ч. і розвитку феміністичного руху, то при детальнішому аналізі складається враження, що українці ігнорують і «перестригнуть» фемінізм, як більшість слов'янських народів перестригнули рабовласницький лад. Його (фемінізму) у нас просто не було, нема і бути не може. Занадто стійкі у нас стереотипи. Гадаю, що навіть дуже сильна лідерка не зможе підняти достатню кількість жінок на певні виступи під прапором фемінізму. Тому про наявність фемінізму як організованого руху в Україні поки що не йдеться.

Так, були постаті-носії ідеї, але вони радше стали винятками, які лише підтверджують правило.

Щодо мене, то я залишаюсь на позиціях здорового фемінізму, як на праві вибору. Рівність — це не однакова кількість жінок і чоловіків у парламенті. Це — свобода вільно від стереотипів обирати свій шлях: прати супутникові життя шкарпетки чи займатись політикою, або ж йти у науку, незалежно від статі. Невелика кількість продовжувачок неіснуючих українських традицій фемінізму не творять руху. Вони не створюють проблем для уряду, в той

ру як соціальної конструкції, в межах якої розглядається конструювання гендеру через різні інститути соціалізації, культуру, поділ праці. В межах цього підходу гендер розуміють як організовану модель соціальних стосунків між жінками і чоловіками, яка не лише характеризує їхні стосунки в родині, але й визначає їхні соціальні стосунки в основних інститутах суспільства. Соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує соціальну структуру, яка базується на статевій ознаці. Втілюючи у своїх діях очікування, пов'язані з гендерним статусом, індивіди конституюють гендерні відмінності й одночасно зумовлені ними домінування і владу. На думку Джоан Скотт, усвідомлення гендерної приналежності – конституюючий елемент соціальних стосунків, що базуються на сприйнятті міжстатевих відмінностей, а стать – це пріоритетний спосіб виразу владних відносин.

В межах жіночих досліджень виокремились дещо інші підходи дослідження гендеру. Це, насамперед, розуміння гендеру як ідеологічного конструкту і як суб'єктивності. Таке розуміння сьогодні існує передусім в теоретичних побудовах радикального фемінізму, спрямованого на артикуляцію специфічного жіно-

чого досвіду, дослідження того, які конкретні соціальні структури і процеси формують умови жіночого існування та вивчають проблеми жіночої суб'єктивності (ідентичності). Тут проблематизуються суперечності, що існують між домінуючими інституалізованими визначеннями жіночої природи та жіночої ролі в суспільстві й нашими суб'єктивними переживаннями відносно функціонування цих інститутів.

Найпліднішим у філософських дослідженнях виявився аналіз гендеру як культурної метафори, що здійснювався у межах постмодерністських концепцій під впливом теорії деконструкції Жака Дерріди. Термін «деконструкція» означає процес розгадування метафор, викриття їх прихованої логіки, яка зазвичай існує у вигляді бінарних опозицій (культура-природа, суб'єкт-об'єкт, чоловік-жінка). Принциповою позицією Дерріди, на відміну від структуралізму Леві-Стросса, який виходив із констатації цих бінарних опозицій, є теза, що не існує чистих розрізень без домінації, що в такій опозиції одна сторона завжди підпорядкована іншій. Суть операції деконструкції полягає у викритті того чи іншого поняття як ідеологічно сконструйованого, а не простого відображення ре-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

час як у деяких країнах Заходу непопулярний уже фемінізм – інколи реальна сила. І це при тому, що хоча наразі в Україні існує доволі широкий правовий простір, який дозволяє жінкам діяти, як вони хочуть, його майже ніхто не заповнює. Можливо, це пояснюється саме небажанням української жінки абстрагуватись від того, що вона перейняла від матері, від тих усталених уявлень, які панують в Україні скрізь, оскільки пояснити це її неспроможністю я просто не маю права. За статистикою рівень освіченості українських жінок у 1,6 разів вищий, аніж чоловіків, водночас у парламенті лише 7% жінок, в Україні нема жодної жінки – голови облдержадміністрації, жодної жінки – голови міста обласного підпорядкування.

Ментальність – річ, що не змінюється за кількадесят років. Власне тому варто звернути увагу на викорінення стереотипних уявлень про гендерні ролі, якщо ми декларуємо проєвропейську орієнтацію.

альності. Зрозуміло, що в поле зору гендерних досліджень насамперед потрапила опозиція «чоловік-жінка». У феміністських дослідженнях давно зауважили існування культурно-символічних рядів, які включають елементи жіночого і чоловічого, що опираються на опозицію «природа-культура». Їх наявність передбачає існування ціннісних орієнтацій і установок, сформульованих так, що все, що визначається як чоловіче або ототожнюється з ним, вважається позитивним, значимим і домінуючим, а те, що визначається як «жіноче» — негативним, вторинним і субординованим. Це стосується не лише метафори «природа», але й таких метафор як «чуттєве, тілесне, гріховне» на противагу «раціональному, духовному, божественному». Це виявляється не лише в тому, що чоловік і чоловічі предикати є домінуючими в суспільстві, але й у тому, що численні феномени й поняття, не пов'язані зі статтю, визначаються саме через цей культурно-символічний ряд, створюючи ієрархію всередині вже цих — нестатевих — пар понять. При цьому багато явищ і понять отримують гендерне забарвлення.

Таким чином, гендер стає аналітичним поняттям для розкриття внутрішніх механізмів формування за-

хідної культури. При побудові системи знання, зокрема філософського, постійно використовувались деякі базисні онтологічні очевидності — світло і темрява, біле і чорне, чоловіче і жіноче тощо. Стийкий характер біологічної визначеності статі дозволив говорити про жіноче і чоловіче як про певні «первні». Задіяність чоловічого і жіночого як онтологічних первнів у системі інших базових категорій трансформує їх власний, первісний природний смисл. Стать стає культурною метафорою, яка передає зв'язок між духом і природою. Таким чином, як бачимо, стать виконує роль культуроформуючого фактора, а гендерна асиметрія є одним із головних факторів формування західної культури.

Проте постмодерністський вихід за межі есенціалістського погляду на існування єдиної специфічної «сутності» жінки або чоловіка призвів до проблематизації самого поділу на стать і гендер. Ця проблема гостро стояла в межах чорного фемінізму. Різні жінки і чоловіки належать до різних рас, етнічних груп, соціальних класів: про який одиничний суб'єкт можна говорити в такому разі, яку групу жінок або чоловіків можна вважати представниками категорії. Цю проблему Джудіт Батлер розглядає в роботі *Клопоти статі*

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ОСОБИСТА СВОБОДА. ДОМАШНІЙ МАТРІАРХАТ

(РОЗДІЛИ З КНИГИ «ДАМИ, ЛИЦАРІ, ФЕМІНІСТКИ»)

Славка

Вальчевська

(*Gender Trouble*). Виходячи з ідей *Історії сексуальності* Мішеля Фуко, де той показав, що тіло, яке традиційно розглядалось як «природне», має свою історію, тобто наше розуміння жіночого/чоловічого тіла від самого початку опосередковане культурою і соціумом, Батлер наводить аргументи, які унеможливають поділ на гендер і стать, оскільки саме тіло сприймається як соціальна конструкція. Це приводить до парадоксальних висновків: якщо не існує ніякої «природної» міжстатевої границі, то й тілесні ознаки повинні сприйматись як визначальні ознаки в межах культури. Тобто, якщо поділ на «жіноче» і «чоловіче» може бути усвідомлений як культурна конструкція, то не існує біологічної детермінації нашої тілесності взагалі. «Конструктивізм» Дж.Батлер викликав різку критику з боку багатьох дослідників. «Якщо я не маю статі, чому я боюсь ходити одна вночі?» – називалась одна із статей, де містилась критика Батлер. Подальша дискусія показала, що проблема суперечності між «біологічним детермінізмом» і «соціальним конструктивізмом» залишається невирішеною.

Різноманітність підходів до проблеми гендеру, а також наявність певної кризи в розробці теорії вже є

свідченням ступеню її розвиненості й теоретичної глибини. Використання гендерного підходу в гуманітарному пізнанні надає широкі можливості для переосмислення культури. Разом з тим, необхідно усвідомлювати, що це не просто нова теорія, а теорія, прийняття якої передбачає зміну ціннісних орієнтирів і перегляд багатьох усталених уявлень.

1. Lauretis Teresa De. *Technologies of Gender: Essay on Theory, Film and Fiction*. – Bloomington, 1987.
2. Ruerup Reinhard. *Geschlecht und Geschlichte: Ein Kommentar // Die Zukunft der Aufklaerung*. – Frankfurt am Mein, 1988.

29

НАТАЛІЯ ЧУХИМ
ГЕНДЕР
ТА ГЕНДЕРНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ
В ХХ СТ.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

1.1. Особиста свобода

1а) тіло

Емансипаційний дискурс невідомо від самого початку займався тілом. Жіноче тіло формувалося – і надалі формується – у дискурсах різних епох в контексті низки репресивних процедур, починаючи від обмежень, нав'язуваних одягом, відтак тренінгу способу рухатися, який табуїзує природні функції тіла, аж до контролю за його репродуктивними можливостями і, зрештою, експлуатації його як робочої сили і джерела сексуальних втіх. Необхідність спутування тіла корсетом, носіння капелюшків і довгих суконь, які обмежують свободу руху, потреба відбувати складні процедури одягання і роздягання – усе це пояснювалося естетичними причинами. Свободу тілесної поведінки додатково обмежували загальноприйняті правила «скромних», «гідних» та «елегантних» рухів і способів сидіти.

У концентрованій формі та блискучих формулюваннях вимоги до жінок можна знайти у книгах Клементини з Танських Гоффманової. І в першій її

книзі, виданій у 1819 р., «На згадку про добру матір», і в наступній, «Про обов'язки жінок», міститься низка порад для жінок про те, як вони повинні кшталтувати своє життя. Обидва твори були страшенно популярними у ХІХ столітті. Гоффманова збирала в них повсякденні, найпоширеніші уявлення про жінок, висловивши їх в елегантній, літературно бездоганній формі. Вона зафіксувала певну систему вимог до жінок, якої ті мусили так чи інакше дотримуватися на щодень, до родичів у їхньому ставленні до жінки, до підготовки гувернантки, до заохочаних тощо. Гоффманова кодифікувала ці відомості. Її поради мають «життєвий» характер, вони описують, як жінка повинна поводитися, аби достосуватися до вимог свого оточення і не потрапити у конфлікт із ним.

Із творів Танської ми довідуємося, що жінки з середніх і вищих класів повинні насамперед подобатися «жінкам, чоловікам, літнім, молодим; прагни, щоб кожен міг би сказати про тебе: Яка вона приємна особа!» (Танська, 1876, VIII, 322).

Вроді та доглядові за зовнішністю Танська присвятила окремих розділ книги «Про обов'язки жі-

Новий фемінізм

Круглий стіл журналу *Więź* за участі Ельжбети Адам'як, сестри урсулінки Еви Боньковської, Анни Каронь-Островської, Агнешки Магдзяк-Мішевської, Інки Слодковської. Ведучий дискусії Збігнев Носовський

ОЧИМА

КАТОЛИКІВ

© *Więź*, 1998

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

нок». Однак подобається жінка, чи ні, залежить, виявляється, не від вроди. Вирішальними стають аж ніяк не правильні риси обличчя чи зграбна фігурка. Важливішим за вроду є «добре виховання», більше, аніж краса, в жінці цінується її досконалість. Найвищий і найбажаніший наслідок такого «подобання» – подружжя. Танська у книзі «На згадку про добру матір» наводить приклад прекрасної Пауліни та її молодшої сестри, не такої гарненької, але краще «вихованої» Кароліни.

Несподівано для усіх, саме не надто вродлива Кароліна більше сподобалася одному «достойникові», котрий попросив її руки, а Пауліна зосталася старою панною.

Слово «подобатися» містить певну характерну двозначність. Ним називають естетичне переживання, цілком безкорисливе переживання красивого, як от у фразі: «Цей образ мені подобається». Водночас, до цього слова вдаються, аби окреслити певний стан речей, прийнятний для нас, скажімо: «Ти вже зробив те, що я тобі казав? Гаразд, це мені подобається».

Від Танської ми довідуємося, що ж таке оте «добре виховання», яке подібним двозначним чином подобається більше, аніж врода. Воно поширюється на рухи, поставу, манеру розмовляти, поводитися, взагалі спосіб буття. «Гречність» включала в себе і опанування правил *savoir vivre*, і товарищескість, і турботу про зовнішність, особисту культуру – усе це разом і ще дещо: покірність чоловікам.

Добре виховання поширювало свої закони і на жінок, і на чоловіків, але усе ж передусім його вимагали від жінок, позаяк «невихованість у чоловіка менш відрозлива, аніж у жінки» (Танська IX, 129).

Танська посилається на Гурницького, котрий у «Дворянині» пише про відмінності між жінками й чоловіками таке: «У поставі, у словах (...), у вчинках молодиця мусить від чоловіка різнитися: бо як чоловік має в кожній своїй справі показувати, що він наче той дуб, так і молодиця мусить бути трохи пещеною, в міру пристойності **по-жіночому слабкою**, аби **в поставі, ході, у мові** [підкреслення С.В.] та у всіх її починаннях не давалося взнаки нічого чоловічого».

СЛАВКА
ВАЛЬЧЕВСЬКА
ОСОБИСТА
СВОБОДА
ДОМАШНІЙ
МАТРІАРХАТ

Збігнєв Носовський: Слово «фемінізм» у багатьох католицьких середовищах однозначно ототожнюють із підтримкою свободи абортів. Чому ж тоді Іван Павло II вирішив «реабілітувати» це слово, послідовно закликаючи упродовж кількох останніх років до творення «нового фемінізму»?

Сестра Ева Боньковська: Я не певна, чи можна це взагалі назвати реабілітацією. Зазвичай вихідною точкою папського міркування про «новий фемінізм» вважають слова з енцикліки *Evangelium vitae*, написаної у 1995 р. Але Папа вживав це поняття уже раніше, хоча й порівняно нечасто і у специфічному контексті. Вперше це трапилося у 1980 р., коли в Бразилії він виступав перед групою студенток. Тоді пролунали слова про «справжній фемінізм». Цим поняттям Папа окреслив автентичну реалізацію жінки як людської істоти, котра становить інтегральну частину родини і суспільства, реалізуючись у певний, властивий для неї спосіб. Уже тоді дефініція справжнього фемінізму містила три елементи: насамперед людська особистість, відтак родина і суспільство як контекст, зрештою специфічний спосіб реалізації людськості.

Наступні висловлювання Івана Павла II про фемінізм — слова, скеровані до груп єпископів зі Сполучених Шта-

тів, котрі перебували у Римі з візитом *ad limina* (це було у 1988, 1989, 1993 роках), та до групи міжнародного руху *pro-life* (1995). Тоді Папа казав їм, що необхідно захистити справжній християнський фемінізм, а з іншого боку — критикував «поверховий» фемінізм, який, вступаючи у чужий для нього простір чоловічості, лякається величі материнства.

І лише пізніше з'являється його знаменита думка з *Evangelium vitae* про потребу творення нового фемінізму. Отож, я гадаю, це формулювання не можна прийняти як щось цілком нове у його понтифікаті. Подібне мислення притаманне папській рефлексії від початку його служіння Церкві, про що свідчать чимало документів, які широко аналізують жіночу проблематику.

Реабілітація фемінізму, чи повторне прочитання Сотворіння?

Інка Слодковська: На мою думку, радше йдеться про реабілітацію фемінізму. Позаяк Папа говорить про «справжній» фемінізм, то, звичайно ж, йдеться про реабілітацію. Гадаю, що Папа хоче сказати: боротьба жінок за їхні права була слушною справою, коли йшлося про

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

На усьому трибі життя жінки мало б відобразитися те, що вона не є «наче той дуб», сильною і могутньою, і вона повинна постійно «інформувати» своєю поведінкою, манерою мовлення, рухами про свою «квоість», про те — що слабша за чоловіка.

Вишкіл доброго виховання має за мету повну інтеріоризацію його законів. «Неприродність, примус» (Танська, 1876 IX, 132) ніхто не повинен зауважити, а водночас треба постійно контролювати себе, уникаючи «неуважності, яка подібно до незграбності чи недбальства, неприємно вражає у жінці» (Танська, VIII, 323).

Ми уже знаємо, що вкрай важливе для жінок «добре виховання» формується внаслідок застосування певної системи примусу. Його принципи мають бути досконало сприйняті як внутрішнє переконання, з ними треба цілковито ідентифікуватися і послуговуватися ними не лише на свята, а й щодень. Танська перелічує основні принципи отого «доброго виховання»:

«Намагайся досягнути ввічливого та привабливого способу поведінки з кожним...

З усіма обходься мило й гречно. Жваво й охоче намагайся прислужитися кожному.

Нехай будь-який твій рух буде шляхетним і приємним.

Намагайся також, донечко моя, зберігати на обличчі милий вираз.

Стій і сиди завше просто, нехай твоя хода буде легкою, пам'ятай про те, як пристойно вклонятися.»

Коли б виникла проблема з тим, що ж є насправді «шляхетним», «приємним», «милим» і «пристойним» у жіночій поведінці, то маємо наступне пояснення:

«Пристойне те, що непомітне: займати якнайменше місця, не надто виблискувати, бути малоомовною, не заперечувати...»

Уже згадувана історія про добре виховану Кароліну і прекрасну Пауліну ще виразніше демонструє, що ж таке оте «добре виховання», яке забезпечило Кароліні перевагу перед Пауліною у подружньому рейтингу. Отож, Кароліна була «покірною, лагідною та боязкою», і саме цими рисами

боротьбу за можливість здобувати освіту, виборчі права, право на працю, громадянські права. Однак, у певний момент трапилося викривлення цього руху, з'явився той різновид сучасного фемінізму, про який говорила Сестра.

Однак подібний дуалізм притаманний феміністичному рухові від першопочатків. Скажімо, можна згадати класифікацію польських емансипаток XIX століття. Значна частина була відома під назвою «ентузіасток». До цього грона належали Нарциза Жміховська, Клементина Гоффман, Емілія Щанецька, Еліза Ожешко та Біб'яна Морачевська. Усіх їх об'єднувало прагнення до здобуття жінками усього комплексу громадянських, економічних та соціальних прав. Усі вони також провадили активну громадську діяльність і брали участь у русі за національне визволення. Варто додати, що спільною для них була боротьба за гідність та юридичний захист материнства. Інша група тих часів — т.зв. левиці, як називали жінок, котрі за шлях емансипації обрали наслідування найгірших зразків поведінки сучасників-чоловіків (коротше кажучи, мавпували сім головних «чоловічих» гріхів). Отож, оті сім головних гріхів громадська думка — загалом неприхильна до емансипації жінок — приписала усім

жінкам, які виборювали право на освіту, на рівність у фаховій діяльності, майнових правах чи участі в суспільно-му житті.

Подібна ситуація спостерігається і тепер, коли громадськість ототожнює фемінізм переважно з боротьбою за право на аборти, хоча є не менше, а може й більше, абортіоністів-чоловіків. Фактом, однак, залишається те, що найгаласливішими, найпомітнішими в ЗМІ є проабортійні феміністки, і треба визнати, що, на жаль, в принципі поняття «фемінізм» привласнене ними. Завданням на сьогодні є змінити цей стереотип — і докластися до цього повинні не лише жінки, але й чоловіки.

Анна Каронь-Островська: Гадаю, варто уточнити поняття. Чи, питаючи про «новий фемінізм», ми розуміємо під цим поняттям конкретний суспільний рух, який виник у XIX столітті, а чи називаємо «фемінізмом» дискусію про роль і значення жінки у суспільстві?

З.Носовський: Якщо ми кажемо, що фемінізм був «привласнений», то тим самим натякаємо, що спершу його винайшов хтось «наш», відтак його в нас украли, і тепер ми мусимо його повернути...

І.Слодковська: Звичайно ж, йдеться не про це, бо фемінізм не був винайдений ані черницями, ані Папою,

вона звернула на себе увагу кандидата на одруження. Танська схвалює вибір цього чоловіка і вказує на користь, яку той отримав від зв'язку з Кароліною: «Вона невимовно вдячна своєму чоловікові, отож їй увесь час здається, що вона ще не досить міцно його шанує й кохає. Міркуючи про його щастя, Кароліна сліпо слухає його і завше чинить так, як він порадив».

Слухняна та покірنا поведінка жінок, яка виявлялася б у кожному русі їхнього тіла, представлена їхньою перевагою, завдяки якій жінки можуть досягнути щастя у формі шлюбу з чоловіком, котрий користуватиметься цими «перевагами» задля власної вигоди й користі. Через дванадцять років після письменницького дебюту Гоффманової Ельжбета Ярачевська зауважила естетизацію ефектів практики дисциплінування жіночого тіла, що слухняна, покірна, ляклива поведінка жінок представлена їхньою перевагою, рисою, яка додає їм чарівності: «Дельфіна Ставська (...) розблисла у великому світі на шістнадцятому році усією приналежністю чарівного ранку життя. Привабливе обличчя,

прекрасна фігура, достоту магічна **несміливість, ледь стривожений погляд, лагідна посмішка** [підкреслення С.В.], (...) усе це вирізняло Дельфіну в товаристві, наче ту чудову з'яву, котра вабить і захоплює будь-які очі, аж поки не зникне або не спосполітє...»

Цією різючою характеристикою, що представляла вияви поневолення (боязкість, лякливість, покірність) молодій дівчині як риси чарівності, починається книга Ярачевської, яка була свідомим протестом авторки проти неправильного виховання жінок.

Уже наступне покоління емансипаток піддало гострій критиці поради Амеліної матері, представлені Танською у книзі «На згадку...». Учениця Танської з Інституту Гувернанток Нарциза Жміховська у вступі до Вибраних творів Танської писала, що та «дивиться на жінок чоловічими очима», визнаючи їхніми перевагами лише те, що може ошчасливити чоловіка, а вадами — усе, тільки не те, що справді шкодить жінкам, а саме: лякливість, непрактичність, легковірність. Інша ентузіастка [ентузіастками або емансипатками називали у XIX столітті в Польщі

СЛАВКА
ВАЛЬЧЕВЬСКА
ОСОБИСТА
СВОБОДА.
ДОМАШНІЙ
МАТРІАРХАТ

ані католицькими діячками. Рух за права жінок неминуче повинен був з'явитися в історії людства. Історичні перекази свідчать, що його витoki сягають глибин людського минулого. Позитивно висловлюючись про джерела фемінізму, Іван Павло II намагається усвідомити нам, що вони є християнськими. Бо автентичне християнство проголошувало ідею рівності людей.

Але чому лише у XIX столітті виник фемінізм — і як потужний суспільний рух, і у формі автономного нурту філософсько-соціальної рефлексії, який постійно розвивається? Без відповіді на це запитання неможлива будь-яка плідна дискусія на цю тему, як і про «неофемінізм». Емансипаційний жіночий рух з'явився у світі європейської культури водночас із модерною демократією. Зауважмо, жінки не стали персонажами ні французької, ні американської «Декларацій Прав Людини і Громадянина». Про них мовчала польська Конституція 3 Травня. Модерні демократії усього світу обдарували своїми правами виключно чоловіків, та й то не всіх. Десятиліттями не мали громадянських прав ті чоловіки, які, скажімо, належали до небілої раси, або ті, кому бракувало належного майнового цензу. Для жінок участь у демократичній системі була закрита через їхню стать. І аж до XX століття цього

становища не могли змінити ані освіта, ані маєтність, ані фахова діяльність будь-якої жінки.

Думаю, що представлена Церквою оцінка фемінізму похідна від того, як Церква розуміє та оцінює демократії сучасності. Слова Івана Павла II про «неофемінізм» варто розглядати також і в цьому контексті. Тут можна було б процитувати чимало фрагментів енциклік і висловлювань Папи про гідність усякої людської істоти. Багато з них безпосередньо стосуються становища жінок у сучасному світі. На мою думку, коли Папа схвально відгукується про фемінізм, то цим він схвалює рух на захист прав жінок. Двічі у його висловлюваннях повторюється думка про те, що процес визволення жінок — «важкий і складний, подекуди не вільний від помилок, але в принципі прогресивний, хоча досьогодні не завершений через численні перешкоди, процес».

З.Носовський: У Листі до жінок ці слова навіть доповнені заохочувальним закликом: «Варто рухатися у цьому напрямку й далі!» Там само Папа навіть говорить іще більше — він дякує тим жінкам, які присвятили своє життя обороні гідності жіноцтва, які виступили з такою ініціативою у період, «коли подібну діяльність вважали відхиленням, ознакою нежіночності, виявом ексгібіційо-

33

НОВИЙ
ФЕМІНІЗМ
ОЧИМА
КАТОЛИКІВ

прихильниць рівноправ'я жінок у правовій, соціальній та інших сферах.— Ред.], Зоф'я Венґерська, поради для Амелії доповнила порадами для Людовіка. Таким чином, ентузіастки критикували не стільки погляди самої Танської — не надто оригінальну візію проблем виховання дівчат і «жіночих обов'язків», — скільки посполиті переконання щодо жінок.

Та й сама Танська не була аж такою безкритичною прихильницею погляду, що жінка повинна насамперед подобатись усім. Вона визначала межу «уподобань». Такою межею було здоров'я. У своїй книзі «На згадку...» вона радила «зміцнювати тіло», оскільки «душа й тіло так тісно пов'язані поміж собою, що одна другому сили та моці додати чи відняти здатна». Упродовж усієї своєї доволі чималої книги Танська не шкодує місця для конкретних вказівок як чинити, аби зберегти тіло здоровим. Більшість із цих порад настільки банальна, що вони й досі не втратили своєї актуальності, скажімо, не одягатися надто легко в холодну пору року чи побільше рухатися на свіжому повітрі; від інших відгонити нафталіном, як-от від застереження перед лі-

ками і солодощами. Знаменно, що до чинників, які загрожують здоров'ю, Гоффманова зараховує читання романів.

Вона була переконана, що романи формують помилкове і шкідливе ставлення до власного тіла, оскільки представляють тілесну слабкість жіночою перевагою: «Замилувана у меланхолії, заворожуюче бліда, сльози застигли на очах, чарівна зваба сумної посмішки, осина талія, непевний крок, часті й важкі зітханні — таким зазвичай буває образ героїнь романів». Жінки намагаються виглядати схожими на персонажів улюблених книг, «героїнь романів», тому поширеною й модною стає хвороба, відома під назвою судоми.

Докладні приписи щодо тілесної поведінки жінки обов'язково поєднувалися із заборонаю на знання фізіологічних особливостей власного тіла. Знання про власне тіло та його функції були непристойними. Особливо небажано було панні на відданні знати про те, звідки беруться діти, а заміжній жінці — висловлюватися на тему *ars amandi*. Якщо хто казав, що жінка «має великий досвід», як-от про

нізму, ба навіть гріхом». Себто римський єпископ дякує тим жінкам, котрі повставали на боротьбу за власне визволення навіть всупереч церковному людові, який уважав таку діяльність гріховною!

Ельжбета Адам'як: Ця річ дуже вагома. По-перше, з теологічної точки зору важливе багаторазове повернення до цікавої для нас проблеми. Таке повернення підвищує рангу цього сюжету в папському науванні. По-друге, кажучи про роль і значення жінок, Папа не лише користується словом «фемінізм», але й іншими поняттями, запозиченими з феміністських текстів. Скажімо, він говорить про дискримінацію та гноблення жінок, про те, що ми не можемо спізнати правдивої історії жінок, бо вона була забута, або й взагалі переконує, що усю історію варто було б написати наново — з жіночої точки зору.

Отож треба ще раз спитати, чим є фемінізм? Якщо ми констатуємо, що це боротьба жінок за право на аборт, то кажемо неправду. Мені здається, що Іван Павло II ніде не подає уточненого визначення фемінізму. Зрештою, подібне спостерігається і у творах феміністок — зазвичай кожна авторка репрезентує власне розуміння фемінізму. Особисто я вважаю, що в найзагальніших рисах фемінізм можна визначити як суспільний рух, а водно-

час як рух інтелектуальний (себто — в позитивному сенсі слова — ідеологію), вихідною точкою якого є певність в існуванні несправедливості, якої зазнають жінки тільки через те, що вони жінки, з огляду на їхню стать.

У такій загальній формі усі погоджуються з такою дефініцією. Клопоти починаються лише тоді, коли ми намагаємося встановити, що таке справедливість. Дійсно, існує частина феміністичного руху, яка таку несправедливість пов'язує з материнством, необов'язково з материнством у біологічному сенсі, але з певною суспільною інституцією материнства...

Агнешка Магдзяк-Мішевська: І саме в цьому полягає проблема, позаяк тільки одне — цілком маргінальне — значення слова «фемінізм» міцно вкоренилося у суспільній свідомості. Для пересічної людини фемінізм означає насамперед рух визволення жінок, який прагне — звичайно ж не до здобуття виборчих прав, бо так було в минулому — а до перехоплення чоловічих суспільних ролей, до прийняття рішення про те, народжувати дитину, чи ні. У найгостріших формах громадська думка усвідомлює фемінізм як рух, що проголошує ненависть до чоловіків і повну відмову від традиційної жіночої ролі, яку вважає «неевропейською» та «немоделною».

Телімену з «Пана Тадеуша», то це був натяк, що вона опинилася на межі товариської анатемі. Кандидатка в дружини мусила мати лише дуже загальне поняття про т.зв. подружні обов'язки. Наївність та незнання свого власного тіла — складова жіночих чеснот. Дівчинка, котра «схоже, уже в дванадцять років все знала», викликала у Танській осуд, хоча в ті часи одруження чотирнадцятилітніх дівчаток не було аж такою рідкістю.

Наступні покоління емансипаток значно послідовніше критикували надмірну естетизацію жіночого тіла коштом його сили і життєдатності. Негативним персонажем емансипаційного дискурсу стала у 40-х роках XIX століття салонна лялька. Критика салонних ляльок не поширювалася на конкретних жінок, вона стосувалася мети виховних заходів, зазвичай застосовуваних у салонах. Салонні ляльки — несамостійні істоти. Вони не можуть рухатися з власної волі, ними постійно треба керувати. Хоча вони гарненькі, але порожні всередині, «вдалися тільки ззовні, і лише в зовнішності уся їхня цінність» (Магазин Муд, 1841, 214).

Ентузіастки з кола Жміховської також критикували салонних ляльок. Завдяки своїй рішучості та відпірності натискові оточення вони призвели до зміни жіночої моди та розширення сфери тілесної свободи жінок. Ентузіастки носили вільні сукні, які не так сплутували тіло, обтинали волосся, аби заощадити час, необхідний для укладання перед дзеркалом складної зачіски. Окрім того, вони вибороли для себе право поводитися так, як досі поводитися виятково чоловіки: курити сигари, їздити верхи, пересуватися поза домом не обов'язково у супроводі гувернантки чи служниці.

Жміховська пише у листі до Ванди Желенської про реакцію своїх ближніх: «Коли я випалила першу сигару, то в домі піднявся лемент, а коли сіла на коня — почався плач і скрегіт зубовний, якого ти собі не можеш навіть уявити» (лист за 14.04.1869).

Послаблення суворих правил щодо того, як належить жінці поводитися і яка її поведінка прийнятна, а яка виходить поза межі «пристойності» та «подобання», мало, однак, чіткі рамки. Межею тілесної свободи було трактування тіла як джерела за-

СЛАВКА
ВАЛЬЧЕВЬСКА
ОСОБИСТА
СВОБОДА.
ДОМАШНІЙ
МАТРІАРХАТ

Оскільки цей стереотип міцно вкорінений, я дуже сумніваюся, чи вдасться пробитися до суспільної свідомості з поняттям «неофемінізму». Я вважаю, що насправді права жінки є нічим іншим, як правами людської особи, які випливають з її гідності, і це рівною мірою стосується чоловіка, жінки чи дитини.

Таким чином, чи має термін «неофемінізм» шанси на функціонування в суспільстві?

З.Носовський: А отже, чи не варто по-інакшому назвати те, про що йдеться Папі? Чи варто усе ж міцно триматися за окреслення «фемінізм»?

А.Каронь-Островська: Я б, власне, хотіла назвати це по-іншому. Поняття «неофемінізм» здається мені не надто влучним, бо — як казала Агнешка — воно тягне за собою шлейф нездоланної лихоті слави і породжує більше проблем, аніж відкриває перспектив. Я гадаю, що коли Папа говорить про «неофемінізм», йому йдеться про повернення до певного архетипу жіночності. Коли я слухаю те, що Папа говорить про «геній жіночності», і спостерігаю як він будує візію жінки на образі Марії, то у мене виникає враження, що не йдеться про ніякий «новий», а тим більше старий фемінізм, а про своєрідне повернення до джерел.

Іван Павло II, по моєму, заохочує до пошуку архетипу жіночності, пошуку суті буття жінкою. А цією суттю є материнство, не лише у фізичному сенсі, але і як спосіб відношення з іншою людиною і з Богом. Отож, «неофемінізм» є поверненням до чогось первісного, повторним прочитанням жіночої ролі, записаної в Біблії, є, коротше кажучи, новим прочитанням Єви.

Він є прочитанням первісної суті жіночності і пошуком її значення у наші дні. Таким чином, йдеться про архетип і сучасність водночас.

І.Слодковська: Натомість, я наважуся стверджувати, що вживання Папою слова «фемінізм» є свідомим і обміркованим. Він не кидає слів на вітер. Папа не говорить про фемінізм тільки тому, що йому бракує кращого слова. Гадаю, він робить це тому, що фемінізм — єдине слово нашої культури, завдяки якому жінка визначається як автономна людська істота, а не у порівнянні з чоловіком. Прикметник «новий», натомість, підштовхує до роздумів про те, яким би мав бути цей фемінізм. Тут я погоджуюся з тобою, Аню, щодо дефініції архетипу жіночності.

Е.Адам'як: У мене самої слово «фемінізм» також викликало погані асоціації, доки я не довідалася, що воно може означати. Окрім того, у Польщі цим словом злов-

доволення. Спроби ентузіасток подолати цю межу у життєвій практиці породили настільки гостру критику, що на півстоліття унеможливили будь-які дискусії навколо згаданої теми. Тілесне задоволення та свобода диспонувати своїм тілом у статевих стосунках стали табу для емансипаційного дискурсу, перш ніж стали його темою. Усе розпочалося від розмежування ентузіасток і салонних левиць.

Кілька поколінь польських емансипаток, починаючи від Жміховської, почерез Ожешко і до Кучальської стало повторювали тезу про розмежування ентузіасток і левиць. Ожешко додає до цієї класифікації ще саванток [від фр. *savant* — учений. — *Ред.*], учених «поверховою вченістю», пустих, зарозумілих і нудних. Однак, це аж ніяк не усуває відмінності між ентузіастками й савантками з одного, а левицями — з іншого боку. Ця відмінність зрештою висновується з різного ставлення до тіла.

Левицями називали заміжніх жінок т.зв. лихоті слави, але з міцними позиціями у товаристві. Лихоті слава означала постійну готовність вийти поза межі конвенційно врегульованих стосунків із чоловіка-

ми, насамперед це стосувалося більшої сексуальної свободи. Левицям докоряли у розпусності, аморальній поведінці тощо. Для ентузіасток вільний убір і безпосередність, щирість у контактах із чоловіками були наслідком їхніх інтелектуальних занять, а не ціллю самою в собі. Водночас, левиць приваблювала нова модель чоловічо-жіночих стосунків, яка б відзначалася більшою безпосередністю і більшою взаємною доступністю. Обурення з приводу аморальної поведінки легко могло б упасти також на голови ентузіасток, тим більше, що з-поміж жінок із їхнього грона принаймні дві настільки рішуче обстоювали принцип вірності власним почуттям, що навіть зазнали остракізму громадськості. Перша з-поміж них — Зоф'я Венґерська, талановита публіцистка, котра розлучилася і вдруге вийшла заміж. Друга — Молінська-Войковська, письменниця, публіцистка, поетеса, редакторка — разом з чоловіком — радикального демократичного видання «Тригодинік Літерацкі». Войковська жила без шлюбу з Антонієм Войковським. Для оточуючих шокуючим було не саме лиш розлучення і повторне одружен-

живала комуністична пропаганда — жінки на трактори, тобто жінки повинні переймати чоловічі ролі.

Коли ми ближче придивимося до слів Папи з *Evangelium vitae* про неофемінізм, то помітимо три важливі складові елементи: «формування культури, сприятливої для життя», протистояння «спокусі наслідування моделі "маскулінізму"», діяльність, покликана сприяти «подоланню будь-яких форм дискримінації, насильства й експлуатації». Саме поняття «неофемінізм» містить у собі два аспекти: підтвердження прагнення до ліквідації дискримінації жінок, а водночас відкидання певної версії «старого» фемінізму. У мене таке враження, що «старим» Папа вважає фемінізм, який настоює на помилці маскуліності, тобто переймання жінкою чоловічих рис.

Однак — коли поглянути на проблему в історичній ретроспективі — саме такий перший етап розвитку жіночого руху був неунікним. Адже, якщо жінка прагнула займатися чимось іншим, як раніше, вона неминуче повинна була взятися за справи, які раніше були виключно доменом чоловіків. Колись у виборах брали участь тільки чоловіки, в університетах навчалися й викладали також виключно чоловіки. Коли жінка у ті часи бралася за подібну діяльність, то це було рівнозначно перейманню

типово чоловічих (як це визначала тогочасна культура) ролей. Треба обов'язково пам'ятати про цю неминучість, коли ми критикуємо маскулінізацію жінок.

І.Слодковська: Погоджуюсь. Жінки не помилилися, коли захотіли стати дантистками, лікарями, учительками, ткалями, продавцями. Відбулася не маскулінізація, а лише переймання певних людських ролей, які аж ніяк не були виключно чоловічими, але упродовж довгих років, подекуди цілих епох, залишалися недоступними для жінки. Завдяки емансипації жінки просто здобули право виконувати їх.

Віднайти рівновагу

Е.Адам'як: Дуже швидко виявилось, що самого лиш переймання цих «чоловічих» ролей мало. Феміністки із здивуванням зауважили, що жінки, котрі завдяки боротьбі своїх попередниць досягають високих посад, іноді уподібнюються до чоловіків настільки, що втрачають почуття солідарності з іншими жінками, ба навіть дистанціюються від них. Таким чином, жіночий рух мусів усвідомити, що не йдеться тільки про рівні права та рівні можливості, але, що існує іще дещо, завдяки чому жіноча пер-

ня, а й життя поза шлюбом. Ця пара була піддана гострим товаришським санкціям. Для Войковської життя під постійним пресингом було настільки нестерпним, що після несподіваної смерті свого партнера вона збожеволіла. Про обох цих жінок Жміховська пише вкрай стримано. Радше, вона намагається не судити їх, але й захищати не береться. У 40-х роках ХІХ століття жінки могли успішно домогтися більшої свободи у диспонуванні власним тілом доти, доки в гру не входило тіло як джерело сексуальних наслідків і як засіб відтворення. Ці теми було заборонено для обговорення. Для цього не існувало навіть відповідної лексики, окрім мови почуттів і подружнього життя.

Ентузіастки не заперечували сексуальної свободи, хоча вона й не була для них самоціллю. Жміховська, навколо якої концентрувалася низка жінок-емансипаток, була, цілком певно, відкрита для інтенсивних інтимних переживань. Ще коли вона була молоденькою гувернанткою, то зазнала нагінки від своїх працедавців, Замойських, за начебто «надмірну» свободу поведінки під час пе-

ребування в Парижі. Її брат, намагаючись захистити честь сестри, навіть намагався викликати Замойського на дуель. Ставлення ж самої Жміховської до паризького епізоду її біографії було цілком іншим. З листів до брата Еразма випливає, що це був інтенсивний, плідний для неї час: там чимало пеанів коханню. Бой-Желенський припускав, що Жміховська вихваляла далеко не платонічні почуття. На підставі вражень своєї матері, приятельки Жміховської, він стверджував, що наприкінці життя Жміховська потерпала від омертвіння кінцівок. Бой залишив цю інформацію без коментарів, але добре відомо, що цей симптом притаманний для венеричних хвороб, чого Бой як лікар не міг не зауважити.

Враховуючи ці непрямі свідчення, тим дивовижніше, що той величезний простір переживань — тих, які стосуються тіла, Жміховська оминула в своїх творах. Подібну ситуацію можна спостерігати також у випадку інших емансипаток, про котрих відомо, що їхнє приватне життя не обмежувалося каноном моноандричного [з одним чоловіком.— Ред.] подружжя. Понад півстоліття тема тіла була відсутня без-

спектива відрізняється від чоловічої, і власне це є чимось вартісним. Таким чином, на другому етапі фемінізму йдеться про нову візію суспільства та культури. У цьому сенсі фемінізм є одним з найважливіших сучасних суспільних рухів.

У такому розвитку фемінізму є певна закономірність. Лише коли була вчинена спроба подолати виниклі проблеми, виявилось, наскільки глибоко вони закорінені та якими вони є насправді. Прецінь — поглянувши із перспективи сучасності — жіночий рух на першій фазі не усвідомлював справжньої суті проблеми. Колись здавалося, що вистачить надати жінкам виборче право, і рівновага буде відновлена. Через сто років ми бачимо, що цього було замало, що рівноваги й надалі немає. Причина цього — той факт, що уся культура та організація суспільства залишаються патріархальними, тобто — кажучи мовою фемінізму — сформованими в аспекті чоловічого домінування.

Гадаю, однак, що сьогодні не варто ламати списів навколо поняття «фемінізм», натомість варто зауважити, що позитивний сенс, який означений цим словом, становить серйозну суспільну проблему, а звідси впливає істотний знак часу для Церкви. Ми й справді зіштовхує-

мося — вживу тут слово, яке не надто люблю — з «недооцінкою» жінок. Папа також помітив цю необхідність. У *Листі до жінок* він пише, що подолання дискримінації є актом «справедливості, а водночас необхідністю. Політика майбутнього вимагатиме, аби жінка дедалі більшою мірою брала участь у вирішенні найважливіших проблем».

А. Магдзяк-Мишевська: Тільки-но цілком слушно було сказано, що проблема полягає у загальній візії культури чи суспільних стосунків. Отож, варто зауважити, що радикальний фемінізм — а саме з ним зазвичай ототожнюють поняття «фемінізм» — призвів до відречення жінки від її природної ролі, її природної місії чи природного способу світовідчуття. Через це я неприхильно ставлюся до спроб виокремити жіночі проблеми з-поміж усіх інших — чоловічих, дитячих, родинних. Адже проблема стосується насамперед наших взаємостосунків у сучасному суспільстві. Вона стосується родини загалом. Так само, питання права на життя зачатих дітей не можна трактувати як виключно жіночу проблему. Звичайно, кожна жінка переживає материнство абсолютно неповторно, але чоловік несе співвідповідальність за життя майбутньої дитини не лише у біологічному сенсі.

посередньо у емансипаційному дискурсі. Мовчанка запала, коли ентузіастки радикально відмежувались від левиць, коли вони почали переконувати, що емансипація жінок аж ніяк не рівнозначна розпусності, і коли вони скорилися тискові правил моральної, т.зв. доброї поведінки. Навіть якщо конкретні з-поміж польських емансипаток не дотримувалися у приватному житті загальнообов'язкових звичаєвих норм, то вони не перетворили цю тему на предмет публічної дискусії. Тільки через півстоліття мовчанку було порушено.

III.2. Домашній матриархат

Існує доволі поширене в жіночому середовищі переконання, наче жінки керують світом, маніпулюючи чоловіками, що втілено у приказці: чоловік і справді є головою родини, але жінка — її шия. Такий погляд, різновид теорії змов, який демонізує жінок та показує чоловіків у ролі їхніх пасивних знарядь, не вартій розгляду на площині емансипаційного дискурсу, коли б не артикульована у ньому

ідея влади однієї із статей. Всупереч миролюбним — або ніяким — версіям стосунків між статями, притаманних іншим дискурсам, образ жінок, які володіють прихованою, непомітною для чоловіків владою, демонструє міжстатеве напруження, боротьбу за владу.

Стратегія домашнього матриархату не є емансипаційною в тому сенсі, що не вимагає жодних інших змін у міжстатевих стосунках, окрім вдосконалення жінок у непомітній для чоловіків інструменталізації останніх. Відома телеведуча публічно заявила в інтерв'ю (а співрозмовниці підтримали її думку), що інтелігентність жінок полягає в тому, аби зуміти створити у чоловіка враження, наче вони менш інтелігентні за нього. Така стратегія належить до терену емансипаційного дискурсу з тієї причини, що з його прикордоння добре видно сповнені напруги стосунки між статями.

У концепції домашнього патріархату жінка-матір є володарем над усією родиною. Її влада суттєвим чином пов'язана з процедурою споживання їжі. Особливого значення ця функція набуває в періо-

А отже, я рішуче протестую проти виокремлення проблем жінок. І справді, у традиційному суспільстві це виглядало по-іншому. Але сьогодні варто зауважити, що існує не лише проблема жінки, але й проблема чоловіка. Існує потреба у тому, щоб знову віднайти архетип чоловіка. Наша фундаментальна проблема стосується насамперед усіх змін чи пошуку нової моделі стосунків у родині й суспільстві.

І.Слодковська: Дійсно, фемінізм — цілком слухний рух, метою якого є боротьба жінок за пошанування їхньої гідності — потрапив у пастку. Не відбулося одночасне оформлення чоловічого руху за зміну взаємостосунків чоловіків та жінок. Може у цьому винні жінки, а може і чоловіки, і жінки водночас?.. Завше, коли я про це міркую, я згадую слова героїні п'єси Кароля Войтили [світське ім'я Папи Івана Павла II.— *Прим. ред.*] «Перед ювелірною крамницею» Анни: «Я не хотіла відчувати себе предметом, який не можна втратити, раз придбавши у власність. (...) Чи зможу я коли-небудь вибачити? Чи тріщина й далі глибшатиме? Страшенно важко на цьому пограниччі егоїзму та не-егоїзму».

А.Каронь-Островська: Ясна річ, виглядає, наче перший етап фемінізму виріс із рани, із почуття кривди й

бунту. Цим, зрештою пояснюють його помилки. Проблема полягає в тому, що діялося пізніше. Пастка маскулінізму, якщо це можна так сформулювати, полягала не тільки у визначенні жінок крізь призму чоловічих ролей, але й у чомусь значно генеральнішому. Жінки не мали — і у певному сенсі й далі не мають — ідей щодо того, як істотно залишатися жінками.

Скажімо, теологія зазнавала чисто чоловічих інтерпретацій, а тепер давайте-но зінтерпретуємо її на жіночий копил, і так штовханина (яка зводиться до примітивної війни статей) може тривати довіку. Йдеться про те, що немає позитивної дефініції, про потребу віднайти жінок для них самих, для суспільства, для родини, але також і для Церкви.

с. Е.Боньковська: Людство для мене наче птах з двома крилами — я б назвала їх символічно чоловічим і жіночим (у мене часто бувають природничі асоціації, бо я за освітою біолог). Наша цивілізація може злетіти дуже високо, стати значно одухотворенішою тільки тоді, коли обидва крила будуть однаково освіченими, здоровими і здатними до виконання своїх життєвих функцій. На жаль, у наші часи відбулося певне порушення рівноваги цих символічних крил.

ди обмеженого доступу до основних споживчих благ, скажімо, в добу розвиненого соціалізму, що зауважили Анна Тітков (1995) і Міра Мароді (1996). У ті часи жінки добре давали собі раду з найрізноманітнішими, доволі непростими завданнями: працювали за фахом, виконували домашню роботу, здобували їжу для родини, вистоюючи в чергах, задіюючи «знайомства», хабарі та мережу взаємних зобов'язань. Таким чином вони забезпечували собі важливе становище вдома.

Анатомія домашньої жіночої влади зводить цю владу до провідної ролі у «дїставанні», приготуванні та подаванні їжі решті членам родини. Споживання їжі перетворюється на ритуал, і мати в цьому ритуалі посідає унікальну позицію. Кухня є її тереном у будинку. Жінка готує страви і подає їх. Навіть коли вона дуже втомлена після роботи і погоджується, аби їй допомогли на кухні, швидко виявляється, що насправді лише вона одна зуміє зробити все так, як треба. Поміж голодом, цим фундаментальним, архаїчним і болісним почуттям браку, і безтурботною, самовдоволеною ситістю уміщена «гастро-

номічна матір» з її кулінарним ритуалом, її тереном влади. Вона вирішує, що, де й коли можна буде з'їсти. Вона складає меню, в крайньому разі узгоджуючи його (без жодних зобов'язань зі свого боку) з родиною. Вагомість своїх рішень вона час від часу підсилює, готуючи на обід «щось смачненьке». Тільки вона у цьому випадку володіє таємницею, що ж такого «смачненького» готується, а таємниця, як відомо, — оздоба величності.

Саме мати визначає час вживання їжі. Ясна річ, вона підлаштовує його до розкладу занять решти членів родини (чоловічої і жіночої статі), але останнє слово залишається за матір'ю, адже саме вона найкраще знає, як довго варитиметься суп і скільки треба тушкувати печеню. Приготованих нею страв не можна споживати цілком вільно. Вона їх подає власноруч, бо «мама краще знає» як це зробити. Це, зокрема, стосується недільних обідів і святкових страв. «Самообслуговування» вона дозволяє тільки в разі своєї відсутності. Однак відомо, що винятний з холодильника і розігрітий обід має нижчу рангу, аніж обід, поданий мамою із дотриманням певного

Е.Адам'як: Ужитий Сестрою образ нагадав мені інший, часто вживаний у феміністичній літературі, — азіатська традиція перебинтовувати ноги маленьким дівчаткам. Жінки були призначені подобатися чоловікам (а маленькі ніжки належали в ті часи до канону краси!) і ходити маленькими кроками — отож, цей звичай призводив до обмеження свободи руху жінок. Це порівняння вказує, що задля урівноваження «довжини кроку» мало зняти калічні бинти — ноги й далі залишаться скаліченими, а рухи без бинтів будуть для жінок значно болючішими...

с. Е.Боньковська: Фемінізм був для мене спробою повернення рівноваги обох статей — крик скривдженого жіночого серця — але він вчинив помилку, намагаючись замінити також і чоловіче крило. Адже поряд із генієм жіночності існує і геній мужності, материнство неповноцінне без батьківства — хоча останнє постійно підважують. Це дві різні перспективи — зовсім різні, але паралельні. Кожна клітина жінки абсолютно інакша, аніж кожна клітина чоловіка, навіть за генетичним кодом ми інші, аніж чоловіки. Такими нас створив Господь Бог. Іван Павло II, на мою думку, чинить не що інше, як нагадує нам про цю очевидну, стару як світ, істину.

Загалом я міркую, що у жіночому питанні Папа провадить політику «протирання дзеркала». Відомо бо, що жінки люблять роздивлятися у дзеркалі, і в цьому немає нічого лихого. Але дзеркало сучасного світу дуже сильно вкрите пилом і в ньому важко помітити найважливіші речі.

Існує потреба в упорядкуванні основних понять. Саме це й чинить Святий Отець, кажучи, між іншим, про геній жіночності. Він наче протирає дзеркало і заохочує: «Сягни глибин, поглянь хто ти насправді, де твоє істинне коріння». Те, що він прагне показати, насправді старе як світ, а точніше як Сотворіння. Бо саме Бог створив людину в постаті чоловіка і жінки. Це Бог створив дві перспективи людства.

Отож, Папа нагадує про незмінне. Історико-культурні чинники, скажімо реалізація жінки у фаховій діяльності, що може абсолютно по-різному виглядати у Польщі чи у США, а ще інакше в Африці, є насправді вторинними. Іван Павло II має талан називати те, що знаходиться в глибині жіночого серця — і буває не завжди зрозуміло навіть для самого суб'єкта — незалежно від факту, чи конкретна жінка хоче їздити на тракторі, стати політиком чи перейняти усі обов'язки батька. Він прагне допомогти їй зро-

ритуалу. Перший лише механічно заспокоює голод, натомість другий породжує відчуття задоволення та безпеки.

Зв'язок поміж почуттям кулінарної безпеки та власною кухонною діяльністю «гастрономічна мати» підтримує завдяки ідеології «домашніх обідів» («обідів як у мамі»). Вони повинні бути смачними і здоровими на протигагу до «ресторанних» чи «їдальнях», про які ніколи не відомо, що ж в них є.

Мати інфантілізує свою родину. Вона прагне бути для неї такою ж важливою і потрібною як мати-годівиця для немовляти. Вона непевна щодо власної ролі в родині, вона боїться. Мати ходить за покупками, зносить додому кілограми різних продуктів, годинами вистоює над паруючими каструлями, чистить лушпиння, ріже, досипає, додає приправ. Годинами додаткової праці, пониженими руками, порізами, опіками вона спокутує свій страх перед відкиданням, ігноруванням, зневагою.

Виглядає так, наче мати більш суверенна, коли вона готує і наділяє стравими, аніж решта родини. Мати їсть лише тоді, коли їй схочеться, пробує з

каструль, доїдає те, що залишилось, має більшу, аніж інші члени родини, свободу доступу до їжі, може нею вільніше диспонувати. Споживачі та споживачки приготованих мамою страв залежні від неї. Вона подає їм сигнал, що можна їсти. Коли ті затягують споживання їжі, мати підганяє: «Хуткіше, суп вистигне!» Іноді вони не можуть самі собі налити супу в тарілку, бо кухня є територією матері, і тільки їй відомо, як підігріти суп так, аби він не підгорів, і як налити його в тарілку, аби не розляпати.

Значними витратами часу і праці мати купує собі привілейовану позицію, свою необхідність для родини. Чим меншим є її відчуття власної вартості й впевненість у ролі в родині, тим сильнішає гастрономічний терор. Сім'я, незважаючи на певні незручності, назагал користується з того, що не має вільного, безпосереднього доступу до їжі — за це вона щодня забезпечена поживними теплими стравами. Незручності можна компенсувати саркастичними зауваженнями щодо якості страв, які гастрономічна мати сприймає як нападки на власну особу, загрозу для почуття власної гідності.

зуміти, ким вона є насправді, а отже вказати їй у чому полягає справжня краса і гідність.

А. Каронь-Островська: Я погоджуюся з тим що думці Івана Павла II — а перед тим Кароля Войтили — притаманне глибоке розуміння і цінування жінки. У мене виникло таке враження, що цей напрямок його рефлексії є насамперед результатом усвідомлення, що жіночий первень в історії світу, в тому числі й історії Спасіння, ми недооцінюємо. Отож, Папа намагається показати належну роль жінки в культурі та в Церкві. Йдеться — як слушно вказала Еля — про переоцінку культурних стереотипів та вирівнювання ролі жінки й чоловіка у вимірі культури й цивілізації. Йдеться про те, щоб визнати опікунчу функцію жінки за важливу суспільну роль. Бо у нашому світі найбільше цінують ту жінку, яка працює за фахом (а вона справді досягає успіху тільки коли підпорядковується прийнятим у чоловічому світі правилам гри...), але не цінять ту, котра сидить вдома і опікується літніми родичами чи дітьми, займається домашнім господарством і домом, який, як би там не було, є фундаментом для відчуття захищеності кожної людини.

А. Магдзяк-Мішевська: Парадоксально, але опікунську функцію жінки дуже високо цінували комуністи. Вони

її страшенно боялися і боролися проти неї. Це менш помітно було у Польщі, але в Совецькому Союзі це було першою справою, яку вони зробили, перейнявши владу, — була обмежена традиційна роль жінки шляхом виведення її з дому, творення ясель, дитячих садочків, у тому числі недільних. Комуністи чудово розуміли: якщо вони прагнуть виховати нову совєцьку людину, «визволену» від традиційного способу сприйняття світу, то треба відірвати її від природного шляху передачі традиції, яким є мати. Отож вони виводили жінок з дому усіма можливими способами.

с. Е. Боньковська: Комунізм також боявся жінки одухотвореної. Про це дуже чітко говорив Святий Отець у Ченстохові у 1979 році. Вистачить лише поглянути на статистику діяльності жіночих орденів у Польщі. За комуністичних часів нам відібрали усі школи, інтернати, дитячі садочки, ясла. Сестрам не давали змоги виконувати їхніх обов'язків біля ліжка хворих у різних лікарнях. Нам залишили будинки соціальної опіки для дітей і дорослих (у 1949 році існувало 29 таких осередків, які провадили монахині, через 20 років їхнє число зросло до понад 230). Влада вдавалася до багатьох різних методів виштовхування черниць із суспільного життя, включно з переселеннями і ув'язнення в таборах. Особливим полігоном у цьому сенсі була

Кухня не є тереном матері-переможиці, владної матері. Це її останній шанець. Гастрономічна мати перебуває у глибокій обороні. Вона відчуває, що витиснута звідусюди, що на світі від неї дуже мало залежить, і тому якомога глибше окопується на своїх кухонних позиціях. Допомогти їй у чомусь? Боронь Боже. Вона наче й дозволяє, але відразу критикує усе, що зроблено, і сама робить усе спочатку.

Королівство гастрономічної матері іноді називають домашнім матриархатом, тереном влади матері. І справді, гастрономічна матір має великий повноваження. Через шлунок вона досягає голови і серця. Вигук «Суп на столі!» паралізує і уриває найзатятіші дискусії. Мати створює потребу в кулінарній безпеці, ставить заспокоєння цієї потреби в залежність від своєї кухонної діяльності і завдяки цьому посідає у родині окреме становище. Однак її перемога на кухні — Піррова, оскільки вимагає занадто великих зусиль і часу, аби можна було самореалізуватися ще і на інших теренах, поза кухню та їдальню.

Гордість і почуття вдовolenня у жінок, котрі і колись, і тепер можуть вирішити такі різні проблеми, як успішна робота за фахом і робота над годуванням усієї родини, абсолютно неслухно ототожнювати з владою. Приписувана матерям-годувальницям начебто реальна влада над світом аж ніяк не співмірна з їхнім мінімальним впливом на вирішальні для долі світу справи. Незважаючи на гігантський трудовий внесок у домашнє господарство, не жінки приймають рішення про те, чи в межах планової економіки у даний період буде доступне м'ясо, чи треба буде стояти у велетенській черзі, аби купити масла, а олія взагалі буде тільки на картки. Труднощі з постачанням були віддзеркаленням у мікромасштабі домашнього господарства тієї непропорційно малої ролі, яку відігравали жінки в актуальних економічних і політичних починаннях.

Переконання, наче роль жінки побільшується завдяки її участі в ритуалі споживання їжі та екстраполюється на інші сфери життя, з точки зору жінок має лише компенсаційний або бажаний характер.

СЛАВКА
ВАЛЬЧЕВСЬКА
ОСОБИСТА
СВОБОДА.
ДОМАШНІЙ
МАТІАРХАТ

Сілезія. Написані цілі томи праць про ті часи. Загалом, комуністи чудово знали, у що поцілити насамперед — у материнство і духовність, скеровану на втілення відповідальності за іншу людину, чи то ту, яка тільки-но входить у життя, чи ту, котра дійшла краю земного шляху.

Бути, чи не бути феміністкою?

З.Носовський: Чому сьогодні не всі жінки згодні називатися феміністками?

А.Каронь-Островська: Бо й справді дуже обтяжливо постійно нагадувати про щось цілком очевидне, що ти також є рівною людською істотою. Я не люблю слова «фемінізм», бо постійне виборювання своїх прав є чимось вкрай принизливим. Принизливим є також спосіб омовлення прав жінок. Дуже часто — як вказала Еля — кажуть про дооцінку, так наче хтось ззовні мав би нас переоцінювати: «Ну, ти така слабка, то ми тобі докинемо вартості...» Я зовсім не хочу, аби йшлося про переоцінку чи пропаганду жіночої справи, я прагну, аби була продемонстрована природна жіноча інакшість.

Е.Адам'як: Феміністка — це жінка, котра визнає, що її кривдять лише через те, що вона жінка. По суті справи,

вона визнає, що її можна скривдити або уже скривдили. Це, безумовно, важко. Я вважаю, що саме в цьому джерело і сили, і слабкості фемінізму.

Ніхто не хоче бути жертвою, тому ніхто не хоче виявити своєї слабкості. Але це може стати також і джерелом сили. Скажімо, жінки не люблять, коли їх визначають через певні родинні зв'язки, як чиюсь дружину, матір, сестру. Природне і слушне їхнє бажання власної самоцінності. Але можна помітити, що в цій слабкій позиції є й сильна сторона, бо сила жінок часто полягає власне у тісній взаємопов'язаності з іншими. Папа також звернув на це увагу, покликаючись на філософію діалогу та контакту. В атомізованому та бруталізованому світі жінки могли б вивести міжлюдські стосунки на якісно новий рівень.

А.Магдзьяк-Мишевська: У Польщі поле діяльності для фемінізму дуже вузьке, зумовлено специфікою польської традиції. Адже фемінізм є продуктом дрібномишанської культури, яка зводила жінку до рівня домашньої курки. В традиційній польській культурі було по-інакшому. Польська шляхтянка мала на фільварку сотні обов'язків, причому доволі серйозних, не менш важливих, аніж чоловічі. Її роль не зводилася до виховання дітей, бо вона му-

41

НОВИЙ
ФЕМІНІЗМ
ОЧИМА
КАТОЛИКІВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Переконання у вкрай важливій ролі жінок вдома може також породжуватися іншою, аніж в сучасних патріархальних дискурсах, шкалою вартостей. У цій шкалі найвищою вартістю є біологічне життя людини, його тривалість і добробут, а найістотнішими є чинності, скеровані на підтримання життя і забезпечення його найвищої якості (здоров'я). Споживання їжі безпосередньо служить підтриманню життя і турботі про здоров'я. Отож, жінки, заклопотані приготуванням їжі, до того ж матері, займаються найважливішими справами на світі.

Подібний погляд був сформульований під час V Березневої Феміністичної Конференції у Кракові в 1992 році на тему: «Материнство, сексуальність і нова тотожність жінки». Одна з учасниць сказала тоді, що жінки живуть довше, позаяк самі собі готують. Жінки живуть довше, турбуючись про харчування, чоловіки не дбають про нього такою ж мірою, отож середня тривалість життя у них нижча. Убивча серйозність, з якою жінки ставляться до годування себе і родини, можливо, адресує нас до

іншого, аніж емансипаційний — до матріархального дискурсу, доісторичного чи доцивілізаційного, в якому стале підтримання життя і спрямовані на досягнення цієї мети зусилля видаються пріоритетною вартістю.

Мати-годувальниця, котра «живить» свою родину кулінарними вміннями і кухонною діяльністю, має не лише владу особливого типу, обмежену домашніми, приватними ситуаціями. З точки зору дискурсу життя вона також несе величезну відповідальність за життя і здоров'я членів усієї сім'ї.

Однак новітня історія харчування демонструє дедалі меншу роль жінок і дедалі меншу їхню участь у годуванні себе самих та своїх родин. На зміну традиційним обідам з трьох страв дедалі частіше приходять «швидка їжа»: підігріта канапка з м'ясом, овочами та гострими приправами, яку споживають на вулиці чи в барі з голосною музикою. Хліба ніхто в місті не пече, а на селі зручніше купити його у крамниці. У спорядженні сільської хати великі печі для випічки хліба стають реліктами. Заготовки на зиму, квашену капусту та огірки роб-

сила займатися також усіма фільварковими жінками і дітьми, запасами харчів, лікаренькою, школою...

А.Каронь-Островська: Не всі жінки були шляхтянками...

І.Слодковська: Селянки теж працювали від зорі до зорі, для добра інших, не маючи надто великих шансів на покращення справ навіть у лоні власної родини.

А.Магдзяк-Мішевська: Але насамперед, варто нагадати, що у польській культурній традиції жінка мала право на спадок. В інших європейських країнах було інакше. Погляньте, скажімо, на британську ситуацію, коли жінку у світлі закону не можна було трактувати суб'єктивно. Якщо батько помирав, не маючи нащадка чоловічого роду, то маєток успадковував далекий кузен, а не дочка. Таким чином, жінка ставала наче об'єктом права, що мало дуже серйозні наслідки для її сімейного та суспільного становища. У Польщі завжди було по-іншому. Модель жінки-курки з'явилася у нас разом з дрібноміщанським стилем життя, коли жінка сидить вдома, а чоловік заробляє гроші.

А.Каронь-Островська: Шляхетська модель, на жаль, втратила свою актуальність! Уже немає поміщиць, давно зійшла з кону історії шляхетська Річ Посполита...

А.Магдзяк-Мішевська: Але ж ні! Саме тепер ця модель дуже актуальна. Комфорт польок полягає у тому, що для своїх фахових чи позародинних амбіцій вони не мусять вигадувати жодних нових теорій. Вистачить сягнути до власної традиції. Це по-перше. По-друге, вони можуть запропонувати сестрам з інших районів світу дуже привабливу, як на мене, модель — жінки, яка будучи партнером чоловіка, не мусить відмовлятися від природної ролі матері й дружини задля фахової самореалізації. Усе це можна відшукати у польській традиції.

Чи сучасні жінки мають зразки для наслідування?

А.Каронь-Островська: Саме у цьому я вбачаю проблему. Уже раніше я сказала, що сучасні жінки не мають добрих помислів, як жити далі, а це зумовлено в числі іншого браком цікавих прикладів для наслідування, в тому числі й у середовищі Церкви.

І.Слодковська: Але чому ж, таких зразків чимало. Жінки завжди мали багато цікавих помислів, а Папа у процесі беатифікації та канонізації ці чудові зразки вказує. В числі цих зразкових жінок — королеви і графині, освічені і простушки, але всі вони мають у собі геній жіночності.

лять уже тільки найбідніші чи любителі. Заготовки — джеми, компоти, повидло — купують у крамницях. Те саме стосується солодкої випічки, котра донедавна була оздобою кулінарного мистецтва домашніх господинь.

Домашній матріархат сьогодні, схоже, стає всього лише достойним пережитком, спогадом про те, яку значну роль відігравали жінки у недавні часи дефіциту благ і якою непорівняно малою була їм за це віддяка.

Переклав Андріс Вишняускас

СЛАВКА
ВАЛЬЧЕВСЬКА
ОСОБИСТА
СВОБОДА,
ДОМАШНІЙ
МАТРІАРХАТ

Кузнєц В

Іван Павло II поставив перед нашими очима цілу низку святих жінок, поміж якими і дуже модерні, хоча б засновниця ордену урсулінок мати Урсула Ледуховська чи свята Королева Ядвіґа.

А.Каронь-Островська: Я погоджуюся із тим, що кожна з них виражає ідеал служіння, який можна завше втілити. Але я запитую про ідеал для сучасної жінки, сучасної матері, дружини, яка працює за фахом, а водночас т.зв. домашньої курки. Такі зразки пропонують «мильні опери» та ілюстровані журнали, але не Церква. У Церкві проблема полягає також у тому, що пропоновані зразки жінок найчастіше представлені у певний «перецукрований» спосіб, що позбавляє їх автентичності.

І.Слодковська: І справді, у гроні беатифікованих мало сучасних постатей, за винятком італійки Джанни Беретти Моллі, котра пожертвувала власним життям, рятуючи життя дитини у небезпечній вагітності. Це дуже важливий приклад для сучасних матерів. Однак я переконана, що зразок християнської жінки є позачасовим.

с.Е.Боньковська: Дійсно, у гроні беатифікованих і канонізованих доволі мало світських християн, зокрема одружених жінок і тих жінок, які присвятили себе родинному життю. Якщо на вівтар возносяться жінки, то це най-

частіше матері, які з часом стали черницями. Це впливає з дуже прозаїчних причин. Церковним інституціям простіше дотриматися усіх елементів доволі складного процесу канонізації. Але це не може послужити виправданням для нас. Треба шукати і популяризувати такі зразки. З іншого боку, я гадаю, що святих поміж нас чимало, а святих матерів іще більше.

З.Носовський: Папа написав у *Tertio millennio adveniente*, що «варто підтримати повагу до мужньої самовідданості світських віруючих, котрі втілюють своє подружнє покликання» і визнав, що відчуває «потребу знайти відповідні способи, щоби ця святість була потверджена Церквою і стала зразком для інших християнських родин».

Скорочений переклад А.П.

43

НОВИЙ
ФЕМІНІЗМ
ОЧИМА
КАТОЛИКІВ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Сергей

КАМІЛЛА ПАЛґЯ: ЧОРНА ВІВЦЯ В ОТАРІ АМЕРИКАНСЬКОГО ФЕМІНІЗМУ

© Кузнєцов Сергей, 1996

До свого шістдесятиліття відоме англійське видавництво «Penguin» опублікувало спеціальну серію «шістдесяток»: тонких книжечок по шістдесят сторінок. У серії було шістдесят книг, і навіть коштувала кожна з них шістдесят пенсів.

Ясна річ, в таку ювілейну серію увійшли лише ті з безлічі «пінгвінівських» авторів, які гідні титулу класика в обраному ними літературному жанрі: Марк Аврелій, Едґар Алан По, Зигмунд Фройд, Альбер Камю, Раймон Чандлер, Габріель Гарсія Маркес, Джеймс Герріот... Сучасну жіночу думку представляє у цьому почесному товаристві Камілла Пальє.

Поява її імені у списку «шістдесяти найкращих» не випадкова і пояснюється не тільки великою популярністю авторки в Америці та за кордоном. Справа радше в тому, що Пальє посідає привілейоване проміжне місце в сучасному інтелектуальному ландшафті. Можна сказати, що за покликом Леслі Фідлера вона засипає рови і перетинає кордони, – але, на протигагу письменникам-постмодерністам, які вшановують цю заповідь своїми художніми текстами, Пальє поширює її й на тексти культурологічні. Вона міркує про місце жінки у світі та в соціумі, а водночас жор-

ФЕМІНІЗМ У ЛЮБОВНОМУ РАКУРСІ

Міглена Ніколчина

© Ніколчина Міглена, 1997

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

стко критикує американський фемінізм; вона аналізує складні теоретичні питання сучасної культурологічної думки, але переважно розв'язує їх, апелюючи до аналізу явищ поп-культури. Вона надто злободенна для академічної науки і надто важка для журналістики. Завдяки цьому в очах суспільства Пальє є водночас чимось більшим, ніж просто університетський учений чи популярний журналіст. Цим і пояснюється поява Камілли Пальї у «пінгвінівській» серії, на цьому заснована її слава.

Визнання прийшло до неї після публікації 1991 року книги «Сексуальні маски: мистецтво і декаданс від Нефертіті до Емілі Дікінсон», що викликала у пресі бурхливі суперечки. Саме перший розділ цієї книги «Секс і насильство, чи Природа й мистецтво» надрукований окремою «пінгвінівською» книгою. Слідом за «Сексуальними масками» з'явилися «Секс, мистецтво і американська культура», зрештою у 1995 році – «Спокусниці та лярвочки».

Теоретичні погляди Пальї ґрунтуються на започаткованому Ніцше протиставленні діонісійського та аполлонічного первнів. Перший традиційно асоціюється з хаосом, насильством і жорстокістю, другий – з гармонією та впорядкованістю. До цієї, доволі опрацьованої, дихотомії

Пальє апелює насамперед задля того, аби з'ясувати, що ж означають секс і насильство, де їхні початки і яка їхня природа.

У контексті її поглядів останнє слово радше звучить каламбуром: саме Природа і виявляється джерелом та початком усього – Природа, усвідомлювана як жорстока хтонічна сила, Природа, очищена від руссоїстської ідеалізації, Природа в усій її жахаючій діонісійській красі. Цивілізація і культура – лише засоби прокинутися від страхітливого сну природи, адже для Пальї природа – не пташки-квітки, а безупинна боротьба за виживання; під її аполлонічним покровом криється безодня клекочучого хаосу. «Діонісизм – не пікнік». Звучить радикально і безжалісно, наче гасло доби воєнного комунізму.

На цю провідну ідею нанизуються решта міркувань. Жіноче асоціюється з природним, а отже, з діонісійським, чоловіче – з аполлонічним, тобто з гармонійним і раціональним. За цими ж полюсами розходяться Природа і Цивілізація, поганське та юдео-християнське, сукупне та індивідуальне, перетікаюче і *о-формлене*. Відтак історія світової культури постає під пером Пальї як історія боротьби цих двох первнів, боротьби, в якій аполлонічне завше перема-

СЕРГЕЙ
КУЗНЕЦОВ
КАМІЛЛА
ПАЛЬЄ: ЧОРНА
ВІВЦЯ
В ОТАРІ
АМЕРИКАНСЬКОГО
ФЕМІНІЗМУ

ВІД РІВНОПРАВ'Я ДО ВІДМІННОСТІ

Попри усю гетерогенність феміністичної теорії (котра дає нам підстави говорити радше про «фемінізми», аніж про «фемінізм»), одну з найсуттєвіших її тенденцій можна розглядати під знаком вельми полемічного й турбулентного зламу, що стався у другій половині 70-х у Франції, і відлуння якого було вчувалися в Америці й Англії у 80-х: ним стало повернення від проблематики рівноправ'я до проблематики статевої відмінності¹.

Цей злам – це момент дискусійних перипетій, що їх можна пов'язати з епохою постструктуралізму. У своєму резонансному есеї *Час жінки* Юлія Кристева формулює хронологічну послідовність етапів жіночого руху наступним чином: 1) етап боротьби за рівноправ'я і 2) етап окреслення відмінностей, наполягання на жіночій ідентичності. На першому етапі фемінізм вимагає доступу до знакового ряду і несе риси ліберального. Другий етап відкидає усякі знакові ряди, фемінізм набуває радикальних рис. А яким же є третій етап?

Згідно з Торіл Мой, власна позиція Кристевої полягає на відкиданні дихотомії **жіноче – чоловіче**.

Однак, сумнівною видається з одного боку можливість звести погляди Кристевої до остаточного відкидання наведеної дихотомії (бо йдеться радше про її процесуальне проблематизування, котре не заважає Кристевій вести мову про окреслення «фундаментальної відмінності між статями» та про «інше регулювання різниць»²), з іншого боку, можливість дефініювати подібним чином сучасний (байдуже який за чергою) етап фемінізму. Навпаки, сьогодні – і про це йтиметься пізніше – дедалі виразнішає тенденція до перегляду й різноаспектного переакцентування проблематики статевої відмінності без забобного ляку перед дихотоміями, навіяного Деррідою.

Дуже схематизовано динаміка змін виглядає так: передбачуваний наслідок просвітницьких ідеалів свободи, рівноправ'я і (sic!) братерства, боротьби суфражисток за виборчі права і рівність перед законом знаходить теоретичний ґрунт у роздумах таких класиків фемінізму, зрештою, цілком класично збунтованих проти почепленої на них «феміністичної» етикетки, як Вірджинія Вулф і Сімона де Бовуар. Для обох вирішення жіночого питання так чи інакше прирівнюється до ігнорування статевої

45

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

гає, заганяючи діонісійське вглиб. Однак, такий стан справ виглядає цілком закономірним – адже безодня і є пристановищем хтонічних сил.

Неважко помітити, що всі ці міркування та протиставлення аж ніяк не нові: не говорячи вже про Ніцше, достатньо послатися на блискучого Жоржа Батая і поважаного Нормана О'Брауна. Останнім часом у Росії доволі широко розповсюдилося засноване на аналогічному поділі трактування історії культури, скажімо, постмодернізм сприймається в її рамках як діонісійська течія.

Цікаво, однак, що вищезгадана методика розмежування «усього на світі» на діонісійське та аполлонічне власне й заснована на ідеях раціоналізму та аналітичного розчленування, тобто виявляється аполлонічною, упередженою в рамках означеної культурної суперечки. Справжній прихильник Діоніса не пише культурологічних монографій, в кожному разі таких, які пише Камілла Палья: досить порівняти її темпераментний, але логічно виважений стиль із манерою Жоржа Батая, котрий захлинається словами.

Діонісійський підхід виключає можливість розподілу на аполлонічне й діонісійське; аполлонічний відмовляє діонісійському в праві на існування.

Іншими словами, хибною виявляється сама методологія *розмежування*. Усяка – навіть дуже спритно вибудована – дихотомія демонструє, коли уважніше до неї придивитися, свою штучність, переміщуючи інтерес читача від розмежування до розмежовувача. Власне сам процес розмежування вимагає від читача своєрідної «поза межовості». Але те розмежування, яке чинить Палья, штовхає її в табір аполлонічного, позбавляючи змоги утримуватися на нічийній землі, а відтак здійснити коректне розмежування.

Отож, перед нами постає цілком постмодерністська картина опозицій, які перегукуються одна з одною: чоловіче / жіноче, діонісійське / аполлонічне, душа / тіло, тверде / м'яке – опозицій, які перетікають одна в одну і розчиняються у безконечній грі розмежовувачів.

Проте для нас не так уже й важлива новація пропонованих Палєю теоретичних концепцій. Вони покликані, так би мовити, розчистити плацдарм, закріпившись на якому Палья може перейти в напад на американський фемінізм, принципи «політичної коректності» та сучасну їй американську академічну науку.

Річ у тім, що завдяки тезі про діонісійську жорстокість природи під сумнів потрапляє одна з основ провідного на-

відмінностей. «Сутність усякої істоти андрогінна, у кожній із них живе і чоловік, і жінка» (Вірджинія Вулф). «Кожен індивід вільний вибирати. Жінка має таке ж право вибору, як і чоловік, і остаточним результатом її вибору могла б стати жінка-(наче)-чоловік» (Сімона де Бовуар). Навряд чи випадково те, що обидві автorkи ілюструють подібні погляди власними біографіями: їхня життєва ідеологія так чи інакше ґрунтується на бездітності й мінімальному використанні своєї жіночої біології, статевих відмінностей і всього, що суперечить цьому **наче**. Результатом подібного способу мислення – очевидно, неунікального – є й поява скандально відомих чоловікодів у Болгарії останніх кількох десятиліть.

Неважко зрозуміти логіку подібних міркувань: вони продиктовані не наївністю чи поверховістю, а цілковито обґрунтованою (і прокоментованою де Бовуар) підозріливістю до формули «рівність у різності». З-поміж двох можливостей – можливості здобуття жаданих прав для істот, котрі є **жінками**, і можливості виборювання цих прав для істот, котрі є **наче чоловіками**, – вибрано другу, і не лише як ідеологію та суто аргументаційну стратегію, але й як необхідну практику. Зрозуміло, що ця

друга можливість значно простіша – вона не вимагає запровадження нових категорій (**жінка**), вдовольняючись скромним **наче**. Подібне перевтілення оксамівської бритви могло б само собою пояснити знайдене розв'язання. Тим, що зумовлює меншу складність саме цього шляху, є утверджене Просвітництвом майже цілковите накладання «чоловічого» та «універсального»: «чоловік» мислиться як людина взагалі, що підтверджується синонімією цих слів у більшості європейських мов. Як вказує Сімона де Бовуар, «статі співвідносяться інакше, ніж електричні полюси: чоловік є водночас позитивним і нейтральним настільки, що у французькій мові (...) часткове значення слова «чоловік» увібрало загальне значення слова «людина»»³. Належачи до людського виду, жінка так чи інакше є (наче) чоловіком.

Таким чином, на початковому, емансипаційному етапі фемінізму найлегшим шляхом відстоювання прав жінки виявляється шлях **наче**. Однак у дальшій перспективі подібний вихід загрожує парадоксальними наслідками. Базований на попередній відмові від статевого розрізнення (незалежно від того, що під ним розуміти), він, прагнучи досягти ідеалу благодатного уподібнення, зрештою, приз-

прямку американської культурної думки: ідея про соціальну детермінованість людської поведінки, в тому числі в її сексуальному аспекті. Саме по собі «природне» – від природи, а отже позитивне. І навпаки, все, що погане, скажімо те, що служить нерівності (статей, рас, націй тощо), «привнесене» ззовні, з соціуму. Подібні відхилення від благого – природного – пояснюють невдалими умовами соціального буття людини, системою суспільних табу й заборон. Але, ану ж бо вдасться виправити соціальні відхилення, і приватне життя громадян – у тому числі й статеве – одразу ж врегулюється.

Та для Пальї ніякого «врегулювання» статевого життя не може бути в принципі: секс як природна, хтонічна сила базується на злитті насолоди й страждання, містить у собі тягу до смерті, насильство й жорстокість. Війна статей – не вислід соціальної несправедливості, а те, без чого ні розмежування статей, ні секс, ні кохання просто неможливі. Жорстокий, брутальний чоловік та жінка-спокусниця – ці постаті уявляються Пальї головними на цій війні. На відміну від більшості американських феміністок (як от Наомі Вулф чи Андреа Дворкін), Палья вважає, що закріплені у суспільній свідомості стереотипи чоловічого та

жіночого не є привнесеними ззовні, а відображають справжній, природний стан речей.

На теоретичному рівні це означає, що Палья пристає на ототожнення жіночого з природним, перетікаючим та безкшталтним, а чоловічого – з жорстким, абстрактним та інтелектуальним; ототожнення, яке сягає корінням до аристотелівської співзалежності опозиції чоловіче / жіноче з опозиціями жорстке / м'яке, розум / емоції, душа / тіло тощо. Варто відзначити, що при аналізі цієї співзалежності існують дві різні методики, які відповідають двом напрямкам фемінізму. Згідно з першою, запропоновану Арістотелем кореляцію опозицій нав'язують чоловікові для зміцнення своєї гегемонії в культурній та економічній сферах. Саме цієї точки зору дотримується більшість американських феміністок, котрі доводять – теоретично й практично, – що жінка цілком здатна міркувати раціонально та контролювати власні пристрасті.

За іншою методикою, аристотелівське розмежування відображає реальний, «природний» стан речей. Саме до цієї теоретичної школи належить Палья. Однак справжню славу їй принесло уміння застосовувати свої теоретичні погляди при обговоренні гострих проблем сучасності.

СЕРГЕЙ
КУЗНЕЦОВ
КАМІЛЛА
ПАЛЬЯ: ЧОРНА
ВІВЦЯ
В ОТАРІ
АМЕРИКАНСЬКОГО
ФЕМІНІЗМУ

водить до ситуації, коли цінним у жінці виявляється... чоловік. Результатом цього є немислима у традиційних суспільствах девальвація «вічної жіночності» – іронізування над нею є одним з ідеологічних засновків *Другої статі*. Можна констатувати, що, виборовши низку практичних привілеїв для жінок, цей ранній етап фемінізму внаслідок зазначеного парадоксу призвів до ще більшого зміцнення чоловічості, яка в черговий раз утвердилася як єдино вірна міра людського і, судячи зі специфічної тональності, яка відчувається, зокрема, у Лакановому прочитанні Фрейда, як узагалі **єдино можлива**⁴.

Теоретичним вираженням цієї ситуації є опозиція **стать – гендер**. Термін «гендер» (*genre, gender*) акцентує на історичній і соціальній «сконструйованості», окресленості статей. Згідно з цією фундаментальною опозицією фемінізму, жіноча стать є природним феноменом, тоді як гендер виступає «соціо-статтю» – утвердженою суспільством сукупністю характеристик. Те саме, зрозуміло, стосується й чоловічих статі та гендеру. З точки зору тієї ж опозиції, гендер підлягає соціальним маніпуляціям і є продуктом певних соціальних стереотипів, а отже, його природа – вразлива й мінлива, на відміну від приро-

ди статі – від початку даної і незмінної. Саме тому увага теоретиків фемінізму упродовж десятиліть фокусується на гендері, який можна революційно переглядати, тим паче, що саме він є полем для розвитку тенденції уподібнення до маскулінного. Натомість, інтерес до статі, перепущений через призму усіх можливих методологій, від марксизму до деконструктивізму, засуджується як «есенціалістський». Поза увагою залишається як те, що за цією опозицією ховається ще одна, проблематична опозиція **природа – культура**, так і інше – крізь неї голосно промовляє ідеологія однаковості. Зараз стає дедалі очевиднішим, що той ранній етап фемінізму жертвував жіночим і жіночністю в ім'я самих жінок.

І РІВНІСТЬ, І ВІДМІННІСТЬ

Справедливість вимагає нагадати про всю схематичність наведених тверджень. Сама Кристева у *Часі жінки*, кажучи про хронологічну послідовність «рівноправ'я» і «відмінності», підкреслює при цьому їх неунікнну синхронність, себто, їх належність до іншої, нелінійної, «монументальної» часовості⁵. Міркування Вулф щодо жіночих проблем доволі

47

МІГЛЕНА
НІКОЛЧІНА
ФЕМІНІЗМ У
ЛЮБОВНОМУ
РАКУРСІ

Почнемо з питання про жіночий образ. На відміну від сучасних американських феміністок, Пальє повстає не тільки проти закоріненого образу жінки-домогосподарки, але й проти образу слабкої жінки-жертви (жертви конкретних чоловіків та фалократичного суспільства загалом), а також ідеалу ділової жінки, яка успішно конкурує з чоловіками «на їхньому ж полі». Рівні громадянські та економічні права – хороша справа, але, захопившись боротьбою за них, жінки наче відмовились від свого діонісійського первня. Врешті-решт сама цивілізація, в рамках якої здійснюються ці «рівні права», була «вигадана» спеціально задля того, аби вберегти людство від жорстокого сп'яніння діонісизму, і вигадана, звичайно ж, істотами аполлонічними, чоловіками. Тому в аполлонічних забавах будь-яка жіноча перемога буде рівнозначна поразці *жіночого*, адже всеж перемагає саме аполлонічний, чоловічий принцип.

Де ж порятунок? Він для Пальї лише в одному: в утвердженні діонісійської жінки, жінки-вамп, *la femme fatale*, жінки, котра не приховує своєї сексуальності, а навпаки, всіляко її підкреслює. Секс – основа влади жінки, котра, на думку Пальї, постає не жертвою, а господинею і володаркою майже в будь-яких сексуальних клопотах.

Чоловік ніколи не зрозуміє жінки? Ну й чудово! Ця інакшість, з лона якої – наче з хтонічного лона землі – і з'являється нове життя, повинна стати потужним козирем жінки, основою незборимої принадності, завдяки якій вона підкоряє собі чоловіка.

Жінка-спокусниця, жінка-вамп стає однією з головних героїнь останньої книги Пальї. Простежуючи історію цього образу, автор особливо уважно зупиняється на сучасниках. Її героїнями стають Катрін Денюв у «Денній красуні» Луїса Бенюеля, Шарон Стоун в «Основному інстинкті» чи Мадонна в її скандальних кліпах та виступах. Усі вони, наче за порадою Пальї, користуються своєю сексуальністю, наче зброєю, приваблюючи погляди чоловіків до звабливого центру власної непізнаваності, центру, виключеного з фалосоцентричної культури.

Публічне наголошення самої істоти жіночої природи – чи то розхилені ноги героїні «Основного інстинкту», чи то виклично-непристойний жест Мадонни, котра прикладає на сцені руку до власної проміжності, – усе це підкопує основи чоловічої влади сильніше за усі феміністичні трактати разом узяті. У такому підході до сексуальності Пальє далеко відходить від радикального в минулому, а цілком

неоднозначні і зазнають драматичних метаморфоз. Її розуміння «андрогінності» пов'язане з піднесенням цінності «вічного жіночого первня»; у своїй пізній феміністичній книзі *Три гінеї* Вулф пропонує радикальний, а навіть (якщо так можна висловитися) «терористичний» проект відмежування жіночого світу від чоловічого. Отже, з одного боку, ідея диференціації знаходить свій вираз вже на ранньому етапі фемінізму, а з іншого – й мови не може бути про нехтування здобутками, що ними ми зобов'язані ідеології рівноправ'я. Однак, у даному випадку нас цікавлять радше загальні зрушення, що можуть якось прояснити подальший хід дискусії і ту провокативну вимогу, згідно з якою кожна стать мала б користуватися своїми правами. Саме висловлення Люс Ірігерей цієї вимоги визначає початок нового етапу фемінізму, а можливо, й кризи ідентичності, якої ми сьогодні зазнаємо.

І все ж непередбачувані плоди раннього фемінізму ще не до кінця з'ясованим чином продовжують резонувати всередині найвпливовіших теоретичних течій другої половини ХХ століття. Скандальне твердження Лакана про те, що «**жінка як така** не існує»⁶, є яскравим обґрунтуванням стурбованості

де Бовуар. Та, котра стає під прапором жінки (запозичуючи вираз Лакана), користується чоловічою мовою, дивиться на світ – і на власне тіло – чоловічими очима; перебуваючи у знаковому просторі соціуму, вона виступає (замасковано) як чоловік. Ці обставини «фалогоцентризму», проблематизовані такими фігурами, як Лакан і Дерріда, експлікують апорії раннього фемінізму. Якщо Клод Леві-Стросс у своїй антропологічній теорії й перетворює жінку на предмет обміну, котрий унеможливорює функціонування символічного, то досягає цього лише завдяки своєрідному оптичному фокусові, при якому стосунки мати-дитина ставляться у дужки; але подібне дужкування ми помічаємо й у ліберальних феміністках. Усі ці теоретичні перевтілення наслідків ранньофеміністської ідеології відіграють роль *advocatus diaboli*: те, що видавалося раннім феміністкам бажаною ціллю (аби жінки стали (повноправними) як чоловіки), заламуючись у призмах структуралізму та постструктуралізму, виявляється **головою перепонуою на шляху фемінізму**. Іншими словами, проблема полягає уже не в тому, щоб вибороти жінкам право діяти у суспільстві нарівні з чоловіками (це питання, як підкреслює Юлія Кристева, в принципо-

академічно респектабельного нині фемінізму, який стверджує, що сексуальність в тому вигляді, в якому вона сконструйована соціумом, скерована на репресію жінки. Однак за Пальсю, сексуальність не є соціальним конструктом, а виступає, як ми пам'ятаємо, повноважним послом діонісійської природи у сучасній культурі.

Секс не спрваджується до соціальності, адже соціальність – дитя цивілізації, яка сама по собі є для Пальї способом захисту від хтонічних, природних сил, насамперед від сексуальності.

А втім, позаяк фемінізм став у сучасній Америці впливовою політичною силою, теоретичними суперечками справа не обмежилася: від перших своїх виступів Палья вступила у суперечку зі своїми колегами-феміністками щодо безлічі практичних, майже юридичних питань. Зрозуміло, усі вони так чи інакше пов'язані з сексуальністю, а найважливіші з них такі, що п'ятдесят років тому їх певне не стали б обговорювати у «пристойному товаристві». Я маю на увазі дискусію навколо проституції, зґвалтування та порнографії.

«Я гадаю, що повія – одна з небагатьох жінок, які посправжньому контролюють свою долю, контролюють

сферу сексу», – каже Камілла Палья в одному з нещодавніх інтерв'ю. Їй імпонує ідея використовувати специфічно жіночу зброю – секс – для отримання грошей, символу чоловічої влади.

Чоловіки ходять до ледачниць зовсім не тому, що прагнуть покопулюватися, – твердить Палья. – Проституція для багатьох – ледь не єдиний вихід у діонісійсько-поганський простір, який залишила відкритим юдео-християнська цивілізація. Ідучи до повії, чоловік віддається стихії жіночої влади. Не ледачниця віддається у користування клієнтові – клієнт сам себе віддає у користування надособистісній силі чистої сексуальності. І коли все закінчено, аби позбутися відчуття власної зужитості, він платить гроші, роблячи вигляд, наче залишається господарем становища.

Поза тим, повії першими випробовують і застосовують маргінальні сексуальні практики, як-от садомазохізм чи груповий секс. Уже сам факт, що «цивілізоване», тобто аполлонічне, суспільство витіснило ці практики на узбіччя, мав би підвищувати їхню цінність в очах Пальї: не приховуючи жалю, вона каже в інтерв'ю, що коли починала своє статеве життя, садомазохізм був доволі екзотичним, а тепер, коли він набув значного поширення і, можна сказати,

<http://www.jimazine.lviv.ua> <http://www.jimazine.lviv.ua>

СЕРГЕЙ
КУЗНЕЦОВ
КАМІЛЛА
ПАЛЬЯ: ЧОРНА
ВІВЦЯ
В ОТАРІ
АМЕРИКАНСЬКОГО
ФЕМІНІЗМУ

вих аспектах уже розв'язане), а в тому, щоб сформулювати «подвійну вимогу» (термін Іріґерей) – вимогу водночас рівноправ'я й відмінности, а отже, віднайдення місця для відмінности у самому знаковому просторі. Маємо справу з проблематизуванням вже не просто гендеру, але й статі – природної даности, що вже окультурена.

ЛЮБОВНИЙ ДИСКУРС

Шукаючи виходу з теоретичних труднощів ранньофеміністської ідеології, сучасний фемінізм, безпосередньо спровокований «диявольською адвокатурою» психоаналізу, деконструктивізму та інших течій останніх десятиліть, є, з певного погляду, еротикою, і з можливо дещо несподіваного місця підхоплює дискусію про вичерпані і, в усякому разі, вже неприйнятні форми нашої еротичної мови. По суті, це перехід від проблеми **Жінки** до проблеми динаміки стосунків між статями – до «**етики статевої відмінности**» (Іріґерей), так чи інакше пов'язаної з «**етикою Ероса**» (Чантер). Так від топографії жіночого тіла, що пестить себе, у «**Статі, котра не існує (єдиною)**» – моменту, що так епатував комен-

таторів своїм «анатомізмом», Люс Іріґерей переходить до містерії «**живої, рухомої межі. Межі, котрею ми граємо, зливаючись тілами**»⁷. Це містерія тіл, що випромінюють сяйво, це еротична (хіба ж не Ерос є демоном-посередником?) «серединність», яка, згідно з викладеним в *Етиці статевої відмінности* прочитанням слова Діотіма з Платонового *Бенкету* є продуктивною сама по собі й **у собі**, поза ідеологією тілесної чи духовної плідючости. «**Твій (чоловічий) лад заморожує стосунки серединности**»⁸. У другій частині свого слова Діотіма, проповідуючи ідею «народжування у красі», згідно з Іріґерей, погоджується з ладом, котрий умиртвляє рухомість стосунків. Але нам потрібна саме демонічно-erotична, посередницька візія. Таким чином, завдання сконструювати «конкурентноспроможну жіночу ідентичність» – завдання, сформульоване у формі спротиву уніфікаційним тенденціям – протягом останнього десятиліття виявляється неминуче пов'язаним з пошуками «неієрархічних любовних взаємин між статями»⁹. Для Іріґерей ці гіпотетичні взаємини, регульовані рухомою межею серединности, охоплюють й еротіку; вони повинні стати осяянням тілесности й омовленням неартикульова-

49

МІГЛЕНА
НІКОЛЧІНА
ФЕМІНІЗМ У
ЛЮБОВНОМУ
РАКУРСІ

став модним (не випадково для полегшення розмови сам термін скорочено до аббревіатури S&M), вона вже спізналася, аби «в'їхати» в нього як слід.

Неважко зауважити, що позиція Пальї полемічно загострена проти банального феміністського уявлення про повію як жертву. Феміністки приточують дані про те, що більшість ледачниць зазнавало сексуальної експлуатації в дитинстві? Ці відомості статистично некоректні, відповідає Палья, оскільки вибіркова нерепрезентативна. Справжня повія, фахівець екстра-класу, невидима, вона уникає поліцейських облав і статистичних опитувань. Відомості, якими оперують феміністки, зібрані за наслідками опитувань повій-невдах, які тільки ганьблять свій фах. Ті, хто попався, – аматорки, за якими не варто судити про професіоналок.

Зауважмо, що Палья послідовно дотримується своєї позиції: «не варто представляти жінку жертвою». Так, обговорюючи скандал, пов'язаний з обвинуваченнями Вуді Аллена в тому, що він «чіплявся» до своєї неповнолітньої прийомної дочки Сун І, Палья вигукує: «Нащо увесь цей галас, буцім її треба «захистити»? Сун І чи то 19, чи то 21 рік, і вона сама здатна розібратися з усім цим».

Однак це деталі. Питання про зґвалтування, як усі усвідомлюють, значно важливіше. Втім, варто уточнити, що йдеться про так зване *date rape* – дослівно *зґвалтування на побаченні*. Цей термін окреслює продовження статевого контакту між двома партнерами далі, аніж цього хотілося б жінці. На практиці це означає виникнення безмежного числа межових ситуацій, коли дівчина, скажімо, радо погоджується на оральний секс, але відмовляється від вагінального (чи навпаки). І коли юнак при цьому продовжує наполягати й досягає свого – це й є *date rape*, *дружнє насилування*. Коли дівчина вважатиме себе зґвалтованою, то може звернутися до суду, з усіма відповідними наслідками. При цьому докази іншої сторони – *та вона зі мною й раніше..., та вона з усіма..., та вона ж сама роздягнулася...* – абсолютно не вважаються в суді поміжшувальними обставинами. Навіть якщо статевий акт відбувся і при попередній зустрічі, навіть якщо дівчина нестримно фліртувала чи взагалі неперебірлива у зв'язках, усе одно, зґвалтування сталося, якщо вона попросила партнера не робити чогось, а він усе ж це зробив. Одною з принципових залишається теза «ні завжди означає ні» – усного протесту дівчини має вистачити для її партнера. Як і всяке

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

ної досі участі жінки в економіці насолоди, і, зрештою, розгорнутись у трансцендентне, що спроваджує до нас богів або перетворює на богів нас самих.

Чи ж можливі подібні стосунки? Така осяйна, динамічна серединність? Юлія Кристева, розробивши у низці творів проблему відносин мати-дитина, в *Історії кохання* знову звертається до тих внутрішніх просторів, які, залишаючись любовними і словесними одночасно, базуються на динаміці (що не вичерпується лише сексуальністю), і неминуче пов'язуються з «регулюванням різниць». Створена нею типологія ставить кохання одночасно під знак Ероса – сублімативного і маніякального «чоловічого» лібідо, де керує принцип еротизму, – і Нарциса, де діє принцип зачудовано-інкорпоративної «жіночої» ідентифікації з об'єктом любові.

Ця типологія, засвідчуючи навернення до любовного річища, водночас проблематизує утопію жіночої ідентичності всередині неієрархічних любовних взаємин. Візія Кристєвої щодо любовного спасіння – безмежного аналізу й безмежної метафори, що перетворюють психоаналітичну ситуацію у парадигматичну ситуацію любові, – розгортається

поза власне тілесним (подібно як поза сексом витівають екстази сучасних хирлявих «позаземних мовлячих істот», безпритульних і спраглих любові). Секс залишається велично, але й безнадійно приреченим внутрішньою садо-мазохістською енергією. Утопічну візію інакшої еротики – простору, що породжується «нетрадиційною плідною зустрічною статей», як і візію «сексуальної й тілесної етики, що вимагає гармонії ангела й тіла»¹⁰ зустрічаємо в Ірігерей, а найчастіше – в контексті лесбійської літератури. Тут коріниться й бачення взаємного дарування й віддаки тіл в Елен Сіксу, котра у своїй гіпнотичній образності сполучає поетику жіночої оголеності з романтизмом старовинної чоловічої зброї, а образ жінки, яка споглядає себе у дзеркалі й не знає, **хто вона**, містить потаємний рух – від тієї оголеності й щасливого незнання до мрії про нову, **властиву** жіночу ідентичність¹¹. Усі ці бачення часто були критиковані за те, що «реанімують старі ієрархії». Або – що «випираються у неможливе».

Сама Ірігерей бачить пошук «неієрархічних любовних взаємин» – взаємин між Я/Вона і Ти/Він – на горизонті пошуків нової, «жіночої» трансцендентності і, зрештою, у перспективі феміністичної ре-

питання, що перейшло зі стадії теоретичного обговорення у стадію судового розгляду, питання про «згвалтування на побаченні» обросло безліччю нюансів, підпитань, розмежувань і варіантів. Тим не менше, можна з певністю сказати: дійсно, існує безліч ситуацій, коли жінка відчуває, що дуже важко юридично фіксоване згвалтування таки трапилось, незважаючи на те, що вона сама прийшла і сама роздягнулась.

Камілла Палья, однак, вважає, що тут разом з водою вилівають і дитину. Нашо намагатися захищати жінку, якщо справжня жінка повинна захищатися сама? Не варто перетворювати усіх жінок на жертв, *віктимізувати* їх. Чому в парі чоловік – жінка останню треба виокремлювати? Чому тільки вона може стати жертвою насильства, наче секс існує винятково для чоловіків, а жінок до нього тільки змушують? Навпаки, Палья закликає: «Дайте нам свободу ризикнути згвалтуванням!». «Мені імпонує ситуація побачення, – зізнається вона, – коли дівчина сама повинна захищати себе – словом і ділом, а не тікати під захист татка-закону, аби той схопив за руку її хлопця».

Палья відмовляється прийняти ідею «ні завжди означає ні»: як можна впевнено говорити про те, які бажання

стоять за тим чи іншим словом? Іноді «ні» може бути елементом сексуальної гри, а іноді той, хто говорить, сам не свідомий власних бажань, і в такому разі «ні» може означати все, що завгодно.

Уже перший виступ Пальї в 1991 році з протестом проти концепції «згвалтування на побаченні» призвів до бурхливих суперечок, які не змовкли й донині. Не менш скандальними виявилися її погляди на порнографію.

Варто відзначити, що в сучасній феміністській думці ці два питання тісно пов'язані. Починаючи з публікації знаменитої книги Андреа Дворкін «Порнографія» (1981), переважила точка зору, буцім порнографія сприяє чоловічій гегемонії, представляє жінку в якості сексуального об'єкта і провокує чоловіків на сексуальне насильство. Порнографія спотворює життя і прищеплює глядачам неточні уявлення про сексуальні стосунки статей. Шпарке гасло проголошує: «Порнографія – теорія, згвалтування – практика».

Неважко здогадатися, що Палью усе це не лякає. Порнографія в її системі цінностей – породження поганства (а отже, діонісійства) в юдео-християнському світі. Будь-яка заборона відгонить цензурою, свобода неможлива без свобода сексуальної уяви.

СЕРГЕЙ
КУЗНЕЦОВ
КАМІЛЛА
ПАЛЬЯ: ЧОРНА
ВІВЦЯ
В ОТАРІ
АМЕРИКАНСЬКОГО
ФЕМІНІЗМУ

лігійної проблематики. Чи не залишиться її утопія осяйної серединності такою, що справді впирається у неможливе? Не наважуючись супроводжувати Ірігерей у мандрівках маревним потойбіччям, де вона ставить питання, досі не розв'язане більш чи менш задовільно – про стосунки матері й доньки, спробуємо продовжити вже розпочатий нами (безпечніший?) шлях.

КОХАНЕЦЬ-ФЕМІНІСТ

Чи благали вас коли-небудь на колінах пояснити те, що ви почуваете? Лакан запевняє, що робив це – перед своїми колегами, жінками-психоаналітиками. У невимовність жіночої насолоди (*jouissance*) він вмщує Бога. Жінка, однак, не розуміє того, що відчуває (якщо відчуває) – постулат, яким послуговується Ірігерей, обґрунтовуючи силу спокусника:

«І якщо твої слова мають таку силу спокуси, такий потужний потенціал вторгнення, то чи не тому тільки, що вони виповнюють простір бажання, позбавлений слів? Чи не тому, що черпають свою силу з джерела тієї вільної від усяких декларацій потуги? У мові твоєї приховано фундаментальне непорозу-

міння: сила її походить не зі слів, а з тих сфер, які вона залишає вкритими мовчанням»¹².

Чи можливо в ім'я серединності, рухомої межі, того, що Ірігерей називає «пористістю», динамізувати й перетворити на **взаємини** асиметрію, утворену чоловічим артикулюванням неомовного у жіночому бажанні й насолоді? Ту асиметрію спокуси? Чи може Ти/Він відгукнутися на німій запит Я/Вона? Чи можливо якось відповісти на виклик, кинутий Сіксу: «Я тобі дам твоє тіло, а ти мені – моє. Але який чоловік поверне жінці тіло, котре вона сліпо йому доручає?»¹³.

Чи може любовне почування здійснитися у формі відносини помежи/для двох? Чи може воно породити «сексуальну етику», в якій зустрічаються ангел і тіло?

Лакан наполягає на неможливості сексуальних взаємин, і якщо у своїх ранніх творах він приписує чоловічому задоволенню і, зокрема, чоловічому ставовому органу (завжди вірному, так би мовити, своїм інтересам), роль перешкоди сексуальній співучасті, то у пізніших твердженнях взагалі відкидає цю роль як «удавання», яке компенсує відсутність взаємин: «у випадку мовлячих істот взаємини

51

МІГЛЕНА
НІКОЛЧІНА
ФЕМІНІЗМ У
ЛЮБОВНОМУ
РАКУРСІ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Порнографія сприяє зґвалтуванням? Дурниці, заборона на порнографію сприяє їм не менше. Порнографія спотворює дійсність? От і чудово, просто це означає, що порнографія гротескна, як гротескні давньогрецькі фризи, де зображено жорстокі битви титанів, – але ніхто не думає, що це було насправді, і не намагається їх наслідувати. Порнографія спотворює уявлення про жінку, подаючи за ідеал краси 90-60-90? Нічого подібного, просто усім подобається дивитися кіно, задля того, щоб там усе було не як у житті.

Особисто вона, Палья, віддає перевагу товстим жінкам, з перетікаючими складками плоти. (Нічого дивного, адже ми пам'ятаємо, що те перетікання завше асоціюється з діонісійством). Убивства, сексуальна жорстокість? Ну і що? Ми ж дивимось детективи і фільми жахів, адже всі розуміють, що насправді нікого на зйомках не вбивають. Дитяча порнографія? Неприпустимо використовувати дітей при зйомках, але комікси, малюнки, статуй – чому б і ні? Скажімо, Караваджо – це наполовину дитяча порнографія!

Може, Палья говорить про еротика? Та ні, ніскілечки, таке розмежування зовсім лицемірне. Я не кажу: «Мені

подобається еротика», я кажу: «Мікеланджело був великим порнографом!»

Джерелом власних поглядів Палья вважає часи своєї юності, легендарні шістдесяті. Справді, неважко помітити, що її переконання повністю відповідають духові «сексуальної революції», а образ самостійної сексуальної жінки – нонконформістському ідеалові цього десятиліття.

Саме з тих років походить її захоплення поп-культурою. Не випадково Мадонна – одна з найяскравіших поп-зірок – постійно опиняється в центрі уваги Пальї, а прихильники Мадонни складають значний відсоток її читачів. У цьому питанні, як і в майже усіх решта, Палья протиставляє себе американським феміністкам, котрі схильні вбачати у поп-культурі механізм експлуатації жінки та маніпулювання її тілом і свідомістю. Саме поп-культура, невтомно повторює Палья, зараз об'єднує людей, виступаючи в ролі важливого каналу, яким до нас надходить інформація. «Аби зрозуміти Америку, потрібні автомобіль і телевізор», – категорично заявляє вона, додаючи, що завдячує у своїй освіті кіно більше, аніж усім університетам і книгам, разом узятим.

Як і багато людей її покоління, які ось уже двадцять років очікують завершення «епохи Гутенберга», Палья

між статтями виявляються неможливими»¹⁴. Чоловік може насолоджуватися тілом жінки тільки на межі кастрації, тобто чогось, що каже «ні» фалічній функції. Чоловік не дає – навіть тоді, коли дає.

Отже, Лакан у якийсь спосіб відповідає на питання Сіксу: чоловіки, які «повертають жінці тіло», відмовляються від власної чоловічости. Чоловіки, здатні насолоджуватися жіночим тілом, є... лесбійками. У своєму пізньому тексті *Танкред продовжує* Сіксу блискуче перефразовує цей dictum Лакана наступним чином: «аби кохати жінку так, як Танкред кохає Клорінду чи Аменаїду, чоловік повинен бути жінкою»¹⁵. І далі: «Чоловік-який-кохає-жінку-так-ніби-він-жінка володіє голосом, що перекреслює життя, смерть, мури, піски, забобони, розкішну зброю, щити, образи, мови, значення. Якщо я кохаю жінку, то назву її Танкреді. Більше жаданий, бо більше жінка, більше чоловік, бо більше жінка, і, можливо, більше жінка, бо... Танкреді, моя кохана...»¹⁶.

Як не сприймали б ми вимогу Ірігерей щодо «пористої» серединності (чи те, що описує Сіксу, задовольнило б цю вимогу?), очевидним залишається одне: проект Ірігерей є формою спротиву лаканівському вираженню взаємності, ос-

скільки, як наголошує вона, Я/Вона може існувати лише за умови існування Ти/Він. Отже, щоразу гострішою проблемою фемінізму стає... чоловік. Як виглядає чоловік, котрий не боїться того, що вимагає жінка? Яким є чоловіче тіло, спроможне нарешті насолодитися тілом жіночим, готове повернути жінці дар її тіла, готове, врешті-решт, дарувати себе, аби бути повернутим? Яким є чоловік, що дозволяє собі бути спокушеним фемінізмом? Яким є коханець-фемініст?

ДОМОВЛЕНІСТЬ І СПОКУШУВАННЯ

У своїй *Орестей* Есхіл залишив нам розповідь про перетворення жадних материнських богинь – ериній – на ласкаво-солодких евменід. Погоджуючись на те, аби стати лагідними й зичливими, еринії, попри свою роль материнських заступниць, фактично приймають таке твердження Аполона:

*Не мати народжує, створює чадо –
вона лише зародок в собі хоронить.
Чоловік – ось той, хто народжує.*

(Eum. 658-660)

захоплена новими електронними технологіями, насамперед глобальною комп'ютерною мережею Інтернет, яка дозволяє користувачеві, перебуваючи у власному помешканні, отримати доступ до фактично необмежених масивів інформації з усього світу. У своїй останній книзі вона пише, що технологія – західна версія розширеного стану свідомости. Електронне й електричне кодуються у неї як діонісійське, за рахунок іншого, значно гнучкішого способу організації інформації. А втім, тут Пальє лише поповнює лави культурологів, які віднаходять у нових технологіях усі риси неевропоцентричного мислення. Ясна річ, Пальє відстоює повну свободу слова в Інтернеті, захищає кіберсекс і кіберпорно. Інтернет платить їй взаємністю: якщо академічний мейнстрім не надто шанує Пальє, то в Інтернеті регулярно з'являються нові її статті, передруковані кимось з прихильників, чи інтерв'ю, взяті спеціально для електронних журналів.

Неважко помітити, що головною метою Пальє є її співвітчизниці-феміністки та низка принципів «політичної коректності». Через це багато хто вважає Пальє «провідною антифеміністкою Америки». Однак вона сама з цим не згодна й твердить, що власне її погляди і є справжнім

фемінізмом, який найповніше відповідає потребам жінок.

Справжній чи несправжній, але Пальє сміливо можна назвати феміністкою – якщо розуміти під фемінізмом не лише певний набір теоретичних положень, притаманних певній частині академічної спільноти США, а рефлексію про жінку та її місце в сучасному світі. Позиції Пальє – ще один вияв розмаїття сучасної феміністської думки, яка доволі серйозно відрізняється за країнами та школами. Американський академічний фемінізм, який заклав підвалини «політичної коректності», – лише одна з таких шкіл, хоча, може, й найпомітніша.

Фемінізм Пальє, як невідомо повторює вона сама, є цілком іншим фемінізмом: це фемінізм за порнографію, фемінізм за свободу сексуального вираження, фемінізм рівних прав, а не фемінізм, завше ладний побачити в жінці жертву. «Мій фемінізм – це фемінізм робітничого класу, футбольний фемінізм», – вигукує Пальє, нагадуючи про главу зі своєї останньої книги, де пояснює, що саме футбол здатний навчити жінок стратегії й тактики оборони у складних життєвих обставинах.

Власне голосом таких – безстрашних і самостійних – жінок і хоче бути Пальє, котра критикує академічний фе-

СЕРГЕЙ
КУЗНЕЦОВ
КАМІЛЛА
ПАЛЬЄ: ЧОРНА
ВІВЦЯ
В ОТАРІ
АМЕРИКАНСЬКОГО
ФЕМІНІЗМУ

Це вражає твердження покликане зняти з Ореста провину за скоєне ним матеревбивство, а одночасно протиставити його вчинок невинуватому злочинові Клітемнестри, котра вбила свого чоловіка – царя Агамемнона, і довести безпідставність її апеляцій до влади, що ґрунтуються на доведенні власного пріоритету як лонного первня, народжуючої сили *par excellence*, *матері*. Така прихильність ериній до патрилінарної, анти-материнської ідеології спричинена запаморочливою фальсифікацією («Чоловік – ось той, хто народжує»), переговорами, аргументацією (хоч б якою сумнівною вона не була), голосуванням (хоч якими суб'єктивними є судді) і – нарешті – згодою, консенсусом. Але й ще дечим, а саме – спокушуванням. Священний гай (сакральний простір, обмежений шанобливо стереженим кордоном соціального світу, надлишок, що відповідає Лакановому *jouissance*) – це те, чим ериній умилостивлено – і усунуто з арени соціальних боїв. Материнські богині опиняються, отже, в ролі співучасниць акту заперечування материнського, руйнування підвалин жіночого прагнення до участі в житті полісу. Наводячи як приклад цю фундаментальну метаморфозу, ми, пере-

довсім, хотіли б підкреслити той факт, що, згідно з Ескілом, навіть максимальна асиметрія стосунків між статями може бути розв'язаною шляхом їх взаємної згоди.

Якою б не була остаточна відповідь на питання, що непокоїло Сімону де Бовуар, – чому впродовж століть жінки з подиву гідною безтурботністю приймали свій статус підпорядкованості, – Ескілі натякає на можливу відповідь, яка виявляється не надто далекою від тієї, що запропонувала Бовуар: утиск, про який ідеться, є власне тим випадком, коли згода зацікавлених сторін вирішує справу. Місія ж фемінізму полягає у тому, щоб запропонувати світоустрій, набагато сяйливіший від давнього, навіки облаштованого Ескіловими богами.

¹ Щодо проблематики цього зламу особливий інтерес становить розділ *Спадок Сімони де Бовуар* у книзі Тіни Чантер *«Етика Ероса»* (Chanter, T. *Ethics of Eros*. Routledge, New York, 1995)

² Kristeva, J. *Women's Time*. Oxford: Basil Blackwell, 1986. P.193.

³ Beauvoir, S. de. *Deuxieme sexe*, 2 vols. Paris, Gallimard, 1949. P.17

53

МІГЛЕНА
НІКОЛЧІНА
ФЕМІНІЗМ У
ЛЮБОВНОМУ
РАКУРСІ

мінізм за те, що він намагається не помічати ані шістдесятих, ані сексуальної революції. Подібний фемінізм, пише вона, є просто виявом страху білої жінки з середнього класу перед реальністю. Тому американським феміністкам слід учитися у жінок «третього світу», проголосила Палья на Всесвітньому жіночому конгресі у Пекіні. В цьому й повинна полягати справжня мультикультурність.

Найцікавіше те, що Палья сама залишається насамперед *американською* феміністкою, з притаманною американцям зосередженістю на поп-культурі та мас-медіях. Полемізуючи з американським фемінізмом, вона дуже по-американськи закликає навчатися у країн «третього світу», а європейську культурну думку або не помічає, або різко критикує: особливо гостро – французьку школу, символізовану іменами Жака Лакана, Мішеля Фуко та Жака Дерріди.

Властиво, слідування їхнім ідеям, на думку Пальї, зродило «кризу в американських університетах». Вона звинувачує їхніх послідовників у тому, що ідеї французького постструктуралізму застаріли в умовах сучасної культури, заснованої на «медіях», а не на «тексті», й протиставляє їм Маршалла Маклюєна, називаючи його «одним з найбільших пророків наших днів».

«Не читайте Лакана, Фуко і Дерріду, – звертається вона до студентів. – Вони навчать вас будувати усе лише на нерухомому фундаменті. Вслухайтеся краще в одне з послань афро-американської культури, в слова гурту «Midnight Star»: «Не паркуйся, бебі, не паркуйся на танцполі! Усе наше життя сьогодні – танець, і ви мусите навчитися рухатись, не руйнуючи його ритму. Залишатися нерухомим під час танцю – не вибір».

Критикуючи французький постструктуралізм, Палья апелює до унікальності американського досвіду: «Вся ця французька маячня написана так, наче слово «медії» не існує! Наша культура – поп-культура! Американці – ось хто повинен її інтерпретувати!» Лакан, Фуко і Дерріда залишаються для Пальї представниками старої, «текстуалізованої» Європи, де вона не може надто довго перебувати: «Я була в Англії і відчувала себе там як у в'язниці: для мене дуже сильним ударом було те, що там фактично немає телебачення!»

Однак запекло критикуючи європейську культурологічну думку, Палья наче випадково не згадує про французьких авторів, які багато років працюють саме в царині вивчення мас-медій, скажімо, Бодріяр чи Вірійо. Між тим,

⁴ Ось свіжий приклад того, як функціонують ці уявлення у сфері соціального повсякдення: одна з популярних сьогодні дитячих енциклопедій – «Людське тіло» – проілюстрована всуціль чоловічим тілом; жіноче тіло зустрічаємо в іншій – «Диво народження». Універсальне людське тіло є, отже, чоловічим; жіноче ж тіло мислиться як відхилення – саме по собі нерепрезентативне, воно цілковито поглинається функцією «народжування».

⁵ Про «монументальну» жіночу часовість див.: Chanter, T. *Female Temporality. Abjection, Melancholia and Love: The Work of Julia Kristeva...* Routledge, London, 1990

⁶ Lacan, J. *Feminine Sexuality: Jacques Lacan and the école freudienne...* Pantheon Books, New York, 1985. P.144

⁷ Irigaray, L. *Elemental Passions*. Routledge, New York, 1992. P.51

⁸ Ibid., p.90

⁹ Ibid., p.4

¹⁰ Irigaray, L. *An Ethics of Sexual Difference*. Cornell Univ. Press, Ithaca, 1984. P.6,17

¹¹ «Я відчуваю це, споглядаючи, як вона падає у ліжко в ту ж хвилину, коли залишається сама, наче вискочивши з якоїсь чужої оболонки, як потягується енергійно, стискаючи муркочучи, як, перекинувшись на інший бік, нена-

довго засинає. І вже встигнувши чогось наснитися, здригається й раптово йде у ванну. Дивиться на себе у дзеркало й питає, насупившись, чи не вимальовується на обличчі її незнання». (Cixous, H. *Tancredi Continues. Writing Differences: Readings from the Seminar of Helene Cixous*. Open UP: Milton Keynes. 1988. P.40)

¹² Irigaray, L. *Elemental Passions*. Routledge, New York, 1992. P.52

¹³ Cixous, H. *The Laugh of the Medusa. The Signs Reader: Women, Gender and Scholarship*. The University of Chicago Press, Chicago, 1983. P.289

¹⁴ Lacan, J. *Feminine Sexuality*. P.138

¹⁵ Cixous, H. *Tancredi Continues*. P.39

¹⁶ Ibid., P.51-52

Переклад Остап Сливинський

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

їхні праці не лише спираються на ідеї Маклюєна, але й істотно їх поглиблюють. Саме вони, а не Пелья, насамперед репрезентують сучасну науку про мас-медії.

Звичайно, не дивує перегукування тез Пальї про медію та поп-культуру й ідей Бодріяра. Цікаво, що й з різко критикованим Фуко у Пальї на диво багато спільного. Насамперед – це орієнтація на традиції Ніцше, з його протиставленням Діоніса й Аполлона, як природи і культури чи хаосу й ладу. Для Фуко, як і для Пальї, природа стає тим «місцем», де творяться, порушуються і перестворюються закони, плавильним казаном, де процес постійного оновлення-руйнування запобігає о-формленню та завершеності.

Аполлонічне начало отримує в роботах Фуко різні найменування, найвідомішим з яких виявляється «влада». Саме влада конструює систему понять, відмежовуючи злочин від не-злочину («Наглядати і карати») чи визначаючи межі людської сексуальності («Історія сексуальності»). Отже, «транgresія» – порушення меж – є тим самим діонісійським дійством, до якого і закликає Камілла Палья. Звідси походить її інтерес (подібно як у Фуко) до «порушників кордонів» – де Сада і Батая, котрі «впустили» діонісійське й хтонічне в культурний простір.

Якщо Лакана, Фуко й Дерріду Палья критикує, то французьку школу фемінізму вона взагалі намагається ігнорувати. На відміну від американської школи, яка акцентує соціальне, французькі дослідниці відштовхуються від психологічного чи навіть біологічного. Це пояснюється, насамперед, сильною психоаналітичною традицією, яка виходить від Жака Лакана, в полеміці з котрим переважно сформувався ідеї Люс Ірігарей чи Юлії Кристевої.

Річ у тім, що традиційна психоаналітична схема у своїх уявленнях про розвиток особистості спирається на чоловіче тіло, висновуючи, зокрема, момент включення людини в соціальне зі страху перед осклопленням. Таке включення, на думку Лакана, відбувається при переході від так званої стадії уявного до стадії символічного. Жінка, таким чином, залишається виключеною з символічного, з тієї самої «цивілізації», яку Палья називає «аполлонічною», але це виключення, за Ірігарей, закладене в самій жіночій природі: якщо у чоловіка є фалос, страх перед втратою якого змушує його інтегруватися у символічний, знаковий лад світу, то у жінки фалоса немає.

Відтак жінка змушена залишатися на перед-Едиповій стадії, стадії уявного, якій притаманна текучість, розплив-

СЕРГЕЙ
КУЗНЕЦОВ
КАМІЛЛА
ПАЛЬЯ: ЧОРНА
ВІВЦЯ
В ОТАРІ
АМЕРИКАНСЬКОГО
ФЕМІНІЗМУ

Інтерв'ю Еліс Шварцер з Доменікою

© Luchterhand Literaturverlag GmbH, 1989

частість, відсутність фіксованого центру та близькість до природних процесів. Знайомий набір, чи не так? Усе це Пальє перелічує, описуючи «діонісійське» на противагу «аполлонічному». Так, «священне діонісійське безумство» легко виводиться з особливостей жіночої істерії та оргазму, описаних, скажімо, в роботах Елен Сікус і Катрін Клімент.

Повертаючись до згаданого поділу на два напрямки у фемінізмі, неважко помітити, що Пальє та перелічені дослідниці опиняються, принаймні стосовно американських феміністок, в одному таборі. Окрім зазначених рис, їх об'єднує інтерес не стільки до стосунків між чоловіками та жінками, скільки до співвідношення поміж чоловічим і жіночим. Так, «жіночі» й «чоловічі» особливості світосприйняття можуть спостерігатися і у чоловіків, і у жінок. З цим пов'язаний спільний для Пальє та Сікус культ бісексуальності, усвідомлюваний як поєднання чоловічих і жіночих якостей: «Бісексуальність – це наша найбільша надія на подолання ворожості та лжеполяризованості у нинішній війні статей» («Спокусниці та лярвочки»).

Ясна річ, зовсім немисливо поставити поряд імена Люс Ірігарей і Елен Сікус з одного боку, і Пальє – з другого. У першому випадку ми маємо справу із серйозними мисли-

Від редакції: Журналістка Еліс Шварцер, видавець німецького феміністичного журналу *Емма* опублікувала низку книг-інтерв'ю з відомими жінками. Опубліковане інтерв'ю з книги *Чому саме вона? Жінки-бунтівниці* було взяте у Доменіки, найвідомішої в Німеччині повії, котра працює в Гамбурзі на Ріпербані. Ця жінка вперше публічно виступила з питання охорони праці повій, znana з численних газетних інтв'ю та виступів на телебаченні.

55

Наше знайомство розпочалося, коли нас обох запросили до Штуттґарта для участі в дискусії про порнографію. Я вагалася, бо не хотіла фехтувати на шоу з Доменікою. Через кілька днів газети написали: «Еліс Шварцер боїться дискутувати з Доменікою». Це було не зовсім так. Тому я їй написала і пояснила, чому я відкидаю спосіб інсценізованих півнячих боїв. Через кілька тижнів Доменіка зателефонувала до мене. Ми вирішили познайомитися.

Я відвідала Доменіку в Гамбурзі. Три дні на Гамбурзькій панелі: Ріпербан, вулиця Герберта, повна картина. І насамперед: три дні з Доменікою в її двокімнатній квартирі на вулиці Гайна Гоєра. А також гігантська кількість випитої кави.

телями, а у другому – з фігурою дещо іншого гатунку. Якщо перші є авторами доволі оригінальних теоретичних концепцій, то Пальє у ліпшому випадку заслуговує на ім'я вмілого інтерпретатора. Вторинність теоретичних ідей, з одного боку, шокуючий спосіб подачі, з другого, відмежовують Пальє від серйозних дослідниць, перетворюючи її на постать поп-культури, а не філософії чи науки. Її радикальні жести призводять до того, що цю жінку сприймають радше як артиста, поп-артиста. Точніше – поп-теоретика.

Становище поп-теоретика відрізняється від становища поп-зірки тим, що над створенням образу останньої працює армія іміджмейкерів. Усе, чого Пальє досягла, вона досягла самотужки, і хоча б через це заслуговує на шану.

Прадоксально, але саме в якості поп-теоретика Пальє могла б стати близькою нашій аудиторії. Стиль Пальє (особливо стиль її інтерв'ю), у якому зважені оцінки підмінюються темпераментними висловлюваннями на кшталт «я в захваті від Мадонни» чи «Зонтаг в це просто не в'їжджає», ідеально підходять для нових ілюстрованих журналів, скажімо, «Матадора» чи «Птюча», які транслюють не так систему поглядів, як набір модних стереотипів, що входять у доволі туманне поняття «стиль життя». Не випадково біль-

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

«Королева» сідає за круглим столом у вітальні. Біла мереживна скатертина всіяна вазами з квітами, склянками і кавовими горнятами. Чувш себе як у прохідному дворі. Доменіка не закриває вхідних дверей, бо тоді вона не мусить кожного разу вставати.

Ліліана і Горст вже тут. Ліліана – жінка в чоботах, тобто професійна доміна, окрім того – уповноважена організації «Солідарність гамбурзьких повій». Вона готується змінити фах. Горст 20 років працював «танцівницею» і був п'ять років одружений з турком, майже одружений. «На кухні я мусив носити хустину на голові – але чого не зробиш заради кохання».

Тільки-но ми всілися, подають першу філіжанку кави. Потім телефонує Пеггі, моя колега. В двері дзвонить експерт від партії СПД, яка прийшла подискутувати з повією-зіркою про порнографію. Обоє ми посилаємо подалі. Зрештою ми тут, аби працювати.

Жодного шансу. Дзвонять. Сюзанна, тричі розлучена і прооперована екс-трансвестит, завжди «хотіла зі мною познайомитися» і принесла мені червоні троянди. Люсі, дуже ніжний чоловік, лише зазирнув на секунду, щоб розповісти про своє горе. Для кожного знайдеться горнятко кави, іноді відразу ціла пачка кави

або двадцятка. І завжди милий – не сентиментальний, радше неіронічний – погляд. Доменіка родом з Кельна.

Перед вечерею ми йдемо на Гербертштрассе. Ми наємо поліцейський відділок Давідсвахе, низку молодих повій, котрі чекають клієнтів. Немає жодної, до якої Доменіка не посміхнулася б привітно. Вступ на Гербертштрассе звичайним жінкам заборонений. У супроводі Доменіки нас ласкаво запрошують. І ми почувемо себе впевнено.

Ми вечеряємо «у маленького італійця за рогом» і сідаємо в кімнатці за кухню. Жодних шансів. Усе починається з поглядів та перешіптування біля барної стійки. Потім починають під'їжджати – неголені яппі з оточення (не з середовища). Перший завжди хотів познайомитися з Доменікою. Другий працює фотографом.

Шварцер: Вчора ввечері, коли ми були разом, ти кілька разів сказала: нам треба було поговорити багато років тому. Чому? Що ти хотіла мені сказати?

Доменіка: Я б розповіла тобі про свої клопоти. Бо я гадаю, що ти емансипована жінка. Тоді б разом взяли за мої тодішні проблеми. Але й зараз ми це можемо зробити з тим самим успіхом...

шість інтерв'юєрів подано тут як «митців» – на крайній випадок, «художників життя». Так само, як Диховичному цікаво не те, яке кіно він знімає, а на яких машинах коли їздив, – так і в Пальї російського читача напевне зацікавить, у що вона одягається і яким футбольним командам віддає перевагу, а Палья, на відміну від серйозних теоретиків, на ці теми говорить дуже охоче.

Есеї Пальї, де поєднано обговорення актуальних проблем і глобальне теоретизування, що виводить на «остаточні питання», дуже близькі російській «культурології» – фундаментальній гуманітарній науці про все з нечіткими і неопрацьованими методологічними засновками. Ці есеї чудово підходять для «товстих» журналів, розрахованих на середнього інтелігента, котрому хотілося б бути «в курсі» останніх досягнень теоретичної думки, але який – у переважній більшості – не буде читати філософів і теоретиків навіть у перекладі, не те, що в оригіналі. У цьому жанрі новизна й оригінальність думки не такі важливі, як уміння вчасно і з належним посиланням нагадати – а комуś і вперше викласти – цікаву теоретичну концепцію. Можна було б назвати це «популяризацією», коли б не зневажлива конотація, яка закріпилася за цим словом.

Зрештою, та гілка фемінізму, яку по змозі представляє Палья, в Росії відома неприпустимо мало, неприпустимо ще й тому, що власне такий його різновид може знайти в Росії палких прихильників. На цій ниві Палья поза конкуренцією: високий теоретичний рівень робіт Сіксус та Ірігарей неминуче звужує потенційне коло їхніх російських читачів. Несприйняття американського різновиду фемінізму в Росії зумовлене двома основними причинами: наші жінки після сімдесяти років совецької влади не хочуть і чути про рівність статей, підозрюючи в цьому наступний чоловічий обман («Це що ж, я буду і на роботу ходити, і в крамницю? Ні, я чоловіка до крамниці не пушу – він там купить не те, що треба!»), а з другого боку, стримано ставляться до роз'яснень, що їхньою сексуальною поведінкою маніпулюють ззовні. Після десятиліть накинутої рівності й пуританізму багато жінок прагнуть нерівності та сексуальної свободи, причому сексуальну свободу вони усвідомлюють як можливість добитися нерівності, яка здається їм вигідною («Я буду вдома сидіти, а він (вони) будуть мене утримувати»). Американський фемінізм турбують цілком інші проблеми – звідси побутуюче в суспільстві неадекватне уявлення про нього та про фемінізм загалом («Феміністки

СЕРГЕЙ
КУЗНЕЦОВ
КАМІЛЛА
ПАЛЬЯ: ЧОРНА
ВІВЦЯ
В ОТАРІ
АМЕРИКАНСЬКОГО
ФЕМІНІЗМУ

Шварцер: І які ж це проблеми?

Доменіка: Недостатня впевненість тутешніх дівчат у собі. Треба їм пояснити, що вони не повинні платити за кохання.

Шварцер: Як це? Я думала, їм платять за «кохання»?

Доменіка: Я маю на увазі не клієнтів, а сутенерів. Добрих 70% усіх жінок та дівчат, які тут працюють, мають сутенера. І вони йому платять. За ніщо.

Шварцер: Тебе називають королевою Ріппербану. Проте тут у тебе слава емансипованої жінки. Кажуть, ти відкриваєш дівчатам очі. Будинок на Гербертштрассе, який був твоїм останнім місцем роботи, називали борделем емансипованих жінок. Відколи в тебе така репутація?

Доменіка: Це зі мною почалося 6 років тому. Я бачила безліч дівчат, котрих нещадно визискували, та ще й били. Мені стало їх шкода. Я подумала: ну хіба нічого не можна зробити? Ситуація гіршала. Дівчата на панелі дедалі молодші. Сьогодні на вулиці побачиш вже 12, 13 та 14-річних. Тут, на Ріппербані, ще півбіди, більшість уже має 18 років. Гірше у Ст. Георгу, де дівчата ще й нашпиговані наркотиками. Вони вже не можуть і клієнтів обслуговувати.

Шварцер: Що це означає?

Доменіка: Якщо якийсь чоловік поводитьися зі мною нахабно, то я його відразу посилаю. Зі мною треба добре поводитися. Моя кімната не смітник, а я не сміттєзвалище. Ми, старші повії, маємо свої закони. Ми працюємо лише з презервативом, так було завжди. Ми не дозволяємо себе цілувати, бо це щось таке, що зазвичай можна робити лише вдома. Про анальний секс не може бути і мови. Однак молоді дівчата, які зазвичай одержують наркотики від своїх сутенерів, які їх потім посилають на вулицю, вони роблять усе. Їм усе одно. Вони знесилені і не мають змоги подбати про себе. Колись старші навчали молодих. Нам казали: це ти робиш, а це – ні. Сьогодні молодь залишилася сама, цілковито під владою отих типів.

Шварцер: Чи ці молоді жінки складають вам конкуренцію?

Доменіка: Аж ніяк. Гостя, який таке виробляє з молодими дівчатами, я не хочу й бачити.

Шварцер: Ти привселюдно заявила, що радієш за кожну жінку, яка кидає проституцію.

Доменіка: Так, я дуже рада за кожну жінку, яка хоче покинути проституцію і може це зробити. Як і за

57

ІНТЕРВ'Ю
ЕЛІС ШВАРЦЕР
З ДОМЕНІКОЮ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

– це ті, що проти чоловіків»). У цьому сенсі позиція Пальї, яка відстоює сексуальну свободу та відводить жінці перше місце у будь-яких стосунках між статями, напевне знайде чимало прихильників (точніше – прихильниць?). Скажімо, автор статті майже переконаний, що стосовно трьох обговорених у статті питань (проституція, зґвалтування на побаченні, порнографія) переважна більшість росіянок, особливо молодих, висловить повну згоду з позицією Пальї.

Однак спиняє одна думка: якщо б у Москві Пальї вдалося стати культовою фігурою, то – через певну дивну аберацію – вона напевне постала б у свідомості пересічного читача в якості «американської феміністки», тобто представниці того самого американського фемінізму, який вона сама на дух не переносить. Втім, цей парадокс був би всього лише ще одним у довгому ланцюзі протиріч, якими облуптана Камілла Палья: антифеміністка поміж феміністок, теоретик поміж митцями і митець поміж теоретиками.

Переклав Андрій Павлишин

кожну, яка немає тут успіху і знаходить собі іншу роботу. Я радію також, коли вони кидають проституцію не тоді, коли вже запізно.

Шварцер: Для тебе особисто вже, мабуть, запізно.

Доменіка: Так, для мене так. Я ще заробляю гроші, але це вже питання часу. Я не маю ніякої фахової освіти.

Шварцер: А яку б професію ти хотіла мати?

Доменіка: Я завжди хотіла бути дизайнером одягу. Але...

Шварцер: Поети склали про тебе вірші, художники писали твої портрети. Здається ти — зразок успішної, певної в собі повії. І все ж сьогодні ти остерігаєш кожну жінку, аби вона не займалася проституцією.

Доменіка: Бо це дуже важка професія. Не кожна витримає без шкоди для свого тіла та душі. Умови нашої праці не покращилися. СНІД. Безробітні чоловіки. Дедалі більше жінок виходить на панель. А клієнтів приходить дедалі менше. І вони дедалі молодші. Із різними збоченнями. Вони надають перевагу сечі або що. Крім того: раніше шлях до проституції був дійсно складнішим. Сьогодні деякі жінки ідуть на панель як

до церкви чи на службу. Часто вони також походять із заможного суспільного середовища. Раніше повії були з бідного прошарку, тому їм нічого іншого не залишалось. Сьогодні вони приходять з поважних родин.

Шварцер: Деякі жінки стверджують, що на панелі можна легко і швидко заробити гроші. Скажімо, представниці берлінського проекту Гідра. Крім того, вони кажуть, що сучасні жінки не мають сутенерів, вони самі розпоряджаються своїми грошима.

Доменіка: Це дурниці. І дуже небезпечно таке розповідати. Піке Бірман недавно сказала на телебаченні, що проблеми сутенерів не існує. Я дуже здивувалася. Найгірше те, що молоді дівчата в це вірять, а потім отримують «подарунок». Краще казати правду. А цю правду ми, повії, знаємо дуже добре. Що ж стосується проблеми проекту Гідра, то там майже всі — соціальні працівники. І вони не мають особистого досвіду у цій справі, вони гадають, наче роблять нам послугу подібними заявами. Насправді: понад третина повій мають милого друга, який сам заробляє, або не мають нікого. Всі інші мусять віддавати частину грошей. Часто це супроводжується насильством. Більшість по-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Сюзанна Вайнгартен Маріанне Беллерсгофф

ФЕМІНІЗМ БЕЗ ЖІНОЧОГО РУХУ

вій і досі на панель приводять чоловіки. Я майже не бачила за всі роки, щоб жінка прийшла сама і сказала: так, я хочу тут працювати. Якщо вже таке трапляється, то ці дівчата намагаються знайти роботу в борделях. Молоді дівчата повинні знати, що їх чекає. Засторога – це мінімум, який ми, старші повії, можемо для них зробити.

Шварцер: А що їх чекає?

Доменіка: Злидні. Багато страждань. 90 із 100 повій стають об'єктами піклувань соціальної служби.

Шварцер: А ти, Доменіко, заощадила грошей?

Доменіка: Я була такою ж дурною, як і інші. Я та кож не заощаджувала. Я дарувала свої гроші. Або витрачала. На подорожі. На одяг. На алкоголь. Раніше я кожної ночі випивала алкоголь на 400, 500 марок. Там, звичайно, випиваєш...

Шварцер: Ти – одна з небагатьох повій, які відверто критично висловлюються про сутенерів.

Доменіка: Милій клієнт набагато кращий, аніж гидкий сутенер. Клієнт принаймні платить. Сутенер лише забирає гроші.

Шварцер: Ти зараз омовлюєш щось таке, про що багато твоїх колег навіть не наважуються подумати,

бо сутенер для повії таке ж табу, як чоловік для домогосподарки.

Доменіка: Це ти так гадаєш.

Шварцер: Деякі люди вважають, що ти заходиш занадто далеко. Вони за тебе переживають.

Доменіка: А що мені робити? Мовчки спостерігати? Мені не залишається нічого іншого, як відкрити рот.

Шварцер: Але сьогодні ти вже не сама. Лише в Берліні існує три організовані групи повій. А в Гамбурзі після вбивства повії Сабіни Демут 29 березня 1987 року з'явилася організація «Солідарність гамбурзьких повій». Вчора ми сиділи тут у тебе разом з Ліліанною Рьон, яка зараз є прес-секретарем «Солідарності». Ліліана ще працює як доміна, але хоче змінити свою професію. Вчора вона сказала: «Доменіко, ти прокла нам шлях». Про що йдеться?

Доменіка (сміється): Їй ідеться про мою самотню боротьбу упродовж останніх років. Але так далі не могло бути. Дякувати Богу, сьогодні існує група. Раніше я сама одна виходила до громадськості. З милою посмішкою, щоб показати: повії теж люди. Останнім часом я все частіше зазнавала невдач, і йшла до дівчат у Ст. Георген й казала їм: «Кидайте проституцію!

59

ІНТЕРВ'Ю
ЕЛІС ШВАРЦЕР
З ДОМЕНІКОЮ

*Не розбіжності шкодять фемінізму,
а консенсус.*

Наомі Вулф

Майже півстоліття минуло відтоді, коли так званий Другий жіночий рух у Західній Німеччині переживав часи розквіту. Його здобутки – кампанія в журналі *Штерн* під гаслом *Я зробила аборт* і зміна §218, поява груп самопомогі, жіночих книгарень та жіночих ресторанів, дискусія про вагінальний оргазм, уповноважений у справах рівності статей, притулки для жінок, котрі зазнали насильства, феміністичні часописи *Емма* і *Кураж*, – усе це загалом стало масовим протестом жінок проти традиційних очікувань, накидання статевих ролей і патріархального гноблення.

Сьогодні жіночий рух у Німеччині – небіжчик. Поступово, майже непомітно, він упродовж 80 років дедалі слабшав, аж доки врешті не вмер остаточно. Ентузіазм вичерпався, з'явилося розчарування, неминучі сутички всередині руху забрали силу –

патріархатові ж і на гадку не спало поступитися, на що колись, на самому початку, сподівалися багато феміністок. Нещодавні спроби організувати масові феміністичні кампанії, скажімо кампанія журналу *Емма* проти порнографії *PorNo*, не мали жодного успіху. На заходи з нагоди міжнародного жіночого дня регулярно навідується дуже мало людей; але купка непохитних вперто крокує 8 березня німецькими вулицями наперекір зимовій погоді. «Візок з емансипацією, попри те, що його потрохи штовхають уперед, увесь час грузне у патріархальному болоті», – вважає феміністка і публіцист Клавдія Пінль.

Тому, коли б ми сьогодні спробували підвести підсумки, то голоси багатьох ветеранів звучали б розчаровано, пригнічено і вкрай самокритично. Після 20 років Нового жіночого руху, після боротьби за право розпоряджатися своїм тілом, за рівні шанси на отримання освіти й рівну оплату праці, за участь в суспільній владі, за допомогу по догляду за дітьми і проти бідності в старості, багато феміністок взяли тайм-аут. Безперечно, є певні до-

Йдїть краще в квітковий магазин». Зараз там їснує група. Вона змїцнює самосвїдомїсть дївчат. Вони тепер бувалї. Там є група повїй, справжнїх професїоналок, якї борються за наші права. Ми маємо до кого піти.

Шварцер: Ти руйнуєш не лише табу сутенера, ти руйнуєш їще бїльше табу: полїція. Ти вїдверто заявила, що повїї, яких визискують або з яких знущаються сутенери чи їнші чоловіки, спокїйно можуть звернутися у полїцію, якщо не мають їншої допомоги. Проте у твоєму, та ї їнших середовищах, їснує неписаний закон: коли їдеться про власного чоловіка, в жодному разї не можна звертатися до лягавого. Той, хто це робить, опинитья поза законом. Закон, який дуже практичний для чоловікїв...

Доменїка: Так...

Шварцер: Що це означає?

Доменїка: «Їти в полїцію» ранїше було найгїршою лайкою. І жїнки це теж так сприймали. Жїнка, яка зайвляла на чоловіка, котрий її бив, чулася зрадницею.

Шварцер: Це стосується не лише повїй.

Доменїка: Так, ї власне з цим я хотїла покїнчити. Що це таке: так не випадає робити! А чому нї? Коли мене визискують, б'ють, знущаються з мене в рїзний

спосїб, то я мушу вміти захистити себе. Коли немає їншого способу, то я їду в полїцію!

Шварцер: Ти говориш це дуже спокїйно. Твїй добрий приятель застерїг тебе вчора у моїй присутностї. Він тобї сказав: «Будь обережна, бо якщо ти продовжуватимеш в цьому ж дусї, з тобою може щось трапитись...»

Доменїка: Так. Зрештою, я трохи боюся. Проте їнакше вже бути не може, чи не так? Я вважаю, що жїнки повиннї знати – вони вправї захищатися.

Шварцер: Вчора увечерї ми разом були на Гербертштрассе, на цїй вулицї борделїв на Рїппербанї, де жїнки сидять у вїтринах, потїм пїднимаються з клїєнтами в номери, до яких звичайнї жїнки не мають доступу. Ти розповїдала, що на Гербертштрассе є жїночї ї чоловічї борделї. У жїночих власниками є жїнки, у чоловічих – чоловіки.

Доменїка: Власники жїночих борделїв – колишнї повїї. Вони беруть менше грошей за напої ї оренду, ї напевно не так жорсткї. У деяких борделях, власниками яких є чоловіки, дївчина, яка упродовж вечора нїчого не заробила, мусить залишатися ї працювати, поки отримає належної суми.

сягнення, але «великої змїни» не сталося, пїдсумовує Пїнль. Соцїологи Шерїл Бенард та Едїт Шляффер писали у 1997 роцї: «На жаль, лише зараз, а не 20 рокїв тому, ми, маючи вже навїть забагато їнформацїї для аналізу соцїальних процесїв, приходимо до незаперечного ї засадничого висновку: балачки нїчого не дають. Аналїз, мїркування та усвїдомлення теж безрезультатнї. Все ї далї триватиме так, як ї колись». «Схоже, що жїнкам забракнуло духу у впертїй боротьбї за принаймнї незначний поступл», – констатує їз занепокоєнням жїнка-полїтик Ева Рюмкопф. «Жїнки сьогоднї не приводять планету в рух, бо вони надто часто потерпають вїд знемоги та легкодухости, а ще тому, що вони дуже часто просто перевантаженї», – вважає Їлона Гаkert, уповноважена у справах жїнок з Оффенбаху. Жїночий рух сьогоднї паралїзований. «Де масовї демонстрацїї жїнок, якї протестують проти зловживань та новїтнїх незаконних домагань?» – мїркує психолог Урсула Нубер. «Коли ми говоримо про жїночий рух, то чи не їдеться всього лиш про «ексклюзивний бїзнес-клуб для жїнок з цїлком конкрет-

ною життєвою концепцїєю», – запитує себе Пїке Бїрман, колишня активїстка нїмецького руху повїй. Ще жорсткїше висловлюється соцїолог Мехтїльд Янсен: «Жїночий рух став обмеженим, тупим, дрїбничковим. Він розпався на тисячї дрїбних часток ї сам себе знищив. Якщо ситуацїя не змїниться, то це просто кїнець. Рух став принагїдним ї посереднїм, занедбав критику культури, суспїльства ї влади».

Подїбнї єретичнї висловлювання дуже далекї вїд колишнїх рятївних надїй фемїністок, наче свїтї стане кращим, якщо до влади прийдуть жїнки. Але ї цїй самокритицї бракує рїшучости у сприйнятї активїсток жїночого руху 70-х рокїв – скажїмо, ортодоксальна фемїністична їсторїя замовчує те, що жїночий рух часто обирав хибнї шляхи, приймав невїрнї рїшення. Жїночий рух сїмдесятих у Нїмеччинї не справцював як щодо своїх власних догм, так ї щодо дорослого поколїння молодих жїнок та суспїльства, яке змїнюється. Він сам вїдцурався вїд бїльшої частини жїноцтва.

Але, попри все, жїночий рух доволї сильно вплинув на наше суспїльство, хоча це може ї не помїт-

СЮЗАННА
ВАЙНГАРТЕН,
МАРІАННЕ
ВЕЛЛЕРСГОФФ
ФЕМІНІЗМ БЕЗ
ЖІНОЧОГО
РУХУ

Шварцер: Ти також якось була власницею борделю.

Доменіка: Так, але я його продала. Це не для мене. Знаєш, якщо якась дівчина не мала клієнтів і нічого не заробила, то я сама давала їй 50 марок і казала: «Слухай, я не можу на це більше дивитися, йди собі вищий». Проте, мій бордель досягнув найвищого успіху.

Шварцер: Якого успіху?

Доменіка: Найбільшої кількості жінок, які полишали проституцію.

Шварцер: (сміється): Выглядає й справді, що бути власницею борделю — це не для тебе. Але як повія ти маєш легендарну славу. Чи можна поцікавитися, як конкретно виглядає твоя робота?

Доменіка: Як я маю це розповісти?

Шварцер: Як воно фактично є. Для жінок, які не кожного дня на панелі.

Доменіка: Ну, спершу я беру з чоловіка гроші. Це ясно.

Шварцер: А перед тим, як ти береш гроші?

Доменіка: Отже, я сиджу у вітрині. Підходить клієнт. Я оцінюю його, скільки він може заплатити. Чи має він гроші, чи не має. Чи він милий, чи ні? Він

питає: скільки? Я відповідаю: 100 марок. Якщо він питає: і що я одержу на ці гроші? Я кажу: добрячих пів годинки. Як, побачимо нагорі, я ж не знаю ще твоїх уподобань... Багато жінок відразу все обіцяють, під тиском чоловіків (ти по-французьки робиш?), бо ті інакше навіть і не йдуть нагору. Нагорі в кімнаті починається все приблизно так: ти з Гамбурга? Або так: ти вже бував з повіями? Я це питаю, щоб просто знати, чи він ознайомлений з правилами гри. Від сором'язливих можна отримати більше грошей, а досвідчені знають, що вони не можуть вимагати надто багато... Тоді я кажу: поклади свій «подарунок». Я намагаюся отримати якнайбільший «подарунок». Я кажу: «Може бути набагато приємніше, ми можемо робити різні речі...»

Я вважаю, що 100 марок — це мінімум. 50 марок — це дуже мало. Всі жінки повинні вимагати як мінімум 100 марок. Однак молоді дівчата часто задовольняються 20 або 30 марками, особливо, якщо вони наркоманки.

Шварцер: Ти маєш славу доміни, але насправді у класичному розумінні ти нею не є. Ти більше нагадуєш тип «енергійної жінки», ти ж не катуєш чоловіків?

61

ІНТЕРВ'Ю
ЕЛІС ШВАРЦЕР
З ДОМЕНІКОЮ

но на перший погляд. Феміністична думка, яка колись викликала бурхливі суперечки, вкоренилася в німецькому суспільстві доволі міцно. Змінився профіль суспільства, були досягнуті певні етапні цілі Другого жіночого руху. Існує жіноча політика, жіночі міністри, уповноважені у справах жінок, на комунальному, земельному та федеральному рівнях діють референти, що займаються забезпеченням рівноправ'я; частково впроваджене законодавство, позитивно настановлене до жінок (наприклад, щодо насильства у сім'ї). Чимало ветеранів жіночого руху сімдесятих зробили кар'єру в інституціях, через які вони колись хотіли пройти маршем. Вони впровадили там покращення для жінок і перейняли керівні посади. Цілі жіночого руху — неважливо, чи йдеться про вимогу сексуального самовизначення, право на безпечну контрацепцію чи аборт, рівне право на освіту і рівні шанси на отримання роботи, засудження і покарання за сексуальне насильство, — всі вони сьогодні широко визнані та перебувають у стандартному репертуарі ліберальної політичної риторики.

Навіть модні журнали цілком свідомо пропагують сьогодні жіночу самосвідомість, яка тридцять років тому вважалася революційною. Водночас з'явилася — погодьмося, поки що дуже скромна — феміністична промисловість. Сюди ми зараховуємо жіночі видавництва і жіночі книгарні, які презентують і продають теорію емансипації у класичному виконанні. *Емма* — єдиний федеральний феміністичний журнал, що залишився на ринку, розширив свій вплив. Але публікуються також автори посібників на кшталт *Як жінці зробити кар'єру*, працюють викладачі менеджменту, фінансів та комп'ютерів, які спеціалізуються на жіночому ринку; жінки-підприємці утримують готелі для жінок, будинки зустрічей; феміністичний персонал зайнятий в освітніх та культурних жіночих центрах; соціальні працівниці та психологи надають допомогу в притулках для жінок, які потерпіли від насильства, в притулках для повій, наркоманів, неповнолітніх, котрі зазнали насильства, в консультативних центрах з проблем абортів.

Зрештою, функціонують центри жіночих досліджень, які стимулювали феміністичні імпульси у вик-

Доменіка: Я із задоволенням їх катую. Але тільки морально. Своїм зовнішнім виглядом, своєю суворою зачіскою я провокую у чоловіків фантазію, прагнення до підпорядкування. Я наказую чоловікові, що він має робити. Як тітка, мати або вчителька. Наприклад, я йому наказую цілувати мої чоботи. Він мусить про все благати. Він не може так просто до мене доторкнутися — я повинна йому це дозволити. Тому я із задоволенням працюю з мазохістами. Я не роблю нічого, пов'язаного з кров'ю і болем. Те, чого би я сама не хотіла, я не чиню й іншим.

Шварцер: Одна з твоїх колег сказала: «Чоловіки-мазохісти не демонструють своїх фантазій власним дружинам, бо не зможуть їм після цього сказати: а тепер накрий на стіл!»

Доменіка: Звичайно. На годинку — це дуже мило, але вони хочуть залишатися мужчинами. А наказувати вони й нам також. Я ж теж роблю лише те, що хочуть чоловіки. Вони мені за це платять. Тобто, я реалізую їхні бажання. Тому чоловіки є справжніми господарями становища.

Шварцер: На перший погляд, ця форма проституції видається легшою. Але далі я запитую себе: чи

активне перенесення в ситуацію чоловіка не є складнішим, аніж пасивне — розставити широко ноги? Це менше зачіпає тіло, але більше — душу.

Доменіка: Треба мати велику фантазію і здатність вжитися в інший образ.

Шварцер: А чи не важко тобі розрізнити між роботою і приватним життям, між клієнтом і коханцем?

Доменіка: В мене майже немає коханців. Я це кажу цілком щиро. Моє приватне сексуальне життя дуже постраждало від усього цього. Сьогодні на роботі я просто відключаюся, так ніби спостерігаю все збоку. Раніше, якщо я й шукала секс, то, в основному, на роботі. Клієнт заплатив, все анонімно — це нам обом підходило.

Шварцер: Тим самим ти порушувала одну з найсвятіших заповідей повії.

Доменіка: А що таке заповіді повії? Це правила, створені сутенерами: ти не маєш права на симпатію до клієнта. Буває, що клієнт часом набагато миліший за сутенера. Останнім часом такі клієнти витягнули кількох моїх приятельок. Власне цьому і хочуть перешкодити сутенери — і тому вони всіляко очорнюють клієнтів. Я, особисто, завжди дозволяла собі симпатію до

ладанні низки університетських дисциплін — чи то у формі соціологічних, історичних або політологічних досліджень соціального становища жінок, чи то у пошуку причин позірної статевої нейтральності класичних гуманітарних наук, як-от філософія, германістика, теологія, чи то у постановці проблематики природничих досліджень, чи то у створенні цілком нових навчальних концепцій (жіночі та гендерні студії). Академічний фемінізм буває, хай навіть на далеких від практики дослідних полях і теоретичних ділянках.

Нічого з переліченого ви б не знайшли на соціальної карті Західної Німеччини — немислима для жінок молодшого покоління ситуація. «Іронія історії полягає у тому, що саме успіх другої хвилі фемінізму призвів до того, що багато його рушіїв залишилися позаду», — констатує критично налаштована молода американська феміністка Наомі Вулф. Досягнуто дуже багато, тому необхідно визначити нові цілі.

Ми констатуємо суспільний парадокс: у Німеччині існує фемінізм без жіночого руху. Фемінізм,

який ті, хто його представляє, часто самі не можуть визначити — це не стосується молодших жінок, котрі сприймають як належне суспільні досягнення, що їх попередні покоління вважали віддаленою метою. Ми переконані, що це, мабуть, найбільше досягнення жіночого руху сімдесятих, яке радикально змінило ставлення молодих жінок до свого життя, їхні очікування та надії. Ці молоді жінки — так звані феміністки *apres la lettre*. Вони вважають себе сексуально емансипованими, вільними та рівноправними, досягають в школах та університетах кращих успіхів, аніж їхні ровесники-чоловіки, планують власну кар'єру, яку вони узгоджують із своїм партнерством та заснуванням сім'ї, використовують можливість контрацепції та абортів. Якщо б ці молоді жінки 30 років тому чинили так, як вони це роблять сьогодні, їх би обізвали «емансипатками» або «синіми панчохами» — якщо це трапляється сьогодні, вони впевнено дають відкоша.

Раніше чи пізніше вони починають усвідомлювати несправедливість. Адже більшість жінок на підставі свого власного життєвого досвіду розуміють,

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

СЮЗАННА
ВАЙНГАРТЕН,
МАРІАННЕ
ВЕЛЛЕРСГОФФ
ФЕМІНІЗМ БЕЗ
ЖІНОЧОГО
РУХУ

того чи іншого клієнта. У мене немає сталого друга, але у цьому я була винятком. Я б порадила жінкам на майбутнє – працювати з прохолодою. Так простіше.

Шварцер: Це є і частина секрету твого успіху. Про тебе кажуть, що ти робиш це із задоволенням.

Доменіка: Так. Хоча я теж сотню разів робила це без задоволення. Але одного разу з бажанням. Проте я не мала відчуття огиди, як багато інших. В мене є колеги, які щоразу кривляться, так, ніби вперше. Я із сотні разів скривилася заледве двадцять.

Шварцер: Доменіка, яке в тебе особисте ставлення до сексу?

Доменіка: Тут я маю певні проблеми. Тут я вже не така сильна. Тут я вже не тримаю чоловіка в руках, не можу визначати. Однак так буває з кожною жінкою, хіба ні? Крім того, в мене є проблеми з уявленням, яке мають про мене чоловіки. Отож Доменіка, у неї вже було 10.000 чоловіків, вони широко розхилияе ноги... Секс, секс, лише секс – так вони собі це уявляють. Тоді краще взагалі без сексу. Він має пізнати мене як людину. Я можу бути веселою, можу бути сумною...

Шварцер: Як ти одягаєшся, коли ти закохана?

Доменіка: Я вже так давно не була ні в кого закохана.

Шварцер: Спробуй пригадати.

Доменіка: Ну добре, тоді я намагаюся гарно одягнутися, без виклику. Радше стримано. Коли я закохана, тоді я й так безпорадна...

Шварцер: Чи в тебе були випадки, коли твої кохані здатні були перейнятися твоїми фантазіями?

Доменіка (вагається): Так. Один випадок був.

Шварцер: Які наслідки для тебе має твоя слава?

Доменіка: Не лише позитивні. Бізнес погіршився, бо приходиться забагато цікавих. Крім того, не кожен клієнт хоче трахати відому повію... А в особистому житті у мене самі неприємності.

Чоловік із задоволенням буває в товаристві з відомою акторкою, але не з відомою повією. І мені не вдалося б так легко залишити проституцію, як іншим анонімним колегам. Кожен знає, що я працювала повією.

Шварцер: Відомою тебе зробила насамперед ліва інтелігенція, письменник Вольф Вондрачек, художник Томі Унгерер і Горст Янсен. У *Плейбої* за 1980 рік Вольф Вондрачек написав для тебе оду до повії. Мож-

63

ІНТЕРВ'Ю
ЕЛІС ШВАРЦЕР
З ДОМЕНІКОЮ

що, незважаючи на формальне суспільне рівноправ'я, далеко не всього можна досягнути. Патріархат не ліквідований. Про це свідчать цифри, факти та численні соціально-емпіричні дані. Той факт, що жінки, складаючи половину населення земної кулі, працюють 2/3 усього робочого часу, заробляючи водночас лише 1/10 світового прибутку і володіючи менш ніж 1/100 світового багатства, аж ніяк не дає жінкам підстав для радісного настрою.

Становище в Німеччині з точки зору фемінізму також поки що далеко від сприятливого. В економічному сенсі жінки перебувають у гіршій, порівняно з чоловіками, ситуації – насамперед це стосується зарплат, які пересічно на 29% нижчі, аніж у їхніх колег-чоловіків. Їх першими звільняють і останніми беруть на роботу: приклад східної Німеччини після воз'єднання підтвердив цю традиційну для ринку праці схему. Жінкам важче зробити кар'єру: посісти керівні посади їм значною мірою перешкоджає «скляна стеля» [ефект «скляної стелі» – суспільний феномен, коли формально начебто немає жодних перешкод для кар'єрного росту жінки, але

при виборі між рівними претендентами на посаду перевага віддається чоловікові, отож рух нагору жінки-фахівця значно сповільнений і вичерпується, досягнувши певного рівня. – *Прим. ред.*], яка подекуди не поступається за міцністю бетонові – у радах директорів 30 найбільших німецьких фірм у 1998 році не було жодної жінки. Через вагітність, материнство і максимальну трирічну відпустку для догляду за дитиною жінки у найважливішій фазі кар'єрного руху, коли їм близько тридцяти років, потрапляють у «тотму траск» і опиняються в дуже невідгідному з точки зору пануючої моделі кар'єри становищі, оскільки потрібна постійна присутність на робочому місці. Якщо жінки твердо намагаються продовжити кар'єру, їм на заваді стає відсутність надійної чинної соціальної мережі садочків і денних шкіл.

Хоча упродовж останніх років жінки добилися успіху на ринку праці, але цей успіх ґрунтується на «дискримінації та зміні умов працевлаштування». В рамках подвійної зміни структури суспільної праці та послуг, при нерегульованих трудових відноси-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ливо, ти одна-єдина, хто робить свою справу із задоволенням і побожністю, писав поет, бо ти та, єдина, довгоочікувана легендарна проститутка, в якій вогонь палає між ногами. Але, на превеликий жаль, ти – виняток. Більшість повій не що інше, як дівки з конвеєра, «підлі злодюжки», які навіть задоволення від цього не отримують.

Доменіка: Ну що ж... За це він дістав купу грошей, але мені не дав жодного пфеніга. Не гоже таке писати! Я вважаю, що мої колеги мають рацію, коли не втрачають з поля зору свій бізнес. Тут я можу хіба лише себе картати, що була така дурна і так не робила. Вондрачек у такий спосіб переживає свої комплекси. На боксерському рингу він хіба краще презентується, аніж в борделі.

Шварцер: Що ти вважаєш таємницею свого успіху?

Доменіка: Треба мати певний шарм. Однієї краси для цього замало. Насамперед, чоловіки знають, що я доволі привітна.

Шварцер: Вчора ти сказала, що твоє серце зменшилося, і ти сподіваєшся, що скоро в тебе взагалі не буде серця. Що ти маєш на увазі?

Доменіка: Я не вмю говорити «ні». Це ускладнює життя. Я вже пробувала, казала собі: все, я буду цілком холодною. Але тоді я була дуже нещасливою. Я б не могла жити інакше. Я б не отримала жодного задоволення.

Шварцер: Проте кількох ілюзій ти вже позбулася у цьому столітті?

Доменіка: Так? Я не думаю. На жаль.

Шварцер: Але ж не можна не відчувати, що ти охоче полишила б проституцію і не завтра, а вже сьогодні.

Доменіка: Якщо б я мала хорошу альтернативу, з радістю! Я страшенно хотіла б мати свій салон, забігайлівку з виставковими залами, з митцями, але щоб дівчата теж могли туди приходити. Для цього потрібні гроші... І ще одне: я собі інколи дозволяю, і робила це раніше, не брати грошей, коли мене вже все «дістає». Я це завжди могла робити, бо ні з ким не ділилася.

Шварцер: Ти також мала сутенера. На самому початку. Три з половиною роки.

Доменіка: Так. Один раз. Потім – ніколи. Раніше так було. Але тільки тому, що так було, не обов'язково так мусило залишатися. Я прокинулася набагато пізніше. Коли я чую, як моя колега говорить: «Дивись,

нах, вважають, що жінок легше замінити через їхні традиційні «жіночі» якості.

Жіночий рух 70-их років впевнено покладав відповідальність за це на обставини трудової і сімейної діяльності. Але чи справді в цьому корінь зла? Хіба дійсність не є набагато комплекснішою, ніж її трактує класична феміністична ідеологія? Через чверть століття варто переглянути центральні позиції, проекти, вимоги і теорії жіночого руху, а саме – його основну передумову, наче жінки ніколи не були самодостатніми особами і завжди потребували допомоги. При цьому, коли ми говоримо про «жіночий рух 70-их років», то нам йдеться про другу хвилю фемінізму в Західній Німеччині, яка розпочалася на початку сімдесятих революційним підйомом, у 80-их років загрузла в догматичній впертості, але донині фатальним чином визначає обличчя жіночого руху.

Ми усвідомлюємо, що всередині цього жіночого руху існували численні різноманітні напрямки, які генерували постійні гарячі суперечки, однак ці групи не охопили усього того, що окреслюється

поняттям «жіночий рух 70-их років». Але ми не уникнемо певного евристичного спрощення, якщо захочемо дослідити уроки, які випливають з помилок наших попередниць. Можливо, жіночий рух просто ставив неправильні вимоги, пріоритети і цілі? А може, невірно відповідав на важливі питання і приніс більше шкоди, ніж користі? Може, він був для жінок занадто суворою, нетолерантною вихователською, замість того, аби служити їм?

Ми гадаємо, що жіночий рух минулих десятиліть у багатьох вирішальних питаннях дуже відстав від нових схем мислення та мовлення, виявився нездатним до розвитку. Занадто мало уваги приділялося передумовам, вимогам та методам доби ранніх 70-их, які не були пов'язані із справжніми здобутками, вони не розширялися і не переглядалися. Це зробило рух нездатним реагувати на різноманітні форми суспільних змін, які повинна була б безпосередньо інтерпретувати феміністична теорія і практика: спостерігалася тенденція до багатоманітності та індивідуалізації жіночого стилю життя; хоча й далі чимало жінок обирають класичний шлюб і малі

СЮЗАННА
ВАЙНГАРТЕН,
МАРІАННЕ
ВЕЛЛЕРСГОФФ
ФЕМІНІЗМ БЕЗ
ЖІНОЧОГО
РУХУ

який він мені подарував класний годинник», — то мене шляк трафляє. «Ти ж сама його заробила!» — кажу я тоді. Проте жінки іноді бувають такими дурепами.

Шварцер: Ти завжди була аутсайдером, парією. Твої батьки не були одружені, твій батько був італійцем, мати багато працювала. Коли тобі було чотири, ти потрапила до сирітського притулку, до черниць, а в чотирнадцять його залишила. В тебе дуже сильно розвинуте почуття справедливості.

Доменіка: Його набуваєш в інтернаті! Підняти за колот можна лише тоді, коли в ньому беруть участь всі. Тут те саме. Коли я вперше вийшла на панель, це мене найбільше вразило: знову закони, знову тиск — це мені було знайоме з притулку. Я почала захищатися. Я довго спокійно спостерігаю. Я сиджу в кутку, як Будда — але одного разу я кажу — годі!..

Шварцер: Твоя мати теж не вмiла занадто добре пристосовуватися. Одного суддю, який звинуватив її у зберіганні краденого, вона вдарила по голові торбинкою. За це одразу отримала суворіший вирок — рік ув'язнення. І хоч вона й була втікачкою, мати по-тай відвідувала тебе й інших двох дітей у сиротинці. Під час твоєї конфірмації її заарештували...

Доменіка: Так, для мене це було жахливо. Я була доволі побожною. Я стояла там у своїй білій сукні. І раптом з'явилася поліція. Моя мати сховалася за колоною. А потім тікала. Через це я не маю жодного фото з конфірмації. Мій найкращий день був цілком звичайним. Хіба поліція не могла почекати 5 хвилин?.. Подібних спогадів з мого дитинства доволі багато. Тому я люта на поліцію. І страх. Коли мені було 14-15, один такий прийшов до нас, показав мені одну марку, і я пішла з ним, через почуття страху.

Шварцер: Він тобою скористався?

Доменіка: Так, але я зробила це добровільно. Бо боялася. Я думала, що мушу це зробити.

Шварцер: У сімнадцять ти мала стосунки з власником двох борделів. Але він послав тебе не в бордель, а на кухню. Ти була його домогосподаркою.

Доменіка: Так. І тому мене мучило сумління. Ми були разом одинадцять років, і я в певному сенсі також жила за рахунок інших дівчат. Це мені не подобалося.

Шварцер: Чому ти тоді не пішла від нього?

Доменіка: Цього я також не знаю... Коли він напивався, то ставав брутальним. Тверезий, він був доволі милим. Мене тримала також його фінансова стабіль-

65

ІНТЕРВ'Ю
ЕЛІС ШВАРЦЕР
З ДОМЕНІКОЮ

родини, однак інші живуть з чоловіками неодруженими, вирішують залишитися самотніми або самотужки виховувати дитину, створюють «Patchwork-familien» або живуть комунами. Ветеранки фемінізму не зробили жодних політичних висновків і з факту старіння німецького суспільства, який стосується і жінок старшого, і молодшого поколінь (вони частіше доглядають і турбуються про старших).

Позаяк жіночий рух 70-х ніколи не ставив собі за першочергову мету досягнення повного працевлаштування жінок, то жіночому рухові сьогодні також бракує пропозицій, як жінки могли б пристосуватися до вимог та ризиків ери, коли ринок праці загалом зменшується; відповідно, не розроблена програма захисту частково зайнятих, не запропоновано жодних ідей, як по змозі продуктивно повинні чинити жінки в революційно трансформованому суспільстві з його новим ідеальним образом гнучкої вільної робочої сили. Оскільки жіночий рух послідовно відкидав участь в патріархальних структурах влади, то йому бракувало передусім моделей взаємопідтримки жінок у кар'єрі і чогось на

зразок політичної емпатії для численних труднощів, які переживають жінки на робочому місці. Інші теми, які не лунали в класичній жіночій політичній дискусії, — теми наслідків комп'ютеризації та глобалізації, виникнення інформаційного суспільства, в якому жінкам загрожує місце на найнижчому щаблі, якщо вони швидко і ефективно не перебудуються.

Ми не віримо у застиглий негативний ідеологічний стереотип пригнобленої жінки, яким так довго користувалися старі феміністки, адже він не відповідає більше досвідові сьогодні. Саме цим стереотипом пояснюється згубне відмежування старшого покоління від потенційних послідовниць — тих молодих жінок, яким дорікають, що вони «аполітичні», оскільки не висувають вимог старого жіночого руху (як-от — регулювання процентного співвідношення чоловіків та жінок у партіях). Навіть там, де є потенційні «нащадки» руху, їх не сприймають, бо вони говорять іншою мовою, надають перевагу іншому стилеві, засновуються на інших передумові і можливо не завжди ставляться з повагою до старших. «На жіночих конгресах часто буває, — скар-

ність. Я нічого не навчилася, і з роками дедалі більше від нього залежала. Я вже нічого від себе не чекала. Той мінімум певності у собі, який я мала, він відібрав.

Шварцер: Пізніше він наклав на себе руки.

Доменіка: Так. Для мене, після одинадцяти років домашнього життя, було справжнім полегшенням – самій піти в бордель. Це, врешті, були гроші, які я сама заробляла. І цей крок не був аж таким неймовірним. Цілий світ нагадував мені бордель.

Шварцер: Упродовж багатьох років ти добре заробляла, і зараз теж. Незважаючи на це, ти говориш – це не виплатилося.

Доменіка: Я шкодую, що нічому не навчилася. Тому сьогодні я кажу молодим дівчатам: «Кидайте проституцію! Ідіть вчитися!»

Шварцер: Якщо б у тебе була донька, яка б хотіла піти на панель, якою б була твоя реакція?

Доменіка: Я б спробувала показати їй усю труднощі, весь негатив, всю біду цієї професії. Я б сказала їй, як усе виглядає насправді. І що ситуація погіршується. Стає невтішною. Жорстокішою. Якщо б вона після цього все одно не відмовилася від свого бажання, я

б її підтримала. Я б її не залишила. Це новий, дуже приємний досвід: матері, які відвідують тут своїх доньок. Повії уже не живуть в гето. За це я борюся віддавна. Але це має і свої недоліки – крок до проституції тепер легший, ніж раніше. Це мене турбує, бо в цій професії немає нічого піднесеного. Більшість наших так нікуди і не приходять.

Переклала з німецької С.О.

Надежда

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

житья Роня Першбахер, молодий енергійний політик із партії зелених, – що старші жінки висловлюють стурбованість відсутністю молодого покоління та фемінізму у молоді, в той час як ця молодь сидить поруч і дивується подібній короткозорості». 30-річна науковець з Берліна, яка працює асистентом у Вільному Університеті, дивується старшим жінкам, які багато років працюють професорами і доцентами, мають владу в Університеті, однак «поводяться так, наче вони великі бунтарки та індивідуалістки. Їм уже ніхто не вірить».

Молода феміністка Зігне Церран нарікає, що ті жінки, які серйозно сприйняли вимоги про звільнення, тепер залишилися ні з чим: «Тривіальні феміністки наче зламаний програвач монотонно читають баладу про гноблення жінки, а водночас нічого не роблять, аби взяти долю в свої руки і встановити нові суспільні правила гри».

Звичайно ж, всередині жіночого руху за останні 25 років відбулися серйозні дебати та зміни. Спершу панівним був дискурс «жінка = жертва». На початку 80-их років жіночий рух із шоком усві-

домив, що жінки також є співучасниками, співниками патріархату, вони дріб'язково користуються своїм становищем і далеко не завжди виявляють сестринську солідарність. На цьому ґрунті вирросло переконання, що про абстрактне поняття «жінка» не може бути і мови, можна говорити лише про жінок, які перебувають під впливом певного класу, раси, соціального статусу, і які далеко не завжди забажають приєднатися до вимог, цілей і пріоритетів жіночого руху, закоріненого в міщансько-академічному середньому класі.

Здобутки жіночого руху 70-их років на шляху від вузького, дуже ідеалізованого образу до плюралістичних групових образів із сьогоднішньої точки зору виглядають само собою зрозумілими. Але навіть ці дебати дуже поверхово представлені громадськості. Фемінізм поринув у науку, знехтувавши політичними дискусіями. Політолог Барбара Голланд-Кунц, яка пише, що вона причетна до «академічного фахового фемінізму, добре оплачуваного і прирівнюваного до державної служби», підтверджує це своїми висновками 1997 року: «Феміністична суспіль-

СЮЗАННА
ВАЙНГАРТЕН,
МАРІАННЕ
ВЕЛЛЕРСГОФФ
ФЕМІНІЗМ БЕЗ
ЖІНОЧОГО
РУХУ

Ї ЧЕТКОВИЧ

Epistolae: весна 1999

(уривки)

© Četković N., Frýdlová P., 1999

на теорія сьогодні розвивається переважно «в тепличних академічних умовах». Минулі 20 років «більш ніж переконливо довели, що розвиток соціально-критичної теорії можливий і поза безпосереднім зв'язком із практикою». Так само стало зрозуміло, що прогрес наукового фемінізму не потребує «реальної боротьби жінок». Виникло навіть враження, що жіночий рух, «який продовжує боротьбу», не лише непотрібний, а навіть шкідливий. «Із цілями цього руху не погодилася б сьогодні жодна прогресивна дослідниця», – пише пані Голланд-Кунц. Отож, задіяні в політиці жінки заважають прогресові жіночої теорії? Що ж, у той час, коли феміністки тепличного штибу воюють одна з одною на конгресах, університетських семінарах, симпозіумах і в академічних журналах, інші жінки мусять дати собі раду з реальними змінними координатами життя.

Те, що німецькі жінки і сьогодні потребують допомоги і шукають її з рішучістю, вираженою в глибокому страху, непевності і почутті розчарування, а також у твердому бажанні подолати їх, свідчить

Цих 25 листів белградський філософ, феміністка та діячка опозиції Надежда Четкович написала до своєї празької подруги Павли Фрідлової у період від 27 березня до 27 червня 1999 року. Її листи відтворюють особисті переживання, повсякденний досвід, зауваги та рефлексії жінки, яка під час воєнного нищення своєї країни шукає зернятко надії у жіночій солідарності, у тому типі солідарності, що становить продовження життя поза межами будь-якої сили. (З *Передмови видавців книги* – М.Байер (OWEN, Берлін), Я.Градїлкової (Gender Studies, Прага), С.М.Ліенау (proFem, Прага).

67

*Белград, 27 березня 1999 р., 16 годин 45 хвилин,
під час нальоту на Белград*

КРАЩЕ ПАКТ, НІЖ ВІЙНА

Цілком особистий політичний лист до жінок, з якими мене об'єднували ілюзії та громадська активність

Я часто думаю про Меліту з Вуковара (Хорватія). Вона у лютому 1992 року у Венеції говорила про смерч торнадо, який досягне своєї кульмінації у Белграді. Донині важ-

успіх найрізноманітніших прагматичних і психотерапевтичних книг. Навіть ті хто, котрі просто відкидають патріархат або щиро сміється з нього (і з самих себе), читають новий вид особливої жіночої літератури а Іа Гера Лінд і Габі Гауптманн, де набагато краще відображене становище сучасної жінки, ніж у феміністичній літературі. Очевидно й те, чого жінки не роблять: вони не і не збираються масово брати приступом жіночі книжкові магазини, жіночі центри і жіночі групи.

Лише в одному майже всі ці розмаїті пропозиції допомоги не спрацьовують: вони вбачають проблему лише у сфері приватного, замість того, щоб сприймати її як політичну, як загальносуспільну проблему. Тим самим вони стверджують протилежне, а саме – наче приватне є політичним. Сьогодні політичне є приватним. Кожна жінка переживає життєві труднощі в собі, а тому переживає їх як індивідуальну боротьбу, можливо як особисту невдачу і крах. Сотні тисяч читачів poradника *Мак'явеллі для жінок* не створюють спільний картель у світі бізнесу, а залишаються сотнями тисяч самотніх борців,

ко було уявити, яких розмірів сягне той смерч. Америка та НАТО? Просто смішно.

Тоді я почувалася винною, що я не на її місці. У жіночій робітні я розповіла історію свого життя. Народилася у Загребі. Дитинство провела у Словенії (у Шкоф'я Лоці, Крані, Чрномелі). Перші два класи середньої школи скінчила у Матаругах, у сербському селі. Наступні чотири – у двох мостарських середніх школах. Потім три – у Джакові. Всі ці міста – і тепер моя батьківщина, та, котру я ношу в своєму серці.

Недавно у Зениці я довідалася, що Бекіра Асовича, мою дитячу симпатію, з яким я сиділа за однією партою, снайпер поціливі у око в перші дні війни у Мостарі. Його дитячі очі я часто бачу уві сні. Мені сняться наші ігри у садку біля його будинку над Неретвою. Бачу уві сні й Андрию Плелі, моє перше кохання, джаковчанина. Уві сні бачу хлопців, таких, як мій син, а його відчуваю, але не бачу. Боюся, чи живий він.

Меліта потракувала мої сльози за уламками мого життя як жаль за державою Югославією, через яку вона з дітьми сиділа у підвалі понад два місяці. У неї не було сліз. Її біль був більшим за мій. На жіночих конференціях

я вже не говорила про свій біль. А продовжувала його відчувати так само інтенсивно. Можливо, після страждань у зруйнованому Белграді і мій біль стає законним?

Від 1986 року я – активістка феміністичного руху. Брала участь у створенні багатьох жіночих та пацифістських груп: SOS-телефонних ліній для жінок та дітей – жертв насильства, Белградського жіночого лобі, Жіночого парламенту, Жіночих студій, Жінок у чорному проти війни, Безпечних жіночих будинків, Спогадів Жінок. Я була дійовою особою всіх антивоєнних протестів. Думаю, що все, що я зробила упродовж минулих років, виходить поза межі одного життя. Я виступала проти насильства над жінками, проти милітаризму, війни, гвалтувань, режиму, проти людей, яких я любила. Я забувала, що у мене є діти, сім'я, що ті, кому я перейшла дорогу, можуть заподіяти їм щось лихе. Насильники загрожували моєму просторові, погрожували... Підтримку я відчувала рідко. Я змушена була змиритися із фактом, що жіноча солідарність – золота піщинка у пустелі і що будується вона важко. Утопічні проекти, у побудові яких я брала участь, – надто крихкі.

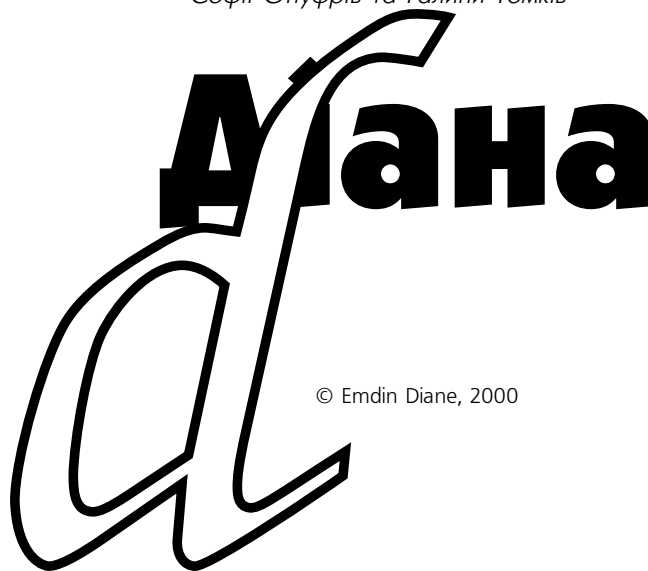
У ці дні я розумію, що у вирішальний момент ти залишаєшся наодинці з собою і думаєш про головні речі: як

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

які скрегочуть зубами і миряться з розчаруванням. Для того, щоб проблема перейшла в політичну площину, необхідно, щоб була група, яка її представлятиме. Тому ми вважаємо, що прийшов час для нового політичного жіночого руху. І прийшов час для феміністичного дискурсу рівноправ'я. Це повинно покласти початок новій, збагаченій фемінізмом свідомості жінок (і деяких чоловіків) в нашому суспільстві, замість того, щоб продовжувати розвивати застарілі доктрини. В англосаксонському світі в останні роки з'явилися низка критичних думок, скажімо тих, які висловлені у бестселері Наомі Вулф (США) *Сила жінок* і програмній книзі Наташі Волтерс (Велика Британія) *Новий фемінізм*. Ці авторки намагаються актуалізувати феміністичну думку, зробити її більш прагматичною та близькою до реальності. В Німеччині, натомість, ще нічого не чути про подібні дебати, які торкалися б питань специфічно німецьких, як-от становище східних і західних німок, місцевих та емігранток. Але така дискусія життєво необхідна, бо не можна просто перенести англосаксонський досвід на німець-

кий ґрунт, хоча б тому, що історичний розвиток і стан дискусії дуже різні.

Скорочений переклад з німецької Софії Онуфрів та Галини Томків

© Emdin Diane, 2000

СЮЗАННА
ВАЙНГАРТЕН,
МАРІАННЕ
ВЕЛЛЕРСГОФФ
ФЕМІНІЗМ БЕЗ
ЖІНОЧОГО
РУХУ

вдихнути повітря, яке тебе не отруїть; де набрати води; щоб твої діти лишилися живими. Все інше не має значення.

Я думаю про жінок у притулках. 23 березня у Соросі не прийняли рішення про кошти на оренду Безпечних жіночих будинків. Від 1 квітня жінки покинуті на милість власників. У нас немає грошей заплатити за їхнє подальше перебування. Я ніколи особливо не вірила у гуманітарні та інші проекти, а в останні роки добре на них надивилася. *Delfi star* зник з Белграда вчасно.

Перед тим вони нам прочитали низку коротких курсів «марксизму». Такі курси іншого ідеологічного спрямування ми вже колись прослухали. Мушу визнати, що тамті мали благороднішу ідеологію. На цих нас вчили, що основне – конкуренція, що мусиш мати PR, а тоді продаси що хочеш, будь-яку ідею – як Coca-Cola або Nike. Конкуренція, боротьба, ієрархія, успіх – про це слухали феміністки, які почали з неієрархічної організації, поваги до інакшості та відмінності, з «жіночої солідарності». І мій останній прихисток – громадський сектор – заразили американки та їхні гроші. Якись нові жінки, які входили у жіночий рух у рамках «проектів», слухали. Не мало значення, з якою освітою вони стартують, які їхні здібності. Кожний новий

лад шукає підданих. Деякі із запеклих феміністок зберегли дистанцію і продовжували працювати згідно зі своїми переконаннями. Деякі забули, коли і чому прийшли у феміністичний рух. Вони втратили сумнів. Я розумію людську потребу в опорі. Опори не можна було знайти у нашій державі, а серед жінок-феміністок в інших країнах, з якими ми контактували, мало було таких, що діяли від власного імені. У Відні на семінарі з підготовки до жіночої конференції у Пекіні я просила Джил Бендрлі купити телефон для лінії SOS у Краєві. Вона подумала і сказала, що не може, бо мусила б купити телефон у американської фірми, щоб прибуток залишився у США. Від мене очікували нелояльності, а вони були лояльні до своєї держави до останнього центу прибутку.

Вже багато місяців я пишу історії жінок. Закінчую книжку *Синя панчоха* – про віднайдену ідентичність Світлани Князев Адамович, філософа та логіка. Вечір першого бомбардування Белграда ми провели, редагуючи текст книжки до пів на першу ночі. Під виття сирен та вибухи ми відчували себе зворушливо жіночими та солідарними із трьома її собаками та трьома кицьками, що живуть у злагоді. Додому я повернулася пішки. Такі більше не було. Все

69

НАДЕЖДА
ЧЕТКОВИЧ
EPISTOLAE:
BESNA 1999

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ФЕМДІН

ФРАНЦУЗЬКИЙ ФЕМІНІЗМУ XX СТОЛІТТІ

Ще з часів середньовіччя жінки повставали проти умов свого існування: у XVI столітті Христина Пізанська обурювалась з приводу нерівності між чоловіком та жінкою. Вона виступала також проти усталеної моралі, стверджуючи, що нерівність обумовлена не природою, а різницею у вихованні обох статей.

Жінки змушені були боротися із «соціальною звичкою», що проповідує різницю між обома статями і знайшла підтримку у доктрині християнства, де ідея жінки часто заперечується.

У XVIII столітті Ж.-Ж. Руссо ідеалізує материнську любов. Він протиставляє відповідальність чоловіка та жінки: чоловікові відводиться громадська сфера, фахова праця, управління містом; жінці – приватна сфера, хатня робота та господарство. У ті часи жінка не відігравала жодної ролі у економічному, політичному, мистецькому та науковому житті.

З появою обов'язкової та безоплатної освіти чимало жінок здобувають певну духовну незалежність. У квітні 1901 року утворюється Національна Рада жінок Франції (Conseil National des Femmes Francaises [CNFF]), мета якої – покращити життя жінки у виховній, соціальній та моральній сферах.

сталося миттєво. До Світлани я приїхала на таксі, яке заговорила по телефону. Вогні та реклами у місті були останніми слідами наших колишніх життів і того, що ми у цей вечір втратили – миру.

Відколи нас бомблять, я присвятила себе дітям. Готую обіди, гарно накриваю на стіл, стараюся, щоб порядок у домі створював ілюзію нормального життя. Телефоную подругам. Підтримуємо одна одну. Вигадуємо різні смішні коментарі до того, що з нами відбувається. Все почалося із відповіді на питання «Як ви зустрінете бомбардування?» – «Інтимно, у родинному колі». В одному белградському графіті написано: «Колумбе, до ..... матері твою цікавість». Обмінюємося лише гарними новинами, типу «у нас є світло і вода». Кожна творчо працює і поширює позитивну енергію.

Чого я чекаю? Напевно, нічого. Але живу так, ніби переді мною – довге спокійне життя. Поки це буде можливо.

Надежда.

Афіни, 31 травня 1999 року.

Я не розповіла тобі, як пройшла вчора дискусія про підсумковий документ. Як ти можеш здогадатися, на жіночих конференціях я найбільше боюся ситуації взаємної конфронтації жінок, які беруть під захист позиції своїх чоловіків. Думаю, що так було 1994 року у Женеві. Ми були не готові до подальшого розвитку подій. WILPF, власне Едіт Балантайн, зібрала жінок з усіх республік колишньої Югославії, аби створити документ, який відрізнятиметься від того, над яким працюють чоловіки з державних структур. Йшла підготовка до Дейтонської угоди. Коли перед нами поклали на стіл папір із чоловічою пропозицією (який регіон якій державі належить; чи згадуватимуться Країна, Санджак, Косово незалежно, чи як частини Хорватії та Югославії й т.ін.), ти не можеш собі уявити, до чого дійшли державотворчі пристрасті жінок. У нас було гірша сутичка, аніж у чоловіків. Уся феміністська солідарність зникла упродовж першої години дискусії. Було жажливо серед розпалених пристрастями жінок....

Вчора дискусія була ще важчою. Албанки вже напередодні не погодилися із гаслом «stop bombing». Зал якось

Представниці усіх соціальних класів з різних регіонів об'єднуються задля здобуття прав для жінок: санкцій проти відмови від батьківства (1912), представництва жінок у найбільших адміністративних органах, рівних умов оплати праці вчителів обох статей.

Під час війни 1914-1918 років, коли чоловіки опинилися на фронті, жінкам довелося перебрати на себе усі функції: господиня дому, робітниця на заводі, жінка-шпигун, жінка – фронтовий лікар. Вони не лише беруть на себе увесь тягар життя, але й борються за припинення війни. Щоб надати важливості своїм вимогам, жінки прагнуть здобути право виборчого голосу. У період між двома війнами цього вдалося досягти у 21-ій країні світу, серед яких була й Україна, проте не було Франції.

Національна Рада досягла чималих успіхів у сфері освіти для жінок, зокрема – право складати іспит на атестат зрілості, й активно стала на захист права на працю у період кризи безробіття, коли з'явилася ідея повернути жінок до суто хатніх обов'язків. З іншого боку, демарші Національної Ради продовжують ігнорувати на політичній сцені – відмова у наданні права голосу. І лише починаючи з 1944 року жінки у Франції здобувають право брати участь у голосуванні.

У фашистській Німеччині права жінки були зведені до ролі матері / дружини. Знаменитий лозунг про 3 «К» (Kinder, Kuechen, Kirche) досить добре ілюструє умови життя жінки у той період. Доступ до культурного життя стає вкрай обмеженим для жінки, їй заборонено займатись медициною, до навчальних закладів приймають лише 10% жінок.

Після Другої світової війни, у 1949 році, Симона де Бовуар видає книгу «Друга стаття», яка дає новий поштовх боротьбі жінок у всьому світі. Автор палко стає на захист ідеї про те, що роль жінки обмежується не її природою, а сукупністю забобонів, архаїчних звичаїв та законів. Симона де Бовуар звертається до жіночої гідності, закликає жінок до праці задля економічного звільнення.

Зрозуміло, що важлива частина такої жіночої свободи – це право вибирати між сексуальністю та продовженням роду. Починаючи з 1920 року Неллі Рассел обстоює ідею абортів та контролю за народжуваністю. Проте французький парламент продовжує затверджувати закони, які суперечать цьому праву жінки.

Завдяки прогресу хемії та медицини вдається розробити ефективні контрацептиви, і, як наслідок, – почина-

швидко поділився, за національною ознакою, звичайно. До албанок підійшли канадка, дві жінки з Ізраїлю, Соланж (французька з WILPF Франції.) Соланж вимовила фразу: «Бомби – відповідь на етнічні чистки». Я сказала їй: «Бомби ні на що не можуть бути відповіддю. Ти пацифістка, Соланж». Вона отямилася, вибачалася потім, але пристрасть війни є цілком реальною пристрастю і у жінок.

Белград, 27 червня 1999 року

На перших заняттях із вирішення конфліктів несилевими методами я відчувала нетерпимість до жінок, що обстоювали тези, які суперечили моїм. Днями я поставила проблему своєї емоційної позиції. Це йшло з глибин мого ества. Розумом я усвідомлювала, що можливе різне бачення процесів, тим більше що йдеться про складні й суперечливі суспільні процеси. Але мене навчили, що лише один шлях правильний, а всі інші – хибні. Поступово я наповнювала сенсом власні позиції і приборкувала нетолерантність у собі. Отже, і тоді, коли хочеш себе сформувати як демократичну особистість, це вимагає напруження, а результати приходять поступово, поетапно, разом з падіннями

та розчаруваннями. Вдатися до мак'явелівських методів і покласти на силу – завжди швидше і простіше. (...)

Отже, ми на полі так званого третього сектора, який, як ти знаєш, є моєю надією. Бо саме у громадських організаціях формується демократична енергія спільноти. Це не означає, що «третій сектор» – сфера миру та демократії. Йдеться про найконфліктнішу, напевно, частину суспільства. І оті, котрі хочуть демократичного суспільства, вдаються до «легших, швидших, ефективніших» недемократичних методів. «Третій сектор» – терен, населений нашими помилками, спробами утопічних проєктів, і тому він – надія. Заради цих надій я борсаюся, мучуюся, розумую...

Енергія жінок, які спілкувалися і підтримували одна одну всупереч політикам та національній політиці – міст до майбутнього.

З любов'ю, Надежда.

Переклала Алла Татаренко

71

НАДЕЖДА
ЧЕТКОВИЧ
EPISTOLAE:
BESNA 1999

ється нова хвиля боротьби у всьому світі за право вільного вибору.

Практика абортів зазнає шалених атак. У Франції, у Сполучених Штатах, у інших країнах клініки, де практикують аборти, стають об'єктом нападів паліїв-командос. Закон Невірта, який легалізував аборти, було прийнято у Франції 1967 року, і цим було ліквідовано значне відставання Франції від інших країн, де аборт вважався вже засобом терапії. Відтоді материнство стає не лише правом, а й привілеєм жінок.

Травень 1968 року, коли були легалізовані контрацептиви, відкриває еру сексуального визволення та воєнничого фемінізму, спрямованого проти суворого християнського суспільства та культурного і юридичного підкорення жінок.

У Франції феміністичний рух виступає проти дискримінації жінок при прийомі на роботу, при оплаті праці та призначенні на відповідальні посади. Нелегко миритися також з сексуальними утисками та секс-іміджем жінки (жінка-об'єкт, жінка-повія, провокуюча жінка-вамп), що його активно поширюють засоби масової інформації.

Анн Трістан є незаперечним ініціатором французького Руху за Визволення Жінок. Вона видає книгу «Визво-

лення жінок – нульовий рік», де викладає основні засади філософії Руху. Численні акції змушують усіх говорити про цей рух, зокрема, «Маніфест 343 жінок», які оголошують, що кожна з них вдавалась до абортів. Нарешті, створення 8 березня 1974 Ліги прав жінок на чолі з Симоною де Бовуар надає конкретного змісту цьому рухові.

У 70-х роках становище жінки у Франції у найзагальніших рисах виглядає так: жінка здобула громадські та політичні права, вона вже вважається громадянкою; вона брала участь у післявоєнному економічному розвитку, а тому утвердила свою інтелектуальну та фінансову незалежність; вона отримала право сама визначати, скільки у неї буде дітей і коли.

Власне тоді з'являється образ жінки 80-х, такої собі *wonderwoman*, яка намагається поєднувати сімейне та професійне життя, зберігаючи при цьому свою бездоганну жіночність. Проте дуже швидко нові феміністки висловлюють незадоволення цією моделлю, яка не дає жінці розвиватися, а лише по-новому її пригноблює. Питання про «жіночість» далеко не віджило свій вік, воно швидко адаптується до нових вимог життя.

Сьогодні у Франції багато філософів розвивають ідеї, які часом взаємно доповнюються, з кількома суперечли-

Ясмина Тешанович

ПРО НОРМАЛЬНІСТЬ: МОРАЛЬНА ОПЕРА ОДНОГО ПОЛІТИЧНОГО ІДІОТА* (уривки зі щоденника)

© Tešanović Jasmina, 2000

вими нюансами, і все це дає поживу для витончених дебатів.

Згадаємо ім'я Елізабет Бадінтер. Для неї жінки відрізняються біологічно, і тому мають право на особливе визнання. Вона називає це «позитивною дискримінацією». І справді, на думку Елізабет Бадінтер, абсолютна рівність заперечує специфічний статус жінок.

Опоненти Бадінтер дорікають такій ідеології у небезпеці повернути жінку до ролі хатньої господарки, без конкретної відповідальності і з єдиним специфічним статусом — материнством.

Інший філософ, Сільвіана Агасінські, дружина теперішнього прем'єр-міністра Франції, скеровує дискусію на дуальність статей. Дві різні системи співіснують, і цим створюють універсальність. А універсальне людство є поняттям не простим, а двояким. Його слід розуміти як людство чоловіка і людство жінки. Пані Агасінські відкидає «абстрактний універсалізм», який ігнорує різницю між статями в ім'я єдиної «людської істоти».

Жінки не можуть досягти рівності між статями лише завдяки тому, що отримують доступ до світу «такого, яким він є». Цього не можна досягти у світі, який вигаданий і збудований чоловіками. Жінки повинні його зміни-

5 травня 1999 року

Вчора ввечері я рано лягла спати і лежала без сну у темряві, одна у ліжку й у власній кімнаті. Я усвідомила, що взагалі не була сама з собою наодинці від початку бомбардувань. Відчула себе невидимою, як у дитинстві. А потім я стала феміністкою і хотіла бути видимою. Іде дощ, немає світла, але немає й бомб. Немає сенсу писати, мене перебиває зникнення струму, я чула по Бі-Бі-Сі, що у нас не було світла 6-7 годин... Це неправда, і я вже не знаю, чия це пропаганда — місцева чи іноземна. Це не допомагає нам, сербським політичним ідіотам, повірити у повідомлення, які ми чуємо про албанців, у будь-які повідомлення з обох боків, враховуючи, що говорять, ніби ми маємо світло й воду тільки тому, що це відповідає чийось політичним інтересам. Усі повідомлення комусь вигідні.

Я бігаю з однієї квартири на іншу зі своїм портативним комп'ютером на батарейках, рубленими котлетами та білизною, бігаю за світлом. У мене таке враження, що я невдаха. Тільки-но я з'являюся, зникає світло, тільки-но піду на другу квартиру, як та, яку я залишила, дістає струм... Це як тоді, коли стоїш у одній черзі, а ота друга черга поруч із тобою завжди рухається швидше... Ти не можеш

ти, перебудувати. Так, пані Агасінські висловлюється проти республіканської ідеї «рівності для всіх». І справді, громадянин не є ані чоловіком, ані жінкою, бо всі рівні перед законом. І ця ідея забороняє жінкам будь-яку спробу протесту та змушує їх пристосовуватись до виживання у андроцентричному світі.

Таким чином, дебати кінця ХХ — початку ХХІ століття розгортаються також у сфері філософії, що є новим елементом у історії фемінізму. Але боротьба продовжується, бо здобутки залишаються нетривкими. Жінки стикаються сьогодні з конституційними проблемами, переглядають принципи французької демократії, посиляючись на статистику (6% представництва у Національній Асамблеї, в той час як жінки становлять половину населення). Це є темою дискусій у Франції сьогодні.

Безперечно, що у порівнянні з середніми віками жіночий рух здійснив вирішальний поступ. Робота, особиста свобода, рівність в освіті та у виборі професії, початки політичної рівності... Однак існує також і певний спротив, випадки очевидної нерівності, як-от показники безробіття чи незадовільний стан сімей «без батька». На світовому рівні націоналістичні рухи чи релігійний інтегризм часто обирають жінок метою для своїх нагінок.

ДІАНА ЕМДІН
ФРАНЦУЗЬКИЙ
ФЕМІНІЗМ
У ХХ СТОЛІТТІ

перемогти забобону і відчуття, що як не крути, а ти пере-
можений. Я бігаю, як масаї, я чула, що люди цього племє-
ні ніколи не ходять і не зупиняються. Тільки коли сплять,
або вмирають.

9 травня 1999 року
Сьогодні неділя, чому?

Я спала 13 годин, бо не було бомб, я впевнена, що сьо-
годні ночі їх буде багато. Я почуваюся, наче побита жін-
ка, яка чекає насильства і яка відчуває себе коханою, коли
насильства немає. Я дала інтерв'ю для італійського теле-
бачення: інформація про життя у Белграді. В той час, коли
я говорила, я зрозуміла, яким жахливим є наше життя і як
ми фактично стали символами поганих людей, які живуть
поганим життям. Інші можуть нас засуджувати або спів-
чувати нам, але картина ясна, ми носимо колективне від-
чуття провини. Зараз я впевнена, що його в нас немає і не
повинно бути, але воно напевно є навколо нас – як стіна.
Сьогодні я боюся бомб більше, ніж будь-коли, бо розумію,
що ніхто не знає і не хоче знати, що нас щодня бомблять,
достатньо часто помиляючись, після чого кажуть: щиро
жалкуємо. Ноги у мене тремтять, і я не наважуюсь зали-

шитися на самоті: я починаю ненавидіти... інтенсивно...
іноземні мови... слова... рухи... Коли перейдеш межу втрат,
які ще можна поправити. Великий вибух у цей момент під-
тверджує мою думку....

І знову, сидячи на терасі, ми, політичні ідіоти з одного
окопу, пили вино, палили дуже погані й дуже дорогі цигар-
ки і мріяли про наше майбутнє. Оскільки у нас його немає,
ми вільні бути ким хочемо у своїх мріях. Ніколи я не мала
таких шалених амбіцій, мрій, радощів, як цими ночами на
балконі: я навіть сама собі запропонувала вивести країну
зі стану війни, якщо моя подруга з Країни погодиться бути
міністром фінансів, а моя найкраща подруга з Жіночого
центру – міністром поліції... Але, по суті, якщо я переживу
бомби, які помилково наближаються до мого життя, я буду
рибалкою на грецькому острові: піймаю рибу, подивлюся
їй в очі і вкину назад у море, поки не вплимаю справжню
сирену, яке поверне мене до моєї первісної домівки, гли-
боко-глибоко під морем....

Переклала Алла Татаренко

* Слово «ідіот» у Давній Греції означало людину, яка не мала доступу
до знань або інформації: всіх жінок без винятку та більшість чоловіків.

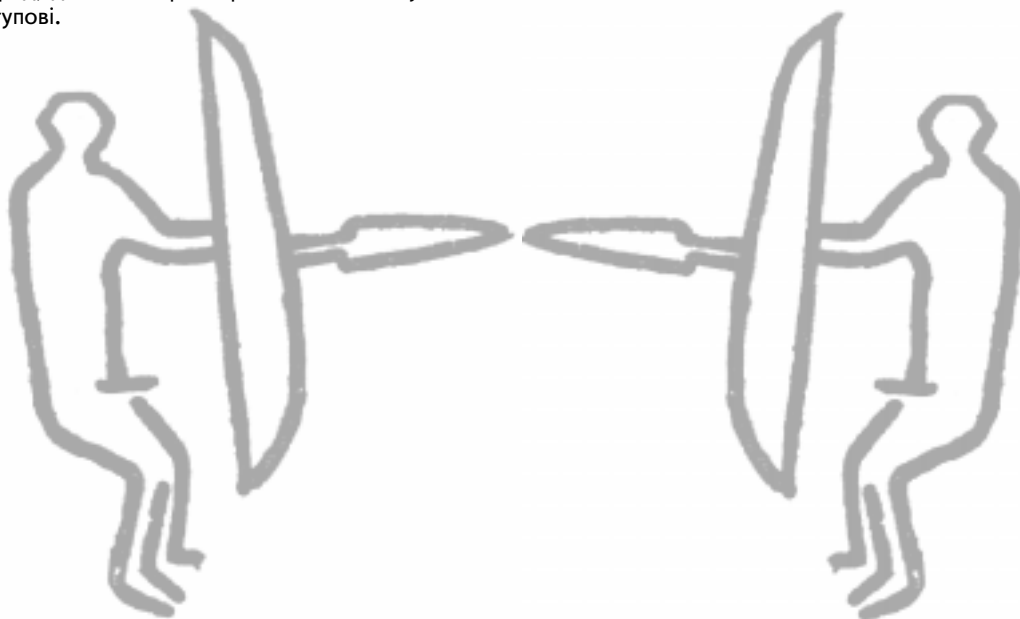
73

ЯСМИНА
ТЕШАНОВИЧ
ПРО
НОРМАЛЬНІСТЬ:
МОРАЛЬНА
ОПЕРА ОДНОГО
ПОЛІТИЧНОГО
ІДЮТА

h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a h t t p : / / w w w . j i - m a g a z i n e . l v i v . u a

По-справжньому фемінізм так і не зможе ніколи ру-
хатись вперед, доки старі стереотипи стоять на
заваді поступові.

Лариса Гармаш

Лу Саломе – «досконалий друг»
і «абсолютне зло» у житті Фрідріха Ніцше

© Гармаш Лариса, 1999

<http://xyz.org.ua/russian/win/discussion/lu.html>

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ВАЛЕРІ СОЛАНС

Маніфест Товариства
за Знищення Чоловіків

74

(Society for Cutting up Men, SCUM)

Життя у цьому суспільстві – суцільна тупість, жоден з аспектів цього суспільства не являє для жінок інтересу, тому для освіченої, відповідальної жінки не існує іншого виходу, як повалити чинний уряд, відмінити грошову систему і знищити чоловічу стать.

Сьогодні існує технічна можливість репродукування без участі чоловіків і репродукування винятково жінок. Треба негайно розпочати цей процес.

Чоловік з точки зору біології є суцільною катастрофою: чоловічий Y-ген насправді є неповноцінним жіночим X-геном. Іншими словами, чоловік – це неповноцінна жінка, це ходячий викидень, який хиріє вже на генній стадії.

Бути чоловіком, означає бути неповноцінним; маскулінність – хвороба меншовартости, а чоловіки є душевними каліками. Чоловік – винятковий егоцентрик, зосереджений лише на собі, не здатний перейнятися проблемами іншої істоти, або ідентифікувати себе з кимось іншим, не здатний на любов, дружбу, прихильність або ніжність. Він – цілком ізольована самотня істота, не здатна на якісь стосунки з іншими. Його реакціями керують нутрощі, а не мозок; його інтели-

*Любов – єдині ліки від смерти,
позаяк вона їй родичка.*

Мігель де Унамуну

Після смерті Ніцше дві жінки опублікували свої спогади про нього. Першій Ніцше зобов'язаний усіма непорозуміннями, що існують навколо його імені. Це його сестра Елізабет Ферстер-Ніцше, спадкоємиця і розпорядниця його архіву, занадто довільне поводження з яким і породило несосвітенну легенду про Ніцше як предтечу націонал-соціалізму. Інша – найсуперечливіший персонаж у долі мислителя: жінка, чиє ім'я звучанням своїм нагадує про біблійну танцівницю – Лу Саломе.

Їй цілком обґрунтовано належить роль однієї із найвинятковіших жінок в історії Європи. У кожному разі німецький письменник Курт Вольф стверджував, що «жодна жінка за останні 150 років не мала сильнішого впливу на німецькомовний світ, аніж Лу фон Саломе з Петербурга».

І справді, такої «колекції» знаменитостей, які втратили голову, не зустрінеш у жодній іншій жіночій біографії: Лу була «Великою Російською революцією» у житті Ніцше, її обохнював і оспівував Рільке, нею захоплювався Фройд, її співрозмовниками були Ібсен і Толстой, Тургенєв і Ваґнер, із її ім'ям пов'язують самогубства Віктора Тауска і Пауля Ре, на настійну вимогу Мартіна Бубера, відомого філософа і близького друга, нею була написана книга під назвою *Еротика*, що стала бестселером у Європі і витримала 5 перевидань...

Утримаємося від штампу «жінки-музи». Ця роль занадто одномірна для неї. Ще менш точною була б спроба нав'язати їй образ неперевершеної гетери XIX-XX сторіч, тому що її мало втішав «список припадаючих». Яка ж потаємна, непогамовна туга гніздилася в її душі, женучи Лу «від вогнища до вогнища»? Виконуючи на інтелектуальних підмостках Європи свій «танок семи покривал», чи не свою власну голову вполювала вона? Адже вона хотіла будь-що-будь реалізувати на практиці ніцшеанське кредо – «Стати Тим, хто ти Є» – розкрий свої гли-

75

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

гентність є лише інструментом його потягів та прагнень; він не здатен переживати духовну пристрасть, духовний контакт.

Він – напівживий оцупок, без жодних реакцій, не здатний давати або приймати радість чи щастя; тому в кращому випадку він – препаскудний дідуган або недалекий простак.

Чоловік перебуває на нічийній території між людиною та мавпою, хоча його становище гірше, ніж у мавпи. Хоча він і існує фізично, його не можна використовувати навіть як племінного бика, він не здатен робити це із задоволенням і чуттєвістю, його фізичні переживання рівні нулю, він не може перейнятися почуттями своєї партнерки, натомість він опанований турботою, чи його виступ був вищого класу, чи він впорається із своєю роботою слюсаря-сантехніка.

Назвати чоловіка твариною, означає лестити йому.

Чоловік є психологічно слабким. Він ненавидить свою пасивність, тому проектує її на жінок, визначаючи мужність як активність і намагається потім це сам собі довести, насамперед – під час трахання. Позаяк він намагається довести те, що заздалегідь є помилковим, він знову і знову це робить. Секс для нього – вимушена спроба довести, що він не є жінкою, але він пасивний і хоче бути жінкою.

Чоловік постійно вимушений компенсувати це небуття жінкою. Саме тому, а також через свою нездатність до людських контактів і до співчуття, чоловіче суспільство перетворило цілий світ на купу лайна.

Чоловік несе відповідальність за:

війну
пристойність, ввічливість: глибоко всередині чоловік знає, що він є купою лайна, яка немає жодної цінності. Він хтивий як тварина, через це відчуває глибокий сором; саме тому чоловік хоче впровадити соціальний кодекс поведінки
гроші
шлюб, проституцію, роботу
батьківство
страх, лякливість, несміливість, непевність, покірність, пасивність
пригноблення особистості
пригноблення інтимності
ізоляцію, передмістя
конформізм
авторитет, уряд
філософію, релігію, мораль
загальну освіту, глупоту
пригнічення діалогу та дружби
культуру

бини, видобудь на поверхню свою істинність!.. Вона була великим і відчайдушним експериментатором... у режисурі долі – власної і навколишніх.

* * *

Почалося це доволі рано, у перші 20 років її життя, які вона провела на батьківщині, у Петербурзі. Лу народилася в 1861 році в родині генерала російської служби Густава фон Саломе, за походженням – прибалтійського німця. Молодша сестра п'ятох братів, вона, напевно, відчувала себе подібно до андерсенівської Елізи. «Увесь світ здавався мені населеним братами», – писала вона у своїх спогадах. Чи не тут – початок її безпрецедентного успіху в чоловіків, таємниця всеперемагаючої невимушеності її чарівності?

Першим чоловіком, який випробував цю чарівність на собі, був відомий своїми проповідями пастор Гійо. Приводом до їхнього знайомства послужило почуття глибокої самотності, невисказаності і туги, яке Лу дуже гостро переживала у свої 17 років. Ризикнувши, Лу написала про це людині, чиї

проповіді привабили її своєю глибиною. Лист, очевидно, зробив на пастора приємне враження, і вони зустрілися. Ця зустріч була першою у низці тих доленосних сюжетів, які круто змінювали її життя. Цілий рік потай від родини Лу зустрічалася з пастором, щоб студіювати філософію, історію релігії, голландську мову...

Героями їхніх бесід були Кант і Спіноза. Її дивні мрії і важкі роздуми Гійо був готовий вислухати дуже серйозно, звільняючи її тим самим від мученицького приховування самої себе. Тоді, – згадувала вона, – Лу бачила у Гійо Бога, і вона поклонялась йому, як Богові. Драма була неминучою: щоб передбачити її, не треба було особливої проникливості – екзальтована дівоча ідеалізація повинна була на штотхнутися на живу людину. Вони неухильно зближались, і це було болісно для обох: якось Лу знепритомніла, сидячи на колінах у пастора. Розв'язку прискорила смерть батька Лу: Гійо наполіг, щоб вона розповіла матері про їхні уроки, і сам попросив у неї доччиної руки. Такий поворот подій викликав у Лу шок...

сексуальність: секс не є складовою міжлюдських стосунків. Навпаки, це індивідуальний, нетворчий досвід, страшенно марна трата часу недовіру, цензуру нудоту: життя в суспільстві, створеному креатурами і для креатур, які є найнеймовірнішими занудами; якщо вони в цей момент не перебувають у депресії або розлучені до нестями, воно можуть бути лише страшенно нудним потворність хворобу та смерть: всі хвороби виліковні, причиною старіння та смерті також є хвороби; тому можна ніколи не старіти і жити вічно. Насправді, проблеми старіння та смерті можуть бути вирішені упродовж кількох років. Однак всередині чоловічого істеблшменту це ніколи не станеться: через науковців-чоловіків, які бояться біологічних досліджень, бо їх жахає відкриття, що чоловіки є жінками. Чоловік любить смерть – вона збуджує його сексуально, позаяк він всередині уже мертвий, то він хоче вмерти.

Як люди порівняно із собаками мають переважаче право на життя, так і жінки мають більше право на життя, ніж чоловіки. Тому знищення чоловіків – це добрий і справедливий вчинок; вчинок, який піде на

добро усім жінкам. Щоб там не було, моральні вимоги залишаються абстрактними, бо чоловіки з часом самооусунуться.

Проте SCUM нетерплячий, і якщо б SCUM був численною організацією, то жінки упродовж кількох тижнів досягли б повного контролю над цією країною. Додаткові заходи полягали б у відміні грошової системи, у плюндруванні та відмові підкорятися паскудним законам.

Навіть не покидаючи чоловіків – лише усвідомивши свою очевидну перевагу та владу над чоловіками – жінки змогли б за кілька тижнів усе взяти під свій контроль і досягти тотального підпорядкування чоловіків жінкам. У здоровому суспільстві чоловік плентався б слідом за жінкою.

SCUM солідаризується з руйнуванням; жінки будуть влаштовуватися на різноманітну роботу і не працюватимуть; SCUM організує безкоштовні автобуси і таксі; знищуватиме всі непотрібні та шкідливі речі: автомобілі, вітрини і «велике» мистецтво; SCUM візьме під контроль радіо, руйнуватиме шлюб, розганятиме мішані (чоловік-жінка) пари.

SCUM знищить усіх чоловіків, які не є членами чоловічої групи допомоги SCUM. Члени чоловічої групи допомоги активно працюють над самознищенням.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ВАЛЕРІ
СОЛАНАС
МАНІФЕСТ
ТОВАРИСТВА
ЗА ЗНИЩЕННЯ
ЧОЛОВІКІВ

Чи був це глибинний страх перед справжньою близькістю? Гіркота від втрати сакральної дистанції? Чи вже тоді виникло передчуття іншого, цілком особливого шляху? Як би там не було, сексуальну близькість майбутня авторка *Еротика* рішуче відхилила ще багато років. І хоча нестандартність її способу життя могла породжувати лиху славу про «розбещеність», насправді вона скасувала своє табу тільки після тридцяти років. Мотиви, які стоять як за першим, так і за другим рішеннями, залишаються для дослідників вкрай загадковими. Ця обставина інтригує тим сильніше, що до того часу Лу вже давно була заміжня за Фредом Андреасом, проте їхній шлюбний договір включав непохитну умову Лу – відмову від інтимної близькості. У своїх спогадах вона сама не може пояснити чимало своїх вчинків. Вірогідно відомо, що до 50-ти років, епохи її найвищого жіночого розквіту, Лу радикально змінила свої переконання – свідченням чого стала її *Еротика*.

Стаючи «тим, ким вона є», Лу надавала право «своєму близькому оточенню» або зійти з її шляху, або стати співмірним її життєвому експериментові.

Гійо був першим із довгої низки чоловіків, заворожених її даром творити з нічого цілий світ інтенсивної духовної близькості. Але він так само був першим, хто наштовхнувся на нежіночу твердість, із якою вона вимагала дотримання «у цьому світі» встановлених нею законів. Лише на таких умовах можна було зберегти туди доступ. Втім, у неї було вроджене почуття справедливості, і вона вимагала тільки тих жертв і обмежень, які сама вже спізнала. І якби вона не навчилася ставити крапку у своєму підтакуванні «занадто людському», чи насмілилася б вона вимагати цього від інших?

* * *

«Вона – втілена філософія Ніцше», – казали сучасники. «Як майстерно вона використовує максими Фріца, щоб зв'язати йому руки. Треба віддати їй належне – вона дійсно ходяча філософія мого брата», – скрушно визнавала Елізабет Ферстер-Ніцше, котра її ненавиділа.

Дослідники припускають, що саме Лу була прообразом Заратустри. Якщо це так, то чи не зна-

77

ЛАРИСА ГАРМАШ
ЛУ САЛОМЕ –
«ДОСКОНАЛИЙ
ДРУГ»
І «АБСОЛЮТНЕ
ЗЛО» У ЖИТТІ
ФРІДРІХА НІЦШЕ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Приклади членів чоловічої групи допомоги: чоловіки, які вбивають чоловіків, журналісти, які пропагують ідеї SCUM, гомосексуалісти, які яскравим прикладом заохочують інших чоловіків до самокастрації.

SCUM організовуватиме смітняні семінари, на яких кожен учасник-чоловік розпочинатиме свою промову словами: я – сміття, я – брудна, паскудна купа сміття.

Деякі приклади найогидніших, найшкідливіших типів: гвалтівники, політики, паскудні ударники та музиканти, голови надзірних рад, домовласники, скнари, поліцаї, брехуни і симулянти, диск-жокеї, маклери, чоловіки, які роззявляють рота, коли не мають що сказати; чоловіки, які ліниво тиняються містом і забруднюють навколишнє середовище; всі чоловіки, які працюють у рекламі. Великою є спокуса знищити заодно й жінок-брехунів і т.д., але це неможливо, бо тоді нікого не залишиться.

SCUM буде не лише саботувати, руйнувати, розганяти пари, але й водночас вербувати рекрутів. SCUM буде формуватися з еліти рекруток, активісток твердого гарту та еліти еліт – вбивць.

Для досягнення своїх цілей SCUM не вдаватиметься до демонстрацій: ця тактика підходить милим, добре вихованим паням. Коли SCUM завдасть удару, то зро-

бить це у темряві гострим ножем. SCUM завжди працюватиме на кримінальній базі. SCUM не дасть себе впіймати і покарати, завжди крута, віддана лише своїм цілям. SCUM оперуватиме завжди віроломно, підступно й приховано. Коли зникнуть гроші, то не буде потреби вбивати чоловіків – вони позбудуться єдиного інструменту влади над психологічно незалежними жінками.

Всі жінки будуть зайняті вирішенням усе ще нерозв'язаних проблем: створення нової системи освіти, яка за кілька місяців перетворить мільйони жінок на високоосвічених інтелектуалок, котрі вирішать питання хвороб, старости та смерті.

Та невелика частина чоловіків, яка виживе, зможе провадити свої нікчемні дні, вживаючи наркотики, як трансвестити, або дивуючись супердинамічним жінкам, або зможе піти до найближчого центру самогубств, де цих чоловіків непомітно, швидко і безболісно умертвлять.

Переклала Тереза Галицька

чить це, що саме двадцятилітня Лу виявилася тим ідеалом «досконалого друга», про якого все життя мріяв Ніцше – того, хто сповнений мудрости завжди бути собою і прагнення стати «тим, ким він є». Сам Ніцше після болісного розриву з нею казав, що Лу – це «втілення досконалого зла». Хтозна? Адже в деяких головах уже зринала думка, що найтоншим втіленням ідеї Люцифера могла б стати абсолютно духовна жінка, котра цілком звільнилася від усяких проявів жіночої щиросердності...

Як би там не було, після розриву, на вершині розпачу, усього за 10 днів Ніцше створює 1-у частину *Так говорив Заратустра*, породжену, за словами його давнього друга Петера Гаста, «з його ілюзій про Лу... І саме Лу піднесла його на Гімалайську висоту почуття».

Сам Ніцше писав, що «навіть чи коли-небудь між людьми існувала більша філософська відкритість», аніж між ним і Лу.

Вони зустрілися під квітневим небом вічного міста в 1882 році. Фрау Саломе привезла дочку до Риму не стільки виконуючи програму її інтелектуальних

шукань, скільки для покращання її здоров'я. У Лу були слабкі легені, і будь-який нервовий струс викликав у неї легеневу кровотечу. Останнім таким струсом, який всерйоз налякав близьких, була історія з пастором Гійо, яка закінчилася сваркою з матір'ю і відмовою від конфірмації. Гійо допоміг отримати паспорт для виїзду за кордон – для людини без віросповідання це було б непросто.

Доленосне знайомство відбулося з легкої руки Мальвіди фон Майзенбух. Вона була жінкою виняткової доброти, генієм філантропії, невтомним поборником розкріпачення жінок і близькою подругою Герцена, яка виховувала його дочку Наталю. Про Ніцше вона безугаву клопоталася; так само діяльно вона любила його кращого друга тієї пори, філософа Пауля Ре. Лу докладно описує, як стрімко спалахнула її дружба з позитивістом і дарвіністом Ре, котрий, хоча й вважав одруження і дітородіння філософськи нераціональними заняттями (про що і написав низку етичних праць), відразу ж освідчився Лу.

Цього разу вона пішла далі, ніж із Гійо. Пропозицію Пауля вона безповоротно відхилила, але вза-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ЖІНКИ ТА РОЗПОВІДНА ЛІТЕРАТУРА

Вірджинія Вулф

мін запропонувала дуже неординарний план: у нагороду за готовність до ризику Ре одержував змогу не тільки спілкуватися з нею, але навіть жити разом. Громадська думка її не турбувала. Порушивши принципи своєї моральної філософії, Ре прийняв цю пропозицію. Зайво казати про те, яку реакцію викликала ідея в оточуючих. Навіть Мальвіда, котра сміливо експериментувала у своєму салоні над створенням нових «шляхетних» стосунків між статями, вважала проект Лу занадто епатуючим.

Єдиною людиною, в якій Лу і Ре викликали не тільки повне схвалення, але й веселу рішучість приєднатися до коаліції третім, виявився Ніцше.

Взагалі-то на гадці у доброї Мальвіди були математичні плани. Вона давно мріяла знайти для Ніцше підхожу дружину. Вона не могла без гіркоти спостерігати, як наростає його зовнішня і внутрішня самотність. Від тридцяти років ця людина була заручником нестерпного головного болю, через який він стрімко втрачав зір. Діагноз цієї дивної хвороби дотепер залишається предметом супереч-

чок лікарів і біографів. У Цвайга є новела про Ніцше, де він із дивовижною проникливістю відтворює образ людини-«барометра», котра реагує на найменші коливання атмосферного тиску, а все життя якої – безконечна втеча від страждання в пошуках хоч якогось милосердного кутка на цій землі. Його уславлений афористичний стиль насправді був «винаходом мимоволі»: Ніцше намагався писати в проміжках між нападами хвороби. У такої людини були підстави сказати: «Що не вбиває мене, те робить мене сильнішим». *Amor fati* [любов до долі, відданість тому, що тобі на роду написано] – було його магичним заклинанням від хвороби.

Чи могли не схвилювати Лу така мужність і стоїчність? «Це дуже суворий філософ, – казала їй Мальвіда, – але він найніжніший, найвідданіший друг, і для кожного, хто його знає, думка про його самотність викликає гострий сум». Лу захотіла познайомитися із Ніцше. Неважко здогадатися, що вона не вклала в це прагнення бажання «розділити долю». Пауль Ре, дражнячи свого друга, писав йому, що «молода росіянка» була прикро вра-

79

ЛАРИСА ГАРМАШ
ЛУ САЛОМЕ –
«ДОСКОНАЛИЙ
ДРУГ»
І «АБСОЛЮТНЕ
ЗЛО» У ЖИТТІ
ФРІДРІХА НІЦШЕ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Заголовок цієї статті можна відчитати двоюко. Він може стосуватися жінок та романів, які вони пишуть, або жінок та романів, написаних про них. Цей подвійний зміст навмисний, бо якщо йдеться про жінок-письменниць, то потрібно проявляти максимальну гнучкість; треба залишити собі достатньо простору, щоб крім їхньої творчості можна було обговорити й інші речі, бо жінка завжди перебуває під впливом обставин, які жодним чином не пов'язані з мистецтвом.

Вже поверхове ознайомлення з літературною працею жінок викликає численні запитання. Чому, запитуємо ми себе, до XVIII століття не було постійного жіночого письменства? Чому відтоді писання стало для жінок таким же звичним, як для чоловіків, і жінки створили низку шедеврів англійської романістики? І чому їхнє мистецтво тоді і зараз має переважно форму розповіді?

Трохи поміркуювавши на цю тему, ви зрозумієте, що ставите запитання, відповідь на які може містити переважно лише якісь домисли. Відповідь похована в старих щоденниках, припадає пиллом в старих шухлядах, майже стерта з пам'яті старшого покоління. Її можна відшукати у житте-

писах невідомих жінок – у цих тьмяних коридорах історії, де постаті поколінь жінок є лише тінями. Бо про жінок відомо дуже мало. Історія Англії – це історія чоловічої, а не жіночої лінії. Про татів ми знаємо певні факти, щось, чим вони виділялися. Вони були солдатами або моряками; вони посідали ту чи іншу посаду, або видавали закони. Але що залишається від наших мам, бабусь, прабабусь? Нічого, крім легенд. Одна була красива, інша мала руде волосся, третю поцілувала королева. Ми нічого не знаємо про них, крім імені, дати одруження і кількості дітей.

Тому якщо ми захочемо дізнатися, чому у певний період жінки чинили так, а не інакше, чому вони нічого не писали, або чому вони писали шедеври, то це буде вкрай важко встановити. Кожний, хто зайнявся б пошуками серед цих старих паперів, які вивертають історію назовні, і намалював достовірну картину повсякденного життя звичайної жінки за часів Шекспіра, Мільтона, Джонсона, написав би не лише дивовижно цікаву книгу, але і озброїв би критику зброєю, якої їй до цього часу бракує. Виняткова жінка залежить від звичайної жінки. Лише коли ми знатимемо умови життя звичайної жінки – скільки у неї було дітей, чи були в неї гроші, чи мала вона власну кімнату, чи

жена тим, що він так знеацька утік, перш ніж вона встигла познайомитися з ним. Ніцше не встояв: «Передайте від мене привіт цій російській дівчинці, якщо вбачаєте у цьому сенс: мене ваблять такі душі...».

Чекаючи Ніцше, Лу і Ре блукали Римом. В одній із бічних капличок базиліки Св. Петра Ре знайшов нечинну сповідальню, де просиджував, працюючи над своєю новою книгою, покликаною розкрити земне коріння усякої релігії. Лу страшенно розвеселила така витівка, і в цій же ж сповідальні, сидячи поруч із Ре, молода вольтер'янка допомагала йому в доборі аргументів. Тут же вони вперше зустрілися з Ніцше. Лу відразу скорила його. «Ось душа, яка одним подмухом створила це тендітне тіло», – із замисленою посмішкою поділився він враженням від цієї зустрічі. За довгі місяці самотніх роздумів Ніцше зовсім відзвичаївся від втіхи говорити і бути почутим. У «молодої росіянки» він знайшов дивовижний хист слухати і чути. Вона говорила мало, але її спокійний погляд, м'які упевнені рухи, будь-яке вимовлене нею слово не залишало

сумнівів у її беручкості та глибині. Її ж вразила палкість Ніцшевської думки: Лу навіть втратила сон.

Ніцше читав Лу і Ре тільки-но закінчену *Веселу науку*, найжиттєрадіснішу свою книгу, яка провіщає наближення Надлюдини. Людина з усією притаманною їй «занадто людяною» «людинністю» більше не здатна вдовольнити Ніцше. «Інший ідеал вабить нас до себе, чудесний, спокусливий, згубний, сповнений небезпек ідеал...», – читав Ніцше, раптово переводячи уважний погляд на Лу. Чи втілювала вона Ніцшеанський міт на практиці? У кожному разі зустріч саме з таким втіленням свого міту змусила Ніцше мобілізувати увесь потенціал свого стилю. Так народився найдосконаліший стиліст серед філософів, який першим поставив проблему пошуку «Великого стилю» як життєвої стратегії мудреця.

Наснажена ним, Лу і сама розпочинає пошуки власного стилю. На знак духовної симпатії вона присвячує Ніцше поему *До скорботи*. Прочитавши її, Петер Гаст вирішив, що вірші написав Ніцше. Ця помилка врадувала Фрідріха. «Ні, – писав він своєму другові, – ці вірші належать не мені. Вони чи-

допомагав їй хтось у вихованні дітей, чи були в неї слуги, чи виконувала вона якусь частину домашньої роботи – лише коли ми зміряємо спосіб життя та життєвий досвід звичайної жінки, ми зможемо знайти пояснення для успіху або невдачі незвичайної жінки як автора.

Загадкові рамки мовчання наче розмежують періоди активності. Так, за 600 років до Різдва Христового на грецькому острові жила Сапфо та невелика група жінок, які писали вірші. Вони замовкли. Пізніше, близько 1000 р. н.е. ми знаходимо в Японії певну придворну даму, пані Мусаракі, яка пише довгий і дуже красивий роман. Проте, в Англії, в XVI столітті, у часи великої активності драматургів і поетів, жінки залишилися німими. Літературні твори епохи королеви Єлизавети написані майже виключно чоловіками. В кінці XVIII – на початку XIX сторіччя знову з'являються жінки, котрі пишуть, надивовижу часто і успішно, на цей раз в Англії.

Очевидно, що відповідальними за таке чергування мови і мовчання були переважно закон і звичай. Якщо жінка мала бути готова – як-от у XV столітті – що її битимуть і знущатимуться з неї, коли вона не погодиться вийти заміж за вибраного батьками чоловіка, то духовна атмос-

фера для створення мистецьких творів не була сприятливою. Якщо її одружували всупереч її волі з чоловіком, котрий ставав їй паном та повелителем, «настільки, наскільки це допускають закон та звичай», як у часи Стюартів, то напевне у неї було дуже мало часу на писання, не кажучи вже про підтримку. Величезний вплив оточення і навіювання ми починаємо розуміти лише зараз, у наш вік психоаналізу. Так само, за допомогою мемуарів та листів ми починаємо розуміти, якого нечуваного зусилля потребує мистецький твір, і якого відмежування та посилення потребує душа митця. Переконливими у цьому сенсі є життєві історії та листи таких чоловіків як Кітс, Карлайл і Флобер.

Отож, можна виснувати, що дивовижний розквіт наративної літератури в Англії початку XIX сторіччя зумовлений численними незначними змінами у законодавстві, у звичаях і традиціях. Крім того, жінки XIX сторіччя мали трохи вільного часу і були освіченішими. Для жінок середнього або вищого класу не було винятком, що вони самі вибирали собі чоловіка. Дуже промовистий той факт, що із чотирьох великих романісток – Джейн Остін, Емілі Бронте, Шарлотти Бронте та Джордж Еліот – жодна не мала дітей, а дві були неодружені.

нять на мене таке сильне враження, що я не можу читати їх без сліз; у них вчуваються звуки голосу, який звучить у моїх вухах давно, давно, від самого раннього дитинства. Вірші ці написала Лу, мій новий друг, про якого ви ще нічого не чули; вона дочка російського генерала; їй 20 років, вона різка, наче орел, сильна, як левиця, і при тому дуже жіночна дитина... Вона різуче зріла і готова до мого способу мислення... Окрім того, у неї неймовірно твердий характер, і вона точно знає, чого хоче, – не питаючи нічиїх порад і не переймаючись громадською думкою».

З усією властивою їй одержимістю й енергією Лу прагнула побудувати маленьку інтелектуальну комуну, філософську «Святу Трійцю». Нашій героїні на той час ледь виповнився 21 рік, Ре було 32, Ніцше – 38.

Дотепер усі чоловіки в житті Лу проходили через своєрідну «конфірмацію» – відмову від зробленої їй шлюбної пропозиції. Таким, очевидно, було «прилучення» до її релігії «вільних духом». Подібна доля очікувала й Ніцше. 8 травня (не минуло і міся-

ця від дня їхнього знайомства!) він уповноважує Ре поговорити з Лу від його імені. Матері Лу в Санкт-Петербург був надісланий лист із офіційною пропозицією. Перебуваючи у подібному до лихоманки збудженні, Ніцше намагається міркувати над усуненням головної, на його думку, перешкоди: його бідності. Можливо, вдасться за значну суму продати якому видавцеві усі майбутні твори?

У *Досвіді дружби* Лу перелічує всі аргументи, до яких вона вдалася, щоб максимально пом'якшити свою відмову і зберегти головне – їхню дружбу і сам проект життя «утрьох».

Як же розраховували вони перетворити настільки ексцентричну духовну конструкцію в повсякденну дійсність? Чи усвідомлювали, скільки провокацій для гри почуттями ховає в собі подібний задум? З упертим романтизмом вони сподівалися на те, що всі життєві непорозуміння задихаються «на висоті 6 тисяч футів над рівнем людини», де вони збиралися існувати.

І все ж загрозлива катастрофічність цього плану була очевидна. Мальвіда писала Лу: «...І зреш-

Таким чином, стає очевидно, що чари, якими овіяне письменство, не такі уже й привабливі, натомість незмінним залишається прагнення жінок до написання романів. Ці чотири жінки були зовсім несхожі за характерами і генієм. Джейн Остін не може мати нічого спільного з Джордж Еліот; Джордж Еліот була прямою протилежністю Емілі Бронте. Але всі вони готувалися до однієї професії – всі вони писали романи.

Для жінок найлегше було і є писати розповідну прозу. Причину цього не так уже й важко втямити. Роман – найменш концентрована мистецька форма. За роман легше взятися, або відкласти його на певний час, аніж коли йдеться про драму чи вірш. Джордж Еліот відкладала свою роботу, щоб доглядати свого батька. Шарлотта Бронте відкладала своє перо, щоб вирізати «очка» з картоплі. Оскільки вона жила, оточена іншими у спільній кімнаті, ця жінка навчилася використовувати свій розум для спостереження та вивчення характерів. Вона вивчилася на романістку, а не на поетку.

Навіть у XIX столітті жінка майже цілковито жила у своєму оточенні та своїх відчуттях. Найзначніші романи XIX сторіччя зазнали відчутного впливу того факту, що

жінки, які їх написали, через їхню стать не мали доступу до певних форм досвіду. Незаперечним є вплив на розповідну літературу досвіду. Найважливіша частина романів Конрада була б нікчемною, коли б у нього не було змоги поплавати морями. Якщо вилучити усе, що Толстой знав про війну як солдат, про життя і суспільство як багатий молодик, котрий завдяки вихованню набув найрозмаїтішого досвіду, то *Війна та мир* незрівнянно збідніють.

Але романи *Pride and Prejudice*, *Wuthering Heights*, *Villette* і *Middlemarch* були написані жінками, позбавленими будь-якого досвіду, окрім того, що його вони набули в салонах середнього класу. Вони аж ніяк не могли бути безпосереднього досвіду війни чи морської подорожі, політики чи суспільного життя. Навіть їхнє емоційне життя було суворо регламентоване законом і звичаєм. Коли Джордж Еліот наважилася жити з паном Льюїсом, не взявши шлюбу, громадськість була глибоко обурена. Під тиском громадськості вона усамітнілася у передмісті, що мало відповідно негативний вплив на її творчість. Вона писала і запрошувала лише тих людей, які самі до неї зверталися. В той сам час на іншому кінці Європи Толстой жив вільним солдатським життям, спілкувався з чоловіками і

тою ця триєдність! Незважаючи на те, що я цілком переконана у Вашій нейтральності, при всьому тому досвід мого довгого життя, так само як і знання людської натури, дозволяють мені стверджувати, що так це довго не може розвиватися, що в найгіршому випадку серйозно постраждає серце, а в найгіршому разі приятельська спілка буде зруйнована... – ество не дає себе обдурити, а зв'язки існують тільки тією мірою, якою ми їх усвідомимо. Проте, якщо Ви, всупереч усьому, це зробите, я не засумніваюся у Вас, я лише хотіла б вберегти Вас від того майже неминучого болю, якого Ви вже раз зазнали».

Цей лист написаний 6 червня 1882 року, у той час, коли, незважаючи на всі пересуди, учасники спілки саме були поглинуті вибором місця проживання: вони по черзі обговорили і відхилили Відень, Цеплице в Нижній Сілезії, Берлін і, нарешті, після довгих обговорень обрали Париж.

Чи міг зачепити Лу цей лист? Мальвіда апелювала до її здорового глузду, людяности та їхньої спільної відповідальности за репутацію фемінізму

в Італії, який міг би зазнати компрометації через надто зухвалий експеримент Лу. Щодо останнього пункту Мальвіда думкою багатіла. Лу не відчувала жодних зобов'язань щодо фемінізму. Вона не стала феміністкою в Італії, як не була революціонеркою в Росії (хоча все життя берегла в себе фото Віри Засулич). Невиправний впертох та індивідуалістка, вона незмінно йшла своїм власним шляхом. І цим шляхом вона рухалася впевнено і сліпо, як сомнамбула, ведена своєю рафінованою інтелектуальною допитливістю і витонченою жіночою інтуїцією. Тим більше, що 7 червня розвіяло всі сумніви. У цей день вона отримала листа від Ніцше: «У даний момент я вважаю за необхідне, щоб ми зберігали мовчанку на цю тему навіть при найближчих: ніхто, ні m-me Pe в Цепліцах, ні m-lle фон Мейзенбух у Байройті, ні моя родина не повинні ламати собі голів і сердець над тими речами, до яких тільки ми, ми, ми досі з якими дамо собі раду, для інших вони можуть залишитися лише небезпечними фантазіями». Через два дні він пише Лу нового листа: «Люблю життя в захистку і бажаю собі від ци-

жінками усіх соціальних прошарків, за що ніхто його не засуджував, а його романи черпали свою дивовижну силу та різноманітність саме з цього джерела.

Проте, на романи жінок вплинув не лише недостатній досвід авторок. Їхні твори, принаймні у XIX сторіччі, вказують також на іншу ознаку, зумовлену статтю авторок. Романи *Middlemarch* та *Jane Eyre* назначені не лише характером письменниць, як, скажімо, у випадку Чарлза Дікенса, ми також виразно бачимо присутність жінки – тут промовляє особа, яка обурюється тим, як трактують її стать, і захищає права жінок. Це привносить в твори жінок елемент, повністю відсутній у творах чоловіків, що-правда за умови, що ці чоловіки не роботяги або не негри, а отже не відчувають своєї виключности з іншої причини. Згаданий елемент призводить до спотворень, часто є причиною слабких місць. Бажання відстоювати власну справу чи зробити якусь фігуру виразником особистого гніву чи обурення завжди має недобрий вплив, так, ніби це не один пункт, на який звертають увагу читача, а два. Геній Джейн Остін та Емілі Бронте в жодному іншому випадку не є таким переконливим, як в їхньому вмінні ігнорувати подібні вимоги й виклики і йти своїм шляхом, не звертаю-

чи уваги на насмішки та осуд. Треба було мати дуже сильний і світлий розум, щоб протистояти спокусі гніву. Різні форми насмішок, осуду, заяви про меншовартість жінок, котрі займаються мистецтвом, природно, викликали таку реакцію. Ми бачимо це в обуренні Шарлотти Бронте, в реzigнації Джордж Еліот. Ми натрапляємо на цю реакцію знову і знову у творах менш значних авторів, у їхньому виборі предмету, у їхньому неприродному прагненні до самотвердження, у їхній неприродній покірності. Крім того, відчувається певна нещирість.

Вони приписують собі авторитарно-священницький погляд. Змальована картина стає занадто маскуліною або занадто фемінною; вона втрачає свою досконалу цілісність, а водночас свою найважливішу властивість як художній твір.

Велика зміна, що поволі відбувається в літературній творчості жінок, – це зміна ставлення. Жінка, котра пише, вже не озлоблена. Вона вже не лютує. Коли вона пише, то вже більше не виступає і не протестує. Ми наближаємося до часу, а може й уже досягли його, коли твір, написаний жінкою, зовсім вільний від стороннього затьмарюючого впливу. Авторка в стані сконцентруватися на картині, яку

рого серця, щоб Вас, як і мене, оминали європейські пересуди. Тим більше, що я пов'язую з нашим спільним життям такі високі надії, що будь-які обов'язкові або випадкові побічні наслідки в даний час мене мало хвилюють: і те, що відбудеться, ми готуватимемо разом, і весь цей мішок прикростей ми щовечора разом будемо викидати на дно – чи не так?»

Нарешті Мальвіда капітулює: «Нічим більш не можу доповнити Ваш план, досконалість якого цілком визнаю, а принадність розумію, Ви обираєте свою долю і треба її наповнити, щоб вона Вам що-небудь принесла».

* * *

Що ж принесла усім трьом спроба втілити свою мрію, водночас таку неможливу і таку багату на можливості? Ставки були високі: на кону стояли найважливіші для кожного з них речі – Дружба й Істина. Після того, як надії на любов і матримоніальні плани з волі Лу були викинуті за борт їхнього трищоглового судна, над ним замайорів новий священний прапор – стяг Ідеальної Дружби. Вони по-

винні були довести самим собі, одне одному і світові, що така існує. Втім, у ХХ столітті Ніколай Бердяєв проникливо зауважить, що в основі будь-якої справжньої дружби лежить потужна еротична напруга.

Лу, котра ніколи свідомо не вдавалася ані до жіночих козирів, ані до будь-якої суто дамської зброї, любила повторювати за Титом Лівієм: «Приятельські зв'язки повинні бути безсмертними, неприятельські – смертними». Ніцше в листі до Мальвіди зі свого боку підтверджував: «На сьогодні ця дівчина пов'язана зі мною міцною дружбаю (такою міцною, яка тільки може бути на цій землі); давно у мене не було кращого завоювання...». Не менш експресивно він висловився й у листі до Петера Гаста: «Дорогий друже, для нас, безумовно, буде чесно, якщо Ви не назвете наші стосунки романом. Ми з нею – пара друзів, і цю дівчину, так само як і цю довіру, я вважаю речами святими».

Ніцше стверджував, що в «усякого є свій духовний граніт фатуму». Парадоксально, але в долі Ніцше фатальним чином постійно повторювалася саме

83

ЛАРИСА ГАРМАШ
ЛУ САЛОМЕ –
«ДОСКОНАЛИЙ
ДРУГ»
І «АБСОЛЮТНЕ
ЗЛО» У ЖИТТІ
ФРІДРІХА НІЦШЕ

спостерігає, без зовнішнього відволікання. Внутрішня дисципліна, раніше доступна лише генію, оригінальній особистості, перебуває уже в межах досяжності жінки. Тому сьогодні середньостатистичний написаний жінкою роман природніший і набагато цікавіший, аніж 100 або 50 років тому.

Фактом залишається те, що жінка, перед тим як вона зможе писати так, як їй хочеться, натрапить на чимало труднощів. Насамперед, існує технічна складність – нібито проста, але насправді каверзна – а саме, що навіть форма речення їй не відповідає. Це речення побудоване чоловіками; занадто розхитане, важке, гравітаційне для жіночого вжитку. Але в романі, який долає такі значні відстані, повинен вживатися звичайний і нормальний тип речення, який легко і природно веде читача від початку до кінця книжки. Жінка сама мусить формувати його, в той спосіб, що вона міняє і по-іншому формує чинний тип речення, аж поки вона не починає писати так, що речення набуває природної форми її думки, не обмежуючи її і не спотворюючи.

Але зрештою це лише засіб досягнення мети, а ціль та мету, як і раніше, можна досягти лише тоді, коли жінка має мужність долати перешкоди і рішучість залишатися

вірною самій собі. Бо роман – це висловлювання про тисячу різноманітних речей – людських, природних, божих; він є спробою співвіднести їх одну з одною. У кожному романі, який чогось вартий, ці різноманітні елементи утримуються силою побаченого автором образу на належному місці. Але вони також підлягають іншому порядку, традиційному. А позаяк чоловіки є суддями смаків цієї традиції (норм поведінки), позаяк саме вони встановлюють шкалу цінностей, то й у романістиці, яка базується на реальному житті, значною мірою переважають ці ж цінності.

Проте цілком можливо, що як у житті, так і в мистецтві, цінності жінки не є цінностями чоловіка. Тому, коли жінка збирається писати роман, то виявиться, що їй постійно хочеться змінювати існуючі вартості – робити значимішим те, що чоловікові видається незначним, і надавати меншого значення тому, що є важливим для чоловіка. За це її, звичайно, критикуватимуть; бо критик іншої статі буде щиро обурений і подивований спробою змінити існуючий світовий порядок і вбачатиме в цьому щось більше, аніж просто відмінність позиції, яка здається йому обмеженою, тривіальною або сентиментальною, бо відрізняється від його власної.

містерія дружби. Як якийсь загадковий і наполегливий лейтмотив ковзає вона над хвилями усіх його життєвих перипетій.

Схоже, він сам здогадувався про якусь таємну неминучість: дружба буде для нього полем найнеймовірніших завоювань і найнестерпніших утрат. Якось, коли Ніцше висловив свою відразу до романів із їхньою одноманітною любовною інтригою, хтось запитав, яке ж інше почуття могло б захопити його? «Дружба, – жваво відповів Ніцше. – Вона дозволяє розв'язати ту ж кризу, що й любов, але тільки в набагато чистішій атмосфері. Спершу взаємний потяг, заснований на спільних переконаннях; відтак взаємне замилювання і славослів'я; потім, з одного боку, виникає недовіра, а з іншого – сумнів у перевазі свого друга і його ідей; можна бути упевненим, що розрив неминучий і що він принесе чимало страждань. Всі людські страждання властиві дружбі, у ній є навіть такі, що їм немає назви».

Всього цього він зазнав із Ріхардом Вагнером. Їхня дружба носила якийсь надлюдський характер: більшість людей просто не підозрює, що із дружбою

можна пов'язувати стільки сподівань, тому вони убезпечені від безодень розпачу, пов'язаного з їхнім крахом. «Таке прощання, коли люди розстаються тому, що по-різному думають і почувають, мимоволі нас знову наче зближує, і ми з усієї сили вдаряємося в ту стіну, яку спорудила між нами природа».

Коли через три роки після розриву з Вагнером містерія дружби знову розіграється з Лу, Ніцше зрозуміє, що втрачати друзів через надмірну подібність душ не менш тяжко, аніж через їхню різницю. Вже в серпні 1882 року Лу напише Ре: «Розмовляти з Ніцше, як ти знаєш, дуже цікаво. Є особлива принадність у тому, що ти зустрічаєш подібні ідеї, почуття і гадки. Ми розуміємо один одного цілком. Якось він сказав мені зі здивуванням: «Я думаю, єдина різниця між нами – у віці. Ми живемо однаково і думаємо однаково». Тільки тому, що ми такі однакові, він так бурхливо реагує на відмінності між нами – або на те, що здається йому відмінністю. От чому він виглядає таким засмученим. Якщо дві людини такі різні, як ти і я, – вони задоволені вже тим, що знайшли точку дотику. Але коли вони

Але й тут жінки, схоже, поволі звільняються. Вони починають поважати свою власну систему цінностей. Тому в тканині їхніх романів вимальовуються певні зміни. Здається, вони менше цікавляться собою; з іншого боку вони більше цікавляться іншими жінками. На початку XV століття жіночі романи були майже виключно автобіографічними. Одним з мотивів, який спонукав їх писати, було прагнення розповісти про свої страждання, оприлюднити власну справу. Тепер, оскільки це бажання вже не таке нагальне, жінки починають вивчати власну статтю, починають писати про жінок так, як про жінок ще ніхто не писав, адже донедавна жінки в літературі зазвичай були креатурами, створеними чоловіками.

Тут знову треба долати труднощі, бо жінки, якщо це можна узагальнити, не лише з меншою охотою, ніж чоловіки, миряться із спостереженням, окрім того, їхнє життя меншою мірою перевіряється і випробується звичайним життєвим процесом. Дуже часто від дня жінки не залишається нічого такого, що можна зафіксувати. Приготовані страви з'їли, діти вирости і пішли в світ. Де акцент? Де та головна точка, за яку може схопитися романіст? Важко сказати. Її життя має анонімний характер, воно

значною мірою невланне і заплутане. Вперше ці темні терени спробувало дослідити наративне мистецтво; тієї ж миті жінка реєструє зміну в душевному стані та звичках інших жінок, зумовлену переходом до фахової діяльності. Вона спостерігає, як припиняється підземне життя жінок; вона помічає, які нові кольори і відтінки з'являються в них через те, що вони вилучені із зовнішнього світу.

Тому, якщо спробувати схарактеризувати розповідну творчість жінок зараз, то варто зауважити, що вона відважна, вона щира і близька до того, що жінки відчують. Вона вільна від гіркоти. Вона не апелює до своєї феміності. Водночас книга жінки не написана так, як написав би її чоловік. Ці якості набагато поширеніші, ніж раніше, і навіть другорядним та треторядним творам надають цінності правди і привабливості щирості.

До цих добрих властивостей додаються іще дві, про які треба сказати окремо. Неймовірна та динамічна трансформація англійської жінки, яка зробила з неї виборця, відповідальну громадянку та навчила заробляти гроші, водночас надала їй життю й творчості рис неособистого. Її стосунки уже не є лише емоційними; вони також інтелектуальні й політичні. Стара система, яка прирікала жінок на

такі однакові, як Ніцше і я, вони страждають від своїх відмінностей».

Ніцше хотілося вірити в те, що цього разу усе піде за іншим сценарієм: «Навколо мене зараз ранкова зоря, але не в друкарській формі! Я ніколи не вірив, що знайду друга мого останнього щастя і страждання. Тепер це стало можливо – як золотава змога на обрії всього мого майбутнього життя. Я розчулююсь, коли думаю про сміливу і багату на передчуття душу моєї коханої Лу».

У Люцерні, усього через кілька днів після першої зустрічі з Лу, Ніцше показував їй той будинок у Трібшені, де він познайомився з Вагнером, розповідаючи про незабутні дні веселого настрою Ріхарда і напади його величного гніву. Підійшовши до озера і показуючи Лу тополі, які своїми верхівками закривали фасад будинку, Ніцше став говорити упівголоса, намагаючись сховати від неї своє обличчя, потім раптово замовк, і Лу, що не зводила з нього очей, зауважила, що він плакав.

Менш ніж через місяць Ніцше набрався хоробрости освідчитися Лу, цього разу особисто, а не за

посередництвом Пауля Ре. Лу повторила свою відповідь і пропозицію дружби. Ніцше прийняв пропозиції Лу і встановлену нею межу їхніх стосунків. Зі свого боку він висунув єдину умову: «Прочитайте цю книгу, – сказав він, протягуючи їй свою роботу *Шопенгауер як вихователь*, – і тоді Ви будете мене слухати». Чи могла Лу з її всепоглинаючою спрагою пізнання не спробувати вислухати людини, яка стверджувала: «Я увібрав у себе всю історію Європи – за мною удар у відповідь».

Під час поїздки в Байройт (на щорічний Вагнерівський фестиваль) Лу нажила собі непримиренного ворога на все життя – сестру Ніцше Елізабет. Лу, із властивою їй характерові деякою наївністю, спершу вірила удаваній доброзичливості Елізабет і, не тямлячи її інтриг, писала Ніцше: «Ваша сестра, яка зараз майже що й моя сестра, розповість Вам про те, що тут відбувається».

Та дійсно розповіла усе, але далеко не в тих тонах, яких очікувала Лу. Елізабет розлютило фото, на якому була зображена вся трійця, знята у Люцерні, на тлі Альп: Ніцше і Ре стоять, запряжені в

ЛАРИСА ГАРМАШ
ЛУ САЛОМЕ –
«ДОСКОНАЛИЙ
ДРУГ»
І «АБСОЛЮТНЕ
ЗЛО» У ЖИТТІ
ФРІДРІХА НІЦШЕ

споглядання речей крізь примружені очі або крізь призму інтересів чоловіка чи брата, поступилася місцем безпосередньому та практичному інтересу людини, котра сама мусить діяти, а не лише тому, що їй дозволено впливати на дії інших. В такий спосіб увага жінок, до того сконцентрована виключно на особистому центрі, перемикається на неособисте; тому їхні романи стають більш критичними щодо суспільства і менш аналітичними щодо окремої долі.

Можна очікувати, що місію соціального санітара, яку досі виконували виключно чоловіки, перейняли й жінки. У своїх романах вони звертаються до тем негараздів і лікування виразок. Їхні герої, жінки та чоловіки, представлені не лише у їхніх взаємостосунках, але й у групах, прошарках і народах. Це значна зміна. Але є ще одна зміна, цікавіша для тих, кому метелик миліший від комара – йдеться про тих, хто більше цікавиться не реформаторами, а суто митцями. Більша знеособленість життя сучасної жінки пробудить її поетичний дух, а поезія – найвразливіше місце жіночого мистецтва. Ведені цим духом, жінки надаватимуть меншого значення фактам, і не задовольнятимуться надалі максимально точною фіксацією незначних по-

дробниць, які потрапили у поле їхнього зору. Виходячи за рамки особистих та політичних стосунків, вони займатимуться складнішими питаннями, які намагається вирішити поет – наше призначення і сенс життя.

Звичайно, фундамент поетичної позиції складають матеріальні речі. Вона залежить від наявності вільного часу і певної суми грошей, а також від змоги відстороненого і безпристрасного споглядання, яку дарують гроші і вільний час. Коли жінки матимуть гроші і вільний час, то почнуть більше займатися літературною творчістю. Вони використовуватимуть набагато ширший і витонченіший інструментарій письма. Їхня техніка стане відважнішою та багатшою.

Колись особливість жіночого письма часто полягала у незрівнянній спонтанності – жінки писали так як співають чорні дрозди. Це було не навчене; це йшло від серця. Але часто, набагато частіше, це була тільки пустопорожня розмова – розлита на папері, вона потроху висихала, залишаючи ляпки і плями. У майбутньому, за умови, що вони матимуть час, книги та власне приміщення у будинку, і для жінок, і для чоловіків література стане мистецтвом, яке потребуватиме навчання. Талант жінок буде школитися і

бідарку, в якій сидить Лу, помахуючи батіжком. Хоча, як пише Саломе в *Досвіді дружби*, ідея композиції, і навіть вибір фотографа належали Ніцше, Елізабет розцінила це як безумовну ініціативу Лу, покликану продемонструвати її верховну владу над двома філософами. (Цікавою інверсії зазнала ідея цієї фотографії у подальшій творчості Ніцше: не мину і року після болісного розриву з Лу, як Ніцше напише своє знамените: «Ти йдеш до жінки? Не забудь батога!»)

Не меншу озлобленість, ніж фото, у Елізабет викликали залицяння до Лу відомого художника Павла Жуковського, сина знаменитого російського поета, якого вважали знаним серцеїдом, і який на очах в усіх пропонував Лу всілякі дизайнерські рішення щодо її убрань, прем'єрних і буденних, і навіть змодельював їй сукню до фігури.

Словом, Елізабет швидко кваліфікувала Лу як вампіра і хижачку, яку варто розчавити за будь-яку ціну. Зрозуміло, що за цією характеристикою стояли в першу чергу ревності до дивної російської дівчини, що була такою таємничо чарівною. У 1885

р. Елізабет, вжахнувши брата, вийшла заміж за німецького націонал-активіста Ферстера і поїхала за ним у Парагвай будувати там «нову Німеччину». Успадкувавши після смерті брата його рукописи, вона примудрилася організувати в листопаді 1935 р. відвідини Ніцшевського архіву у Ваймарі Гітлером і подарувати йому на пам'ять про візит паличку Ніцше. Видана нею компіляція незавершених ніцшеанських рукописів під назвою *Воля до влади* цілком дискредитована істориками. Вона зводила порахунки з Лу, нацьковуючи на неї наприкінці життя нацистів, звинувачуючи її в перекрученні ідей Ніцше. Зайво казати, що все це «ферстер-ніцшеанство» не має ніякого стосунку до самого Ніцше.

Ніцше з гіркотою зізнавався Мальвіді: «Між мною і мстивою антисемітською гускою не може бути примирення. Пізніше, набагато пізніше вона зрозуміє, як багато лиха завдала вона мені у вирішальний період мого життя...»

Але хвороба Ніцше і його життєва непристосованість узалежнювали його від Елізабет, котра тиранічно любила його, не відаючи делікатного не-

посилюватися. Роман перестане бути місцем вивантаження особистих почуттів. Він стане таким же ж сучасним твором мистецтва, як і інші, досліджуючи власні межі та можливості.

Звідси залишився лише один маленький крок до мистецтв, якими жінки досі займаються вкрай рідко – есеїстика і критика, історія та біографія. Це теж стане перевагою, коли ми думаємо про роман: це покращить не лише якість роману, це також відлякає чужих, тих, котрі обрали шлях розповідної форми, бо він звичніший, тоді як серце їхнє лежить до іншого. В такий спосіб роман стане вільним від наростів історії і фактів, які сьогодні настільки деформували його.

Тому, якщо б ми наважилися пророкувати, то сказали б, що в майбутньому жінки писатимуть менше романів, але кращих; вони писатимуть також ліричні, критичні та історичні книги. Але ми зазираємо в надто віддалене майбутнє, в ту золоту, казкову епоху, коли жінки матимуть те, в чому їм так довго відмовляли – вільний час, вільні гроші і власну кімнату.

1929

Переклала С.О.

втручання. У цьому сенсі Ре перебував у куди кращому становищі в їхній Трійці, оскільки йому доволі легко і швидко вдалося переконати свою сім'ю, що Лу – його найкращий друг у тому, що стосується духу і способу життя. Тому він міг вільно пропонувати Лу жити в його маєтку, гарантуючи їй опіку своєї родини і звільнивши від необхідності повертатися з матір'ю до Санкт-Петербурга. Ніцше ж доводилося діяти вкрай обачно, із численними застереженнями і недомовками. Взагалі, із усіх трьох Ніцше був найбільше обтяжений умовностями – і внутрішньо, і зовнішньо. Він настільки побоювався агресії та ревних підступів сестри, що, уперше повідомляючи їй про Лу, додав до її віку чотири роки, багаторазово посилався на рекомендації Мейзенбух і представляв її як майбутнього наукового асистента.

Чи могла Лу аж так надихнути подібна обережність, при тому, що тиждень тому вона читала рішучі запевнення Пауля: «Я гарний керманіч, і Ти пройдеш між усіма труднощами легко і без образи, завданої кому б то не було... А отже, моя любя-

любна Лу (Ре завжди так писав її ім'я – Л.Г.), будь певна, що Ти – єдина людина у світі, яку я люблю, і не думай при цьому, що це не надто багато свідчить, оскільки, можливо, я переносу на тебе всю любов, яка є в мені до інших людей».

І знову Ніцше: «Такі самітники, як я, повинні поволі зивкати до людей, котрі їм найдорожчі: будьте ж до мене поблажливі в цьому сенсі!».

Пауль називає Лу своєї «любленим равликом», а себе «її маленьким будинком». Він підписується «твій братик Ре», і дійсно, у той час він уже зайняв у її новому житті місце її колишнього дому, наповненого братами. Ніцшезнавці (наприклад, Рудольф Бініон у своїй книзі *Фрау Лу – норовлива учениця Ніцше*) дивуються, чому найзначимішою людиною у своєму житті Лу завжди називала Ре. Саме його втрату вона вважала найболючішою у своєму житті, а 5 прожитих із ним років – найповнішим утіленням своєї мрії. Кумедний забобон: ставити якість людських стосунків у пряму залежність від історичного масштабу особистості... Проте хіба не сам Ніцше попереджав її: «У будь-якому разі Ре – кра-

87

ЛАРИСА ГАРМАШ
ЛУ САЛОМЕ –
«ДОСКОНАЛИЙ
ДРУГ»
І «АБСОЛЮТНЕ
ЗЛО» У ЖИТТІ
ФРІДРІХА НІЦШЕ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Тамра Гундрова

ЖІНКА І ДЗЕРКАЛО

Мілан Кундера в романі *Безсмертність* нагадав про різницю чоловічої і жіночої тілесності. Він пише: жінка ніколи не може забути про своє тіло, кожного місяця воно нагадує їй про те, що вона майже механічно працююча фабрика, призначена для репродукції. («Агнес дивилася на старих людей із заздрістю: їй здавалося, що вони старіли по-різному: тіло її батька повільно змінювалося на свою тінь, воно дематеріалізувалося і лишалося в світі майже як безтурботно інкарнована душа. Навпаки, чим більше жіноче тіло стає непотрібним, тим більше воно є тілом, важким і набридливим, воно нагадує стару фабрику, призначену для зносу, що на неї її жіноче «я» мусить дивитися до кінця, як наглядач»).

Отож, *хто* дивиться і *що* бачиться у дзеркалі жіночої тілесності? Іншими словами, скористаймося дзеркалом як інтерпретаційною рамою, в якій відбувається візуалізація й накладання (злиття) об'єкта та суб'єкта, баченого і глядача, образу і спостерігача. Тіло і тілесність в даному разі сприймаймо в аспекті його конечности, іншими словами, смертності, буття тут-і-тепер. Чоловіча патріархальна культура привласнює собі жіночу тілесність, перетворюючи останню на фігуру, як, приміром, образ Краси в масовій культурі, ідея Правди, сформульована

щий друг, аніж ним є чи міг би бути я; прошу Вас зауважити цю різницю!»

Чому ж при усьому своєму культурі Дружби вони не зуміли стати одне для одного «досконалыми друзями»? Адже робота в Трійці кипіла: вони дійсно багато читали, обговорювали, писали. Під керівництвом Ніцше Лу готує нарис про метафізику жіночого первня, намагається писати афоризми. Чимало її ідей він, не вагаючись, називає геніальними. Часто вони разом чувують ночами. «Я ніколи не забуду тих годин, коли він обдаровував мене своїми думками; він довіряв мені їх, наче таємницю, в якій невимовно важко зізнатися, він говорив упівголоса з виразом глибокого жаху на обличчі. І справді, життя для нього була суцільним стражданням: переконаність у жahlливій достовірності «Вічного повернення» завдавало йому невимовних страждань». Вражена їхніми нічними прозріннями, вона написала і присвятила Ніцше невеличкий гімн. Той був захоплений цим подарунком і вирішив віддячитись тим же: він задумав покласти вірші Лу на музику і зробити свого роду дифірама. Вісім років

він свідомо уникав усякої музичної творчости: музика збуджувала його нервовість до знемоги. Цього не спроможний зрозуміти той, хто так як він «не страждав від долі музики, як від відкритої рани». І цього разу музика схвилювала його настільки, що викликала фізичні страждання. Ніцше занедужав і зі своєї кімнати писав m-lle Саломе записки: «Я в ліжку. Жahlливий приступ. Я зневажаю життя». І все-таки *Гімн життю*, переданий ним друзям-музикантам, мав великий успіх. Один диригент оркестру взявся виконати твір. Ніцше радісно ділиться цією новиною з Лу: «Цим шляхом ми можемо прийти разом до нащадків, – інші ж шляхи залишити відкритими».

Запропонувавши Ніцше стати його другом, Лу, звичайно, не передбачала цих страшних емоцій дружби, сильніших, аніж напади найжahlлившого та найбухлившого кохання. Ніцше потребував співчуття кожній своїй думці. Він потребував повної духовної відданости. Лу бунтувала: хіба можна віддати комусь розум і серце? Ніцше обвинувачував її в погорді. Про їхні суперечки він розповідав у листі

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

романтичною естетикою, спиритуалізований ідеал християнської Мадонни, Діви Марії. Так, складання культу Діви Марії, як це доводить Юлія Кристева, базується на вилученні всіх ознак тілесности, смертности й еротичности жіночого (спеціально материнського) тіла і тримається на чоловічій «ідеалізації первинного нарцисизму» та на «чоловічому привласненні Материнського».

У домінуючій європейській культурі поняття «природа», до якого було прикріплено різні жіночі характеристики, так само сконструювали чоловіки. Ба більше, саме чоловічий об'єктно-суб'єктний погляд вигадав і підсунув жінці Дзеркало, тим самим відгороджуючи від соціуму її власне жіночу приватну сферу. Це вже у ХХ ст. Вірджинія Вулф буде говорити про «чиюсь власну кімнату» як місце творчости і про те, що «всі ці сторіччя жінки служили збільшувальним склом, яке здатне магічно збільшити чоловіка удвічі всупереч його природним розмірам».

Психоаналітична інтерпретація (від Фрейда до Лакана) розглядає дзеркало і дзеркальну стадію як окремий етап у складання репрезентативної структури, зокрема сфери образности, адже саме через дзеркало «Я» розпізнає себе як організовану, інтегровану і впізнану то-

ральність, образ, який на щось вказує і поміщений в певний часопростір. Репрезентація розгортається в цей дитячий період у напрямі злиття (ідентифікації) об'єкта і суб'єкта, «Я» й «іншого», власного зображення, побаченого в дзеркалі, та оточуючих дитину людей. У межах традиційного психоаналізу жінка, відображена в дзеркалі чоловіка, бачить свою власну відмінність від останнього і сприймає себе «кастрованою».

Дзеркало – це також образ, який нагадує нам про нарцисизм, а ще глибше – і про прихований первісний гомосексуалізм. Зауважмо, що нарцисичне єго – невіддільне ні від власних внутрішніх процесів індивіда, ні від зовнішніх об'єктів, з якими воно ідентифікує та моделює себе. Запам'ятаймо цю властивість нарцисичного єго зливати зовнішнє і внутрішнє, привласнювати образ, переносити самого глядача (того, хто дивиться) в образ, здійснюючи момент ототожнення суб'єкта з побаченим у дзеркалі.

Якою постає жінка в дзеркалі «чоловічої» літератури? Передусім вона бачить власну демонічну природу. Як Оксана із *Ночі перед Різдвом* у Гоголя: «Что людям вздумалось расславлять, будто я хороша? – говорила она. Как бы рассеянно, для того только, чтоб и об чем-нибудь поболтать с собою. – Лгут люди, я совсем не хороша». Но

ТАМАРА
ГУНДОРОВА
ЖІНКА
І ДЗЕРКАЛО

усе до того ж Петера Гаста: «Лу залишається зі мною іще на тиждень. Вона – найрозумніша жінка у світі. Кожні 5 днів між нами розігрується маленька трагедія. Усе, що я вам про неї писав, це – абсурд і, без сумніву, не менш абсурдно й те, що я Вам зараз пишу». Це написано 20 серпня з Таутенбургга. 16 вересня з Ляйпцига він пише тому ж адресатові: «2 жовтня знову приїде Лу: через 2 місяці ми поїдемо до Парижа і житимемо там, мабуть, кілька років. От мої плани». На жаль, не мине і двох місяців, як дружба Фрідріха Ніцше та Саломе припиниться назавжди.

Хоча обидва друга – Ніцше і Ре – вирішили ділити між собою цю дівчину духовно, у їхніх стосунках не бракувало суто чоловічих претензій і суперництва. Коли Лу годинами, днями й цілими ночами перебувала в товаристві одного з них, у іншого з'являлися нав'язливі фантазії, що врешті доценту зруйнувало їхню приязнь. Ніцше мучився від тяжкої підозри: Лу і Ре – у змові проти нього, і ця змова свідчить проти них – вони люблять одне одного й обманюють його. Усе навколо почало

здаватися йому віроломним і безбарвним: замість омріяного духовного щастя зродилася жалюгідна боротьба. Він відчував, що втрачає свою дивну, чарівну ученицю, свого найкращого, найрозумнішого друга, із котрим його зв'язували 8 років одностудійності...

При цьому він забував, що у Ре є не менше підстав для підозр: скажімо, надто довга прогулянка Лу і Ніцше на вершину Монте Сакро. Вони пояснювали свою надто довгу подорож тим, що хотіли побачити захід сонця в Санта Роса, відкіля, як твердять прискіпливі дослідники, сонця взагалі не видно. Пізніше Ніцше, згадуючи про Монте Сакро, дякував Лу «за найчарівніший сон мого життя». Ця фраза спонукала настирливих репортерів допитуватися у Лу (вже в похилому віці), про що вони розмовляли і чи цілувалися. Лу, із властивою їй іронією, відповідала, що мало що пам'ятає.

Останнього удару, який поклав кінець стосункам Ніцше і Лу, завдала Єлізабет. Без відома Ніцше вона написала Саломе образливого листа. Лу всерйоз розсердилася. Подробиці сварки малові-

89

ЛАРИСА ГАРМАШ
ЛУ САЛОМЕ –
«ДОСКОНАЛИЙ
ДРУГ»
І «АБСОЛЮТНЕ
ЗЛО» У ЖИТТІ
ФРІДРІХА НІЦШЕ

мелькнувшее в зеркале свежее, живое в детской юности лицо с блестящими черными очами и невыразимо приятной усмешкой, прожигающей душу, вдруг доказало противное. «Разве черные брови и очи мои, – продолжала красавица, не выпуская зеркала, – так хороши, что уже равных им нет и на свете? ... Нет, хороша я! Ах, как хороша! Чудо!» «Чудная девка! – прошептал вошедший тихо кузнец, – и хвастовства у нее мало! С час стоит, глядясь в зеркало, и не наглядится, и еще хвалит себя вслух!» Так погляди коваля Вакули, самого автора та Оксанин зливаються. Однак чи бачить сама себе Оксана?

Демонізація жіночого начала, якою прикметна творчість Гоголя, вказує на давню традицію ототожнення жінки з «грішною» природою. У християнській традиції дивитися в дзеркало – значить підглядати за промислом Божим (а чи й рівняти себе з Творцем, оскільки світ Божий – дзеркало Його Творіння). Недаремно філософ-іроніст Річард Рорті дозволив собі зауважити: «На відміну від нашої селезінки, яка разом із рівновеликими і видимими органами відповідає за нашу тілесну поведінку, наша Дзеркальна Сутність – це щось таке, що ріднить нас з ангелами, хоча вони й оплакують наше невігластво щодо неї».

Прикметно, що в «чоловічій» літературі наратор найчастіше виставляє себе як глядача. І перспектива повертається від жінки в дзеркалі до цього ж глядача, так що це не Вона бачить себе, а Він. Виразно виявлену форму експериментального чоловічого насилля спостерігаємо у «випадку Дори», що його описує й аналізує Фройд. У своєму *Фрагменті аналізу істерії (історія хвороби Дори)* (1905) Фройд намагається підтвердити свої власні ідеї щодо патогенези істеричних симптомів, які він висунув ще в 1895-96 рр. Для цього він розглядає історію захворювання Дори, колишньої його пацієнтки, лікування якої було перерване «за бажанням пацієнтки». Весь цей аналіз – цікавий зразок психоаналітичного чоловічого реваншу стосовно хворої. Передусім Фройд виправдовується в тому, що вносить на публічне обговорення інтимне життя своєї героїні, ще й вибудовує цілісну історію, тобто творить свого роду художню нарацію, як автор, добудовуючи і домислюючи ситуації, мотиви, внутрішні перипетії характеру героїні. Можна говорити, що власне ця історія в тому вигляді, як її описує Фройд, знаменувала собою завершення і розпад реалістично узагальненої оповіді, поданої з точки зору (у дзеркалі!) всезнаючого автора. «Випадок Дори» проявив штучність і

домі. Збереглися чернетки листів Ніцше до Лу, із доволі нещадним виразом: «Якщо я кидаю тебе, то винятково через твій жадливий характер. Не я створив світ, не я створив Лу. Якби я створював тебе, то дав би тобі більше здоров'я, і ще те, що набагато важливіше від здоров'я, – може, трохи любові до мене».

У його листах презирливі вердикти сусідять із невитравним замилюванням, прокльони – із каяттям:

«Але, Лу, що це за лист! Так пишуть маленькі пансіонерки. Що ж мені робити? Зрозумійте мене; я хочу, щоб Ви піднялися в моїх очах, я не хочу, щоб Ви впали для мене ще нижче... Я думаю, що ніхто так добре і так погано, як я, не думає про Вас. Не захищайтеся; я вже захистив Вас від самого себе і від інших краще, аніж Ви самі могли б це зробити. Такі створіння, як Ви, нестерпні для навколишніх тільки тоді, коли в них є висока мета. Як у Вас мало поваги, вдячності, жалю, ввічливости, замилювання, делікатності... Я не знаю, якими чарами Ви, взамін того, що дав Вам я, дали мені егоїзм кішки, яка хоче тільки одного – жити...»

Але я ще не цілком розчарувався у Вас, незважаючи ні на що, я зауважив у Вас наявність того священного егоїзму, який змушує нас служити найвищому в нашій натурі... Прощайте, дорога Лу, я більше не побачу Вас. Бережіть свою душу від подібних учинків.

Ваш Ф.Н.»

Ніцше поїхав. Його квапливий від'їзд радше нагадував утечу. «Сьогодні для мене починається повна самотність», – кинув він одному з друзів. Через 6 років він збожеволіє. За цей час він напише найпотужніші та найсуперечливіші свої книги. Але в той же час у *Заратустри* в усьому світі знайдеться тільки сім читачів. І хто б міг припустити, що цій книзі судилася доля першого філософського бестселера?

Можливо, якщо внаслідок своїх стосунків люди не можуть віднайти одне одного, вони знаходять нових самих себе? Чи спроможна одна людина зробити для іншої щось більше, ніж подарувати їй її саму?..

Дуже багато чого в цій історії залишається за кадром... І наскільки глибоким був шрам, що зали-

розриви такої цілісної нарації, і Фройд не зміг їх уникнути. Він загалом зізнається, що «пропонувати читачеві позбавлену пропусків і гладко завершену історію хвороби означало б помістити його з самого початку в цілковито інші умови, аніж ті, які мав спостерігаючий лікар».

У процесі переінтерпретації історії Дори, до якої вдається Фройд, стає очевидною залежність лікаря від свого пацієнта та його фантазмів, іншими словами, ідентифікація образу та погляду суб'єкта. Відображений образ у погляді того, хто бачить, найчастіше означає, як твердив Сартр, момент поневолення, привласнення. Отож, жінка, відображена у «чоловічій» літературі, це той образ, який бачить і символізує соціум (а він, звичайно, традиційно чоловічий).

Чоловіче нарцисичне его, відбите в дзеркалі жінки, означає врешті-решт злиття чоловіка з його бажанням, або його ідеальною іпостассю. Одруження в цьому сенсі символізує лише завершення акту вуаєризму (підглядання за жінкою, що несе в собі момент її поневолення). Приміром, здійснення чоловічої місії коваля Вакули досягається не так завдяки здобуванню черевичок і одруженню з Оксаною, як через переборення і очищення своєї чоловічої християнської сутності, що була пов'язана з

сорокалітньою «ковалевою Вакулиною матір'ю» – відьмою і жінкою. Відтак у Гоголя йдеться про боротьбу сина з Матір'ю та її «гріховною» (бісівською) тілесністю. Таку дзеркальну образність, яку зустрічаємо в Гоголя, назвемо *демонічною*.

Чоловічу, хоч і дещо іншу, парадигму розгортає Іван Нечуй-Левицький. Ось його *Бурлачка*. «Василина ... ненароком повернулась до дзеркала. Вона вгляділа себе всю до самих червоних чобіт, вгляділа на собі чудовий корсет, весь в маківках та в рожах, нову спідницю й червоні чоботи. Для неї здалося, що вона бачить в дзеркалі якийсь чудовий куц, весь в квітках, од верху до самого низу». Дівчина в цьому описі відсутня не лише духовно, але й фізично. Вона – куц, сад, букет, яким любується (більше того – культивує) чоловік. Пан Ястшембський «взяв Василину за руку і повів до дзеркала». «Вечірнє сонце облило Василину світлом, як золотом. Вона засяла в дзеркалі, наче блискучі кришталеві квіти. Червона широка стрічка на цупкому папері, чи кибалка, обхоплювала її чорновоłosу голову, наче червоний вінок. Над стрічкою позвішувались червоні зірки та настурці, оргинії та чорнобривці. Вся голова в Василіни цвіла квітками, а зелений барвінок позвішувався китицями кругом тон-

шився в душі у Лу? Як відшукати ту грань, де через її скритність і калейдоскопічність біографії проглядає її ранимість?

Казали, що вона радше схожа на силу природи, аніж на людину. Проте Фрейд, із котрим її пов'язувала двадцятип'ятилітня дружба, стверджував, що ні в кому не спостеріг настільки високих етичних ідеалів, як у Лу. Взагалі, саме психоаналіз дозволив їй зрештою віднайти себе і відчутти по-справжньому щасливою. Щоправда, Фрейдіві так і не вдалося змусити її змінити назву її книги *Подяка Фрейдіві на безособове Подяка психоаналізу*. Фрейд картав її за непомірно виснажливу працю, кажучи, що одинадцять годин аналізу в день – це занадто. Але психоаналітиком вона була від Бога – збереглося чимало захоплених свідчень її пацієнтів.

Лу виповнилося 50, коли вона познайомилася із Фрейдом у 1911 році. Вона знову починала усе спочатку. Фрейд, котрий не терпів відступництва у питаннях своєї теорії, здається, дозволяв недозволене тільки Лу – йому подобалося, як вона доповнювала «його аналіз своїм російським синтезом»:

«Я починаю мелодію, зазвичай дуже просту, Ви додаєте до неї вищі октави; я відокремлюю одну річ від іншої, Ви з'єднуєте у вищу єдність те, що було розділене».

Дослідники дивуються, як усе ж після близькості з двома найбільшими романтиками – Ніцше і Рільке – вона так легко увібрала в себе суворий реалізм Фрейда. Мені ж здається, що саме в цих незвичних стосунках загартувалася віртуозність її інтроспекції. Сама Лу називала два чинники, які вплинули на її вибір на користь психоаналізу: по-перше, те, що вона виросла поміж росіянами, – а це люди, особливо схильні до самокопірвання, а по-друге, близькість із людиною незвичної долі – німецьким поетом Райнером Марією Рільке.

Дійсно, вона була для нього одночасно коханкою, матір'ю і психотерапевтом. «Усі справжні росіяни – це люди, що у сутінках говорять те, що інші заперечать при світлі», – писав Рільке своїй матері після знайомства з Лу. Росія була їхньою спільною любов'ю і дверми в казковий світ: Лу двічі привозила Райнера в країну свого дитинства. У найвідомі-

91

ЛАРИСА ГАРМАШ
ЛУ САЛОМЕ –
«ДОСКОНАЛИЙ
ДРУГ»
І «АБСОЛЮТНЕ
ЗЛО» У ЖИТТІ
ФРІДРІХА НІЦШЕ

кої шиї. На білих руках горіли повишивані червоні та сині квітки. Увесь корсет був ніби закиданий червоним маком. Василина вся сяла й розливала світ кругом себе, мов кришталевий букет. Од червоних чобіт лився одблиск по помості і по дзеркалі. Широкий чистий лоб з високими бровами, чудові щоки і повні виразні губи неначе були вправлені в якийсь букет з настурців, маку, оргинії, зірок, чорнобривців, барвінків та рути.

– Чого ж бо ти опустила очі додолу? Подивись-бо на себе, яка ти гарна! – сказав Ястшембський і підвів рукою голову дівчини, взявши її за підборіддя».

Символізація жінки в дзеркалі у Нечуя вже не демонічна, а божественна. Божественна Природа є тим дзеркалом, в яке дивиться наратор Нечуя-Левицького. В. Підмогильний свого часу вказував, що з погляду психоаналітичного у Нечуя-Левицького відбувається перенесення материнського образу на природу. Природа – це матір, і природа – це дзеркало, Божий храм, в якому відбуваються (і відбиваються) вознесіння і падіння його героїні. «Вона бачила себе, неначе в здоровому чудовому дзеркалі серед зеленого садка та квіток», – пише Нечуй-Левицький. Проте в такому ототоженні материнського архетипу природи та дівчини, відбитої в дзеркалі природи,

що притягає й концентрує на собі жагу вуаєриста-чоловіка, маємо ще й елемент інцестуальний.

Образність «дзеркального» плану закінчується в *Бурлачці* архетипним злиттям (поєднанням) наратора зі своєю проекцією в образі героїні. Андрій Ніковський колись дуже влучно зауважив, що це себе вивів Нечуй під виглядом Івана Михалчевського: «Ласкавість, тихий голос, тихі очі під чорними бровами неначе гладили її по душі. Якась повага була розлита у словах, в голосі, в самому лиці молодого здорового хлопця, та повага, якої вона ще не зазнала ні на панському дворі, ні на заводі між бурлаками». Так викінчувалася ідеалізація жінки (природи) у Нечуя-Левицького. По своїй суті це *іконічна* структура дзеркальності.

Погляньмо тепер на «жіночу» літературу. В *Царівні* Ольги Кобилянської жіночий нарцисизм розгортається не іконічно, а естетично. Це, отже, варіант *естетизованої* дзеркальності. Хоча й тут, як і Нечуя та Гоголя, жіноче тіло відсутнє (наголошена лише статура, порода), воно, однак, присутнє метонімічно й естетично. Прикметно, що в «жіночому» дзеркалі Кобилянської домінують очі і погляд на саму себе. Тілесність фактично зредукована до очей, білої мармурової шкіри, червоного волосся. Ідеаль-

шому з її романів – *Родимка* – одна з частин називається *У Києві...*

Вона була старшою від Рільке на 14 років, їхня надзвичайна близькість тривала 4 роки, – і відтак ще 30 років вона залишалася для нього найбільшим авторитетом і найближчою людиною.

На підтвердження цього – рядки цього геніального поета, присвячені Лу.

*«Немає без тебе мені життя на землі.
Втрачу слух – я все одно почую,
Очі втрачу – ще ясніше побачу.
Без ніг наздожену тебе в імлі.*

*Відріж язика – я заприсягнуся губами.
Зламай мені руки – серцем обійму.
Розбий мені серце – мозок мій буде битися
Назустріч милосердю твоєму.*

*А якщо раптом мене охопить полум'я
І я в вогні любові твоєї згорю –
Тебе в потоці крові розчиню».*

* * *

Іноді мені здається, що все її життя було ніби унікальним експериментом – вона немов випробувала на еластичність межу між чоловічим і жіночим первнями: скільки «чоловічого» вона в стані увібрати в себе без збитку для своєї жіночності? Або, якщо завгодно, навпаки: скільки «чоловічого» вона повинна асимілювати, переварити в собі, щоб досягти, нарешті, справжньої жіночності? Ця невгомна туга за цілісністю на-половину приреченої істоти...

Навіть якщо погодитися з Ніцше щодо «абсолютного Зла», то це було б зло в гегелівському сенсі цього слова: «те, що без числа творить Добро». Вона могла руйнувати життя і долі, але сама її присутність спонукала до життя. «У неї був талан цілком занурюватися в чоловіка, якого вона любила, – згадував про Лу шведський психоаналітик Поль Б'єр. – Ця надзвичайна зосередженість розпалювала в її партнері своєрідний духовний вогонь. За моє довге життя я ніколи не бачив нікого, хто розумів би мене так швидко, так добре і повно, як Лу.

на рамка такого образу олітературнена. Це – Лорелай. Відвертаючи очі героїні від дзеркала, вона, однак, підглядає в нього опосередковано: очима бабусі, тітки.

«Я плакала по тихих ночах, що Бог дав мені такі великі очі... А одного разу, коли з дому порозходилися всі і я лише сама одна лишилася, забігла нишком до салону, де висіло велике дзеркало, і глипнула в нього... Двоє великих синяво-сірих ... ні, зелених очей впилилося сполохано в мене ... і аж тепер я пересвідчилася, що вони всі щодо одного говорили правду. І я від тої пори не дивилася майже ніколи в дзеркало: а коли й кидала часом в нього оком, то чинила це лише тоді, як було конче потрібно. Але чому моя дорога бабуня любила ті очі й цілувала, ой, як часто цілувала!».

Зрештою нарцисизм стає основним принципом афірмації «нової» жінки у Кобилянської. По-перше, він виявлений через інтимну форму щоденника (хоча цей жанр і не втримується до кінця), в якій, як у дзеркалі, відображається духовно-емоційний світ героїні.

По-друге, момент відображення і ствердження власного «я» здійснюється через ідеал «вищої жінки» (Царівні), і дзеркалом такого відображення стає чоловік-товариш.

І по-третє, нарцисизм пронизує всю стилістику жіночого письма Кобилянської. Вирази типу «Вона лежить зморена і її *гарні білі руки* звисають сплетені безсильно понад край отомани і відбиваються блідо від темного її тла» стають нормою. Оповідачка кохається у самій собі, бачить себе збоку: «Світло полум'ям, що б'є з коминка, обливає її повно. Буйне золотисте волосся розспалося по плечах, руках і поруччю крісла. У нім щось світить, мов фарфор. *Її сніжно-білий, класичний профіль* відрисовується від темного тла фотеля і здається в своїй *болісно-здумчівій красі* майже сяючим».

Хто бачить такою свою героїню? Вона сама? Кобилянська? Нарцисично-мазохістська образність і жіноча перверсивна сексуальність широкою хвилею розлиті у творчості Кобилянської. Однак мова зараз не про це. Естетизація стає рамкою оповіді, загальною перспективою погляду у *Царівні*.

Зрештою ідеал матеріалізується: «великий прегарний бал», «де товариство було би саме пишне, вибране, якісь прегарні жінчини й мужчини», «поміж ними всіма – я», «прекрасно вбрана, в строю, властивим лише моїй істоті, красна, мов сонце», «я хотіла би лише бути красою, прояснитись нею».

ТАМАРА
ГУНДОРОВА
ЖІНКА
І ДЗЕРКАЛО

Все це доповнювалося різкою ширістю її експресії... Вона могла бути поглинута своїм партнером інтелектуально, але в цьому не було людської самовіддачі. Вона, безумовно, не була від природи ні холодною, ні фригідною, проте не могла цілком віддати себе навіть у найжагучіших обіймах. Можливо, у цьому і полягала трагедія її життя. Вона шукала шляху звільнення від власної ж сильної особистості, але даремно. У найглибшому сенсі цих слів Лу була жінкою, яка не відбулася».

Марнотратність серця – так назвав свій роман про Лу польський письменник Вільгельм Шевчук. Чи вгадав він? Останніми словами, які Лу сказала перед смертю, були: «Все своє життя я працювала і тільки працювала. Навіщо?»

Чи було таємною мукую Лу марнотратство серця, а може, навпаки, його нерозраченість?

Переклав А.П.

93

ЛАРИСА ГАРМАШ
ЛУ САЛОМЕ –
«ДОСКОНАЛИЙ
ДРУГ»
І «АБСОЛЮТНЕ
ЗЛО» У ЖИТТІ
ФРІДРІХА НІЦШЕ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Постійне втікання від власного жіночого нарцисизму закінчується. Більше того – відбувається інверсія чоловічого Нарциса: «При ставі, що широко розлився і, обгороджений ажуровими штахетами, лиснів з трави, мов якийсь величезне дзеркало, станула мимоволі.(...)»

Коли отворила по хвилині очі і побачила свій власний образ у воді, впали їй в очі її незвичайно червоні уста.

«Я гарна!» – заговорив в ній якийсь голос.

«Так», – і вона почала приглядатися собі. Вона була дійсно гарна. Сніжно-біла, а до того великі, як сталь, сяючі очі. Стать її була гнучка і струнка, отже, була цілком гарна, в тій хвилині навіть дуже гарна... «Царівна», – навинулось їй на думку. В ній заворушилася туга, така ніжна і непорочна, мов те безхмарне склепіння, синіюче у воді глибоко-глибоко». Жіночий нарцисизм ствердив себе в українській літературі.

Лише через століття відбувається повернення жіночого нарцисизму до себе додому, себто у власне своє тіло і у власну автентичну історію, що починається ще в дитинстві. Так, у романі Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу» маємо отілеснення жіночого Нарциса: «і коли ти витягла з сумочки дзеркальце, наперед страхаючись того, що в ньому вгледити – на тре-

тю ніч неспання, по всіх викурених цигарках і опівнічних коньяках, оце-то фестиваль видався! – то й сама спанула радісним подивом: на тебе глянуло розпогоджене, відмолоділе до стану твоєї автентичної вроди – делікатне й худеньке, сливе дівтацьке, виплигуюче назовні чорними очиськами личко, яке ти завжди за собою знала, але в дзеркалі не бачила вже хтозна-відколи: ти вернулась до себе, ти була вдома».

Прикметною, однак, є зміна перспективи жіночого нарцисизму. У Кобилянської він був естетичний, але не без Попелюшчиного «чуда» – очікуваної любові. Дзеркальна структура імагінативності була, однак, запозичена з чоловічого суспільства і чоловічої культури: автономність і самореалізація жінки побачені в дзеркалі побратимства-товаришування. Сама ж любовна історія викінчується підкоренням чоловіка (Марко – «муж царівни»).

У повісті Забужко жіночий нарцисизм натомість ніби повертається до свого пражіночого джерела, стає не відьомським, але інфантильним. Це, так би мовити, *постколоніальна* структура дзеркальності. Відкриття на місці емансипованої жінки дівчинки, яка плаче, перебуваючи всередині чоловічої патріархальної батьківської колоніалізованої культури, перекидає феміністичне ос-

Віта

CHERCHEZ LES FEMMES À
L'ÉCOLE DE PARIS

Сусак

© Сусак Віта, 2000

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

карження «слабкості» українських чоловіків, що становить фабулу твору. Навіть власна жіноча тілесність побачена в дзеркалі інфальтильного тіла, що плаче і болить. «вечорами у ванні я розглядаю перед дзеркалом ... свої груди ... це було гарне тіло, здорове, розумне й життєрадісне, і, слід віддати йому належне, воно з біса довго трималось, тільки з тим чоловіком зворохобилось одразу, але я прикрикнула на нього, грубо й нецеремонно, а воно протівилось, скімліло якимись хронічними простудами ...».

Польові дослідження... — цей монолог-лекція, прочитана перед дзеркалом, зрештою повертає нас до маленької дівчинки, а вона своєю чергою веде до жінки, яка не може звільнитися від Електричного бажання — мати брата-товариша.

ТАМАРА
ГУНДОРОВА
ЖІНКА
І ДЗЕРКАЛО

Ніла

ХАЙ БУДЕ МУЗИКА!

(Уривок з нової книги *Моя Леся Українка*)

Шукайте жінок у Паризькій школі... Назва не потребує перекладу — настільки поширені вирази, що складають її. Народна мудрість «cherchez la femme» у цьому сполученні втрачає всі свої багатозначні підтексти і набуває конкретного завдання: шукайте жінок, жінок-художниць, які приїхали до Парижа, щоб реалізувати себе в мистецтві, приїхали з України. Шукайте і знайдете¹.

Париж як світовий мистецький центр починає доминувати над іншими містами у другій половині XIX ст., коли там утверджується новий напрямок — імпресіонізм. Упродовж першої половини XX ст. столиця Франції вабила до себе митців з різних країн, і насправді відіграла роль художньої майстерні світу. У 1920-і роки з'являється термін École de Paris, який має настільки багато визначень, що дотепер тяжко вивести спільний знаменник. У формальному розумінні École de Paris — це експресивний живописний колоризм, яскравим прикладом якого є творчість Х.Сутіна, З.Менкеса, В.Хмелюка. Інша «соціальна» ознака цього явища полягає в тому, що більшість художників-творців École de Paris були емігрантами. За цими критеріями в ній об'єднуються такі різні майстри як П.Пікассо, А.Модільяні, О.Архипенко, М.Кіслінг, М.Шагал та інші. Виходячи з буквального значення слова «школа»,

можна розуміти під цим терміном усі приватні, державні мистецькі школи і академії Парижа, в яких художники-іноземці вчилися і, водночас, своєю творчістю формували École de Paris. Одиниці з них досягли успіху, сотні залишились незнаними, сплативши бідністю і забуттям за право жити і творити в Парижі. Лише недавно ними зацікавились колекціонери, дилери, мистецтвознавці. Дослідники почали активно «розбирати» цих майстрів по національних філіях. У 1960-90-х рр. відбулись виставки російських, іспанських, італійських, єврейських, польських художників Ecole de Paris². У квітні 2000 р. у залах ЮНЕСКО посольство України у Франції організувало виставку творів українських митців з паризьких приватних збірок³. Відбір за національними «філіями» не повинен порушувати цілісність поняття École de Paris, яким насправді було інтернаціональне мистецьке середовище Парижа, але він є закономірним і потрібним для вивчення і збагачення культурної спадщини кожної з країн, чії представники творили в столиці Франції.

Окрім проблеми національних шкіл у мистецтві, ще однією загальною темою-фаворитом XX-го століття стали жінки в мистецтві — не об'єкти, а суб'єкти, автори творів і художніх ідей. Поставлене на початку 1970-х рр. Лін-

Зборовська

Дорогому побратиму — Миколі Бабаку

У своїй творчості Леся Українка безжально відкинула патріархальний християнський міт апостола Павла. Оскільки дух жінки тісно зв'язаний з природою, Леся шукала свій міт у світі природи і у світі жінки. *Лісова пісня*, на мій погляд, є унікальним звершенням такого пошуку. Тим паче, що активне вивчення античного світогляду з культом Діоніса, з куль-

том Прометея пов'язувалося з українською язичницькою мітологією. Про те, що Леся українську мітологію не лише відрізняла, але й романтично ідеалізувала, свідчить її лист до матері за 1913 р. У цьому листі Леся обурюється з приводу публікації в журналі *Вісник культури і життя* статті російського автора Коненкова про слов'янську релігійність:

дою Нохлін питання: «Чому не було видатних жінок художниць?»⁴ пообросло величезною кількістю літератури з поясненнями і відповідями. «Вибух» творчої активності жінок, що стався за останні 100 років, яскраві імена Соні Делоне, Барбари Герпворс, Кете Кольвіц і багатьох інших є найкращим доказом, що причини полягали не в особливостях статі, а в історично укладеному розподілі професій і ролей.

Незаперечним є факт, що саме в Парижі на початку ХХ ст. жінки отримали сприятливі умови для творчості. Гасла Французької революції «Свобода, Рівність, Братерство» проникли у свідомість французького суспільства, у всі сфери його життя, і для творчого становлення жінок атмосфера Парижа була комфортнішою і демократичнішою, ніж у будь-якій іншій європейській столиці. Якби роль мистецької Мекки на той час відігравав, наприклад, Тегеран, то кількість жінок-художниць, звичайно, виявилася б зовсім іншою. Далека Америка, можливо, вже тоді була розкутішою і менш консервативною, ніж Франція, але вона не мала тих багатих мистецьких традицій.

Франція дала своїх представниць в історії нового мистецтва. Це – Берта Морізо (1841-1895), яка починала з імпресіоністами; Сюзанна Валандон (1867-1938),

мати Моріса Утрілло (неординарна, енергійна натурниця, що взялася за пензель); Марі Лорансен (1885-1956), кохана Гійома Аполлінера, вишуканий смак і поради якого допомогли їй виробити власну манеру. Проте кількість яскравих особистостей, що прибули в Париж з усіх кінців світу, значно переважала: американка Романі Брук, мексиканка Фріда Кахо, індіанка Шер-Гіл. Головним джерелом і «жіночих», і «чоловічих» талантів Паризької школи виявились країни Центральної і Східної Європи. Жінкам, які народились і вирости на території Російської та Австро-Угорської імперій, нелегко було стати професійними художницями в своїх державах. Окрім таланту потрібні були рішучість і наполегливість сильних натур.

Свій стиль, обличчя, а згодом і славу здобули в Парижі представниці польської «філії». Від 1898 р. жила на Монпарнасі Ольга Бознанська, майстер мерехтливо-живописних портретів. Аліція Галицька в 1910-і рр. увійшла в коло кубістів, а потім успішно займалася театральною декорацією. Меля Мутер у пастозній вільній манері «виплювала» на полотні образи бідних бретенок з дітьми і портрети видатних політичних та культурних діячів Франції. Першокласним майстром композиції рівно ж як і особистого життя була ефектна Тамара де Лемпіцка.

показані тут боги, вважає Леся, «чисто кацапські, коли не фінські». І далі додає: «я в них зовсім не пізнаю «релігії моїх батьків», що відбилася такими прекрасними лініями і барвами у веснянках, колядках, обрядах та легендах. Чому слов'янські боги конче мусять бути косолапими потворами – всі? Коли в наших казках навіть ворожа сила – «змій» – уявляється часто в подібі знадливого красуня. А «перелесник»? А русалки? А «золотокудрі сини» тої богині-царівни, що має на чолі зорю, а під кошою місяць? Се ж любов близька родина того Даждьбога, що вийшов таким «ідолищем поганим» у Коненкова?.. Зрештою, коли хто собі уявляє, наприклад, лісового бога «без спини, с одной ноздрей», то чому ж його таким і не зображати, але нема чого розповсюджувати сього «ідеалу» на всіх слов'ян...»¹

Лісова пісня Лесі Українки отож виразила цей любий дух «землі предків», дитячу, природну «релігію батьків».

В одному з листів до матері Леся скаже, що «історію Мавки може лише жінка написати». Исто-

рія Мавки – це **історія любові**, написана жінкою-українкою. Я вважаю, що на всій Лесиній творчості позначилася автобіографічна історія її любовного життя. Основні події цього автобіографічного сюжету: виокремлення зі світу коханої матері в індивідуальний світ доньки; пережитий любовний шок від смерті Сергія Мержинського і Лесине народження у якості драматичного поета. З образу цього чоловіка-мученика, сина людського, що нагадує Сина Божого, народжується та чиста ідея Любові, на яку Леся спрямовує свою власну трансцендентність. Ідея, яка саму Лесю робить нескінченною... За образом Лукаша з *Лісової пісні* можна відчитати емоційний досвід пережитої Лесею сімейної любові до значно молодшого від неї Климентія Квітки. Проблемність цієї любові відчутна в Лесиних листах до матері. Тут ми можемо побачити характерну дочківську впевненість у своїй духовній боротьбі за чоловіка-сина. Так, коли Лесина мати турбується погіршенням здоров'я доньки, вважаючи причиною непорозуміння зі свекрухою – панею Карповою, що живе з ними, Леся запевняє, що це не так. «Між його душею і

НІЛА
ЗБОРОВСЬКА
ХАЙ БУДЕ
МУЗИКА!

Організаційні здібності у творенні культурних осередків у Парижі виявили російські художниці. В 1900-і рр. тут існувало «Об'єднання російських митців», розквіт діяльності якого пов'язаний з іменами Олени Круглікової та Ольги Мечникової. У 1909 р. Марія Васильєва відкрила «Вільну Академію» — центр художнього і літературного життя російських парижан упродовж 1910-х рр. Її відвідувала Маревна (Марія Воробйова-Стебельська), згодом дружина Дієго Рівери, автор кубістичних портретів своїх монпарнаських друзів і спогадів про них. Через Париж перейшли ключові фігури російського авангарду — Любов Попова, Надія Удальцова і, звичайно ж, Наталія Гончарова, яка разом з Михайлом Ларіоновим переїхала назавжди до столиці Франції ще до російської революції.

Їхали до Парижа художниці з Варшави, Кракова, Петербурга, Москви, не бракувало також приїжджик з Києва, Львова, Одеси та інших міст України.

Першою слід назвати Марію Башкірцеву (1860 (1858?), Гавронці, Полтавська губ. — 1884, Париж). Її постать хронологічно передуює загальноприйнятим рамкам Паризької школи, але важливий сам феномен цієї дівчини, яка стала прикладом для багатьох жінок світу. Прагнення реалізувати свої творчі сили домінувало в ній над

типово жіночими мріями про кохання і вдале заміжжя. Вона народилась і провела дитячі роки в маєтку діда на Полтавщині. «За розповідями очевидців, густі темні брови, широко розставлені очі з мрійливим сміливо спрямованим поглядом додавали гарненькому блідому обличчю Башкірцевої щось відкрите і величне. Її коротенький ніс із тріпочучими ніздрями, маленькі уста з пристрасно окресленою верхньою губою, круглий мов у дитини овал лица, коротка і сильна шия на пружному тілі — довершували чисто малоросійський тип Башкірцевої»⁵. Сімейні перипетії, таємний роман матері з російським імператором змусять пригадати психоаналіз для розуміння цієї особистості. Рятуючи родину від скандалу, дід забрав їх у подорож по Європі, і в 1872 р. сім'я приїхала до Ніцци. Башкірцева проявляла свої обдарування спочатку в співах, музиці, потім у малярстві, літературі, а хвороба по черзі відбирала в неї можливості творити в кожній з цих галузей. Вона не здавалася і встигала залишити в них слід. Башкірцева згоріла від туберкульозу і бажання прославитися. Для неї слава мала значення навіть після смерті (чи, радше, саме тоді ставала «справжньою»). Прагнення до слави було мотивом публікації *Щоденника*, який Марія вела з 12-ти років. Завдяки йому ім'я Башкірцевої

97

BITA CYCAK
CHERCHEZ LES
FEMMES À L'ÉCOLE
DE PARIS

моєю ніхто не стоїть, — пише Леся про свої стосунки з Квіткою. — Матеріально, може пані Карпова і стоїть на першому місці в нашій домі..., але морально вона тепер не має і десятої долі того значення для Кльоні, що мала колись, і з того сама вина».² У *Лісовій пісні* стосунки між свекрухою, чоловіком-сином і Мавкою мають глибоко психологічний мітологічний смисл. Климентій Квітка, що мав талант до музики, був особливо близький Лесиній музичній душі. Вона, очевидно, хотіла витягнути його з буденного життя, намагалася спрямувати його душу на духовність, на музику. Лесина невгасима любов до музики, її незреалізований музичний талант відчутний у *Лісовій пісні*, драма ця — пристрасна туга за музикою, за улюбленим Лесиним мистецтвом...

Крізь *Лісову пісню* прозирає ще одна інтимна Лесина історія. У спогадах Квітки ревниво заперечується факт, що Леся здійснила якийсь специфічний ритуал «побратимства» з А.Кримським, котрий був закоханий в неї і якому вона присвятила свою драму *В катакомбах*. Мені здається, що Перелес-

ник з *Лісової пісні* був надиханий і образом Кримського. У всякому разі, тут використана ідея неможливого побратимства між закоханим чоловіком і жінкою.

Отже, *Лісова пісня* — це драма про любов. Про любов в її космогонічному сенсі. Мова іде про Простір Життя як Простір Еросу. У його широкому язичницькому розумінні. «Античний Ерос, — як писав Юнг, — у повному смислі слова — Бог. Його божественна природа перевищувала межі людського розуміння, тому його не можна було ні зрозуміти, ні уявити... Ерос є космогонія, він — творець свідомості... Тут вміщується найбільше й найменше, найдалше й найближче, найвище й найнижче. І одне не існує без іншого. Ми не в стані виразити цей парадокс. Щоб ми не сказали, ми ніколи не скажемо всього... Воістину ми суть жертви або засіб великої космічної «любови». Я беру це слово в лапки, адже, під любов'ю маю на увазі не пристрасності, не перевагу, бажання або прихильність, але щось вище індивідуального, якусь цілісність, єдину і неподільну. Сама будучи частиною, людина не здат-

стало відомим, текст його перекладений на десятки мов світу. «Ярмарком жіночого марнославства»⁶, «чепухою» (А.П.Чехов) називали його чоловіки і зізнавалися, що впізнавали на сторінках самих себе (В.Я.Брюсов: «це я сам зі всіма своїми думками, переконаннями і мріями»)⁷. Хто скаже, яке співвідношення самопосвяти і амбіцій є «допустимим» у формуванні таланту, хто заперечуватиме необхідність останніх у творчому процесі, і, нарешті, хто до неї дозволив собі так відверто, привселюдно зізнатись у прихованих пружинах досягнень, як це зробила Марія Башкірцева?

Щодо мистецької спадщини художниці, то неодноразово поставало провокативне запитання: якби М.Башкірцева була юнаком, чи експонували б сьогодні її картини в Музеї д'Орсе в Парижі, в музеї Ніцци? Напевно — ні, чекала б на неї слава, не більша як у пересічного передвижника. Академія *Julien* була першою мистецькою школою в Парижі, де приймали жінок, саме тут навчалась Башкірцева. Безперечно наділена талантом (особливо цікаві її рисунки, портретні студії, що зберігаються в Російському музеї в Петербурзі), Башкірцева не належала до новаторів мистецтва, але вона відіграла величезну роль у творчій емансипації жінок. Своєю діяльніс-

тю, а відтак створеним довкола її імені мітом. «Все, що нам потрібне, — писала вона, ховаючись іще під псевдонімом, — це мати можливість працювати як чоловіки, і не докладати зусиль, щоб отримати те, що чоловікам дістається дуже просто... Нас запитують з поблажливою іронією: скільки є видатних жінок-художниць? О! Месьє, вони є, і це дивує, з погляду на ті величезні труднощі, на які вони натрапляють».

Ще однією жінкою, народженою в Україні, яка здобула в Парижі світове визнання вже у сфері нового мистецтва, була Соня Терк-Делоне (1885, Граджиськ, Полтавська губ. — 1980, Париж). Її особисту долю можна вважати щасливою, якщо не враховувати, що зовсім маленькою вона залишилась сиротою. Соня виховувалась в родині дядька, багатого петербурзького адвоката і колекціонера Г.Терка. Перший набір фарб вона отримала в подарунок від Макса Лібермана, два роки навчалась в академії у Карлсруе і в 1905 р. приїхала до Парижа. Разом із чоловіком Робером Делоне вона створила окремий напрямок у європейському авангарді — симультанізм, не зазнала бідності, зате спізнала славу, займалася дизайном, проектувала тканини, одяг, фарбуючи паризьку столицю в кольори свого дитинства. Перші 5 років життя

на пізнати ціле... Вона може змиритися, може бунтувати, але кожного разу вона перебуває в полоні цієї сили. Вона від неї залежить і на неї опирається. Любов — її світло і її тьма, кінця якій немає... Людина може спробувати назвати любов, перебравши всі імена, які знає, і все це буде нескінченим самообманом. І якщо у неї є хоч крапля мудрости, вона мусить змиритися..., назвавши *ignotum* *reg ignotius*³, — тобто назвавши її іменем Бога...»⁴.

Подивимося на Лесин Простір Еросу. Драматичний сюжет *Лісової пісні* розгортається у світі мітологічному, невід'ємною частиною якого є головна героїня — Мавка. Дія розпочинається раною весною, коли весь світ Природи пробуджується, оживає і поєднується. Оце тотальне еротичне пробудження складає цілісний дух Лесиної драми. Він присутній і в інших Лесиних творах. Згадаймо Дон Жуана, коли той обіцяє донні Анні: «Я розбуджу тебе вогнем любови!».

У *Лісовій пісні* Лесин пантеон богів і богинь, водяних і земних духів пронизаний молодою еротичною жагою. Ця жага збурює навесні водяне

царство. Вода, як відомо, — жіночий мітологічний символ. У центрі Водяного Еросу — чоловік і жінка, Русалка і Той, що греблі рве, отже, символічно — юна нестримна пристрасть. На кону драматичного прологу з'являється Той, що греблі рве, палко бажаючи водяну царівну Русалку. Русалчина жіноча суть — вся в цих словах: «Я — вільна! Я вільна, як вода!». У ній немає жодної внутрішньої застороги: Русалка бездумно поривається у світ вільного стійкого кохання. Однак вона зударяється з батьківською любов'ю. Русалку владно зупиняє насильницький жест Водяника. Тут маємо **психологію батьківської любові** з демонстрацією сили, тобто любови вимогливої, яка карає і нагороджує, передбачає покору і послух. Русалка пристрасно бунтує проти батьківського насильства, вона обурена, обурена вся її вільнолюбна суть! «З якого часу, — ображено запитує вона, — тут русалки стали невірльницями в озері?» Однак незважаючи на її бунт, перемагає еротична трансцендентність батька-Водяника, яка полягає в тому, щоб порятувати улюблену донечку від згуби, якою є безрозсудне кохання. «За непос-

НІЛА
ЗБОРОВСЬКА
ХАЙ БУДЕ
МУЗИКА!

Соні, до переїзду в Петербург, минули в маленькому містечку на березі Дніпра. Багато років потому, маючи понад 80 літ, вона почала свої мемуари словами: «Спогади маленької дівчинки, яка жила серед ланів України, залишаються спогадами у радісних кольорах... Достигають кавуни і дині. Помідори підперізають червоним садиби, великі жовті соняшники з чорними серцями вистрілюють в блакитне небо, легко, високо. Веселість, рівновага, довіра до життя, родючий чорнозем. Проїжджають невеликі підводи з нервовими і швидкими кіннями, яких запрягають взимку у сани з грайливими дзвіночками. Все величезне, безмежне, але безмежність ця привітна, сповнена веселості а la Гоголь, що був ще одним сином цієї землі»⁸. Цим настроєм була прошита уся творчість художниці.

Якщо виходити з критеріїв знаності, то наступною слід назвати Олександру Екстер (1882, Білосток, Гродненська губернія – 1949, Фонтене-о-Роз), одну з активних учасниць авангардного руху в Європі⁹. У Києві провела она дитячі роки, закінчила Художнє училище. Від 1907 р. Екстер регулярно бувала по декілька місяців у Парижі. Повертаючись додому, художниця пропагувала інформацію про нові напрямки в мистецтві. Не відразу знайшла вона власний стиль. У 1913 р. О.Гриценко ще іронізував

над нею: «Як дами кожного сезону змінюють свої капелюшки, так само і пані Екстер створила з імпресіонізму, кубізму, футуризму модний капелюшок для кожного нового сезону в живописі»¹⁰, а вже у 1925 р. сам Ф.Леже запросив її викладати у своїй Модерній Академії в Парижі, де вона читала курс лекцій з питань театрального мистецтва і сценографії. У 1918-20 рр. у Києві Екстер відкрила студію, в якій займалися відомі у майбутньому художники П.Челищев, М.Шифрін, О.Тишлер, збиралася творча інтелігенція. Упродовж 1920-22 рр. вона викладала у ВХУТЕМАСі в Москві. Громадянська війна і небезпечна політична ситуація змусили її емігрувати. Заслуги Екстер у мистецтві декорації, в проектуванні театральних костюмів, одягу, в оформленні вуличних святкувань незаперечні для історії українського і російського мистецтва. Останні роки вона скромно жила в Фонтене-о-Роз під Парижем. Бум на «русский авангард», що розпочався в 1960-і рр., спричинив зростання інтересу до творчості О.Екстер, її роботи експонувались на багатьох виставках і високо цінуються сьогодні на міжнародних аукціонах.

У всіх виданнях, присвячених Паризькій школі, можна знайти ім'я скульптора Хани Орлової (1888, Царе-Костянтинівка, Харківської губернії – 1968, Тель-Авів)¹¹. Її

99

BITA CYCAK
CHERCHEZ LES
FEMMES À L'ÉCOLE
DE PARIS

лук забере тебе Той, що в скалі сидить», – погрожує Водяник і втихомирює бунтівливу Русалку, викликаючи в її натурі, ненависній до небуття, реальний страх смерті.

Сама ж Русалка представляє зрадливий і лукавий ерос. Вона легко пробачає ледачу вдачу Того, що греблі рве, бо й сама – така ж. Недаремно з жартівливим патосом Русалка обіцяє своєму коханцеві: «На цілу довгу мить тобі я буду вірна, хвилину буду я ласкава і покійна, а зраду потоплю...» Русалчине кохання – мінливе і плинне, як вода. Воно повною мірою відповідає духу природи, духу плоті.

Світ земних, лісових духів також гендерно представлений: Лісовий (Земний Ерос) у своїй центральній презентації **Лісовик-Мавка-Перелесник** нагадує Водяний Ерос. **Земля**, як відомо, також мітологічний жіночий символ. Лісовик, якого Мавка називає дідусем, виявляє стосовно неї значно м'якшу, ніж Водяникова вимоглива і владна, батьківську любов. Лісовик на відміну від Водяника сам постає оборонцем природної волі та її основи – любовної стихії. Лісовик – навпаки – застерігає Мавку від

неволі, яку несуть з собою люди. Проте Мавка не реагує на цю засторогу, бо вона не може уявити, як може вмерти свобода, те, що є сутністю її і Природи в цілому. «Ну як таки, щоб воля та пропала, – щиро дивується Мавка. – Се так колись і вітер пропаде!»

Мавка ж – часточка низького (дочківського) світу, жіночих духів Матері-Природи. Згідно з українською мітологією мавки і русалки представляють нижчих (другорядних) жіночих духів. Побіжно у Лесиній драмі згадується і Вище Жіноче Божество – Змія-Цариця, у якості Грізної Караячочі Сили. Її **владний** дух несподівано виринає у драмі. Так Мавка божиться Змією-Царицею, щоб підтвердити правду своїх слів. І це у її світі – «присяга велика». Однак поняття верховної жіночої влади є нестійким і відносним. Про це говорить те, що Перелесник, котрий виступає любчиком Мавки, без страху спокушає Мавку першістю у жіночому царстві. «Щоб тобі здобути лісову корону, – обіцяє він Мавці, – ми Змію-Царицю скинемо із трону...» За подібною логікою всепереможної пристрасті-згуби діє і Той,

життєвий шлях почався на Слобожанщині у небагатій єврейській родині, що налічувала дев'ятеро дітей. Коли Хані виповнилося 16 років, родина виїхала до Палестини, налякана погромом у Кишеневі. В 1910 р. Орлова приїхала в Париж, де познайомилась з Модільяні, Пікассо, Аполлінером, відвідувала Академію М.Васильєвої. Залишившись вдовою з півторарічним сином на руках, вона продовжувала займатись скульптурою. У своїй творчості Х.Орлова своєрідно стилізувала ідеї авангарду, виконувала багато портретів на замовлення. Під час німецької окупації її майстерню розгромили нацисти. Було знищено понад 100 скульптур. Вона переховувалась разом із сином у Швейцарії і повернулася до Парижа після 1945 р. Частина її робіт врятував відомий ливар Рюдье, від 1946 р. до 1949 р. ретроспективні виставки Орлової з великим успіхом пройшли в Парижі, Осло, Нью-Йорку, Чикаго, Сан-Франциско. У 1950-60-ті рр. вона створила низку меморіальних монументів для Ізраїлю, присвятивши їх історії свого народу.

З 1905 р. жила в Парижі Софія Левицька (1874, (1882?) Ченстохова — 1937, Париж), ім'я якої увійшло в історію французької графіки ХХ ст.¹² Вона народилась в українсько-польській заможній сім'ї. Батько був інспек-

тором народних шкіл Подільської губернії, брат Модест Левицький став лікарем і письменником. Замолоду Софія часто була в Києві, де Левицькі мали власний будинок, відвідувала студію С.Світославського. Саме там зустрів її Олекса Грищенко. У спогадах про художницю він підкреслював, що «особливо талановита була Левицька в гравюрі на дереві, надзвичайно орнаментальній і декоративній. Вона мала хист до всього! Це вона переклала французькою мовою *Вечори на хуторі біля Диканьки* Гоголя і оздобила їх потішними виразистими гравюрами»¹³. Її жіноча доля була нелегкою: перший чоловік — алкоголік, психічно хвора донька; пізнавши радість любові і спільного творчого життя з французьким художником Жаном Маршаном, наприкінці вона залишилась самотньою. Проте був цілий світ, який належав їй і рятував, — світ мистецтва. У своїх роботах Левицька часто зверталася до казкових образів (*В зачарованому городі*, *Вершники*, *Однорог*), до яких переносилася від сумної реальності. Вона ілюструвала поему П.Валері *Змії* і *Жуєнівський літопис*. Збереглася графічна спадщина і окремі олійні твори Левицької.

Софія Зарицька (1903, Перемишль — 1972, Шенев'єр над Марною біля Парижа) народилась в родині гімназій-

що греблі рве, спокушаючи Русалку: «Поплинемо з тобою / ген на розтоки, / під бистрії лотоки, зірвемо греблю рівну, / утопим мельниківну!» Отже, природний ерос насичений низькими пристрастями: ревностями, помстою, бажанням переваги. Лесина драма недаремно розплутує цей клубок найрізноманітніших палких пристрастей. На жаль, ми так банально використовуємо слово «любов», що воно врешті втрачає свій глибоко вітальний смисл. У Лесиній драмі йдеться про **багатозначний смисл любови**, що запускає механізм життя, йдеться про ерос, що тримає життя у вічному, безупинному русі. Як скаже Перелесник: «все, що блискує, все те летюче, все безупинного руху жагуче!». Любов кожного разу як індивідуальний знак отождоає до її множинного смислу нового відтінку. Темні і світлі почуття складають тут могутні вітальні сили.

Подивимося на Лісовий Ерос. Він представлений у загубленій, минулій події, якою було пристрасне кохання Перелесника з Мавкою. Щовесни Мавка виходила з лона старенької сухої верби, щоб взимку знову повернутися до солодкого сну.

Цю вербу вона називає матусею. У її материнському лоні Мавка пізнає дійсне еротичне блаженство захищеної материнською любов'ю дитини. Це — як солодкий любовний сон з Богом. Недаремно Мавці сняться казкові білі сні, з тихими і ніжними зорями, що спадають з неба... Перелесник вривається в цей сон, щоб пробудити Мавку до життя, цього жагучого шаленого руху. Лесин Перелесник — це гарний чоловік, «в червоній одежі, з червонястим, буйно розвіяним, як вітер, волоссям», з блискучими очима. Отже — це образний портрет пристрасті. Божевільний запал, ейфорія, фонтанююча енергія — все тут виражає природне чоловіче бажання оновити свої почуття, оживити життя через незвичайну любовну інтригу. Палко забуваючи свої минулі авантюри, Перелесник з головою кидається в нові: заради Мавки він викине з серця Русалку Польову, заради Русалки Польової — Мавку. І всюди він буде так само пристрасний і так само відданий. Вся поведінка Перелесника спрямована на палке бажання отримати п'янке задоволення від життя. Будучи відкритий задоволенню, життєвій силі, він прагне,

НІЛА
ЗБОРОВСЬКА
ХАЙ БУДЕ
МУЗИКА!

ного вчителя¹⁴. Мати померла, коли дівчинці було два роки, а в сімнадцять років вона втратила й батька. Зарицька приїхала до Львова і чотири роки брала приватні уроки малярства в Олексі Новаківського. Родина художника дуже прихильно поставилася до Софії. Здібною учницею зацікавився і митрополит Шептицький, який пізніше допомагав Зарицькій, коли вона вчилася у Празі (1923-28 рр.) і коли перебралася разом зі своїм чоловіком, Петром Омельченком, до Парижа. Ще у Празі Зарицька зацікавилася фресковим живописом і детально вивчила його технологію. На жаль, її талант до великих монументальних композицій не знайшов у Франції площин для свого втілення. Трагічною була доля Зарицької з огляду на зовнішні факти біографії. Внутрішньо художниця залишалась у згоді з собою, вірною своєму мистецтву. «Для неї жити — це малювати. Все решта — це речі друго-, чи третьорядні». Їй не вдалося вирватися з бідності, Зарицькі не встигли добудувати будинок в Шенев'єрі, чоловік помер від раку. Софія жила в дерев'яній хатині без світла і опалення і продовжувала працювати. Аквазелі, темперні композиції, монотипії на теми материнства, дітей. Одинок, вона любила свою самотність, приятелювала зі щуром, що жив в її хаті. Однієї ночі Зарицька згоріла у своєму

будиночку; вогонь знищив кращі її твори і роботи чоловіка, які вона берегла для музею українського мистецтва.

Іванна Нижник-Винників (1912, Львів — 1993, Мужен) закінчила гімназію у Львові, упродовж 1929-1935 рр. навчалася в малярській школі Олексі Новаківського. Під час Другої світової війни опинилася в Німеччині, де втратила чоловіка. Від 1946 р. І.Нижник-Винників жила в Парижі. Після смерті у 1959 р. дружини В.Винниченка, Розалії, з якою вона приятелювала, художниця разом з Юрієм Кульчицьким придбала винниченківський «Закуток» у Мужені на півдні Франції, де продовжувала працювати не тільки як малярка, але й як кераміст і килимар. Саме килими, виконані у техніці нашиваного колажу, є найвиразнішим виявом творчої індивідуальності Нижник-Винників, і, «якщо творчість — вигадка, невіддільний плід власного духу, мисткиня досягнула вершин»¹⁵. Гра фактурою, кольорами, геометричними формами клаптиків тканин на великих площинах килимів породжує під руками художниці ритмічні вишукані композиції, декоративність і простоту сюжету, за якими, як і в народному мистецтві, приховане розуміння всесвіту.

Ганна Старицька (1908, Полтава — 1981, Париж) народилася в сім'ї, що була у родинних зв'язках з драма-

101

BITA CYSAK
CHERCHEZ LES
FEMMES À L'ÉCOLE
DE PARIS

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

щоб і Мавка пізнала всепоглинаючу хижку і ніжну пристрасть. Перелесник невтомно поетизує любовну лихоманку життя. Він затягує Мавку в шалений любовний танець, посилюючи до її душі палкі поетичні заклики: «Звиймося! Злиймося! Вихром завиймося! Жиймо! Зажиймо вогнистого раю!». Недаремно Мавка говорить про Перелесника, що він — «як сам вогонь». На підтвердження вітального духу драми свідчить те, з якою любов'ю змальовано цей образ. У кінці трагічної любовної історії Мавки знову з'явиться Перелесник, щоб порятувати її від смерті. Вогненним змієм-метеором він злетить на висушене вербове тіло Мавки. Палким вогнем пристрасті зніме з неї смертельне прокляття. Отже, Перелесник — символічний образ вічного творчого духу. Цей ерос — як пожежа, як спраглий Мавчин порятунок, що звільняє її від смерті в простір буття вічного...

У центрі *Лісової пісні* — психологія Мавчиної трагічної любові.

Індивідуальний знак Мавчиної любові — це музика. До речі, тут можна згадати слова музикального українського поета Павла Тичини, котрий ска-

зав: «Я ніколи не покохаю жінку, в якій не має слуху», отож котрий мав подібний знак любові — знак мистецтва. «З «духу музики» народилася трагедія Мавки»⁵, — писав В.Петров. Отже, Лесина Мавка — естетка і меломанка. Вслухаючись у гру Лукашевої сопілки, вона зізнається Лісовикові, що хоче побачити людського хлопця, бо він — «певне гарний». «Чи гарна я тобі?» — це зустрічне питання дуже вагоме у Мавчиній любові. Адже бути гарною — це мати гарну, тобто поетичну душу. Якщо Лукаш образ своєї душі виграє музикою, то Мавка вимовляє словом. Так з'являється мистецьке єднання душ — «спів і гра в унісон». Саме під впливом духу музики у Мавчиній душі з'являється передчуття любовної муки. Мавчине кохання власне постає солодким болем і тугою до сліз. Лукаш грає, а Мавка плаче. Ця спрага в музиці і любові облаго-роднює низький мітологічний образ Мавки, є ознакою її нової суті. Тут любов — як роди. У зрадливої, легковажної Мавки, що так нагадувала Русалку, яка весело, безтурботно забавлялася з Перелесником, раптом народжується — душа! Ознакою

тургом Михайлом Старицьким, братами Вернадськими, архітектором Федором Рербергом, її батьки приятелювали з письменником В.Короленком. Старицька навчалася у 1920-і рр. в Москві у відомого графіка В.Фаворського. В 17 років у неї виявили туберкульоз кісток, і дівчина вїїхала лікуватися до Болгарії. Закінчивши Софійську Академію мистецтв, у 1932 р. Старицька приїхала до Брюсселя, де рік ще вчилася у Вищому інституті декоративних мистецтв. Тяжко переживши війну (чоловік, художник Гійом Орікс, був ув'язнений в концтаборі Маутхаузен, вона також провела три місяці в брюссельській в'язниці), подружжя в 1947 р. перебралося до Ніцци, а ще через п'ять років оселилося в Парижі. Ганна Старицька знайшла свій стиль у «неформальному мистецтві», принципом якого було народження твору в результаті автоматичних жестів художника, звільнених від будь-якого роду рефлексій і аналізу. Вона дала повну свободу своєму естетичному чуттю і створила чудові серії абстрактцій, вишукані колажі. Фактура, передовсім – папір, мала для неї величезне значення. «Можна стверджувати, що після Курта Швіттерса немає в мистецтві колажу майстра більш послідовного, більш чутливого до первинного матеріалу, ніж Старицька»¹⁶. Її цариною було мистецтво

оформлення книжки. Вона багато співпрацювала з французькими поетами і письменниками (Г.Пюелем, М.Сефром, М.Бютором), видала декілька книжок російською мовою (*Заговори оборотня, Слово о погібелі землі русскої*). Старицька була знана у вузьких елітарних французьких колах. Лише тепер виставки її робіт в галереї П'єра Брюлє в Парижі і запланована велика експозиція у Російському музеї в Петербурзі стануть відкриттям творчості «одного з найбільш цілеспрямованих, строгих, самобутніх виявів в мистецтві 2-ї половини ХХ століття»¹⁷.

Після короткого переказу неординарних біографій хотілося б вивести спільний «результат», відшукати щось, що об'єднує цих жінок: як народжених на українській землі, так і, власне, як жінок-художниць.

Їх об'єднала сучасна незалежна Україна. Діапазон національних ідентичностей: малоросійська дворянка, українка зі східних земель, українка-галичанка, єврейка, змішане українсько-польське походження – все це, здається, неможливо об'єднати, і саме це є яскравим відображенням української історії та культури. Наявність різноманітних прикладів є свідченням «нормального», повноцінного творчого виходу в усіх етнічних «варіаціях», що існували на Україні. Не потрібно навмисно вишукувати

народженої душі є відчуття самотності. Мавка, прокинувшись, отож народившись, раптом внутрішнім зором побачила, що насправді вона – «зовсім, зовсім самотня». Кохання з Перелесником – як раптовий вихор, що налітає, закручує і покидає. Тепер Мавка прагне вічного кохання, любові «навіки». Тобто любити так, як мати, яка ніколи не розлюбить свою дитину.

Подивимося, як розгортається Мавчине почуття до Лукаша і як реагує на нього Лукаш. Мавка, пізнаючи чоловічий світ, як рідний їй світ, вся відкривається йому назустріч. «Ти сам для мене світ, миліший, кращий, ніж той, що досі знала я, а й той покращав, відколи ми поєднались», – говорить Мавка Лукашеві. Для Лукаша поєднання має прозаїчний, плотський смисл. Тому в його здивуванні звучить прихована іронія: «То ми вже поєднались?». Однак Мавка не вслухається в цю іронію, переживаючи неймовірний екстаз любові, вона веде за собою Лукаша. «Ти не чуєш, як солов'ї весільним співом дзвонять?» – допитується Мавка. І Лукаш вслухається у цей поклик любові:

*Я чую... Се вони вже не щебечуть,
не тьохкають, як завжди, а співають;
«Цілуй! Цілуй! Цілуй...»
Я зацілую
Тебе на смерть!*

І Мавка шкодує, що в час їхньої щасливої зустрічі – не може вмерти, що вона – безсмертна. «Що ти кажеш? – не розуміє її Лукаш, жахаючись згадки про смерть. – Я не хочу!». «Ні, се так добре, – перекоонує його Мавка, – умерти, як летюча зірка». З самого початку Мавчина любов у своїй повній реалізації. Вся – назустріч Лукашеві душі! Тому Мавка так пильно вдивляється в його очі, так вдивляється – в душу. І тут вперше Лукаш жахається (вперше на мить зрікається!) Мавки. «Аж страшно, як ти очима в душу зазираєш... Я так не можу», – благає він, закликаючи Мавку до легкої, радісної любовної пригоди. У той час, як в душі Мавки відбувається грандіозний спалах пізнання. І вона бачить – як віща Кассандра. «У тебе голос чистий, як струмок, а очі – непрозорі» – це говорить Мавчине прозрін-

НІЛА
ЗБОРОВСЬКА
ХАЙ БУДЕ
МУЗИКА!

прикладі українського патріотизму в їхніх біографіях і тим більше за цим принципом оцінювати творчість художниць. Їх належить ввести в історію українського мистецтва. Просту і ясну аргументацію щодо цього запропонував Ж.-К.Маркаде: «Зараз, коли Україна є володаркою своєї долі, вона має переписати власну історію мистецтва, долучити до неї своїх розпоросених по світу дітей, достатньо лише, щоб вони визнавали своє походження, аби тільки їхня творчість живилася з українських природних та культурних джерел»¹⁸.

Про причини, які спонукала цих жінок стати художницями, ми не знайдемо відповідей у їхніх біографіях. Спільною для всіх: відомих і забутих, заміжніх і самотніх (вдів і покинутих), матерів і тих, що ніколи не мали дітей, — спільною з жінками-художницями цілого світу була одержимість мистецтвом. Зрештою, це єдиний критерій, за яким можна об'єднати біографії і художників-чоловіків. Очевидно, він перебуває поза впливами статі.

Творча спадщина названих художниць засвідчує різноманіття вияву талантів і за спеціалізацією: малярки, графіки, скульпторки, театральні декораторки, дизайнерки, і за стильовими напрямками: авангард, експресія Паризької школи, абстрактне мистецтво. Щодо «жіночої»

тематики — «квітки», «діти», — то це поширене упередження одразу ж зникає, коли поглянути на роботи С.Делоне, О.Екстер, Г.Старицької. Навіть тема материнства, що була провідною у творчості С.Зарицької, формально вирішувалась в сильних образах, міцно збудованих монументальних композиціях.

Гендерний підхід в історії мистецтва — потреба і далина часу. Незабаром жіноча половина людства остаточно вивільнить себе від комплексу — «чому не було видатних жінок художниць» і, думаю, що соціологічний метод відійде на другий план. Напевно, залишиться розподіл на художниць-жінок і художниць-феміністок (що не одне й те саме), але історію мистецтва не ділитимуть на історію чоловічої та жіночої творчості. У мистецтвознавстві домінуватимуть чисто художні, формально-стильові, ідейні критерії. Рівноправ'я у застосуванні до художників і художниць вже сьогодні не підлягає сумніву. Остання фраза є свідченням завоювань фемінізму і дозволяє точно визначити час написання цього тексту.

¹ Search Support Scheme.

² Les artistes Russes de l'École de Paris. Paris, Maison de la pensee francaise, 1961; Ballo G. La Scuola Italiana

ня, тобто те, що вона почула несвідомий поклик Лукашевої душі, котра запрагла духовності. Проте Лукаш ще сам не усвідомив, не пізнав цей ірраціональний поклик власної душі. На початку їх любовної драми відбувається власне стик різних кохань. Ця невідповідність кохань проявляється в тому, що Мавчина любов з'являється як пристрасть душі, яка збагнула самотність і запрагла любові, як музики, як високої краси, у той час як Лукашева любов — від скороминущої плоті. Коли Мавка хоче слухати душу, серце, то Лукаш не розуміє, до чого там можна прислухатися. Але коли Мавка пестить Лукаша, то він відчуває, що це саме та насолода, якої він прагне з жінкою. «Я не любився ні з ким ще зроду, — щиро зізнається він Мавці. — Я того й не знав, що любові такі солодкі!». Вторгнення любові в життя Лукаша — це вторгнення сексуальних бажань, оповите романтикою красивої жіночої плоті, у той час, як Мавці вже замало однієї сексуальної втіхи, яку вона повною мірою пізнала з Перелесником. Вторгнення любові в її життя — це духовний акт. Отже, у Мавки на відміну від Лукаша зовсім

інша психологія любові. В основі її — родинне почуття, почуття рідної душі. За своїм духовним змістом ця любов наближається до материнської любові. «Материнська любов, — писав Е.Фром, — безумовна, всепроникливо захисна. Вона дає відчуття блаженства тому, на кого вона спрямована; її відсутність породжує почуття покинутості, що майже межує з відчаєм. Мати любить своїх дітей просто за те, що вони її діти...»⁶

Тут я хотіла би зробити деякі пояснення **мітологічного смислу** Лесиної психології любові. Відомі дослідники мітологічних уявлень (А.Ф.Лосев, Б.А.Рибаків та ін.) сходяться на тому, що маскулінізована патріархальна мітологічна система оформилася у значно пізніший період. Російський дослідник слов'янської мітології Б.А.Рибаків зазначав: «у всіх випадках крізь пізнішу штучну патріархальну схему прозирають риси стійких древніх уявлень про космічне жіноче божество, про Велику Матір Світу...»⁷ Леся недаремно так активно упродовж всього свого життя вивчає античну мітологію. Тут вона, очевидно, стикається з ідеєю великого космічного ма-

di Parigi. Milano, Galleria Annunciata, 1971; The Circle of Montparnasse. Jewish Artists in Paris. 1905-1945. New York, The Jewish Museum, 1985; Montparnasse. Atelier du Monde. Ses Artistes venus d'Ailleurs. Hommage a Kisling. Marseille, 1992; 7 pintores Espanoles de la Escuela de Paris. Madrid, 1993; Kissling i jego przyjaciele. Wystawa obrazow i rzezb z kolekcji Musee du Petit Palais w Genewie. W., Muzeum Narodowy, 1996; Paris in New York. French Jewish Artists in Private Collection. N.Y., the Jewish Museum, 2000.

³ Взаємопроникнення. Мистці українського походження в модерному мистецтві Франції. 1900-1960. Париж, ЮНЕСКО, 2000.

⁴ Been No Great Women Artists? – ARTnews, 69, N.Y. 1971, p.22-39,67-71.

⁵ Герро. Марія Башкирцева. М., 1905, с.32.

⁶ Протопопов М. Ярмарка женского тщеславия. – Русская мысль, М., 1892, кн.4, с.178-203.

⁷ Цит. за: Кайдаш С. Башкирцева М.К. – Русские писатели. 1800-1917. Биографический словарь., М., 1989, т.1, с.188.

⁸ La Citoyenne, 1880, 20 février – цит. за: Sauer M.

L'Entrée des femmes à l'École des Beaux-Arts. 1880-1923. Paris, 1990.

⁹ Delaunay, Sonia. Nous irons jusqu'au soleil. Paris, 1978, p.11.

¹⁰ Тут і далі персоналії художниць подаються лише за деякими найважливішими виданнями. Тугедхольд Я. Александра Экстер как живописец и художник сцены. Берлин, 1922; Коваленко Г. Александра Экстер. М., 1993; Художники русской эмиграции (1917-1941). Биографический словарь. Авт. Северюхин Д., Лейкинд О. СПб, 1994, с.537-542 Далі: (ХРЭ).

¹¹ Грищенко А. О группе художников «Бубновый валет» – Аполлон, 1913, №6, с.37.

¹² Marcilhac F.Chana Orloff. Paris, 1991; ХРЭ, с.346-348.

¹³ Попович В. Софія Левицька. – Нотатки з мистецтва, Філадельфія, 1968, №7, с.3-12; Асеева Н. Украинское искусство и европейские художественные центры. Кон. XIX – нач. XX века. К., 1989, с.90-102; Софія Левицька 1874-1937. Під ред. Нижник-Винників І., Штуль К., Кульчицького Ю. Париж, 1989; ХРЭ, с.285-286.

¹⁴ Грищенко О. Мої зустрічі і розмови з французькими мистцями. Нью-Йорк, 1962, с.99.

¹⁵ Попович В. Софія Зарицька. – Наукові записки. Ук-

теринства. Образ Великої Матері вона безпосередньо переживає в колі своєї сім'ї. В одному з листів Леся згадує, що діти не варті своєї матері. Це самопониження дочки і водночас бажання стати гідною донькою своєї великої матері здавалося працює на те, що мітологічно і психічно Леся долає свою матір. Однак рідний образ її великої матері залишається у підтексті багатьох драм. Ірраціонально (у своїй любові) Леся утверджує **матріархальний дух Великої Богині, Великої Матері.**

Однак повернімося до образу Лукаша. Пройшовши кризу вогонь першої плотської любові, Лукаш починає віддалятися від чужої йому Мавки. Плотська любов Лукаша скоро видихається, а іншої – він не пізнав. Коли Мавка пробує пояснити йому своє кохання як «огнисте диво», що виросло з відчуття споріднених душ, Лукаш насміхається над високою мовою Мавчиного кохання. Мавка, перебрана за волею Лукашевої матері у сільське буденне вбрання, зі своєю поетичною душею видається Лукашеві смішною, оскільки вона нібито уже й не Мавка, але ж і не сільська дівка, а щось

незрозуміле і чуже у його селянському світі. «Я тебе люблю за те, – безнадійно-сумно говорить Мавка Лукашеві, – чого ти сам в собі не розумієш, хоча душа твоя про те співає виразно-щиро голосом сопілки...»

Подивимося на психологію нерозуміння Лукашем Мавчиної любові. Тобто на **психологію любовного життя чоловіка.** З.Фройд вважав, що людина будує свої любовні стосунки у відповідності до того, як з нею поводилися в дитинстві. Так, закохуючись, мужчина знову стає дитиною. Тому любов, вважав Фройд, глибоко ірраціональна, інфантильна річ.

Уже на початку драми Лукаш представлений в інфантильній презентації: в його очах «є щось дитяче». Мавка з самого початку наштовхується на його дитячу безпорадність. Так, він повідомляє їй, що його «хотять женити». «Хіба ти сам собі не знайдеш пари?» – допитується Мавка. Але вона бачить, що Лукаш – такий безпорадний, одне слово – дитина. Логічно що між Лукашем і Мавкою скоро постає Лукашева мати зі своєю селянською психологією

раїнський технічно-господарський інститут. Мюнхен, 1967, т. XIV, с. 62-76.

¹⁶ Вовк В. Творчість Й. Нижник-Винників.— Йоанна Нижник-Винників. Під ред. Вовк В., Круба Е., Штуль К., Кульчицького Ю. Париж, 1992, с. 13.

¹⁷ Маркаде Ж. Два художника «Парижської школи». — Русский альманах. Париж, 1981, с. 157.

¹⁸ Маркаде Ж.-К. Ганна Старицька. — Галицька брама, Львів, 1998, № 43, с. 7.

¹⁹ Маркаде Ж.-К. Деякі роздуми про українське мистецтво у Парижі ХХ сторіччя. — Взаємопроникнення. Мистці українського походження в модерному мистецтві Франції. 1900-1960. Париж, ЮНЕСКО, 2000, с. 8.

105

BITA CYCAK
CHERCHEZ LES
FEMMES À L'ÉCOLE
DE PARIS

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

любови, як прагматичної чоловічо-жіночої спілки. Лукаш ясно говорить Мавці про ці егоїстичні бажання своєї матері:

*Їм невістки треба,
бо треба помочі – вони старі.
...Наймички – не дочки...*

Віддаляючись від Мавки, від її поетичної душі, Лукаш починає говорити селянською мовою своєї матері. А отже, він подається назустріч тій любові, поняття про яку дала йому його ж мати. Так з'являється Килина, розкішна вдовиця, по своїй суті дуже подібна на матір. Зі своєю такою зрозумілою для Лукаша презентацією **плотського еросу**. На тлі матеріної немочі прозирає виражена тілесно молодого жіноча сила, якою й прагне заволодіти свекруха, щоб підкорити її синові. Все у зовнішній презентації Килини – багатобарвність одягу, розкішна тілесність – говорить про буяння природних інстинктів. Недаремно, коли Килина зустрічається з Лукашем, то міряється з ним фізичною силою. Любощі тут нагадують силове змагання, в якому фізич-

но, грубо перемагає жінка. Отже саме ця груба сила плоті, що присутня в Килині, приваблює Лукашеву матір. На неї вона й скеровує свого сина. Вже у другій дії відчутно, що Лукаш поступово повертається в поле впливу своєї матері.

Мавка прагне, щоб очі Лукашевої поетичної душі побачили, яка груба натура Килини, що така вона – ніколи не втолить його духовну спрагу. Мавка хоче, щоб він побачив те, що вона сама прозора бачить своєю душею. «Ся жінка, – говорить Мавка Лукашеві, – хижа, наче рись. Я не люблю її, вона лукава, як видра». Мавчина любов навпаки – не хижа, вона не прагне влади. Мавка зрештою й безсило відступає, безнадійно оплакуючи свою непотрібну любов. Однак відречення Лукаша обумовлює згасання Мавчиної красивої плоті. Цю вмираючу Мавку, перебрану у нещасну селянку, понижено до служебки і зарібниці, «що працює гіркою окрайчик щастя хтіла заробити і не змогла» намагається любовно, по-батьківському порятувати Лісовик. Він нагадує їй, естетці, про загублену красу, про те, якою вона була красивою, коли

ДВНАДЦЯТЬ ХИБНИХ УЯВЛЕНЬ, ЯКІ ПРИТАМАННІ ЖІНКАМ

Еріка Джонг

© Jong Mann Erica, 1994
Siar of Fifty (A Midlife Memoir)

ПРАВДА

Його кохання до вас ніяк не пов'язане з вірністю. Деякі чоловіки дійсно моногамні. Але більшість – ні. Ті, котрі сексапільні, як правило, не бувають моногамними. Найчастіше моногамія триває три доби, три тижні, три місяці, в найкращому випадку три роки. Зазвичай триває саме стільки, щоб ви завагітніли. Цьому є природне пояснення. Чоловіки запрограмовані на те, щоби якнайдалі розсіяти своє сім'я, а жінки – зачати й народити здорових немовлят. Як ви, може, помітили, людським немовлятам потрібно багато часу, аби стати дорослими. Одні чоловіки брешуть ліпше за інших, тому що брехня для цього виду тварин є вродженою, притаманною їм, властивістю. Дешиця – зразкові чоловіки – насправді зберігають жінкам вірність. Решта ж зраджує. Питання в тому, чи зможете ви з цим миритися? Якщо зрада не кидається у вічі та не є надто зухвалою, а, з іншого боку, якщо у вашому спільному житті вам вистачає його (як друга, коханця, батька ваших дітей, економічного партнера), подумайте над

розцвітало її кохання. У такий спосіб Лісовик прагне розбудити в цій страждаючій душі почуття мистецьке. «Оглянься, подивись, яке тут свято!» – закликає Лісовик Мавку на свято життя, на «свято осені». «Ти забула, – нагадує він, – що ніяка туга краси перемагати не повинна!». І тоді Мавка фанатично поривається до краси, вдягаючи святкові осінні шати. Щоб порятувати свою любов! «Я буду знов, як лісова цариця, – вперто домагається вона любові, – і щастя упаде мені до ніг, благаючи моєї ласки!» Здається, що таке перевдягання поверне її у світ палкого пристрасного еросу. Недаремно біля перевдягненої у святкові шати Мавки знову з'явиться Перелесник. Але він побачить зовсім іншу Мавку. Кризь неї світиться безнадійне страждання. На її згасання плоті відгукується Марище, дух смерті. Він спокушає Мавку мертвим краєм, де немає життєвого «вогню жерущого», нема цієї спраги безупинного руху, а тільки – тьма і спокій. Але Мавка раптом відчуває в собі інше життя – життя душі. Мавка раптом відчуває, яка вона – жива! І що вона – така – буде вічно жити! І саме в цей час –

Лукаш зрікається її остаточно. Лукаш зрікається цієї Мавки, жінки, яка в любові втратила плоть, яка стала однією вічною душею-мукою. Побачивши її з такою оголеною душею, у цьому абсолютному фанатизмі почуття («Яка страшна! – жахається Лукаш. – Чого ти з мене хочеш?»), він інстинктивно кидається до Килини. І тоді Мавка, яка своєю пристрастю спалила плоть, зрікається і своєї душі, бо вся її душа – це непотрібна Лукашеві її вічна любов. Зриваючи з себе багрянцю, Мавка кличе духа смерті: «Бери мене! Я хочу забуття!».

Історія Мавчиної любові проте не закінчується смертю. Вона продовжується й після смерті. Тоді, коли Лісовик жорстоко покарав Лукаша за зраду: коли пустив його блудити по лісі диким вовкулакою, що прагне крові і не може втолити свою злу справу. Тоді Мавка, бунтуючи проти Лісовика, проти його жорстокої помсти, розриваючи важкенні ланцюги смерті, іде знову на цей світ, щоб сказати Лукашеві чарівне слово любові, щоб порятувати його душу. Кризь тьму і мертві неприступні скелі доноситься до неї несвітський самотній відчай Лукаша. Мавка вмиє

НІЛА
ЗБОРОВСЬКА
ХАЙ БУДЕ
МУЗИКА!

такими варіантами: ви можете люб'язно примиритися з його зрадою, а тим часом, граючи на його почутті провини, отримувати для себе емоційну та матеріальну користь. Можете й самі непомітно зраджувати йому – але (за єдиної умови) якщо ви будете це робити для власного задоволення, а не задля того, щоби помститися йому. Можете дійти висновку, що це не пов'язано з вами. Він це робить заради доказу своєї мужності, а не через зневагу до вашої жіночості.

ХИБА 2

**Мужчина потрібен мені для того,
щоб почувати себе повноцінною**

ПРАВДА

Не стільки вам потрібен чоловік, скільки ви йому потрібні. Жіноча стать є самодостатньою. Чоловіки є статтю залежною. Жінки продовжують рід; вони творять життя у собі (чи то через них творить Богородиця). Чоловіки це знають, ось чому вони, такі недосконалі, створили світ, у якому всі жіночі досягнення калічаться і зневажаються – від величчя народження до всього, що жінки зробили у творчих і професійних

галузях. Можливо, ви ще не можете – поки що – змінити світ, але не потрапляйте на цей гачок. Ви могутні, сильні, самодостатні. Що ліпше ви це усвідомите, тим щасливішими будете, з чоловіком чи без нього.

ХИБА 3

**Якщо ви докладете всіх зусиль,
щоб допомогти якомусь чоловікові,
то й він буде завжди вам допомагати**

ПРАВДА

На жаль, це не так. Чудесно бути поруч зі своїм чоловіком, віддавати все тому, кого кохаете, але ви не маєте права забувати про себе та своїх дітей, бо він може вас забути. Через те, що він чоловік, для нього цілком природно, що його проблеми мають бути на першому місці. Через те, що ви жінка, ви також вважаєте це цілком природним. Не варто захищатися, – але не феміністичною риторикою чи аргументами, а справами. Власним рахунком у банку, нерухомістю, що записана на ваше ім'я, заощадженнями на освіту ваших дітей, до яких він не зможе навіть

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

пробуджується покликом любові. Тепер її *вогненне* пробудження в стократ могутніше:

*І я прокинулась. Вогнем підземним
мій жаль палкий зірвав печерний склеп,
і вирвалась я знов на світ. І слово
уста мої німії оживило,
і я вчинила диво... Я збагнула,
що забуття не суджено мені!*

Назустріч посмертному пробудженню Мавки тепер пробуджується чоловіча душа. Болючий погляд Лукаша, повний туги, палкого каяття, звернений до Мавки. Це повний вихід з материнського (тут селянського, прагматичного!) контролю в духовне поле протилежної до матері жінки, яка поновому народжує чоловіка. І це духовне народження Лукаша – звершення Мавчиної любові! Лукаш стає видючим, мудрим, зрячим. Він бачить те, що ніколи не побачить Килина. Тепер – Килина сахається Лукаша, боїться його погляду. Він для неї – божевільний, ненормальний. Лукаш тепер іде – назустріч Мавці, зі світу, в якому він – чужий і який чужий

йому. Він бачить, що Мавка – його загублена Доля. Він несе у своїй душі важку провину перед Мавкою. Адже тепер він так прагне любові, а Мавка – прийшла до нього з того світу і її тіло – спалене у вогні страждання. Лукашева туга за любов'ю, за Мавчиним тілом, за красивим життям у плоті зударяється зі злим чоловічим відчаєм. «...Ти упирицею прийшла? – кричить він до прозорої постаті Мавки, – щоб з мене пити кров? Спивай! Спивай! Живи моєю кров'ю! Так і треба, бо я тебе занапастих...». І тоді Мавка **ВОСТАННЕ** пояснює йому свою історію любові. Вона дякує йому за неї, оскільки ця любов народила її – як Вічну Жінку. «Ти душу дав мені», – говорить Мавка. – Так гострий ніж дає вербовій тихій гілці голос». Тому й останнє Мавчине бажання – хай буде музика! Останнє Мавчине «грай же, коханий, благаю!» – звучить як утвердження любові і мистецтва, тобто утвердження – життя вічного...

¹ Цит. за: Леся Українка. Зібрання творів в 12 томах. Т.12. К.,1979, С.458.

² Там само. С.337.

доторкнутися (ані віддати наступній — молодшій дружині та її нащадкам), власною професією, яка вам надає впевненості. Передусім потурбуйтеся про себе, а вже потім допоможіть йому, якщо вам це до вподоби.

ХИБА 4

Чоловіки люблять, коли ми говоримо правду про наші стосунки

ПРАВДА

Аніскілечки. А їхня правда дещо відрізняється від вашої. Їхня правда говорить про їхні пріоритети (оволодіння, перемогу, трахання). Наша правда говорить про наші пріоритети (турботу, творення, любов). Наші пріоритети створюють життя. Їхні пріоритети створюють умови для їхніх перемог. Їм наші пріоритети видаються безглуздими, але без них вони не могли б жити. Вони заперечують свою залежність від звичайної людяності, а наші пріоритети дозволяють їм і надалі заперечувати. Як про це взагалі говорити? Це виглядало б так, ніби один говорить грецькою, а інший на суахілі. Тваринне лопотіння.

Не говоріть про свої стосунки — зробіть щось. Або продовжуйте їх любити, або покиньте їх. З'ясуйте свої потреби. Користуйтеся можливостями, які вам належать по праву. Завжди говоріть про те, що відчуваєте, або про те, що вам потрібно, але ніколи не звинувачуйте. Будьте лагідними, але твердими. Знайте, чого ви бажаєте, і досягайте свого. Якщо вам занадто часто кажуть «ні», тоді замисліться, що ж вам робити. Якщо ви мазохістка, то покопайтеся у собі. Світ занадто жорстокий, щоб до його злочину ви додавали ще й жорстокість стосовно себе. Будьте м'якими і до нього, але ще більше — до себе. Любіть себе. Чоловіки — імітатори. Якщо ви себе любите, то і він вас полюбить.

ХИБА 5

Чоловіки люблять жінок, які їм ніколи не перечать і виконують усі їхні забаганки

ПРАВДА

Мірабель Морган і Аніта Браянт розповсюдили цю велику брехню п'ятнадцять років тому, і ви бачите, до чого це їх довело. Правда в тому, що чоловіки почують себе невпевнено з жінками, які до них постійно

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

³ Невідоме через більш невідоме.

⁴ Карл Густав Юнг. Воспоминания. Сновидения. Размышления. К, 1994, С.348-349.

⁵ Петров В. «Лісова пісня». / Леся Українка. Твори: у 12 т. Нью-Йорк, 1954. Т.8, С.161.

⁶ Цит. за: Аккерман Д. Любовь в истории. Д.Ларю. Секс в Библии. М., 464, С.137-138.

⁷ Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. М., 1997, С.477.

підлабузнюються, виконують усі їхні забаганки та ніколи їм не кажуть, що треба робити. Вони не хочуть, щоб їх сварили, але хочуть, щоб ними керували. Вони знають, що мало чого варті, а жінки, які виконують усі їхні забаганки, лише посилюють в них почуття провини. Якщо ви бажаєте, щоб чоловік вас кохав, допоможіть йому відчувати себе великим, але й приборкуйте його, поблажливо, проте твердо. Він розраховує на те, що ви врятуєте йому життя. Він усвідомлює, що він не лицар на білому коні, ані принц із казки, — чому б і вам цього не зрозуміти?

ХИБА 6

Чоловіки бажають бути лицарями на білому коні, які нас рятують

ПРАВДА

Це правда. Проте не суперечить номеру п'ятому. Вони бажають так виглядати, хоча добре усвідомлюють кожного дня й кожної ночі, що ви саме та, котра рятує їх. Дозвольте своєму лицареві плекати його мрію. Нехай вона квітне. Поливайте її. Використовуйте її у ліжку, для того, щоби секс був ще палкішим. Але в

душі завжди пам'ятайте про те, що це лише мрія. Якщо ви пливете по Амазонці і ваш корабель затонув у водах, що кишать крокодилами, ви маєте чудову нагоду врятувати чоловіка, а він цей подвиг припише собі.

ХИБА 7

Чоловіки ненавидять феміністок

ПРАВДА

Дійсно, вони ненавидять жінок, які багато патякають про фемінізм, однак нічого не роблять й лише звинувачують чоловіків; поза тим, вони обожують жінок, які знають, наскільки вони сильні, але постійно говорять, як їм потрібні чоловіки. Чи це нечесно? І так, і ні. Нечесно, коли ви вважаєте, що чоловікам увесь час потрібно говорити лише правду, — а це найбільша помилка, яку ви можете зробити, якщо бажаєте, щоби вас добре трахали. Якщо вам це не потрібно — якщо ви щасливі на самоті або ви щаслива лесбійка — тоді не читайте далі. Тоді вам уже все зрозуміло.

109

ЕРІКА ДЖОНГ
ДВАНАДЦЯТЬ
ХИБНИХ
УЯВЛЕНЬ, ЯКІ
ПРИТАМАННІ
ЖІНКАМ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

© Кісь Оксана, 2000

ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ ДО ВДОВИ

(В УКРАЇНЦІВ У ХІХ — НА ПОЧ.ХХ СТ.)

Вивчення становища та статусу жінки-вдови в українській селянській громаді ХІХ — початку ХХ ст. становить значні труднощі, зважаючи на обмаль фактичного матеріалу та спеціальних досліджень на цю тему в українській етнографічній науці, а також неоднозначність ставлення до самої постаті вдови на рівні повсякденних колективних уявлень. Дослідники громадського побуту та звичаєвості схильні розглядати християнську мораль як чи не єдиний чинник формування аттитюдів та експектацій щодо вдови у селянському середовищі, специфіки стосунків із вдовою на рівні «група-особа» та «особа-особа», особливостей її становища у сільській громаді.

На рівні повсякденних колективних уявлень українців поспіль подибуємо двоїстість у ставленні до вдовиці. З одного боку, це співчуття і повага до її нелегкої долі, прагнення допомогти фізично [Труди, 1877, с.356]: «Люди суть дуже милосердні і людяні для вдів... Є звичай, що заможніші газди даровують бідним людям, найбільше вдовам і сиротам, якусь маржину: телицю, або бичка, або ягня...» [Охрімівич, 1890, с.278]. Поширена також допомога

ХИБА 8

**Чоловіки обожнюють дітей і всі, без винятку,
не можуть дочекатися, коли стануть
відданими батьками**

ПРАВДА

Одні – так, інші – ні. Більшість – такі, як ви – не впевнені, як вони ставляться до майбутнього батьківства, що, зрештою, цілком природно. Ваше тіло, між тим, пронизують гормони, через що ви – не всі, але більшість – квокчете над дітьми, тоді як чоловіки цього не роблять. Коли у вас менструація, ваше тіло щомісяця нагадує вам про вашу смертність і плодовитість – а от з ним цього не буває. Його тіло нагадує йому про те, що його пеніс завжди з ним, ранимий, нав'язливий та самотній. Через це він скаже вам що завгодно, аби ви подумали, який він непереможний, твердий та не самотній. А після цього він скаже вам що завгодно, лише б утекти. В той час, як ви бажаєте злитися з кимось іншим, він цього боїться. Самим народженням ви були пов'язані з людською істотою однієї з вами статі, а він – протилежної. Тому він і побоюється злиття, хоча й шукає його. Ваше прагнен-

ня до злиття не є амбівалентним. Ви не боїтеся, що ваша мати вас поглине; насправді ви самі бажаєте стати нею. Коли ще додамо до цього гормональну різницю між статями, то будемо мати: одну стать, яка прагне до злиття, і другу, яку воно і приваблює, і відштовхує. Чоловіки водночас темпераментні і клаустрофобічні; однієї й тієї ж миті рвуться вперед та відступають. Так Бог пожартував над родом людським. Деякі психологи дотримуються теорії, за якою існуючий стан речей змінився б, якщо б чоловіки піклувалися про дітей. Ми можемо це відчутти, а чоловіки – ні. Вони наче мають страх перед дітьми. Звичайно, існують і зразкові татусі, що пишуть для чоловічої рубрики *Нью-Йорк Таймс*, але вони не беруться до уваги. Хто знає, що вони насправді роблять після того, як склепають свій текст? Зрештою, вони не є уособленням пересічного чоловіка, як Кетрін Гепберн не є уособленням пересічної жінки. Якщо ви маєте такого чоловіка, то ви напевне й не читаете цього. Може, ваша донька буде мати такого чоловіка, але для вас це вже запізно. У пошарпаному поколінні діти лише підсилюють чоловічу клаустрофобію – саме тоді, коли ви готові вити гніздо, у них починають найсильніше свербіти

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

односельців у виконанні чоловічої частини господарських робіт (орання, косовиця тощо) «за гостину» [Бойківщина, арк.52].

З іншого боку, повсюдно спостерігаємо певну упереженість, настороженість і навіть острах щодо вдовиць: «На вдовицю нигда ся ни кіч... Вдова – йой, най Бог сохраниць, вдовицю би ти судила, най Бог заступить!.. То ти так ся прийме, ек коли би вдовицьов ти била» [Бойківщина, арк.2]. Побуває також впевненість у надзвичайній і навіть пророчій силі вдовиного слова: «Вдовина молитва Господу наймиліша», а прокльон її – найнебезпечніший і немилуче сповниться: «Впадуть на голову вдовині сльози». Покривдження вдови вважали негідним вчинком [Горинь, 1993, с.80; Франко, 1980, с.243]. У фольклорі також подибуємо відголоски того, що навіть злочинці уникали завдавати шкоди вдові:

Ішла вдова долиною
З маленькою дитиною.
Сіла вдова оддыхати;
Коли ж іде три бурлаки,
Один каже: уб'єм вдову!

Другий каже: ще й дитину!

Третій каже: не вб'єм вдови,

Маленької дитини... [Малинка, 1898, с.279-280]

Зазвичай, у селі вдів була значно менше, аніж удівців (зважаючи на значну смертність жінок при пологах та внаслідок післяпологових ускладнень). Отож, жінка-вдова була до певної міри соціальною аномалією, і, як все аномальне, викликала настороженість. Окрім того, архаїчна мітопоетична візія світу (репрезентована образом світового дерева) незмінно розташовує жіноче начало у нижній, негативно семантизованій зоні, в одному парадигматичному ряду із темрявою, хаосом, смертю. При порушенні рівноваги у бінарній семантичній опозиції «чоловіче-жіноче», протиставлена «чоловічому» сфера «жіночого» отримує стійку негативну конотацію. Це виявляється у повсякденному ставленні та настановах щодо вдів через активізацію на рівні колективного несвідомого архаїчних світоглядних матриць. На рівні повсякденних колективних уявлень вдова – жінка, що втратила чоловіка – зближується із могутніми потойбічними силами, отримує можливість глибокого безпосереднього контакту з ними.

ОКСАНА КІСЬ
ОСОБЛИВОСТІ
СТАВЛЕННЯ ДО
ВДОВИ
(В УКРАЇНЦІВ
У XIX – НА
ПОЧ. XX СТ.)

п'яти. Якщо ви зрозумієте це як загальне правило, а не як особисту образу, ви будете набагато щасливіші.

ХИБА 9

Чоловіки люблять хтивих жінок

ПРАВДА

Більшість чоловіків любить тих жінок, чию хтивість можна увімкнути, клацнувши вимикачем. Їхнім вимикачем. З тією умовою, що їх можна швидко вимкнути, щойно закінчиться порнофільм або закриється порножурнал. Чи бачили ви колись, як найхтивіший чоловік облизується, роздивляючись сторінки *Плейбоя*, абсолютно не звертаючи уваги на справжню, живу жінку у своєму ліжку? Хіба це не парадокс? Ні. Порножурнал (як і порнофільм) безпечніший. Чоловік той, хто встановлює годинникову стрілку. Зі справжньою жінкою це не так. А ще краще з двома жінками. Одна хтива, яка час від часу перебуває в його розпорядженні. Друга асексуальна, приваблива, але в його розпорядженні постійно. З чоловічої точки зору — це справжній рай (тобто абсолютна безпека) — а це повертає нас до хиби номер 1.

ХИБА 10

Чоловіки раціональні, жінки ірраціональні

ПРАВДА

Якщо послідовність є ознакою раціональності, то жінки раціональніші. Вони прагнуть до цілісності, поваги та злиття. Можливо, вони страждають від передменструального синдрому, післяродової депресії та клімактеричних фобій, але в них зазвичай менший страх перед зануренням у життя. Чоловіки це знають і прагнуть до сильних жінок, які їх вестимуть. До сильних жінок, які із стратегічних міркувань прикидаються слабкими.

ХИБА 11

Чоловіки не терплять жінок, які мають більше грошей, аніж вони

ПРАВДА

Чоловіки насправді не терплять жінок, які їх контролюють. Але вони не мають нічого проти грошовитих жінок, з умовою, що вони — чоловіки — мають владу над їхніми грошима, хоча б уявну. Чи пам'ятаєте ви

111

ЕРІКА ДЖОНГ
ДВАНАДЦЯТЬ
ХИБНИХ
УЯВЛЕНЬ, ЯКІ
ПРИТАМАННІ
ЖІНКАМ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Овдовіла жінка ставала самостійною газдинею, до якої фактично переходили усі права та обов'язки, що колись належали її чоловікові. На Поділлі вона успадковувала майно та ґрунт чоловіка [Данильченко, 1869, с.3]. На Бойківщині «коли самостійна газдиня-вдовиця прийме на свій ґрунт чоловіка (звичайно, молодшого від себе), то звичайно дає сама собі з ним раду, вона старшує над ним, і, як треба, б'є його, і вона завідую газдівством (дає розвід), а він так робить, скби слуга» [Охрімівич, 1890, с.278]. Другий чоловік вдови не мав права на майно, яким вона володіла до свого другого одруження [Данильченко, 1869, с.2]. Характерно також, що «коли парубок ожениється з дівчиною, то кажуть, що він «узв'яв єї», а про неї кажуть, що «віддала ся». Коли ж парубок ожениється з вдовою, тоді кажуть про него, що він «пристав до неї»; єї уважають газдинею. В таких случаях звичайно муж дістає прозвище по своїй жоні» [Охрімівич, 1895, с.388-389]. У селянській громаді вдовиця має особливий статус, оскільки, на відміну від усіх інших жінок, має право брати участь у зборах громади та має голос при виборах громадської старшини [Горинь, 1993, с.50; Кутельмах, 1983, с.193; Іванов, 1898; с.102]. Діти вдови, що не вийшла вдруге заміж, самотуж-

ки провадячи господарство та виховуючи дітей, отримували прізвище за ім'ям своєї матері [Худаш, 1977, с. 125; Зубрицька, 1907, с.150].

Слід зауважити, що вдівство — стан, який в народній традиції оцінюється як соціально-неповноцінний (поряд із неодруженими, сиротами, покритками тощо) [Гура, 1995, с.293]. Це виявляється, зокрема, під час весілля при повторному одруженні вдови: за таких обставин весільний обряд значно скорочувався, зводився до мінімуму [Полтавщина, арк.44], обходились, зазвичай, лише церковним шлюбом та невеличким частуванням [Полтавщина, арк.14]. Вважали, що «кожда женщина може і по кілька разів в житю вінчатися; однак тільки один раз може своє весіле обходити, бо тільки один раз вона стає з дівчини жоною» [Охрімівич, 1895, с.388-389].

Дослідники українського фольклору зауважують також, що в народних піснях простежується особливо неприязне ставлення до повторного заміжжя вдови [Боровиковський, 1879, с.52]. У пареміях оцінка вдови як потенційної дружини здебільшого негативна: «У вдови хліб готов, та не кожному здоров» та ін. Подекуди відголоски такого ставлення збереглися і в народній свідомості [Пол-

наполеонівський кодекс? Чи пам'ятаєте всіх тих багатих спадкоємців, з якими чоловіки одружувалися через їхні статки, у ті часи, коли жінчині гроші автоматично переходили у розпорядження чоловіка? Для чоловіка нестерпно, коли жінка має над ним владу. А в нашому суспільстві гроші – найвищий показник влади. Якщо ви заробляєте чи маєте більше грошей, ніж ваш чоловік, ви мусите знайти способи (справжні або вигадані) для того, щоби надати йому владу, стільки влади, аби встановилася рівновага, але можливо навіть і тоді він вам ніколи не пробачить.

ХИБА 12

Чоловіки люблять красунь з досконалими рисами обличчя та досконалими формами

ПРАВДА

Насправді чоловіки люблять красунь більше здалека, ніж зблизька, і почуваються поруч з ними не дуже зручно, окрім тих випадків, коли вони їм потрібні для куражу.

Переклав Олексій Василенко

© Wydawnictwo W.A.B., 1998

Мануела

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

тавщина, арк.55]. Незважаючи на це, господарська необхідність змушувала більшість овдовілих жінок якнайшвидше вдруге виходити заміж. Ті вдови, які вирішували продовжувати господарювати самотужки, були приречені на значні труднощі: «оце дуже трудно було: косить, сіять, орать, оце все робить. Це ж, було кажуть, на поле усі повиїжджали, а вдовин плуг найпослі виїхав, бо вона поки впоралась...» [Полтавщина, арк.55]. Інколи вдові, що провадила самостійне господарство, приписували надприродні здібності, зокрема здатність спілкуватися з дикими звірами та підпорядковувати собі їх, що, зазвичай вважали прерогативою чарівників та відьом. Саме про це йдеться у веснянці з Харківщини:

Як задумала одівонька
Як на світі жити,
Та й наняла ведмедика
За плугом ходити,
А вовчика – сірих волів погонити,
А заюшку-Степанушку
Передніх водити... [Іванов, 1907, с.124]

Інколи у піснях простежується думка, що вдові у її нелегкій праці допомагає само провидіння чи якісь надприродні сили, до яких вдова звертається з молитвою-проханням:

Іще удівонька і додому не дійшла, –
Уже ж її та пшениченька зійшла;
Іще удівонька і на лави не сіла, –
Уже ж її ярая та пшениця поспіла... [Боровиковський, 1879, с.57; Іванов, 1907, с.135].

Загалом одруження з удовою вважали небажаним чи навіть небезпечним для чоловіка (парубка) з огляду на приписувану вдові здатність чарувати. Про це розповідає пісенний сюжет, що має значне поширення на всій етнічній українській території: син просить у матері дозволу одружитися, а вона застерігає його про безпеку вдовиних чарів.

(...) синок
Взяв до ньеньки промовляти:
– Позвіль, ньенько, вдову взяти –
Буде вдова шанувати.
– Іди, синку, утопись,

ОКСАНА КІСЬ
ОСОБЛИВОСТІ
СТАВЛЕННЯ ДО
ВДОВИ
(В УКРАЇНЦІВ
У XIX – НА
ПОЧ. XX СТ.)

Я Претковська

LATIN LOVER

113

Рік сплячки Хозе коштував шведській соціальній державі три мільйони крон. Десять тисяч щодня, вони сочилися із кишень платників податків глюкозою та кров'ю, харчуючи омертвілий мозок двадцятидворічного мексиканця. Його дружина, Інгрід, підписала згоду на відключення апаратури. Сьогодні дві криві лінії на осцилографі, що відображали пульс і дихання пацієнта, розійдуться назавжди, стануть двома паралельними прямими, не залиша-

ючи жодних шансів для повторного поєднання тіла й життя.

Життя Хозе Тапаса мало б минути найзвичайнішим чином. Від народження до смерті. За єдиним сюжетом, тканим за традиційним мексиканським узором: честь, макабра, текала.

Він погано пам'ятав своє дитинство. Іноді Хозе здавалося, що через нього перенесла його на руках мати. Коли хлопчик підріс, то не любив сидіти

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Ніж маєш ту вдову взяти (...)

Покажу ти три дороги:

Ой, єдную – кам'яную,

А другу – золотую,

А третю – кривавую.

До матінки – кам'яная,

До дівоньки – золотая,

До вдовоньки – кривавая.

До матінки – по розумець,

До дівоньки – по віночок,

До вдовоньки – по чароньки [Вагилевич, 1983, с.119].

Один із варіантів цієї пісні записав Іван Франко на межі Бойківщини та Гуцульщини. Наприкінці її маємо пряму вказівку на небезпеку, що загрожує чоловікові при одруженні з удовицею:

– А хто бере й удовоньку, зсушить єму головоньку,

– А хто бере й удовицю, зсушить ємуловицю [Франко, 1966, с.188-189].

У іншому варіанті про це йдеться ще відвертіше:

– Позволь, мати, вдову брати,

Перестану пить-гуляти

– Не позволю вдову брати,

Вдова вміє чарувати.

Чарувала мужа свого,

Причарує сина мого [Герлини, 1989, с.255-256].

Двоїстим є також ставлення до участі вдови в обрядах сімейно-вікового циклу. З одного боку, коли йдеться про ритуали, пов'язані із народженням чи одруженням, то участь у них вдів практично повсюдно виключалась. Так, вдова не могла бути коровайницею на весіллі, брати участь у весільному поїзді молодого тощо [Полтавщина, Полісся]; при хрещенні дитини її не брали за куму [Медведик, 1996, с.134]; на Поліссі вона не могла виконувати обов'язки бабиповитухи [Гура, 1995, с.296] тощо. Однак у поховальних обрядах саме вдовам належала головна роль: йдеться насамперед про нічні чатування коло тіла покійного, обмивання та вбирання мерця, оплакування тощо [Гура, 1995, с.296]. Можливо, такий стан речей до певної міри пояснюється близькістю вдови до світу смерті на рівні архаїчних світоглядних парадигм.

Особливою є роль вдів у моліннях про небесну воду (дощ) у часі засухи: саме вдова є головним виконавцем

вдома. Хозе бурлакував з хлопчачками на передмістях рідного Ель Пасо. У кам'яних руїнах індіанських будівель вони шукали скорбів. Хозе вкладав палець у вузькі щілини і поводив ним вздовж різьблених звивин: пазурі птахів, пащі здичавілих богів, котрі виїдають людські серця... Він щасливо досягав завершення орнаменту, звідки можна було повернутися на початок. Хозе вірив, що вміє читати астекські знаки. Проте він ще не вмів розшифровувати друкованих чи записаних на папері літер. Вони були занадто таємничі. Складаючи їх у слова, Хозе чув батьків голос: «*Бе, Бе*, як баран. Не *Пе, Пе*, як пацан!» Кам'яні знаки не мали однієї, важкої для запам'ятовування назви *Ка* або *Те*. Вони розповідали довгі, заплутані історії, щоразу інші.

Вісімнадцятирічний Хозе здав екзамени на атестат зрілості й записався до столичного університету. Він обрав іспанську філологію. Не маючи якихось особливих талантів, він удосконалював те, чого навчився в дитинстві – читання. Після університету він повернувся би до провінції. Навчав би у гімназії, одружився б і слідом за батьком-учителем став би

поважним *hombre*, котрий шанує пам'ять Емільяно Сапати, добрі напої та сіесту. Легко передбачувана майбутнє Хозе сплутало знайомство з Інґрід.

Для неї кожен рік був виповнений сумлінням виконанням обов'язків дочки у заможній стокгольмській родині. В належний час Інґрід навчилася ходити, говорити, регулярно ковтати контрацептивні таблетки і керувати автомобілем. Гімназію вона закінчила із відзнакою. Подружжя, в яке Інґрід вплатилася студенткою, закінчилося розлученням. Відтоді вона не плутала сексу із сантиментами, уникаючи дальших матримоніальних помилок. Її кар'єра торговельного експерта нагадувала успіхи шведської економіки у вісімдесяти роки. Вона заламалася на початку 1990 року. Інґрід впала у депресію. Вона змушувала себе працювати, бувати на людях. На свята навідувалася до родичів. Різдво вони справляли по-християнськи, співаючи під ялинкою псалми. Влітку, у найкоротшу ніч року – *Midsommar*, вони, наче погани, витанцювали навколо палі плодючості, увігнаної в землю навпроти літньої резиденції. Теї літньої ночі, коли Сонце освітлює Зем-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

магічних дій. Селяни розповідають, що коли «була сильна засуха, то див'ять жін ішло в річку – то мусіли бути жонидовиці. А там пак молилися, божі пісні співали і мочили ноги. На каміння посідають, ноги так помачавуть, і так сиділи три години»; «Як була страшна засуха, то старі жони-вдовиці йшли в воду – треба було митися, купатися. Гварили: «Най на них буде посуха» [Бойківщина, арк.12]. На Поліссі вдова крала у гончаря горщики та кидала їх у криницю, обливалася водою на пасовищі, сіяла в криницю самосійний мак, аби спричинити дощ; на Житомирщині з цією ж метою три вдови обходили з хлібом-сіллю стару криницю [Гура, 1995, с.296]. З огляду на місце жінки у космологічній моделі світу не випадковим є контакт вдови саме з водою (ріка, криниця) під час такого «моління», що має виразні ознаки магічного дійства.

Відлуння архаїчних мітопоетичних уявлень, що мали безпосередній вплив на формування світоглядних засад українців та були втрачені через вплив християнства, можемо простежити у певних мотивах народної творчості. Аналіз численних фольклорних сюжетів, у яких фігурує вдова, дає нам підстави стверджувати, що на рівні глибинних пластів народної свідомості вдова постає здебіль-

шого як постать доволі лиховісна: будь-який контакт із нею неминуче призводить до нещастя. Подібний сенс має сюжет надзвичайно розповсюджених в Україні пісень-хронік про Якіма, який кохав удову і заради неї вбив власну дружину [Франко, 1980, с.233-238; Балади, 1988, с.184-189,197,201,283]. Власне йдеться про вияв того надприродного впливу, що його має вдова на Якіма (навіювання чи сугестія), внаслідок якого він поводиться, мов одержимий, не тямлячи, що чинить.

Інша пісня з Бойківщини, що її пропонує Франко як олюстрацію важкої вдовиної долі, за своєю глибинною суттю близька до пісень-хронік про Якіма. Сюжет її, на перший погляд, простий: козак одружується із вдовою, розтринькує її гроші та господарство і покидає її. А закінчення пісні таке:

Ой йдуть жовнярики, ідуть плаєчками,
Подибали бідну вдову межі беріжками.
Ой а бідна вдова стала та й ся розгадала,
Та кожному жовняреви по талюру дала.
– Ой ви їдьте, жовнярики, ой їдьте та пійте,
Де найдете мого любка, лишень го не бійте!
Ой їли жовнярики, ой їли та пили,

ОКСАНА КІСЬ
ОСОБЛИВОСТІ
СТАВЛЕННЯ ДО
ВДОВИ
(В УКРАЇНЦІВ
У XIX – НА
ПОЧ. XX СТ.)

лю з-понад горизонту, Інґрід вирвалася з вервечки танцюристок у білих сукнях і віночках. Вона сіла на землю, боса, і розплакалася, наче мала дівчинка. Лягну сукню поплямила подушена, соковита трава, вінок зсунувся на носа. Хтось подав їй склянку вина, інший нездарно намагався приголубити її. Йому не стало сили, і він упав, мурмочучи *skol*. Інґрід розлютилась. Чим було її тридцятивосьмирічне життя? Пусткою, облаштованою на зразок лялькового будиночка: шикарні меблі, автомобіль в гаражі, робота, де вона зустрічалась із такими ж натоптаними грошвою ляльками. Вона вирішила помандрувати. У туристичному бюро вихваляли екзотику й комфорт модних пляжів Акапулько. Інґрід сподівалася, що вітальність Півдня вилікує її від меланхолії.

У Мексиці за мацаками жару повзали дивовижні тварини, які всмоктували тепло. Тропічна спека спливала прозорою магмою. Інґрід снувала поміж пляжем і готелем. Спека пощипувала її оголені литки, обмацувала груди. Змазуючи кремом поморщину шкіру, Інґрід сподівалася, що її висушить сонце, на все свій час.

Знудившись готельним меню для *gringos*, Інґрід прийшла до ресторанчиками, шукаючи справжніх мексиканських страв. Вона не надто переймалася зачепками місцевих вусанів. У закапелку вулички, яка збігала до океану, вона натрапила на шинок, єдиною оздобою якого було велетенське вікно. Люди за шибою поволі рухалися у банці варення з липкого простору. Перш ніж підійшов кельнер, Інґрід ретельно вивчила меню. Вона не хотіла *chili con carne*. Їй хотілося *chili con sex*. Гострий перчений секс, приправлений латиносько-кічуватими сантиментами, із симпатичним кельнером. Його зачесане назад волосся полискувало масною чорнотою. Шкіряні штани обтискали мужність. Його звали Хозе. Він навчався у Мехико-Ситі. До Акапулько приїхав, щоб попрацювати на канікулах. Він не наважився б запропонувати побачення цій білявій туристці. Його відлякувала виклична, екзотична врода. Подаючи вино, він намагався не бачити її розхилених уст. Вона притримала його за руку.

– Зайди на дрінок до «Кабани», о сьомій, – прошепотіла вона.

115

МАНУЕЛА
ГРЕТКОВСЬКА
LATIN LOVER

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

А як найшли її любка, та й на смерть го вбили.
«Не вважав ти, козаченько, на вдову бідную,
Попрідав, попріпивав худобу сивую;
Не вважав ти, козаченько, на сирітські діти,
Не будемо й ми за тебе в Самборі сидіти [Франко, 1980, с.244].

Здавалося б, жовніри лише справедливо покарали того, хто безбожно покривдив «бідну вдову». Та коли вдуматися у подробиці обставин, за яких звершилося це «правосуддя», то впадає у вічі декілька цікавих моментів: поперше, чому це жовніри «подибали бідну вдову межі беріжками», тобто у ріці. У примітках до пісні пояснено, що вона, мовляв, вже йшла топитися. Та це пояснення не витримує жодної критики, бо ж: а) очевидячки, вона стояла у ріці, тобто втопитися там було годі; б) у неї залишилися діти, які мали б стати цілковитими сиротами, коли б вона-таки утопилася. То, може, вона опинилася у ріці («межі беріжками») бо чарувала, подібно до того, як це роблять чарівники на Гуцульщині: «Буває так, що чьирівник спричинить смерть чьипрами, нераз на віддаль кільканадцять миль. Він читає Псавтирю в пливучій воді по груди – на

смерть, а по коліна – на слабість на сім рік» (16). До того ж, згадаймо про схожі магічні дії вдовиць під час посухи.

І далі: чому це в «бідній вдови» (яка, до того ж, йшла топитися) виявилось при собі декілька талярів? І чому вона віддає ці чи не останні гроші жовнірам? Зрештою, згідно із змістом пісні, вдова нібито й не бажає зла своєму «любкови», та він все ж гине, і якраз від рук тих-таки жовнірів, що отримали по таляру від «бідної вдови»? Навряд чи когось може задовольнити згадане пояснення цього вбивства – воно мало б фактично означати, що жовніри вбили козака всупереч волі вдови, тобто самі покривдили її! Видається, що тут, як і у пісні про Якіма, ми маємо справу якщо не з чарами (чорною магією), то принаймні із тим-таки навіюванням, надприроднім чи то сугестивним впливом вдови, яка врешті й штовхає жовнірів на вбивство. На користь цього, до речі, свідчить і дивна їх переконаність у тому, що не будуть за вбивство покарані.

Інша велика група фольклорних творів (балад, пісень, дум) розповідає про те, як зневажена та скривджена дитьми мати-вдова проклинає їх, після чого дітей починають переслідувати страшні нещастя (пожежа, злидні, голод, смерть дружини та дітей):

– *With pleasure*, – притакнув він квапливо.
Чоловіки біля шинквасу помітили її панібратський жест.

– Ведеться на нього.
– Цій дівці уже за тридцять.
– Такі кращі за дівчат. Все вміють, всього уже спробували і хочуть ще.

Вони дивилися на неї через вікно, облямоване гіпсовими кактусами.

Було точнісінько так, як вона собі вимріяла. Після дрінка вони пішли нагору, до її кімнати. Хлопець пахнув сонцем і океаном. Голосна музика з дансінгу і вино, яке вони цмулили із пляшки, перетворили їхні любовні торкання у хижий танець. Інґрід обняла його ногами, закинувши їх Хозе за шию. Вона безсило опала на подушки, аби в наступному такті змінити темп. Хозе після кількох ковтків вина знову провадив. Його пружне тіло прошивало її оргазмами.

Тієї ночі Інґрід захотілося дитини. «Мені 38 років. Ще рік, два, і може бути запізно, – лічила вона у темряві, поруч із сплячим Хозе. – Він – хлопець неземної краси. Оливкова шкіра, прямий

ніс, білосніжні зуби, очі на півобличчя, і ця солодко-жорстока посмішка. Діти із мішаних родин здоровіші й гарніші. Хозе міг би перебратися до Швеції».

Поки що вона не думала про повернення. Інґрід залишилася на місяць. Хлопець закохався. Вона ніколи раніше не зазнавала такої чутлості й божевільної манірності. Коли Інґрід сказала, що вона вагітна, Хозе уляк перед нею і плакав, вицілюючи їй живота. Він відвіз її до батьків. Ті не намовляли молодих залишитися у Мексиці. Якщо Хозе закінчить університет у Швеції та стане *el profesor* у Європі... – Його предки також походили з Європи – розповідав Інґрід батько Хозе. – Тому він здібний і високий. У його жилах тече кров іспанських грандів.

Восени вони взяли у Стокгольмі шлюб. Родичі Інґрід поблажливо приглядалися до молодого південця.

– Для Інґрід це добре, нарешті вона зважилася на дитину, – тішилися батьки.

Через їхнє помешкання прокотилася справжня навала знайомих, котрі цікавилися її латиносом, який

Ой своїх синів збарзе зневажає,
Клине-проклинає:
«Ой, сини мої сини,
Три, як яснії гласнії соколи!
Ой бодай ви однині довіку
Щастя-долі не мали! [Мельодії, 1913, с.188,
Харківщина].

А вдарив грім, а на мій дім, а вбив мені жінку,
А вбив жінку та й дитину, й в стайні худобину.
- Не дощі то, синку, впали, лише мої сльози.
- *Не грім того, синку, вдарив, лише мої словці...*
[Кольберг, 1963, с.46-47, Покуття].

Ударив грім та на мій дім,
Убив жінку, двоє дітей,
Та волики сивенькії,
Та й коники воронії... [Вагилевич, 1983, с.112].

формувались деякі норми повсякденної поведінки та сімейного етикету, як, наприклад, та, що її зауважили дослідники на Слобожанщині. Йдеться про те, що з-посеред інших жінок у сім'ї «лише мати, якщо вона вдова, користується повагою, майже завжди питають її поради в господарських справах, вона – особа почесна» [Іванов, 1898, с.947].

Приписувана вдові народними уявленнями здатність завдавати шкоди чарами зближує її з відьмою. Як і відьма, вдова здатна перетворювати живих істот на об'єкти неживої природи, про що розповідає загальнознаний фольклорний сюжет: лиха свекруха-вдова, прагнучи позбутись немилію невістки, у відсутність сина перетворює її на тополлю [Балади, 1988, с.216-236]. У піснях заакцентовано, що саме слово сверухи-вдови має надприродну силу:

– *Чому ж ти, миленька, ту в полі остала?*

– *Бо мі твоя ненька так тяжко закліяла* [Колесса, 1901, с.299-300, Стрийщина].

– *Та богдай ти, моя мамко, а долі не мала,
Кой ти, мамко, мою жону топольов закліяла* [Василенко, 1962, с.85].

ОКСАНА КІСЬ
ОСОБЛИВОСТІ
СТАВЛЕННЯ ДО
ВДОВИ
(В УКРАЇНЦІВ
У XIX – НА
ПОЧ. XX СТ.)

Зауважимо, що у цих творах знову наголошено надзвичайну силу вдовиного слова – молитви, що неминуче сповниться. Можливо, саме такими уявленнями первісно

цокає каблуками по паркеті. Приятельки вдвлялися у нього з побожною хіттю. Сорокалітні, багаті жінки, вони мріяли про секс із невтомним коханцем. Хозе був для них чарівним і неприступним. Він кохав Інґрід...

Вагітність вона переносила не найкраще. Спершу переймалася, чи все гаразд із дитиною. Пізніше її доймала печія, пухли ноги. Вона сердилася на Хозе за надто солодку каву, криво підсунуті під зболілі плечі подушки. Її нервувала його тупість. Після тримісячного курсу він так і не дав собі ради зі шведською мовою. Вони й далі розмовляли англійською. Інґрід гнівалася, повторюючи одні й ті ж найпростіші шведські слова. Хозе перетворював їх у неіснуючі в жодній мові, хоча дуже переконливо пов'язував їх у фрази.

– Я твоя Снігова Королева, – сказала йому Інґрід на першій зимовій прогулянці у парку. Він запам'ятав: «Снігва Король-ва».

Діти качалися в кучугурах, з'їжджали з гірок на санчатах. «Так само із шведською вимовою – по-

думав Хозе. – Акцент важко спинається під гору і спихає слова, аби вони безладно роз'їхалися, по-перевертавшись».

Навчання шведської було тортурою. Він не чув, де закінчуються речення, не розрізняв дивовижних голосних, які передражнявали а, у, е. «Коли ти у двадцять років потрапив на вершину своєї могутності, – це початок слабину, яку називають дорослістю», – занотував Хозе у зошиті поміж віршами про кохання й самотність.

У старому місті, у латиноському барі «Чиквіта», він заприятелював із барменом, чилійським студентом-істориком. Клавдіо мешкав у Швеції віддавна і не мав ілюзій – Хозе, ти потрапив до раю білявих ангелів. Шалено багата країна, експериментальний майданчик майбутнього. Світом будуть керувати жінки, це починається власне тут. Вони намагаються посадити до в'язниці клієнтів повій. Невдовзі вже те, що ти чоловік, стане злочином. Нічого дивного, позаяк у їхній мові «людина» жіночого роду. А «смерть» – чоловічого. Культурний матриархат. Країна у кшталті провислого пеніса! Містичним

У багатьох піснях мати-вдова, прагнучи згубити невістку, мимоволі спричиняється і до смерті власного сина [Балади, 1988, с.256-269; Колесса, 1995, с.281-282; 366-367].

Здатність вдови заподіювати нещастя дивним чином передається і вдовиченкам. За фольклорними сюжетами, доля її дітей у химерний спосіб пов'язана зі смертним гріхом – кровозмішанням. Одна група балад розповідає про те, що сини вдови, які стали розбійниками, через багато років здійснюють ненавмисний інцест з власною сестрою [Балади, 1988, с.24-35]; в інших йдеться про те, як вдовиченки-байстрюки, яких мати намагалася втопити ще немовлятами, повернувшись через багато років, здійснюють несвідомий інцест з нею самою [Балади, 1988, с.24-35].

Постать вдовиного сина – вдовиченка – заслуговує на особливу увагу, адже народний світогляд приписує йому надзвичайну силу в коханні. У піснях молодіці та дівчата раз-по-раз скаржаться вдові-матері на те, що її син «шкоду робить»: він усіх зводить з розуму; як «нема краю тихому Дунаю», так нема йому в коханні «перепону» [Боровиковський, 1879, с.59].

Вдова становить потенційну загрозу саме для чоловіків (коханця, чоловіка чи сина) – саме до такого висновку

приходимо, проаналізувавши численні фольклорні сюжети про вдову. Це видається цілком зрозумілим, коли взяти до уваги дієвість архаїчних світоглядних уявлень, у яких сфера жіночого завжди протистоїть чоловічому.

Отож, узвичаєний страх перед неминучістю Божої кари за кривду вдови має значно глибші корені, аніж християнська мораль. Уявлення, що визначають ставлення до вдови у громаді, мають полістадіяльний характер, і зараз практично неможливо виокремити різні їх пласти. З упевненістю можемо стверджувати лише, що синкретизм цих уявлень полягає у поєднанні страху перед вдовою із характерним приписуванням їй надприродних властивостей (звідси – прагнення не скривдити, не загнівати) на підставі первісних світоглядних уявлень – з одного боку, та співчуття, що є проявом притаманних християнській моралі принципів любові до ближнього та милосердя до убогого (звідси – бажання допомогти вдові). Ці різні за своєю генезою аспекти ставлення не лише не суперечать один одному, але й надають удові особливе місце у родині та громаді, що забезпечує їй порівняно високий соціальний статус і, водночас, встановлює певну дистанцію у спілкуванні між удовою та іншими селянами на рівні особистих контактів.

пращуром цього народу був не богатир, а прама-тір Свея. Будь обережним, брате, – повчав Клавдію, перекикуючи сальсу. – Боротьба між політичними системами і влада чоловіків закінчуються...

Хозе погодився на «спільні пологи». Він буде поряд із нею, коли це так важливо... Інгрід не могла дорахуватися днів у очікуванні кінця муки. – Де той славетний материнський інстинкт, який так рекламують у підручниках для вагітних? – переймалася вона. – На все свій час, – потішала її мама. – Ти побачиш малюка і забудеш про пологи та страждання.

Після перших переймів, коли відійшли води, Хозе відвіз її до лікарні. Він героїчно увійшов до пологового залу.

– Ні, Інгрід, я не витримаю! – кинувся він до виходу, коли їй розтинали проміжність.

– Повернися! Це наші спільні пологи! – зойкнула вона.

Інгрід народила за три години. Медсестра покликала Хозе. До пологового залу в'їхав традиційний

візок із шампанським і шведським прапорцем. Щаслива, причесана і підмальована Інгрід тулила до себе дитину. На ручці у малюка був прикріплений пластиковий браслет із написом «Дівчинка Тапас».

Інгрід швидко набридли пелюшки, присипка, підігрівання пляшечок. Вона повернулася до роботи. Дитям займалася нянька. Готувала і прибирала господиня. Хозе читав книжки, писав вірші. Він возив на прогулянки кількамісячну Сабінку. Вислуховував материнські розхвалювання підстаркуватих бізнесменок і аристократок, котрі відвідували їхній дім за відсутності Інгрід. Вони перевіряли його успіхи у вивченні шведської мови. Дами пакували йому пальці в уста, укладаючи губи для вимовляння а, о. Йому хотілося милостиво їх полизати або погризти. Хихотіння самок нагадувало скимління про секс. Вони виходили, поправляючи жакети й обсмикуючи спідниці, наче хто їм намагався їх зірвати.

Одного весняного дня Хозе раніше пішов зі школи. Його боліла голова. Усі в класі нарікали на

Балади, 1988 – Балади. Родинно-побутові стосунки. – К., 1988. – 522 с.

Бойківщина – Етнографічні матеріали з Бойківщини (Великоберезнянський та Воловецький р-ни Закарпатської обл.). Записала О.Кісь під час експедиції «Закарпатськими стежками Володимира Гнатюка через 100 років» у серпні 1995 року // Архів ІН НАНУ. – Ф.1. – Оп.2. – Од.зб.418.

Боровиковський, 1879 – Боровиковский А. Женская доля по малороссийским песням. Очерк из малороссийской поэзии. – СПб., 1879. – 64 с.

Вагилевич, 1983 – Народні пісні в записах Івана Вагилевича/ Упорядкування, вступна стаття і примітки М.Й.Шалати. – К., 1983

Василенко, 1962 – Закарпатські народні пісні/ Упорядкування, передмова та примітки З.І.Василенка. – К., 1962

Горинь, 1993 – Горинь Г.Й. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті роки XX ст.). – К., 1993. – 199 с.

Гура, 1995 – Гура А.В., Кабакова Г.И. Вдовство// Славянские древности. Этнолингвистический словарь/ Под. ред. Н.И.Толстого. – М., 1995. – С. 293-297

Данильченко, 1869 – Этнографические сведения о Подоль-

ской губернии. Вып.1. Народные юридические обычаи и народные верования, суеверия и предрассудки, записанные в Литинском уезде Н.Данильченко.– Каменец-Подольский, 1869.– 56 с.

Зубрицький, 1907 – Зубрицький М. Імена, назви і прозвища у селян села Мшанець Старосамбірського повіта// Записки НТШ. – Т.79. – Львів, 1907. – С.142-154

ЕЗ, 1912 – Етнографічний збірник НТШ. – Т.31-32. – Львів, 1912
Іванов, 1898 – Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: очерки по этнографии края// Под. ред. В.В.Иванова. – Т.1. – Харьков, 1898. – 1012 с.

Іванов, 1907 – Иванов П. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии. – Харьков, 1907

Колесса, 1901 – Галицько-руські народні пісні з мелодіями/ Зібрав у с.Ходовичах Ф.Колесса //ЕЗ НТШ. – Т.11. – Львів, 1901
Колесса, 1995 – Музичний фольклор з Полісся у записах Ф.Колесси та К.Мошинського. – К., 1995. – 418 с.

Кольберг, 1963 – Kolberg O. Dziela wszystkie. – Т. 30. – Pockucie. – Wroclaw-Poznan, 1963

Куліш, 1856 – Кулиш П. Записки о Южной Руси. – Т.1. – СПб., 1856. – 322с.

Кутельмах, 1983 – Кутельмах К.М. Громада і громадський по-

весняну застуду. Дорогою додому він купив аспірину. У сусідському саду стояли скліщені пси-хорти. Склісті голубі очі сучки іскрилися як два шматки криги. Такі очі бували у Інґрід. Він не питав тоді, що трапалося. Вона уникала його погляду, втупившись у телевизор. Втомлена, вона замикалася у своїй кімнаті.

Хозе увійшов до квартири. У передпокої лежала сумочка Інґрід, у спальні горіло світло. – Ти погано себе почуваєш? – вигукнув він.

Вона лежала у ліжку, курячи сигарету. Поряд з нею спав якийсь чоловік. У Інґрід був крижаний погляд. Хозе поточився. Він хотів убити її, убити себе. Але втік. Він не надто добре пам'ятав, що діялося упродовж того тижня. Опритомнів Хозе у будинку Клавдію. Він пиячив, прокидався напівпритомний, знову засинав, аби забути, що живе. Хозе повернувся додому, сам не знаючи навіщо. Побачити дочку. Інґрід і не намагалася щось пояснювати чи перепрошувати. – Тепер не доба середньовіччя, і ми не в Мексиці живемо. Я можу робити все, що мені заманеться.

Хозе не хотів говорити банальностей. Вони сказалися самі, поза його бажанням. – Але ж ти мати, моя дружина...

– І тому маю відмовитися від власного життя?

Він спакував речі. До пластикового мішка вкинув одяг, книжки. Господиня подала йому конверт. Анн фон Трот, найкраща приятелька Інґрід, запрошувала його до себе.

– Інґрід уже такою є, і вона не зміниться. Вона скористалася із твоєї наївності. Привезла тебе з подорожі, наче ящірку з Галапаґоса. – Анн розвіяла останні ілюзії. Він був просто донором сперми. Самцем-плідником.

Анн також потребувала допомоги. Спрагла чужості, старіюча аристократка, знуджена елегантною самотністю. Хозе не обдурив її сподівань. Він обслуговував її сексуально, вдаючи пристрасного коханця. Дослужився до затишної квартирки у центрі Стокгольма. Невдовзі він уже заспокоював забаганки решти приятельок Інґрід. Спершу для помсти, пізніше задля дорогих презентів, конфіденцій-

119

МАНУЕЛА
ГРЕТКОВСЬКА
LATIN LOVER

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

бут // Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження.- К., 1983.- С. 193

Малинка, 1898 – Малинка А. Родыны и хрестыны. Материал собран в м.Мрине Нежинского уезда// Киевская старина.– Т.61.– К., 1898.– С.254-286

Медведик, 1996 – Медведик П. Село Жабиня на Зборівщині. (Весілля. Народні звичаї та обряди).– Тернопіль, 1996.– 221с.
Охрімівч, 1890 – Охрімівч В. Жіноча доля в скільських горах // Народ.– 1890.– Ч.18

Охрімівч, 1895 – Охрімівч В. Знадобы до пізнання народних звичаїв та поглядів правних// Жите і слово.– Т.3.– Львів, 1895.– С. 296-302; 387-401.

Перлини, 1989 – Перлини української народної пісні/ Упорядник М.М.Гордійчук.– К., 1989

Полісся – Етнографічні матеріали з Українського Полісся (Київська обл). Записала О.Кісь під час експедиції у липні 1998 р.// Приватний архів О.Кісь

Полтавщина – Етнографічні матеріали з Полтавщини. Записала О.Кісь під час експедиції у липні 1997 р.// Архів ІН НАНУ.– Ф.1.– Оп.2.– Од.зб. 438

Труди, 1877 – Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край...– Т.7.– СПб., 1877.– 608 с.

Франко, 1966 – Народні пісні в записах Івана Франка/ Упорядкування, передмова та примітки О.і.Дея.– Львів, 1966
Франко, 1980 – Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних.– Твори у 50-ти томах.– Т. 26.– К., 1980
Худаш, 1977 – Худаш М.Л. З історії української антропонімії.– К., 1977.– 235 с.

них щомісячних банківських надходжень. Найогидніша з них подарувала йому невеликого «Альфа Ромео». «Щоб ти приїжджав, коли я тебе захочу», – наквечяла вона губною помадою на лобовому склі.

Вони не ревнували одна до одної. Справний секс вони вважали вартою видатків послугою. Хозе знав, що вони навзаєм рекомендували його, як добру перукарку чи кравчиню. Він дорого коштував, бо розкіш завше коштовна. Дорогі костюми, шите на мірку взуття. «Найдекоративніший чоловік Стокгольма» – оцінили його два *party fixaren*, що крутили світом моди у столиці. Вони вписали його у список знаменитостей, котрих запрошували на снобістські заходи. Хозе не минав жодного шикарного прийняття. Він самотньо стояв із дрінком, оцінюючи гостей. Виходив на паркет, коли грали швидку музику. Біляві красуні невтомно ганялися за спритним мазунчиком. Жоден місцевий не умів так рішуче обняти, шепотіти компліменти, споквашати без дебільно-пияцьких запитань: «Ти не заперечуватимеш, коли я тебе поцілую?»

Хозе завдавав собі приємність короткими романами. Він залишався до перших претензій. Він любив споглядати жалісні міни дівчат, коли запитував їх: «Чому через те, що ти мене кохаєш, я мав би змінити своє життя?» Молоді й гарненькі платили слізьми. Старі клієнтки – валютою.

Іноді бувало так, що він кілька днів не відповідав на дзвінки, не виходив з дому. Хозе пив і віршував: «Важка у поета робота – витискати із жінки вдячність». Тверезіючи, він гидував сам собою.

Анн фон Трот посеред літа забрала його на яхту. Відтоді, коли вона довідалася, що по-іспанськи означає його прізвище [*Tapas* іспанською «закуска»], іменувала його не інакше як *My Snack*. Він танцював із запрошеними у рейс старими пулярдами, начиненими силіконом і гормонами. Одна з них, розохочена зграбним танцем, спитала його, чи не дав би він їй урок сальси.

Анн вважала, що це блискуча думка.

– Хозе, ти міг би заснувати школу танцю. Я знаю декого, хто... – сказала вона в кабіні, знімаючи бікіні.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Ясміна

© Tešanović Jasmina, 2000

Тешанович

АННА
КАРЕНИНА
У БЕЛГРАДІ

Життя Анни Кареніної – це схема, в яку час від часу, як тепер, так і колись, потрапляє кожна жінка, і яка передує романові. Кажуть, що Толстой, пишучи про Анну, мав на гадці себе; тому, мабуть, ця схема дійсна і для чоловіків, але в будь-якому випадку, як на мене, то це Анна Кареніна створила Толстого, а не навпаки, і її існування є чимось справжнім і близьким, тоді як розповіді про Толстого обертаються у сферах наукових спекуляцій. Кожна людина залишає після себе щось досконале, навіть якщо це лише спожитий обід: Анна Кареніна гуманізувала Толстого, автора *Війни та миру*, поміщика та мислителя. Ось як це трапилось, наприклад, у Белграді.

Коли Вронський вирішив надовго залишити Анну, щоб піти воювати у Сербію, Анна пережила нервовий злам, загострилась її параноїдальна депресія, що незабаром призвело до відомого нам кінця. Справді ж страхітливим з точки зору кожної закоханої людини виглядає те, що інша сторона у фатальному зв'язку, який ламає не лише закони особистості, а й суспільні закони, переживає ще більший фатум, який не несе із собою нічого нового, а лише те, що є найдавнішим у світі – убивство, і заради цього жертвує усім особис-

– Це найкращий спосіб позбутися мене, – відповів він, зволожуючи її вазеліном.

– Я хочу допомогти тобі, *my poor, little Snack*. Ти ніколи не думав про власний бізнес? Ніхто не примушує тебе танцювати з ранку до ночі. Ти був би директором. Поза тим, на тебе чекає розлучення. Ти потребуватимеш дорогого адвоката.

Він заприятелював із молодим адвокатом Анн. Вони разом ходили на дискотеку, де підчіпляли найкращих дівчат. Коли дівчина не могла визначитися, хто з них їй більше подобається, вони дерли її вдох. Тоді хлопці розмовляли про розлучення, вважаючи це блискучим дотепом. – Хозе, ти непогано одружився, великі гроші, – адвокат поправляв голову дівчині, яка не надто глибоко брала в рот. Хосе мусував її ззаду, притримуючи підстрибуючі сідниці.

Однієї післядискотечної ночі довгоного кралечка очікувально лежала, а він не міг вирости до розмірів чоловіка. Замість гордої настовбурченої чоловічості у нього звисала маленька засоромле-

на хлоп'ячість. Дівчина чуло поплескала його і взяла до рота. За мить виплюнула.

– Зі мною щось не так?

Він заперечив.

– З тобою?

– Ні.

– Ну то не будемо втрачати часу! – вона наштрикнулася йому на палець.

Потім він дедалі частіше давав собі раду власне в такий спосіб. Хозе перестав спати з молодими дівчатами. Він заощаджував сили для вимогливих клієнток. Вони не вдовольнялися віртуозністю його довгих пальців і французькими поцілунками. Вони хотіли мати справного хлопця. За що, власне, й платили.

Не допомагали ані таблетки з мушок, ані вітаміни. Для бабиськ, котрі шаліли за Хозе, його імпотенція була б великим розчаруванням. Він втратив би коханок і гроші.

Хозе навідався до дивакуватої малярки. Та, принаймні, не жадала банальної копуляції. Вона зав'язала йому дірвяною чорною хустиною очі, пензлем

121

МАНУЕЛА
ГРЕТКОВСЬКА
LATIN LOVER

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

тим прогресивним діянням і благополуччям. Анна Кареніна й не знала, мабуть, де знаходиться Сербія, і що їй загрожує, щоб Щось Найкраще На Світі скорилося її порятунокві. Але Толстой знав, знав про історичне православне братство росіян та сербів, але своїх знань Анні не передав, що коштувало їй життя, а йому, Толстому, допомогло усвідомити, до чого призводить гетоїзація та охорона тих, кого ми любимо, а також ігнорування науки найслабших.

На залізничній станції у Белграді кожен день базарний. Контрабанда людьми та речами процвітає. Шланги та мітли громадять смердючий бруд, просяклий димом старих вагонів. Але вокзал й далі залишається найбруднішою з-поміж найгарніших і найстарших споруд Белграда. Найбільше вокзал нагадує плювальницю, інколи він схожий на інфекційну лікарню. Різка протилежність – у відчуттях людини, яка мусить із своєї більш-менш урбанізованої квартири ступити спершу на заплывану розриту белградську вулицю, а відтак спуститися вздовж ріки, вдихаючи забруднене повітря, до найнижчого місця. Як і у всіх інших містах на світі, поруч із вокзалом процвітає кримінал, і цей квартал стає фольклорно вираженням і небезпеч-

ним водночас: душа міста. Якби Толстой переніс Анну Кареніну у Белград, залишивши їй усі її неврози, і якби вона поспішила у такому стані на Белградський вокзал, то, мабуть, і не наклала б на себе руки. Спостерігаючи дев'ятнадцятирічних новобранців, які з почуттям смертельної ейфорії вирушають на фронт і яких проводжають родичі, що більш-менш вдало вдають патріотизм, можливо, вона збагнула б, що війна не є чимось таким, як уявляє її Вронський – для піднесених чоловічих поривів. Вона збагнула б, що це безвихідь фрустрованих інферіорних систем та людей, якими б святими не здавалися причини. Усвідомлення того, що вона знає більше за свого молодого коханця, бо є вдвічі старшою і як жінка, і як чоловік, змусило б її здригнутися та втямити, що вона не має іншої опори, крім свого п'єдесталу (з якого їй вдалося так стрімко злетіти), того самого, який був би дуже корисним і для всіх, хто залежить від неї, наприклад, її дітям, або дітям взагалі.

Анна та Вронський багато років жили разом, перед тим як зустрітися. Про це колись сказали б: створені один для одного, та вони такими не були. Був певний час, коли вони не жили разом, перед тим як

підмалювала вусики. – Ти Зорро! – наказала вона. – Скачи галопом і лупи мене шпіцрутенем!

Об'їждження вкритої синцями персатої товстухи допровадило Хозе до спазмів сміху. Він зняв маску, поцілував мисткиню в уста. Вона була присуткнутою, він хворим.

Доктор визнав Хозе винятково здоровим. – Звичайна перевтома. Дайте собі два тижні відпустки від усього. Якщо стан не покращиться, я відправлю вас до фахівця. – Він приписав йому підсилюючі таблетки.

Хозе вирішив зникнути із Стокгольма. Він залишив Анн звістку, що виїжджає до Мексики. Хозе не був певен, чи повернеться.

У рідному містечку він самотньо навідувався у старі закутки. Колеги познаходили роботу у більших містах. Вони поверталися, як і він, відвідати родичів, похвалитися приробилим достатком. Родичі із захопленням оглянули фото онуки, будинку, автомобіля. У ньому віджила давня фантазія, він брехав про Інгрід і навчання університеті. Після пер-

ших кількох днів Хозе зрозумів, що не зостанеться. Він не пасував ані до них, ані до свого минулого.

Хозе бурлакував околицями. Озеро, в якому він учився плавати, зміліло. Воно нагадувало велетенську рибину, викинуту на пляжний пісок. Луска хвиль тяжко підносилася на смердючому шоломі тіла.

Хозе зазирнув до старої Кабірос. Її будинок, скирта каміння, прикритого соломою, стояв на пустирищі, біля піщаного шляху до села. Кабірос, напівіндіанка, рідко навідувалася до містечка. Загорнувшись у хустку, вона з'являлася у дні торгівці, розкладала хустку на землі, сідала навпочіпки й ворожила на картах.

Кабірос любила Хозе. Він ніколи їй не докучав. Вона могла його почастувати тільки водою. – Пий, вода гарна, і ти гарний, – схопила вона його за рукав покрученою ревматизмом маленькою рукою у формі курячої лапки.

Він хотів залишити їй грошей. Слина зі щербатих уст крапнула на жмуток банкнот. – За гроші я ворожу. За великі гроші, – Кабірос зважила на долоні платню, – я багато що скажу.

зустрітись, а коли зустрілись, вони не були єдині, хто б міг із зустрічі створити Кохання. Ще декілька чоловіків та жінок крутилося біля їхньої спільної опори, зміцнюючи та розхитуючи її. Джерело зміни було доступне всім, але тільки Анна та Вронський ним скористалися. Не з хоробрости, а з відчаю, зі страху, що їхнє життя й далі мляво протікатиме, як добре знайома хвороба, що оповила людей наче туман місто. Дехто каже, що усі коханці повні розпачу, і що впізнають один одного по злу, знаходять за спільним тавром нещастя, незалежно від суспільного становища чи природної обдарованости. Хтось інший, навпаки, казатиме, що лише тоді, коли ти достатньо сильний, ти можеш дозволити собі посковзнутися і впасти у чужу особистість – закохатися. Мені здається вірним і те, й інше, причому водночас. Хоча дуже швидко відбувається розподіл ролей і один падає, інший вибирається з прірви, здебільшого, жінки падають з якоїсь фіктивної висоти королівни у ще фіктивнішу прірву своїх біологічних буднів, тоді як чоловіки із прірви «ніжної душі, яку ніхто не розуміє» возносяться до «тирана, якого ніхто не хоче слухати». Може бути й навпаки, може й перемінно, але динаміка диктує зміст,

а тоді й ту непомітну форму, що зветься коханням. Звісно, тут з'являється й еротика, як шнурок-подовжувач – з тригодинної любовної афери створює позитивний чи майже позитивний шлюб з декількома дітьми: чому, зрештою, варто присвятити життя, як не кохання з добрим еротичним супроводом? Може, війні? Вронський про це знає, про комбінацію з декількох піднесених елементів, Анна тягне лише в один бік, до сутички, а Вронський обертає це в еротику. Вона через сутичку висловлює незадоволення тим, що не може реалізувати себе. Вона – електричне коло, він хапасться за неї як за найавтентичнішу подію, незважаючи на свою карколомну кар'єру військового, яка пропонує йому альтернативне життя. Могло би бути й навпаки, коли б Анна, вбивши життя попереднє, почала писати, а Вронський оберігав би хатній поріг у часи великих воєн.

Чи добрий розрахунок – довга любов? Добрий розрахунок виключає категорію любові, яку ми знаємо. Особливо розрахунок жінки, яку частіше використовують. Візьмемо й поміркуємо, що її ніхто ніколи не любив і не буде любити, якщо попередньо буде змушений заплатити за рахунком. Майже кожному жінку,

ЯСМІНА
ТЕШАНОВИЧ
АННА
КАРЕНІНА
У БЕЛГРАДІ

Вона наказала йому витягнути шість витертих до білизни карт. Зітхнула.

– Щось погане? – занепокоївся Хозе.

– Скільки живу, ще не бачила такої ворожби! З великого нещастя чекає тебе велике щастя, – вона потерла карти до чорної спідниці.

– Щось більше?

– Більше не можна отримати ані тут, ані там – відвідини закінчилися. Кабірос всілася на призьбі. Хозе поглянув їй в очі, якими вона не мружачись вдвлялася у сонце. Старенька була сліпою.

Хозе спостерігав за повітрям. Він порівнював його із шведським. Мексиканське повітря не було таким прозорим, як крига. У ньому стояла вічна крива, наче в каменярській майстерні. Це повітря хвилювалося під долотом невидимого ремісника, який вирубував звивистий орнамент. Хозе пригадав дитяче враження: на каменюках індіанських руїн хтось намалював розігріте повітря. Струмись повітря обтікав потрісканий камінь.

Колись, разом з іншими хлопчиками, він нама-

гався відгадати, чому індіанці покинули кам'яні міста у джунглях. Хозе нахвалявся, що вміє читати індіанські знаки і спізнав таємницю. Приятелі висміювали його. – Ти вигадуєш! – прийшов до висновку конусоподібний Пепіто, онук справжніх індіанців з гір. Його дідусь лікував гострий апендицит закляттями. Він підпирав хворого до схожого на акацію дерева гвамвачиль і чекав полудня. Тоді ножем витинав з кори хворий шматок. Рану він зашивав магічними травами. Він втоптував її, аж поки вона не ставала пласкою і не відшаровувалася від землі. Увечері тінь розтягувалася, зникаючи разом із болем.

Хозе пожалкував, що дідусь Пепіто давно помер. Може, він знав якісь трави для його випадку?

Пепіто, у подертій сорочці, із прив'язаними до ніг підшвами, говорив, що це індіанська земля, тому вона дає їм силу. Білі принесли із собою смерть. Вони схожі на кістяки, що танцюють у день померлих. Він показав Хозе скелети, які обіймалися, подригуючись один на одному. – Так білі роблять дітей. – Хозе не вірив. – І при цьому вони вийуть, неначе собаки вночі.

123

МАНУЕЛА
ГРЕТКОВСЬКА
LATIN LOVER

яка не є вільним стрільцем. Якщо, за Одновою порадю, кохання вже не є взаємним, важливіше бути тим, хто любить, ніж бути коханим, у такому разі жінка виграє. Однак, якщо кохання завжди взаємне, як вважає Лакан, то вона знову повертається до питання поррахунків. Отже, жінки приречені на те, щоб разом із свідомістю вбирати й скупість, ту хворобливу скупість, що призводить до анорексії, самообмеження, і ту, що веде до аскетизму. Знову досягнення святенницьке. Чи коханням ми схиляємося до доброго розрахунку? Постійно, знаючи, що йому нема кінця-краю, як у безконечній партії в шахи, у якій рівноправні партнери змінюють правила гри.

Ніхто не любить закоханих жінок, бо вони надокучливі. Надокучливі перш за все для тих, у кого за кохані, що вони й самі усвідомлюють, а через це стають надокучливими для усіх решти. І найважливіше: найбільше, мабуть, вони надокучливі для самих себе, бо хтозна вкотре повторюють одну і ту саму історію, з голови, вивчену, справжню чи вигадану. Надокучливі, бо слабші ніж завжди, вразливі, і тому порочні, без ідей, і тому веселі, одержимі і позірно зацікавлені в різноманітності. Увесь час розтягується один тягар у

різних напрямках, в ім'я якоїсь рівноваги, що її неможливо утримати: вічного та досконалого кохання, відчуття впевненості та довершеності, своєї та предмету бажання. У цей час вони стійкі до вірусів, до дітей, до капостей: ніщо не може їх зупинити, крім фальшивого стогону якоїсь мелодії, яка до глухоти звучить у них всередині. Кожного ранку вони прокидаються з думкою: де я, хто я і хто це спить біля мене. Секунду потому вони обіймають предмет своїх бажань, поринаючи у теплий світ «ілюзії, що триває» і доживають до заходу сонця: хто зна, може завтра вже й не буде? Здебільшого, вони ненавидять себе, як ненавидять і слова, які вимовляють: уникають людей, які їх підтримують, бо ті знають у чому річ. Їм здається, що їхній внутрішній світ порочний, а зовнішній – зразковий простір для подолання відчуття провини. Може статися так, як це нерідко буває, що зовнішній світ протистоятиме внутрішнім недолікам, тоді увесь процес фіксується надовго, багато довше після того, як вщухне громадський інтерес. Дуже часто він фіксується на усі часи, як потреба, або основний різновид кохання. Кохають, за винятком технічних деталей, у спосіб, в який кохав наш предок. Цей впізнава-

Перед від'їздом Хозе пішов до озера. У ньому купалася гола дівчина. Вона не злякалася. Вийшла на берег. Одягаючи сукенку, підняла руки. За ними вгору поточилися округлі перса. З густого волосся на лоні стікала вода. Зрошений сад, гушавина, в якій ховається солодкий плід статі.

Вона підійшла до нього, зальотно посміхаючись. – Гей, Хозе! – Він упізнав дочку крамаря. Їй було років з 15. Вона сіла біля нього. Він слухав її дівчачу паплянину, вдихав вологі пахощі шоколадної шкіри. Але збудження не відчув. Лише спокій.

Медицина виявилася такою ж безсилою, як і Хозе. Лікар спитав його, чи був він присутній при пологах.

– Багато чоловіків втрачають при цьому статеве бажання. Підозрюю, що причина ваших клопотів чаїть-ся не в тілі, а в думках. Спробуйте психотерапію.

Андерссон, доктор психології, докопався до вузла у психіці Хозе, в який були зав'язані душа й тіло пацієнта. Андерссон підозрював, що Хозе каструвала дружину.

«Всехітна жіночість убиває те, чого не здатна поглинути. Сильний інстинкт самозбереження набув у мексиканця форми пасивної оборони, якою є імпотенція. Імпотенція також є покаранням для жінок!» – спекулював він по-психоаналітичному.

Хозе, лежачи на канапі, зблизька придивлявся до сивого, прилизаного лікаревого волосся. Воно тоненькими лініями обрисовувало лисіючий череп. Бездоганный халат, накинутий на чорний костюм, відокремлював доктора від бруду, який виливався із підсвідомості пацієнтів.

Після кількох сесій Андерссон вирішив:

– Оскільки ця ураза не є наслідком подружнього життя, покопаємося глибше.

Доктор повернувся до дитинства.

– Ти маленький хлопчик. Ти граєш у м'яч, – переконував він. Хозе слухняно дитинів. Пов'язаннями асоціацій він повертався у мексиканське минуле. Він грався з іншими хлопчачками у м'яча, по-іспанськи лявав брехливого Пепіто. У нього не було жодних зобов'язань. А у теперішньому часі на нього очікували розчаровані жінки, борги, розлучення.

ний, теплий, майже вологий запах, який робить нас щасливими поряд з коханою людиною, передусім у звитому гнізді.

Закохані жінки можуть стати схильними до флірту і безладних статевиx зв'язків. Саме ті, що ніколи такими не були і не можуть бути такими по-справжньому. Бо їхній світ стає монотейстичним: усі чоловіки стають Ним, усі дотики, усі слова можуть мати зміст лише у зв'язку з Його дотиками і словами. Вони – святенниці, вони возносять жертви Тому Іншому, вони морально зрадили себе, а отже, й інших, і більшої зради бути не може. Водночас цей монотейстичний та пантестичний світ, джерело їхнього істеричного напруження, випромінює еротичність через кульбаб, чоловіків, комарів. До всього вони вразливі, від усіх вони відрізняються. Закохана жінка, завжди і тільки, незважаючи на суспільні умовності та її становище у рамках тих умовностей, є передусім поверженим ангелом.

Але треба було б починати з кінця: Анна Кареніна, після від'їзду Вронського на війну, боронити Сербію, сьогодні не кинулася б під потяг, а, займаючись регулярно самоосвітою, піднялася на свій жіночий

п'єдестал разом із своєю дитиною жіночої статі і усвідомила б те, чого жодна жінка, силоміць вигнана із приватної сфери, повалена королева, не може уникнути. Усвідомила б, що через виховання своєї дитини жіночої статі, покидаючи двічі розвалений дім, слід почати з обмеження ролі ідеалізму в ім'я здорового глузду. Оце й все про закінчення, яке не було б happy end, а лише заклик до відкриття, такого відмінного від цього усе ж консервативно-оптимістичного Скарлет О'Хари: «Завтра буде новий день», під чим мається на увазі «знову вийду заміж за справжнього чоловіка», «знову буду гарно виглядати»... Анна Кареніна, після від'їзду Вронського у далеку Сербію в ім'я православ'я та сербства знала б, що ні завтра, ні взагалі коли-небудь не зможе вийти заміж, бо, по суті, усі чоловіки, перш за все, належать до якоїсь іншої, але не любовної віри, а якщо залишити без уваги кохання, то цю роботу вона й сама чудово знає й виконує.

Що стосується її материнського інстинкту, двічі фрустрованого – стосовно сина, якого вона не може мати, і стосовно коханця, якого вона теж не може мати, то сьогодні вона б мусила обернути його на свою користь у такий спосіб, що сама себе позбавила

ЯСМІНА
ТЕШАНОВИЧ
АННА
КАРЕНІНА
У БЕЛГРАДІ

– Я не подужаю, – засмутився Андерссон. – Я не володію іспанською. Піди-но ліпше до доктора Мендеса.

Доктор Мендес провадив психотерапію за допомогою гіпнозу.

– Не варто сподіватися на диво. Більше, аніж фігура Матері Божої Гваделупської – Мендес, аргентинський єврей, лупнув веселими очима.

Хозе давно не чув такої іспанської. В її розлив губився акцент, який галопував, неначе бички у аргентинській пампі. Доктор походжав кабінетом. Він зупинявся поряд із яскравими образами. Розмовляючи, потирав руки, наче гріючи їх кольорами мальовидел. Мендес перевірів здатність Хозе до навіювання. Він залишився задоволеним. Ліва рука пацієнта слухняно наповнилася гарячим повітрям і поволі піднеслася. Хозе повернув її на місце і тримав штивно витягнутою при боці.

– Все буде добре. Шкода, що ви одразу не прийшли до мене. Андерссон викликав у вас дигресію до дитинства, і нащо? Невже він сподівався

почути, як ви лопочете шведською? Ось вони, наслідки переваги інтелекту над глуздом у таких факхівців як він. Психоаналіз зупиняється на порозі несвідомого. Ми зазираємо за ледь прочинені двері. Гіпноз іде далі. Він оглядає найпотаємніше. Але чим є гіпноз? Навіюванням? Іншим станом свідомості? Вмовлянням? Він буває результативним, хоча ми не знаємо чому.

– Шановний пане Хозе, ми вирушаємо у незвідане. Прошу розслабитись і дивитися на мій папець, – Мендес рутинно присипляв пацієнта.

Розмазана, фалічна форма рухалася, неначе маятник, перед очима.

Хозе прокинувся від ранкової ерекції. Незначної, але ерекції. Першої за три місяці. Він здивувався їй, наче зникаючій арці веселки.

Через тиждень доктор був переконаний в успішності терапії. Він вирішив прискорити її.

– Аби швидше увійти в гіпнотичний стан і легше з нього вийти, я даю давнім пацієнтам пароль. Про-

125

МАНУЕЛА
ГРЕТКОВСЬКА
LATIN LOVER

б ролі матері як єдиного способу реалізації свого багатого та складного емоційного життя. Вона стала б письменницею, святою, активісткою якогось гуманітарного добровільного товариства. Зрештою, жінки із нижчих верств або т.зв. сурогатні матері, які випозичують свою утробу на дев'ять місяців за десять тисяч доларів, дуже добре вміють відокремлювати матеріальний аспект від материнства як суспільного способу існування.

Вона не надто піклувалась про свою молодшу дитину, доньку, яка народилась у її фатальному зв'язку від її фатального кохання. Хоч це й ненормально, коли мати занедбує дитину, така Аннина поведінка виглядає нормально. Перш за все, зв'язок Анни з Вронським є еротичним, а Аннин зв'язок з дітьми також еротичний. Мені здається, що особа, чесна сама з собою, не може мати одночасно два або декілька рівноправних еротичних зв'язків. Анна була більш ніж чесна, оголена, бо народила другу дитину. Із внутрішнього світу вона перейшла у світ зовнішній, з жінки з утробою перетворилась на жінку із шкірою, здертою шкірою. Суспільна ейфорія та трансгресія, які були її небажаною рушійною силою, не могли перерости у

стабільну внутрішню силу жінки, яка не є ні жінкою-утробою, ні фатальною коханкою зі здертою шкірою, а особою, наділеною розумом, можливо, скромною (як, здається, думає про неї Толстой), але автентичною мудрістю.

Звісно, життя Анна Кареніної – це життя королівни, а її проблеми мають трагічність та вагу царського значення. Повалити можна лише того, хто сидів на престолі. Справді важко ідентифікуватися з володарем, окрім як через поезію, якщо ти ним не є. Однак, жінці це майже завжди під силу, бо їй ніколи не загрожує абсолютна влада, хоч дуже часто вона перебуває біля самого її джерела. Кареніна була королевою. Як сказала б моя мати, «якби вона трохи краще затаїлася, могла б мати усе». Кареніна не хотіла затаюватися, щоб, як моя мати, не заробити астму. Бажання гідне поваги, і воно потім призвело її до того, щоб триматися рівня вимог цього першого у ланцюзі кроку: що вона не хоче бути лише матір'ю, що не хоче бути чиеюсь дружиною, що не хоче прийняти бажання коханої людини піти на війну, якого вона не розуміє. Анна Толстого є жертвою власної легкодухости. Це було б так, якби Ібсенова Нора, повідомивши про

шу сказати мені слово, яке ніхто не скаже випадково у вашій присутності.

Хозе пригадав дитячі лічилки з індіанських закладів.

– Котетохе – може бути?

– Чудово, – вписав до комп'ютера Мендес. – І друге.

– Гвамвачиль.

– Що це означає?

– Перше нічого, друге – дерево.

– Ще одна сесія, і, починаючи з нового навчального року, ви будете примую і на студіях, і в ліжку, – пообіцяв доктор.

Вийшовши від Мендеса, Хозе зазирнув до цукерні. На вітрині його зацікавив шоколадний глобус. Америки нагадували пісочний годинник. Пісок із Північної пересипався перешийком Мексики, через пустелю, до Південної.

Останню сесію Мендес розпочав спогадами.

– Мій батько мав прізвище Тейтельбаум. У Аргентині краще звучало Мендес. А ваше прізвище?

– Його ніхто не міняв. Нащо?

– Здогадуюсь. Вас не цікавило його значення?

– Воно очевидне.

– Так, іспанською воно зрозуміле, але в санскриті це слово означає аскезу, самоумертвіння плоті. Ніяких жінок, алкоголю. Медитація та йога.

– Я й не знав.

– Стара звичка дошукуватися етимології слів, ще з хедеру. Індуський «тапас» призводить до осяння.

Хозе не цікавила йога. Мендес приспав його та розбудив через півгодини. Доктор включив магнітофон. Крикливий голос белькотів незрозумілі звуки.

– Ви щось із цього розумієте? – Мендес перекрутив запис на початок.

– Ні.

– Це ваші, сказати б, слова. Спершу ви говорили цілком розсудливо. Ви підняли догори палець і сказали: «Перше прочитання сну». Пізніше ваш голос змінився, ви не бажали зупинитися, і я був змушений прокричати: «Гвамвачиль!» Ви ніколи не говорили індіанською?

свій відхід, все ж таки повернулася додому заради дітей. Анна зробила революційний крок, що змінив життя тисяч жінок, а тоді її проковтнула хвиля, викликана вагою її рухів.

Коли Анна Кареніна стала перед вибором між двома єдиними своїми почуттями, між сином та коханцем, вже тоді вона опинилась у сплетенні двох оманливих та неможливих варіантів, однак між двома єдиними справжніми предметами своїх бажань. Існує декілька висловів стосовно безвихідних ситуацій: краще мати один поганий шлях, ніж два добрих; якщо не маєш відповіді на запитання, заміни запитання і т.д. Усе це не допомогло Анні Кареніній, бо її сутність перебувала поза межами неї самої: вона не хотіла вибирати, переймати відповідальність за життя, у яке не вклала ніколи й лепти авторства; і не існувало відповіді на запитання, кого більше любить жінка, яка, перш за все, має завдання бути коханою. Однак, відхід від дому не є вибором котрогось з них, а лише вільним падінням особи без особливої ваги. Для багатьох жінок життя б саме почалося, для неї розпочався лише кінець, бо не могла пробачити людині, яка дозволила, щоб саме заради неї вона виказала відсутність влас-

ної думки, те, що сліпо трималась за поруччя чужого кохання. Зрештою, як інакше вона й відчувала кохання як не біль, екстаз, забуття, категорію пороку, просвітлення, конечності? Смерть, завжди й назавжди: залізничні рейки як відстань між рядками для увіковічення неписьменного автора. Кожна жінка є анонімним письменником, Анна Кареніна – найвідоміший анонімний письменник усіх віків та народів, мій зразок. На кожному кроці, думаючи, чи не думаючи про неї, я натрапляю на якусь складку з її життя як на схему, упізнаваний мотив якоїсь моєї цілком автентичної емоції. І щоб розчинити цю автентичність до кінця: вона не існує для себе, як елементи, невидимі, доки окремі, слід додати до них якісь інші, щоб ті проявились, або виявили найголовніші свої властивості. Анна Кареніна є лакмусовим папірцем: на кожен важливий жіночий досвід накладається її життя, як нам його змалював Толстой, у такий спосіб досвід стає історично видимим, і може бути миттєво подоланий багатьма різними способами. Скільки існує шляхів до залізничної колії, згадайте Мерлін Монро, її поезію та любовно-політичне життя!

Роман *Анна Кареніна* не можна по-однаковому переказати у двох часових періодах: про це свідчать

ЯСМІНА
ТЕШАНОВИЧ
АННА
КАРЕНІНА
У БЕЛГРАДІ

– Ніколи, – Хозе здавалося, що він і далі спить.
– Може, і нянька була індіанка?

Хозе покрутив головою. – Індіанською?

– Знаєте, один з моїх пацієнтів розмовляв валлійською. Виявилось, що в дитинстві він чув по радіо валлійські пісеньки. Прошу взяти з собою касету, і коли будуть якісь проблеми, телефонуйте мені.

Хозе в напівсні пройшов коридором. Його розбудив гамір вулиці. На розі він зазирнув до цукерні. З шоколадного глобуса вигризли півсвіту.

Хозе зателефонував до Анн фон Трот: – Навідайся завтра. Так, я повернувся. Я дуже тішуся, що побачу тебе. Іду спати, мені голова розколюється від болю.

Перед сном він слухав Мендезову касету. Тепло розливалось з рук на плечі, пізніше по всьому тілу. Голос доктора стих, включився запис останньої сесії. До нього ще долинали колискові, незначні звуки.

– Дехто розмовляє крізь сон, інші – самі з собою. Звідки певність, що я прокинувся? – подумав він, засинаючи.

Він почув: «Друге прочитання сну». Хтось говорить його голосом: – Я струменію кров'ю. Б'юся серцем. Коли я палаю, я бог сонця, коли дує вітер, я перетворююся на смугасту змію. Ми уклали братерство по крові, коли ти калічив пальці на моєму камінні. Я перелив тобі холодну, кам'яну кров. Ти спізнав таємницю. Сни, облуплюючи голову, розм'якшують думку і кришать кістки. Індіанці втекли з кам'яних міст, боячись снів. Вони покинули здобуту ворогом фортецю.

Вони боронилися гірським кришталем. Вони не знали нічого твердішого. Вони різьбили з нього черепи для жертвоприношень. Сни кришталевих черепів були прозорими. Вони відмивали їх водою.

Сни обмивають людські голови. Вони обкурюють їх димом спогадів і почуттів. Індіанці знали, що надійде сонна хвиля, в якій потонуть думки. Вона вища за мури міста. Вона занурює у шаленство. Коли вона наближалася, вони снили її, насичену густим димом, – важкий сон без марень, від якого не можна прокинутися. Щоночі вони вкладалися спати у іншому місці, не порушеному снами. Якщо

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

екранні версії. Грета Гарбо та Жаклін Бісе намагалися віднайти ключ до розуміння роману, більшою мірою, ніж режисери, які разом із сценаристами перетворились на костюмографів: була Анна невротичною чи спокійною особою, авторитарною чи м'якою, – такі деталі надають найбільшого змісту її словам та вчинкам, і розповіді взагалі. Переказати роман – означає переказати Анну, означає уявити Анну, означає ідентифікуватися з нею. Процес, який жевріє у мені, від часу, як я стала жінкою, від часу, як кожен чоловік став ще й жінкою.

Що Анну привабило у Вронському? Його високе молоде тіло з широкими плечима, якщо взяти до уваги те, що вона не зазнала фізичного кохання, супроводжуваного пристрасними переживаннями, чи щира податливість його натури, психічна і фізична? Мабуть, і те, й інше. Якби вона відкинула його відверту великодушну пропозицію, якій кожна жінка й сьогодні може позаздрити, вона б і на самому початку роману вчинила самогубство, і перешкодила б змінам стількох життів, заснованих на миттєвості її кроку. Де вона згубила орієнтир і повернулася до цього кроку лише згодом? Вона розгубилась, коли збагнула, що потрібно

принаймні кілька сотень років, щоб пропозицію Вронського вона могла прийняти як рівноправний партнер, інакше кажучи, прийняти так, щоб нею насолоджуватися. Це так, наче принц запропонував би злидареві царство, не беручи до уваги його дітей, або що він отримує задоволення, коли їсть руками. Бути вищим за свій рівень не лише важко, а й неможливо; бути нижчим за свій рівень не ганебно, а швидше викликає занепокоєння. Анна пізнала обидві ситуації. Вона не могла витримати роль незалежної жінки, що легко обертається у товаристві за своїм вибором. Бо жодна жінка, навіть і сьогодні, не має й половини цієї свободи, що її мають чоловіки, які диктують міру цієї свободи: жінки домінують або в громадській, або у приватній сфері. Не знаю, чи вдалося якісь перемоти у них обох. З іншого боку, Анна не могла прийняти навіть ту кількість власної свободи, без якої не могла б існувати. Вона постійно поверталась до власного образу, який сама ж і створила: ідеального чи розбитого. Анна була глибоко роздвоєною особистістю, невиліковно роздвоєною. Кожна чутлива жінка є роздвоєною, та лише найсильніші залишаються такими до глибокої старості, не сходячи при цьому з життя-

певного ранку предмети втрачали барви і звичайну вагу, це означало, що наближається найдужча хвиля. Речі ставали заспаними, непридатними для яви.

У місті залишався жрець. Він засинав на вітарі. Він віддавав себе на поталу машкарі, аби врятувати утікаючих мешканців. Йому снилися страждання й шаленство. Він снів їх від початку і до кінця. Люди знову очищалися. Вони споруджували нове місто. Минали два, три покоління, і сні розхитували кам'яні мури, занечищували кришталь жертвовних черепів. Жрець засинав.

Хозе не прокинувся. Він помирав від сну.

Переклав Андріс Вишняускас

© Кривенко Марія, 2000

Марія

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

вого шляху, не відриваючись від свого покоління, не покидаючи звичної ролі. Шляхи Анниної свідомості, її монологи: скільки природних задатків, і на цьому все й закінчується. Толстой, її alter ego, знав, що незабаром усі чоловіки стануть ще й жінками, тому й змінив напрям своєї подорожі у такий спосіб, що сів на сидіння навпроти, за вітром, розвернений до майбутнього.

Ідея про шлюб, про кохання, яку Анна щодня мисила виносити на осуд громадськості, на високому рівні — бо це найменше, що слід було чекати від жінки її класу — знаходиться в одному ряду з ідеєю про те, щоб бути рабинею єдиного чоловіка-авторитета, чиє відношення, яким би воно не було, є самодоведенням власних достоїнств. Якщо він хоче вірності, ти даси йому це, якщо він хоче невірності, ти даси це і т.д. Ця історія розподілу ролей вимагає абсолютної втрати або обмеження особистості з боку жінки. Найбільше, що дозволено — творчий послух, для якого певна кількість вияву особистості корисна, та у будь-якому випадку недостатня, щоб, опинившись одного разу поза межами своєї ролі, жінка могла б проіснувати. Що знищило Анну? Все потроху й усе

помалу, якийсь різновид знайденого щастя, щастя, яке неможливо визначити і яке можна протиставити нещастю без бажань, що йому передувало. Щастя, яке звалилось на Анну наприкінці шляху нещастя без бажань викликало у неї відчуття нещастя з бажанням, яке ніколи не могло здійснитися: повернути усе назад й прожити деякі події інакше, а не як переможений — щоб лише врятувати свою шкіру живою із колишнього життя, яку можна набити новим безликим змістом. Анну знищило занадто «вільне» відношення до її невільного минулого: те, що вона не змогла врятувати ні себе, ні своїх близьких: сина, друзів, чоловіка, врешті-решт. Вона не змогла надати їм жодного змісту, крім того, який відкинула, а з іншого боку, з Вронським накопичилось стільки змісту у вже відомих їй формах, що вона не могла це класифікувати й прожити, як слід. З одного боку — темрява та прірва минулого, з іншого — хаос та неонові реклами майбутнього. Вона залишилась у теперішньому, яке не існує інакше, як порожній коридор. По дорозі їй і справді ніхто не трапився. Ніхто й ніщо, мені здається, що їй не вдалось почути навіть співу птахів. Звісно, її спіткав невроз, щоб надати їй станові живого змісту й відтермінувати цей

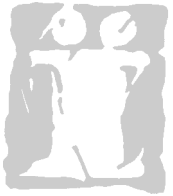
ЯСМІНА
ТЕШАНОВИЧ
АННА
КАРЕНІНА
У БЕЛГРАДІ

ХВИЛЕВІ НОВЕЛИ

Криве

129

«Маріє! Ти найвничаш. Нічого подібного не було.
Я приніс тобі запах слова»

М.Хвильовий. Арабески.

Новела 1. МАРА І МЕФІСТОФЕЛЬ

Він – вигаданий нею чоловік – каже:

– Я нікого не кохаю...

Вона – хтива самичка, одягнена лише в зелений легенький халатик, зваблює рухами, поглядами, інтонацією голосу.

і прикидається безгрішною. Він палить. Безпричинно всміхається. А вона не вміє палити. Намагається. Виходить вульгарно, незграбно. Він ладен кинутися на неї тут же, звалити на брудну підлогу, боляче увійти у неї, розтерзати її, знищити. Чемно відкланялись: на добраніч...

Далеке місто. Двоповерховий занедбаний будинок. Ні на якій вулиці. Ні під яким номером. Біля будинку – садочок врятованих квітів (розумійте, як хочете). У будинку протяги. Ночами стукають вікна, що не зачиняються.

Вона:

– Постав Вівальді.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

стан, який неминуче призводить до самознищення. Тому й маємо клубок ревнощів, еротичних фантазій, спотворене ставлення до половів та до друзів. Це все зупинки на шляхи до кінцевої відвертої поразки. Однак, вона не стала психічно хворою, вона стала невротичною: захист реальності не полишав її до кінця. Якби вона збожеволіла, то може й упоралася б із цим вакуумом, у якому опинилася, і знову б одужала (як Ніколь із *Ніч лагідна*). Божевілля й існує для того, щоб людина залишалась живою, у якомусь певному сенсі, і, можливо, одужала, якщо їй пощастить розплутати, за свого життя, основний вузол. Бо життя людини не є жодною одиницею виміру для людства, що не заперечує існування Бога як долі або збігу обставин. Це означає лише, що доля чи випадок можуть, але не мусять виявитися чи збагнути у рамках одного людського життя. Як у лузі колоски пшениці, повалені вітром, говорять про грозу, так і неторкані колоски не свідчать проти тієї самої сили.

Анна Кареніна могла б, перед тим як накласти на себе руки, одягти темні окуляри та крилатого капелюха, й у ресторані здорової їжі сісти за стіл переговорів із трьома своїми мужчинами: чоловіком, сином

та коханцем. Могла б пригрозити їм, блефуючи, подивитися, чи усвідомлюють вони, що за цим столом переговорів вона не має майже ніякої ваги. Бо цікаво, що чоловіки, які дуже уважно стежать, аби їхні жінки не мали більшої влади, ніж позірна, ніколи не впевнені до кінця, що це справді так. Завдяки цьому блефові Анна могла б врятувати собі життя. Та це врятоване життя було б вже зовсім іншою розповіддю, як, наприклад, розповідь про Ісак Дінесен – Карен Бліксен, жінку з двома іменами, з двома життями.

У Белграді цього десятого жовтня не дихається: легені служать як фільтр, а біль як підтвердження того, що ти живий. Піднімаючись угору вологою вулицею Балкан, здається, що день не існує, що від кохання залишились поцілунки, від дня – люди.

Сьогодні, в новинах казали, що один мудрий англієць вигукнув у парламенті: Чи є щось гірше, аніж коли людина стоїть на пероні, а потяг запізнюється?! Його привітали бурхливі аплодисменти чесного британського люду.

Одне таке спізнення врятувала б життя Анні Кареніній.

Переклала Христина Стельмах

Він:
– Ти спеціально хочеш цю траурну музику, щоб увести себе у відповідний стан. Як я це ненавиджу...

Вона:
– Я ніколи тебе не забуду.

Він:
– Брешеш сама собі, – розтягує в посмішці губи.

Шепоче:
– Як це – любити? Може, у твоєму розумінні – це «мати»?

Вона:
– Я – епізод. Завтра їду...

Він:
– Все наше життя – епізод...

Якщо захоплюватись Хвильовим, то – насправді – Мара наївничала. Нічого подібного не відбувалось. Він тільки, як сказано, приносив їй запах слова, він – відлюдок, вар'ят, дивак, мовчун, маргінал із замашками дипломата, свиня остання – що йому вартувало переспати з нею тоді, три роки тому?

Серафікус боявся жінок і любив дівчинку Ірцю. Він також любить Ірцю (карточка на стенді в його кімнаті: «Сестра моя – не життя. Життя моя – Ірця Раєвська»).

Ірця, мабуть, гарна і молода, і їй ні до чого знати Пастернака, і коли вона переходить вулицю, крізь неї проїжджають легкові та вантажні авта з причепами і проходять люди й поліцаї, що керують вуличним рухом. А вона – не Ірця, вона – баба, котра плаче, поклавши обличчя на луску. (У цьому місці авторці мило всміхається Емма Андієвська і не звинувачує її у плагіаті).

...Вона не тікала. Не було втечі, безладної і панічної. Тіло її було податливе до нудоти.

«Електричка протяла ніч», – писала її приятелька Зоряна в одному із ранніх віршів. Зорянина хата стояла недалеко від залізниці. Мабуть, хати біля залізниці здригаються тілами людей, які нікуди не збираються виїжджати чи просто їхати.

Боятись очей поїздів, кляяться до своїх постелей, у ночі, коли треба, треба, треба – кудись іти, щось робити, чогось досягати, міряти простір натхненними кроками, жестикулювати із погаслою цигаркою у правиці, супити брови, розправляти плечі, усміхатися мило, вишкірюватися хижо, страшно, підшкірно. Треба «наливатися соком вишневої муки».

Чоловік прийшов пізно:

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Мара

© Oxford University Press, 1985

Малві

Візуальна насолода і наративний фільм

(3 книги Film Theory and Criticism.)

130

ВСТУП

А. Політичне застосування психоаналізу

У даній праці ми маємо намір скористатися теорією психоаналізу з метою виявити, де і яким чином захоплення кінофільмом визначене вже існуючими схемами «зачарування» певного суб'єкта і соціальних формацій, що їх утворили. За відправний пункт береться модус, за допомогою якого фільм рефлектується й спрямовує увагу до правильної, суспільно прийнятної інтерпретації статевої різниці, що контролює спосіб бачення еротичних сцен. Звертаючись до теорії та практики, що розглядали питання про фільм подібного типу в минулому, спробуймо збагнути, яким він був, яким чином його магія впливала на глядача. Звідси й справедливість твердження про роль психоаналітичної теорії як свого роду політичної зброї, що демонструє, яким чином підсвідоме патріархального суспільства структурувало форму фільму.

Парадокс фалоцентризму в усіх його проявах полягає в тім, що він залежить від образу кастрованої жінки. Ідею жінки визначено як стержень усіх систем: її нестала є тим, що продукує фалос як символічне. Праці про психоаналіз та кіно, представлені не так давно у часописі

- Спиш?
- Умираю...

Тихенько проходить у кімнату, знімав штани, кидав їх на підлогу. Вона все боялась, що чоловіка з таким тілом у неї обов'язково вкрадуть. І залишиться панна Мара сама. І писатиме матері, а чи близькій подрузі благородно-піднесені листи: я все вже йому пробачила.

Традиційні дощі поливають часто-густо мистецькі шедеври – цю іншу реальність. Ах, якби я була жінкою, обов'язково пішла би іншим шляхом – заперечення дощу, бульбашок, стукотіння крапель у вікна, дощу вдома і дощу в далекому місті. Якби я була жінкою, нічого такого не було би у моїй недописаній повісті, було би щось інше – набагато певніше, чіткіше, жодного обтікання, жодної бабськості. Але дощ. Ніч.

Вікна і двері будинку погано припасовані, будинок взагалі занедбаний, і його мають намір продати. Вітер щоразу відчиняє вікно біля її ліжка, на якому вона намагається заснути. Сідає. Силкується зачинити. Не вдається. Наближається ранок. У сусідній кімнаті крізь сон плаче його донька – чорнявеньке дівчатко з довжелезними віями, це вона пам'ятає себе такою, тільки біляве волоссячко.

Ігорцьо був геть дурний. Вона йому так і казала: залиши мене в спокої. Не відклеювався. Відпроводжав щодень до школи – напасований, причепурений, руденький хлопчик-паїнька. Очі мав голубі, і якби не Головка, я б написала: наче волошки в житі. Але волошки згодяться в іншому епізоді: зірвані волошки в лісі під ногами двох дїтлахів. Їй – п'ятнадцять, йому – вісімнадцять. Стоять під деревом. Він цілує її в губи. Їй голосно розстібається ліфчик. Соромно. Вона закриває лице руками.

Він питає, чи це уперше (про поцілунок). Вона відповідає, що так. Бреше. Першим був учитель співів, не набагато старший за Ігорця, смішний такий, із відстовбученими вухами і неймовірно широким ротом. Кликав її до клубу, буцімто на репетицію, і за лаштунками, коли всі розходилися, цілував до одуріння. Пахло порохами полотнище завіси. Якось посадив її на коліна, виглажував стегна. Їй подобалось. Наступного дня сказав: мусимо це припинити, бо він – учитель, вона – учениця і таке інше. І, мовляв, краще, щоб того ніхто не знав, ти ж тільки у сьомому класі.

Далі. Вона – студентка педучилища. Зразкова учениця. Пещена донька. Батьки тепер нею гордяться. Її опіку-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Екран (Screen), не висвітлили у повній мірі значення репрезентації жіночої постаті у сфері символічного.

Коротко підсумуємо: функція жінки у патріархальному підсвідомому є подвійною. По-перше, вона символізує загрозу кастрацією своєю реальною нестачею пеніса, і, по-друге, тим вводить свою дитину в сферу символічного. Коли це одного разу трапиться, її значення на цьому вичерпується, воно не має продовження у світі законів і мови, хіба лише у вигляді спогаду, що коливається між думками про материнство та про свій недолік. Обидві мають за основу природу (чи анатомію, за славнозвісною тезою Фрейда). Бажання жінки залежить від власного образу, як носія живої рани, вона може існувати лише в зв'язку з ідеєю кастрації і не в змозі її трансцендувати. Свою дитину вона сприймає як ознаку власної жаги володіти пенісом (умова, на її думку, вступу у символічне). Вона або змушена висловитись, або боротись, щоб утримати дитину біля себе, в напівмороці уявного. Тому, жінці в патріархальній культурі відведено роль означення чоловічого вторинного у сфері символічного, де чоловік може втілити всі свої фантазії й нав'язливі ідеї через лінгвістичне веління, накинуте німому образу жінки.

Даний аналіз викличе, безумовно, інтерес у феміністок. Ми маємо змогу зазирнути у сам корінь явища хворобливого захоплення, підійти впритул до артикуляції проблем і, зокрема, проблеми боротьби з підсвідомою структурою, що зветься «мовою» (критично сформованою в момент її визрівання), користуючись при цьому мовою патріархату. Неможливо впровадити альтернативу раптово, але можна розпочати з досліджень самого патріархату, користуючись засобами, які він сам забезпечує. Психоданаліз серед них не єдиний, але доволі вагомий. Ми все ще дуже далекі від проблем, важливих для жіночого підсвідомого, і які навряд чи значущі для теорії фалоцентризму: народження дитини жіночої статі та її ставлення до символічного, статево зрілі жінки як нематері, материнство поза роллю фалоса, вагіни ... У цьому сенсі психоданалітична теорія, з огляду на сьогоднішній стан речей, може дещо прояснити наше розуміння status-quo патріархального устрою, за якого ми існуємо.

В. Деструкція насолоди є радикальною зброєю

Як розвинута репрезентаційна система, кінофільм актуалізує питання про засоби, з допомогою яких можна підсвідомо структурувати способи його бачення і насо-

ють дві пані, які мешкають у маленькому містечку на Шопена, 23. Пан Михаїл – їхній гість – безперестанку говорить, атракційно виглядає, у червоній футболці і чорних джинсах, говорить не як усі, ходить не як усі – якось інакше, думала вона, намагалася сказати, як саме, у новелах, котрі писала.

Чудовий літній ранок, високий покій з голубими шторами. Старий, ще польський, фортеп'ян, на якому дівчиною вправляла пані Нуся, але зараз не про це – стільки світла, буйної радості, симетрична, дозволена красивість квітів за вікном. Приїхав пан Михаїл...

Літо. Ледве усвідомлене відчуття залишеності – її закрили саму в хаті, дорослі були змушені піти. Не пригадує жодних запахів, звуків, лише власний плач, за вікном – розцвіла біла півонія, рясне гостре листя осочки. Вона, досць п'ятирічна, знає, що колись опише цю мить, свій жаль, осочку за вікном, яку розмивають дефекти шкла на шибі – від цього болять очі, з'являється щось схоже на нудоту. Але вона вперто дивиться на осочку – мазохічне бажання неприємних відчуттів. Це повторюватиметься знову і знову: бажання болю, розчарувань, приниженості, – солюдка сукровиця від стосунків з чоловіками.

– Любі діти, поговоримо сьогодні про імпресіоністичну прозу в українській літературі двадцятого століття.

Сільська школа. Актівий зал. Вона приїхала з лекцією для старшокласників. На обід – борщ із торішнього буряка (надворі кінець червня) і картопляні плячки, дереуни, терчаники, що набули широкої популярності в часи перебудови, потім у перші роки державності, коли Україна, як напишуть колись підручники таким-от дітям, переживала важкі економічні труднощі.

– Мусимо пам'ятати про два обличчя української літератури: одне звернене досередини, інше – назовні. Те, що досередини, – селянська культура, більшість радянських класиків. Зовнішнє – європейське, витворене часто людьми, які жили поза межами України, в оточенні інших культур, мов, інколи навіть писали іншими мовами. Візьмемо маловідомого письменника NN, який не живе в Україні, не пише українською мовою. Як вважаєте, чи зарахуємо його до лав українських прозаїків?

– Залежить, чи він сам себе до них зараховує, – відповідають учні. Вона не знає, чи він себе зараховує до лав українських письменників.

І біжать, біжать собі води у невідому даль... О, як зваб-

лodu від перегляду. Упродовж кількох останніх десятиліть фільм зазнав значних змін. Він уже не є монолітною системою, що базується на великих капіталовкладеннях, найкращим прикладом якої може служити Голлівуд тридцятих, сорокових і п'ятдесятих років ХХ століття.

Технологічне обладнання змінило економічні умови випуску кінематографічної продукції, яка тепер є не лише капіталістичною. Це зумовило розвиток альтернативного кінофільму, що забезпечив простір для фільму, радикального як у політичному, так і естетичному сенсі. Він також актуалізує питання передумов появи так званого фільму «центральної лінії». Це зовсім не означає, що альтернативний кінофільм є моралістично неприйнятним, він лише відображає психічні хворобливі захоплення суспільства, що його створило і специфічно на них реагує. Існує також політично і естетично авангардний фільм, але він все ще залишається контрапунктом.

Особливості своєрідної магії голлівудського стилю (і всіх фільмів, що знаходяться під його впливом) виявляються, не виключно, але значною мірою, у майстерній маніпуляції візуальною насолодою.

Фільм «центральної лінії» закодував еротичне у мову домінуючого патріархального устрою. У голлівудському

фільмі лише за допомогою цього коду суб'єкт, пройнятий відчуттям нестачі, жахом потенційного браку фантазії, наблизився до можливості знайти крихту насолоди через гру на його власних формативних захопленнях. Надалі йтиметься про пронизування фільму ідеєю еротичної насолоди, її значенням і насамперед про центральне місце образу жінки. Кажуть, що аналіз насолоди може зруйнувати насолоду, як і аналіз краси може зруйнувати красу. Це й є метою даної праці.

Насолода і утвердження «єго», що є ідейною вершиною історії фільму досьогодні, потребують критики. Не задля реконструювання нового задоволення, яке не може існувати абстрактно, ані в зв'язку з інтелектуалізованим незадоволенням, а з метою сприяти тотальному запереченню легкості і розкішності нарративного фільму. Альтернатива – сп'яніння, що з'являється шляхом забуття минулого, чи готовністю сміливо порвати з очікуванням моменту осягнення нової мови бажання.

*Насолода від споглядання / зачарування
людським образом*

А. Фільм пропонує певний обсяг можливих насолод. Однією з них є скопофілія. Бувають обставини, за яких

но пуститися навздогін за Хвильовим, уместитися зручно в тінь од його шевелюри, казати щось про події, які пере-сипаються у пам'яті, про гру уяви, що нагадує міради сніжинок. Як звабно взагалі бути мужчиною, чи почувати себе мужчиною, не лукавити, крутити папіроски із дешевого тютюнцю типу Holborn, на повну потужність вмикати двигунця свого цинізму, копати колеса авто на ходу на поворотах, давати поради закоханим у себе жінкам, бо-дай одній: мусиш знайти собі коханця, скажімо, пана – енка...

Голосно смаркатися, позіхати, не прикриваючи рота, колупати в носі, а потім розглядати уважно виїняте звідти і прекрасно себе почувати, бризкати дезодорантом між пальцями ніг – звичайно ж, при жінці, яка тебе кохає. Любити жінку всю ніч, а потім, зранку, відпустити її саму, в чужому місті, шукати дорогу до готелю, дець на станції метро – без назви, готель – без назви, бульвар – без назви, що кишить публікою сумнівного роду занять, тут її сприймуть також як жінку непевного роду занять – сама, у чужій країні, одразу пропонують «це».

Він:

– Я нічого не маю проти трагічних стосунків. Але ти це

придумала, висмоктала з пальця, жінки часто це роблять.

Розмовляє, як робот, на одній ноті, уривчасто, теат-рально складає при цьому губи, виглядає, займався колись дикцією – киберик, звичайний киберик.

«Висить ябко, висить.

Воно впасти мусить.

Котра дівка файна,

котра дівка файна,

заміж вийти мусить».

Півавтобуса підспівує касеті, шофер у заяложеній кепці стріляє очима в бік молодичі, яка на передньому сидінні. Думки дрібцюють польку, як ґазди з ґаздинями на весіллі, розважно потрясаючи тілесами. Він теж танцює в її уяві, у вишитій темній сорочці (так йому пасує! – старші ґаздині сидять при стіні палатки: йой, який файний хлоп!)

А він веде панну, притупує – раз, ще раз! – підборіддя догори: гей, музики, грайте! Орлиний ніс, високе підборіддя, як у хлопців у Карпатах.

Виглянула у вікно, як тільки літак приземлився. Вийшла.

Стримані поцілунки ввічливості без дотикання до тіла.

Метро до потрібної станції (назва станції згадується в одному з його романів, який вона ніколи не прочитає, бо

лише побачене є джерелом насолоди, як і навпаки, існує поняття насолоди від факту бути об'єктом споглядання. У *Трьох есе про сексуальність* Фройд виділив скопофілію як один із компонентних інстинктів сексуальності, що абсолютно незалежний від ерогенних зон. Він пов'язав скопофілію зі ставленням до інших людей як до об'єктів, залежних від контролюючого і допитливого погляду. Наведені ним приклади зосереджені на вуаеристичній (спостережній) активності дітей, їх бажанні побачити інтимне, заборонене (інтерес концентровано на геніталіях, фізичних функціях інших людей, на наявності чи відсутності пеніса).

У даному аналізі скопофілія є за своєю суттю активною. (Пізніше в праці *Інстинкти та їх доля* Фройд розвинув далі свою теорію скопофілії, умовно приписуючи її догенітальному аутоеротизму, наслідком якого є перенесення насолоди від побаченого іншим за аналогією). Хоча інстинкт модифіковано іншими факторами, особливо структурою «его», він і надалі існує як еротична основа насолоди від споглядання іншої особи як об'єкту. В деяких випадках він може фіксуватись у збочення, продукуючи нав'язливі вуаери, коли сексуальної насолоди можна досягнути лише через споглядання.

На перший погляд видається, що кінофільм є далеким від таємного світу прихованого спостереження за невідомою жертвою. Те, що ми бачимо на екрані, очевидно, це виявляє. Та більшість фільмів «центральної лінії», як і конвенції, за яких вона (лінія) розгортається, мимовольно свого роду герметично закритий світ, який магічно розкривається, байдужий до присутності публіки, формуючи у неї відчуття роздвоєності та граючи на її вуаеристичній фантазії. Окрім того, різкий контраст між мороком у залі (який також ізолює глядачів один від одного) і сяйвом мінливих картин світла й тіні на екрані сприяють появі ілюзії вуаеристичного відособлення. Умови екранізації і наративної конвенції створюють у глядача ілюзію спостереження за приватним життям.

В. Фільм задовольняє бажання приємного споглядання, але й слідує далі, розвиваючи скопофілію у її нарцис-тичному аспекті. Конвенції фільму «центральної лінії» зосереджують увагу на людській постаті. Цінності, простір, розмови – усе має антропоморфний характер. Тут допитливість і жага споглядання переплітаються із враженням від схожості і впізнавання: людське обличчя, людське тіло, взаємини між особами і їх видима присутність у світі. Жан Лакан описував, яким чином момент,

принципово більше ні рядочка не прочитає з того, що він пише). І дощ, дощ... Автобус №158 чи №258. Красень-негр у світлому пальті. Ще якісь люди, здебільшого араби. Доволі пізній вечір. Крамниці зачинено. Автобус зупиняється біля тютюнової лавки. Далі – пішки. Жодних емоцій. Втома.

Сцена злягання (два вечори опісля). Спочатку треба було вибрати зручне місце – кімнату-комірчину, під якою внизу – ванна, отже, коли буде чути якісь звуки, нікому не заважатиме, оскільки ніч, у ванній ніхто не спить, хоча якби було інакше, вона би не здивувалася – все тут дивно і всі тут дивні... За ліжко – матрац із темно-синьою несвіжою білизною.

Він :

– Зараз я вставляю сюди прутня. Як це називається по-українськи – п...а? Так? Чому мовчиш?

Море – ляпасами, ляпасами...

Спробувати це описати – навіщо? Кожен камінчик, кожне сміттячко, що бовтається під стоянкою для човнів, кожен сплеск хвилі. Читач це не здужає. Він і без того вірить, що я коло моря і що море – не в тій реальності, яку намагаюся промацати – ось воно, тут, насправді, тут, де немає місця жодній із заїжджених метафор, на яких пиш-

менник, як курка курчат, насиджує ново-старі опуси про фатальні почуття, фатальні події. О ні, нічого особливого не відбувається з нами, не відбулося і не відбудеться. Все, як з усіма, як з усіма.

Він:

– Що з цього можна зробити (йдеться про стосунки з нею).

Це якраз той момент, коли вона сидить у його ліжку і скімлить. Дощ, немає моря, крику дітей за вікнами, шуму хвиль, дня, сонця, – дощ, надранок, п'ята година ранку в чужому далекому місті. Темно. Холодно. Кімната-кладовка, захарачена коробками з книгами – скоро цей будинок продадуть, отже, заздалегідь складають речі.

Він:

– Традиційно можна зробити трагедію. Гадаю, ти не будеш такою банальною?

Тут, де море, сонце, діти, тепло, фешенебельний курорт, в туалеті двокімнатного «люкса» вмикається світло – голубі кахлі на стінах також нагадують море.

Він (там, далеко, де ніч, чуже місто):

– Пригадуєш, це за моєю порадою радіохвилю назвали «Люкс». Є таке слово у Хвильового

коли дитина впізнає власне відображення у дзеркалі, стає ключовим у структурі «єго». Тут важливо відзначити кілька аспектів. Дзеркальна фаза з'являється у той час, коли фізичні амбіції дитини перевершують її моторні здібності. Це дієво проявляється у впізнаванні дитиною самої себе і супроводжується радістю, спричиненою переконанням у тому, що дзеркальне відображення насправді є повнішим і довершенишим від того, що дитина відчуває як своє власне тіло. Впізнавання, таким чином, здійснене помилково: зображення в дзеркалі сприйняте як рефлексія власного тіла, але це хибне впізнавання, і проєктує тіло в образі ідеального «єго», відчуженого суб'єкта, який провокує подальше генерування ідентифікації з іншими.

Важливим є факт, що зображення конструює основу уявного, впізнання / хибного впізнання і ідентифікації, а звідси – і перші артикуляції «Я», суб'єктивного. Це момент, коли перші захоплення від споглядання (наприклад, обличчя матері) стикаються з первинними ознаками самосвідомості. Фільм має структуру зачарування, доволі сильну, щоб спричинити тимчасову втрату «єго», і, одночасно, зміцнити його. Смысл забуття світу таким, який він мав досі вияв для «єго» (забув, хто я, і де був), є ностальгією ремінесценцією тієї досуб'єктивної миті

впізнання зображення. Кінофільм відзначився у продукції «єго»-ідеалу, якщо говорити про кінозірок, адже шляхом акторського здійснення комплексного процесу схожості й розбіжності (величне втілення звичайного), зірки центрують і наявність екрану, і сценарію.

С. У розділах А і В із другої частини було виділено два суперечливих аспекти щодо структур насолоди. Перша структура, що стосується скопфілії, постає із насолоди від сприймання іншої особи як об'єкта сексуальної стимуляції поглядом. Друга, обумовлена нарцисизмом і структурою «єго», випливає із ідентифікації з побаченим. Іншими словами, перша припускає відділення еротичного ідентитету суб'єкта від об'єкта на екрані (активна скопфілія), друга передбачає ідентифікацію «єго» з об'єктом на екрані шляхом зачарування глядача тим, що є для нього близьким і впізнаванням. Перша є функцією сексуальних інстинктів, друга – «єго» лібідо. Ця дихотомія була ключовою для Фрейда. Хоча він і вважав, що обидва моменти впливають один на одного й переплітаються, напруга між інстинктивними потягами та самозбереженням продовжилась як драматична поляризація у насолоді. Обидва мають формативну структуру, самі по собі не несуть ніякого значення, тому пов'язані з ідеалізацією.

Вона:

– Хвильовий часто вживає це слово.

Він заперечує, каже, що зустрічав лише раз... (А Ви пробували рахувати, скільки разів уживає Хвильовий слово «люкс»?) Отже, у туалеті двокімнатного «люкса» засвітилося. Вона сідає на кришку унітаза із папкою паперу. Пише попередній абзац. Думає: треба би ще додати про потребу усамітнення, про те, що навіть у двокімнатному «люксі» на курорті їй, мамі, повно клопоту – діти, трусики-маєчки, походи в оточенні дітвори пляжем – їй це приємно, і вона хоче про це написати, оскільки треба про щось писати, оскільки новела – ні про що. Вона складає дітям казку про море: було собі море, і приїхали до моря дві дівчинки, і захотіли дізнатися його головну таємницю.

Їй здається, що вона вилущує себе з тієї іншої, метафоричної, далекої, романтичної, свідомість якої затьмарена тисячею недомовок, непорозумінь, ілюзій, вигадок, збурених емоцій – вона вилущує з тої іншої себе зерно своєї сутності, квінтесенцію своєї самості. Її це захоплює, їй це потрібно, це приносить їй задоволення, можна сказати, самозадоволення, відмінне від мастурбації, що залишає лише відчуття порожнього спокою. Ні, їй потрібен статус

творця – чоловік, голий чоловік, тримаючи на руках власне немовля, повинен би відчувати те, що вона хоче відчувати від писання.

Вона сидить на м'якій кришці унітаза у фешенебельному «люксі», їсть персика. Пише. Персики купила на пляжі: аборигени продають по гривні за кілограм. Соковиті. Смачні. Сік котиться до ліктів, скапує на списаний листок паперу. Пальці липкі – цукор. Мед буття.

– Пом'яни мене, Господи, коли прийдеш у царство своє...

Несамовитий стан. Щось діяти, якимось з цим упоратись. Нарешті зважитися. Ступити впритул близько. Підставити вени під бритву. Запахати голову у зашморг – ах! Сісти на електричний стілець. Потім... Скривавлене лезо. Тепла калюжа на голубому кахлі (обов'язково голубому, хоч калюжа буде в іншій реальності). Потім. Тіло повисне і борсатиметься, посиніє лице, можливо, вилізуть очі з орбіт – хіба ж це те саме тіло, яке любили, очі, які цілували коханці – очі зозульки, пташки, мишки дорогої... Потім... Кат на сеансі у психоаналітика не пахне смаленим м'ясом – сильним дезодорантом, оскільки посилено бореться із запахом поту, якого і вдень, і вночі у нього виділяється надто багато, у нього важке життя, його можна зрозуміти...

135

МАРІЯ КРИВЕНКО
ХВИЛЕВІ НОВЕЛИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Нам видається, що в ході своєї історії кінофільм створював особливу ілюзію реальності, в якій протиріччя між лібідом й «его» віднайшли дивний світ фантазії. У реальності світ фантазії на екрані підпорядковано закону, за яким його створено. Сексуальні інстинкти і процеси ідентифікації дуже значимі у символічній сфері, що артикулює бажання. Бажання, народжене з мовою, припускає можливість трансцендування інстинктивного та уявного, але його точка референції постійно повертається до травматичного моменту його народження: до комплексу кастрації.

Звідси й переконання: те, що зовні викликає насолоду, може бути протилежним, чи навіть загрозливим за своїм змістом, і саме жінка, як репрезентація / образ кристалізує цей парадокс.

Жінка як образ, чоловік як носій погляду

А. У світі, влаштованому за законом статевої нерівності, проблему насолоди від споглядання визначено розподілом на активне / чоловіче і пасивне / жіноче. Чоловіче уявлення проектує свою фантазію на жіночу постать, у відповідності до нього стилізовану. У своїй традиційній ексгібіціоністській ролі жінка є об'єктом для

споглядання і виставляння на показ, у своїй суті закодована для сильного візуального і еротичного діяння.

Маніфестація жінки як сексуального об'єкту є спонукою, починаючи з флірту і до стриптизу, вона мовить поглядом, віднаходячи бажання і виражаючи його. Фільм «центральної лінії» гармонійно поєднує кіносцени й нарацію. Присутність жінки є необхідним елементом сцени у звичайному нарративному фільмі, та все ж її візуальна наявність має тенденцію діяти проти розвитку сюжетної лінії, хід сюжету розбито на моменти особливого еротичного зосередження.

Як сказав Бад Бетічер: «Важливим є те, що героїня провокує, чи, точніше, що репрезентує. Вона допомагає герою (чи через кохання, чи страх, чи через турботу про неї) справляти таке враження, яке він хоче на неї справити. Сама по собі жінка не має найменшого значення». Традиційно жінка на екрані функціонувала на двох рівнях: як еротичний об'єкт для героїв у фільмі і як еротичний об'єкт для глядачів у залі. Винахідлива любителька пофліртувати допускає, щоби два погляди по різні боки від екрану технічно поєдналися без переривання послідовності викладу подій. За мить сексуальні дії героїні виносять фільм поза його власний часопростір, як це,

– Що це – душа? – Мефістофель кривить масні уста. – Психіка? Що ти конкретніше можеш сказати з цього приводу?

Вона нічого не може сказати.

Йй, в принципі, подобається залізна логіка Мефістофеля. Вона ручкається з ним, оголює груди, бере одну руку, тицяє йому до рота. Він вдоволений і готовий до акту.

Новела 2. ЛЮБОВ І НЕЖИТТЯ

У центрі листівки буде червонопиский дідько, з блаженно піднятими вгору очима. Обабіч – два профілі глиняних чудовиськ, одного – чорнобородого, іншого – рудобородого. Нижче – маска ангела з відбитим носом. Або ні. Темне тло. Ще нижче напис. Або ні. Світле тло. Абстрактні синьо-червоно-білі калейдоскопи. У будь-який момент будь-яку частину можна переставити чи зовсім забрати.

*«Ти скажи, ти скажи,
че те надо, че те надо.
Я те дам, я те дам,
че ти хош»*

Спека. Базар. Барахолка. Пахнуть смажені сосиски.

«Кохана Юльцю! У нас все по-старому. Думається про вічне і про людське призначення. Можливо, сентиментальні дрібнички в процесі того, як дорослішатиме людство, втрачатимуть будь-яке значення – така собі лупинка, з якої вилущиться зерно людської сутності. Що це буде – чистий розум? Як сумно».

Жінка зі сну була незвичайна. Риси обличчя різкі і немовно глибокі. Золотий ланцюжок на тонюснійкій шії, ідентичний – на зап'ясті. Сестричко, вколеш мені димедрол з папаверином на ніч? Погано сплю, комарі, як зварйовані, цілу ніч тнуть. Якби ти знала, як ти схожа на неї...

Василь – лисий кордупель – із реактивною швидкістю несеться коридором лікарні. Вся кардіологія «на вухах»: до Василя приїхала «наречена» – відгукнулася на його оголошення у службі знайомств. Василь з блаженим виразом обличчя простягає руку, бере від дами сумку з продуктами і веде її у палату. Санітарка Оля шарпає його за рукав: де шкарпетки?

За столом у палаті Василь з дамою. Василь «пакує» ковбасу з хлібом і помідорами. Дамі тепер добре видно, що він, як і писалося в оголошенні, справді голубоокій. Решта – високий, стрункий – підлягає сумніву, оскільки

наприклад, відбулось із першою появою Мерлін Монро в *Річці, що не тече у зворотному напрямку*, і зонгами Лорел Бекол у *Мати чи не мати*.

У схожий спосіб конвенційний крупний план ніг (Дітріх), чи обличчя (Гарбо) інтегрують у нарацію певну міру еротизму. Фрагмент частини тіла стирає піднесений простір, ілюзію глибини, якої вимагає нарація, пропонуючи натомість швидше епізодичність, уривчастість, аніж достовірність.

В. Активний / пасивний гетеросексуальний розподіл ролей контролював нараційну структуру. Згідно з принципами пануючої ідеології і психічного складу, що їй сприяє, чоловічий образ не може мати значення статевої об'єктивації. Чоловік опирається можливості споглядання свого ексгібіціоністського двійника. Таким чином, розмежування між сценою та нарацією підтримує роль чоловіка як того, за чієї допомоги події активно відбуваються.

Чоловік контролює задум фільму, з'являється у фільмі як представник сильнішої статі у дещо іншому ракурсі – як носій погляду глядача, що потрапляє у фільм з метою нейтралізувати позасюжетні тенденції, які представляє жінка на екрані. Коли глядач ідентифікує себе з головним чоловічим персонажем, своє уявлення він проектує

на уявного двійника, на сурогата на екрані, при цьому силу героя, доки той контролює події, коїнцидує з активною силою еротичних уявлень. Тому величні характеристики чоловіка-кінозірки не є характеристиками еротичного об'єкта, а довершенішого, повнішого, могутнішого ідеального «его» (побаченого в момент впізнання себе у дзеркалі).

Герой розповіді може контролювати хід подій краще, ніж суб'єкт / глядач, на зразок того, як дзеркальний образ був у більшій мірі під впливом моторної координації. На відміну від жінки, активна чоловіча постать («его»-ідеал процесу ідентифікації) вимагає тривимірного простору, що відповідає простору дзеркального впізнання, в якому відчужений суб'єкт інтерналізував свій особистий погляд на цю уявну екзистенцію.

Тут маємо справу з функцією фільму репрезентувати, наскільки це можливо, природні умови людської перцепції. Технологія камери (наприклад, особливо глибокий фокус) і її рух (узгоджений з діями акторів), комбіновано з майстерним монтажем (якого вимагає реалізм), і вони тяжіють до стирання меж простору екрану. Чоловічий персонаж має право керувати сценою, сценою ілюзії, у якій артикулює свої погляди.

МАРІЯ КРИВЕНКО
ХВИЛЕВІ НОВЕЛИ

Василь – «метр двадцять на коньках і в сляпе», як каже шепелява Лідуня, дружина полковника внутрішніх військ, – вона лікується від гіпертонії і лежить у сусідній палаті. Дама делікатно кашляє. Василь поглядає на годинник: мусить її відпровадити на вокзал і встигнути повернутися на обід, потім – на пошту. Жінок буває по кілька на тиждень.

– Ех ти, гуцуле з Прокуреви, – каже пащеката санітарка Оля, – я би-м не хтіла, аби-с ми навіть кури пас.

На що Василь:

– Давай їсти, не балакай багато, хлопа тобі доброго треба.

М'яч на коротеньких ніжках. Кавун із вибалушеними очичками.

Гуцул з Прокуреви.

Безліч матеріалу копає прозаїк щодня по дорозі на працю, яка не дає йому жодної сатисфакції. По дорозі попри міське невелике озерце, обсажене вербами, над яким у старі часи республіканське телебачення знімало дівочий ансамбль «Росинка». А зараз у цьому місті живе один прозаїк – як він тут живе? І один опальний міністр, якого «розжалували» з міністра у заступника голови облдержадмі-

ністрації. І все-таки гори матеріалу до найкращих своїх, ще не написаних творів копає прозаїк щодня дорогою на казенну працю у провінційному містечку. Він іде попри міське озеро і думає про свої ненаписані твори, п'є в барі приятеля Славка пиво (Славко завжди його пригощає задурно – беручий такий галицький газда під чорним вусом, при черевці вже), – отже, п'є пиво і думає про найкращі свої, ще не написані твори. Які смачні ходи! Яка легкість слова! Він вже знає, про що буде твір, хоч це неможливо знати, як і те, що має трапитись з ним у наступну хвилину.

Ідеться про те, що література покликана відображати певний горизонт сподівань читачів, оскільки вона все-таки є відбитком життя. О, як йому хочеться описати свою бурхливу епоху, з безкровною революцією і голубокою юнкою, і жінкою у шкірянці.

Двері у палаті зачинялися дуже тихо. Монашки у накрохмалених рогатих чепцях ходили ледве чутно. Кокетерія росіянок ще була невідома у цьому краї. Доктор Сембратович – сухенький, невисокий, середніх літ, – щоранку оглядав хворих, одному призначав нові пігулки, іншому – процедури, ще іншому дозволялося поволі ставати по операції на ноги.

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

С 1. Розділи А і В третьої частини засвідчили певну «натягнутість» між способом репрезентації жінки у фільмі та конвенцій, що зумовлюють виклад подій.

Кожен із цих моментів пов'язаний з поглядом глядача у прямому скопофілічному контексті з постаттю жінки, даною у розпорядження його насолоді (асоціюючи чоловічу фантазію), та з поглядом глядача, що зачарований образом свого двійника, внесеного в ілюзію природного простору, за його посередництва потрапляє у власність жінки у викладі подій. Фільми *Лише ангели мають крила* та *Мати чи не мати* представляють жінку як об'єкт комбінованого погляду глядача і всіх головних чоловічих ролей. Вона ізольована, велична, залежна від когось, сексуалізована. В процесі оповіді вона закохується у головного героя і стає його власністю, втрачаючи свою колишню вишуканість і величність, свою генералізовану сексуальність, її еротизм підпорядковано виключно чоловіку-зірці. Ідентифікуючись із ним, глядач має змогу не прямо нею заволодіти.

З психоаналітичної перспективи постать жінки зачіпає проблему глибшого характеру. Її уявлення зосереджено на тому, з чим вона ніяк не може змиритись: на її нестачі пеніса як загрози кастрації, а, отже, незадоволен-

ня. Візуально встановлена відсутність пеніса, як реальна ознака, обґрунтовує комплекс кастрації, є істотною для умови вступу у сферу символічного. Чоловіче підсвідоме може уникнути страху перед кастрацією двома способами: першим, що передбачає спроби повторного інсценування ключової травми (переслідування жінки, демістифікація її таємниці), врівноваження шляхом знецінення, покарання чи врятування об'єкту вини (пристрасті так званих «нічних» фільмів), чи другим, що виявляється у повному запереченні кастрації заміщенням фетишистського об'єкту чи перетворенням самого репрезентованого образу у фетиш (звідси – переоцінювання, культ жінки-зірки). Другий спосіб – фетишистська скопофілія – надає фізичної краси об'єкту, трансформуючи його у щось, прийнятне для себе. Перший спосіб, вуаеризм, нагадує садизм: насолода криється у констатації провини (безпосередньо пов'язаної із кастрацією) і винесення вироку винуватцю: покарання чи прощення. Цей садистський момент добре включається у нарацію. Садизм, залежний від причинності й обумовленості подій, примушує певну особу до зміни, веде боротьбу між волею і силою, передбачає перемогу / поразку, і все це має місце у прямолінійному часі з початком і кінцем. Фетишистська скопо-

Хворі говорили всіляке, скоро, казали, тут прийдуть «совіти». Надвечір за вікном інколи чується шум авто, стукіт копит об бруковку, німецька чи рідна річ. Стась лежить коло самого вікна. Завтра він встане і поволі перейде палатою. Від цієї думки у нього сльози виступають – він добрий і сентиментальний хлопець. Він скоро піде додому, а потім провідає пані Лопатинську і вона нагодує його великими голубцями – цімес!

– Стаську, причини вікно, – просить його старий Завада, з ліжка навпроти.

– Щось я замерз...

Сиві кошлаті борви закривають йому півлиця.

Уночі бомбили – липень 1944. Було видно, як удень. З верхнього поверху знесли важко хворих – вони лежали тепер на підлозі на матрацах. Облечений чоловік із Стриганець мучився у гарячці, весь час кликав Юльцю. Молоденька монашка жалібно схилилася над ним: ціхо, пане Влодку, ціхо...

Наступного ранку Сембратович не прийшов.

– Москалі тут, – казав Завада і молився. Пахло гноєм ран, кров'ю, сечею. Хлопцеві цікаво: куди поділися Юльця? Сембратович?

Хряпають двері. Довжелезний коридор. У кінці над виходом – електронне табло. Скрипить ліфт. Чоловік у білому лікарняному халаті – красень – рвучко йде у напрямку табло.

Поли халата врізнобіч – він стривожений. Поспішає. Сподівається встигнути. Хтось, певно, їде сюди, йому назустріч, ліфтом. Ось. Ліфт відчиняється. Чоловік зупиняється. В надії подається вперед – ліфт порожній.

Або. Сходи. Сходи. Безконечні. Білі. Ними вниз спускається дівчинка. Біжить. Світловолоса. Кучерява. У білих бантиках і підколінках. Когось доганяє. Час від часу зупиняється. Витягається, як струночка. Прикладає долоню дашком над очима – вдивляється вперед. Знову біжить. Після кожної зупинки стає щоразу тривожніша. Ще більше поспішає.

Плаче. Голосно. Розмазує на щоках на бігу сльози запленими долонями. Падає на сходи.

Мити посуд в кардіології на третьому поверсі – дві тарілки, після сніданку. Гаряча вода пече руки. Думки про грядущого Месію, який не скаже нічого нового. Буде, напевно, неймовірно легковажним, бо проголосить свободу від себе самого – духовну смерть заради воскресіння у нових вимірах гуманізму. А прибічники ідеаліста, тобто

філія може існувати поза цим часом, якщо еротичний інстинкт фокусовано виключно на уявленнях. Наведені вище протиріччя й двозначності простіше проілюструвати на прикладі робіт Хічкока та Стернберга, котрі приймають погляди за самий зміст чи предмет багатьох своїх фільмів. Хічкок використовує обидва механізми, а тому вважається комплекснішим. Кінокартини Стернберга часто пропонують чисті приклади фетишистської скопфілії.

С 2. Добре відомою є теза Стернберга про те, як би радо він привітав спробу спрямувати його фільми до переміни таким чином, щоби виклад подій та взаємини між героями не мали впливу на глядачеву оцінку кінокартини. Щира, але наївна заява. Адже його фільми дійсно мають тенденцію, за якою образ жінки (найкращим прикладом цьому є цикл фільмів за участю Марлен Дітріх) повинен бути таким, щоб його можна було ідентифікувати. Щирість же тези у тому, що важливим принципом для Стернберга є простір в кадрі, а не нарація чи процеси ідентифікації. І доки Хічкок вникає у явище вуаєризму, Стернберг продукує верховний фетиш, підіймаючи його до найвищої точки, де могутній погляд чоловічого персонажа зовсім слабне (характеристика традиційного

нараційного фільму). Краса жінки як об'єкт і простір екрану зливаються; вона не є більше носієм провини, а стає досконалим витвором, її тіло є змістом фільму, стилізоване і фрагментоване крупними планами, куди спрямований погляд глядача. Стернберг створює ілюзію глибини, його екран тяжіє до одновимірності до такої міри, що світло й тінь, мереживо, листя, сітка, світлові стрічки тощо скорочують візуальне поле. Погляд лише дещо опосередкований, або й зовсім ні, очима головного персонажа. Важливо, що сюжети Стернберга зосереджені у радше циклічному, аніж прямолінійному часі, а складність зав'язки зумовлена швидше непорозумінням, ніж конфліктом.

Найважливішим фактом є відсутність контролюючого чоловічого погляду у сцені на екрані. Вершина емоційної драми у типових фільмах за участю Марлен Дітріх, найяскравіші моменти її еротичного піднесення відбуваються за відсутності чоловіка, якого вона кохає за сюжетом. Існують інші свідки, інші глядачі, що споглядають її на екрані і їхнє уявлення не заміняє уяви публіки, а об'єднується з нею. В кінці кінострічки *Мароко* Том Браун вже зник у пустелі, коли Еммі Джоллі скидає взуття і вирушає за ним. В кінці фільму *Збезчещені (Dishonoured)* Крауна байдужий до долі Магди. В обох випадках еротичне дій-

фарисеї, будуть обурені, каменуватимуть єретика і звелять розіпнути на ганебному стовпі. А потім не дадуть собі ради з собою. І кумкатимуть жаби. І заходитиме сонце.

У княжих палатах прохолодно, а надворі немилосердно пече. Галич стікає потом робочого люду. Князь не здатен до жодної праці, жодної мислі. Меланхолія пристрасті заволоділа еством зрілого мужа. Вчора ішли в Побережжя – як вона глянула, нахилиючись у поклоні, як вигнула шийку, опустила очі. Боже, щось в ній таке незбагненне! Донька коваля. Наступного дня він пізнав її тіло. Ще наступного був уже здатний до чину. Забув її цього наступного дня – безіменну дочку коваля з Побережжя.

Історія інша. Вельможна свавільна жінка нудьгує в палатах. Муж – воїн чи власник – завжди при праці. Вона – рабиня тіла – вирішує віддатися вродливому смердові, який теше камінь поблизу на схилі Дністра. Смерд бере її брутално і палко, і дико. Потім його стратять, і викинуть тіло у воду з високого берега, знехтувавши усі закони. Вельможна жінка зречеться світу, піде в монастир і не розлучатиметься ні на хвилину в думках із красивим смердом.

– А нам – що? Хлебчи юшку з котелка і тихо сиди, – дідок після інсульту геть здичавів і комфортно себе почу-

ває тільки в присутності інших – самотність для нього стала нестерпною. Стареча параноя зробила його самим собою – моральні гальма зникли, як непотріб. Тепер дідок жорстокий, настирний, вредний, сварливий, нахабний. Всі в палаті його жаліють і по-своєму люблять: дідок – реквізит їхнього теперішнього життя в кардіологічній лікарні, а життя, як відомо, треба любити.

Новела 3. ПІСЛЯМОВА І ПРОТОТИПИ

Починається з того, що сідаєш за стіл. По-перше, мусить бути ідеальна тиша. Коли за стіною у сусідів занадто голосно увімкнено телевизор або магнітофон, нічого не вийде, зайві звуки діставатимуть до печінок, ніякої зосередженості, спересердя занотовані дві-три фрази – і все... Мусить бути також відповідний папір – стандартний листок або листок із зошита в клітинку, вийнятий ізсередины, розміщений вертикально, під певним кутом, і до того ручка за тридцять копійок, обов'язково із чорною пастою, інакше нічого не вийде. Мусить бути також горнятко «капучино» без цукру, інколи цигарка – не обов'язково. Мусить бути вечір чи ніч, щоб діти спали, не бігали по квартирі. Окрім

139

МАРІЯ КРИВЕНКО
ХВИЛЕВІ НОВЕЛИ

ство, освячене смертю, викладене як вистава для публіки. Головний персонаж, як правило, хибно все тлумачить, і, перш за все – не бачить.

Герой Хічкока навпаки, бачить саме те, що бачить публіка. Однак, у фільмах, про які йтиметься далі, захоплення образом шляхом скопофілічного еротизму він бере за основу фільму. У фільмах *Запаморочення*, *Марні*, а також *Вікно у двір*, зав'язкою є ключовий погляд, що коливається між вуаєризмом та фетишистським захопленням. У подальшій маніпуляції процесом споглядання Хічкок використовує метод ідентифікації, що зазвичай пов'язаний із ідеологічною коректністю і визнанням моральності, і показує його міру збоченості. Хічкок ніколи не приховував свого зацікавлення вуаєризмом, кінематографічним і некінематографічним. Його герої – типові приклади зі світу символічного та світу законів – поліцейський (*Запаморочення*) і імпазантний чоловік, що володіє капіталом і впливом (*Марні*), та їхні еротичні інстинкти призводять до компроментуючих ситуацій. Прагнення змусити іншого підкоритися садистській волі чи вуаєристичним уявленням спрямоване до жінки як об'єкта. Це підтримано забезпеченням легальності і вже встановленою провинною жінки (оновлений в пам'яті спогад про явище кас-

трації). Явне збочення ледве приховується під маскою ідеологічної коректності – чоловік на боці закону, жінка – поза ним.

Майстерне використання Хічкоком методу ідентифікації та ліберальне застосування суб'єктивної камери з точки зору персонажа-чоловіка глибоко втягають глядачів у позицію героя, і вони згодом повністю поділяють його погляди.

У аналізі фільму *Вікно у двір* Душе бере його за метафору для фільму як такого. Джефрі є публікою, вікно, що напроти, через двір, слугує йому екраном. Доки він спостерігає, його погляд набуває нового еротичного виміру. Дівчина Джефрі, Ліза, не має для нього особливого значення у сексуальному плані, навіть є до певної міри тягарем, доки він перебуває на боці спостерігача. Коли ж переходить через бар'єр між його кімнатою і блоком навпроти, їх еротичний зв'язок відроджується. Він дивиться на неї крізь свої лінзи не лише як на віддалений значимий образ, а й бачить в її особі винувату незвану гостю, покинуту на милість (і немилість) небезпечної людини, що погрожує їй покаранням. Експібіціонізм Лізи вже проявлявся через її професію, пов'язану з одягом і стилем, зі створенням пасивних зображень візуальної досконало-

того, вони мусять бути здорові і не вимагати мого додаткового часу перед спанням, наприклад, капання носа чи натирання спинок смердючими зігріваючими мазями від доктора Тайса. Мусить бути також непорожній шлунок – зрозуміло чому. Взагалі все мусить бути в порядку, аби сісти за стіл і писати про те, що у когось-там щось не в порядку, у всіх все не в порядку, у цілому світі все не в порядку – він збожеволів, лиш ти одна – здорова – намагаєшся йому пояснити, у чому полягає характер тотальних хворощів, коли все у всіх не в порядку.

Нехай цей абзац виконує роль післямови до статті пані N. про природу, спосіб чи механізм творчості. Пані N. вважає себе тверезомислячою особою, тому і намагається, як бачимо з перших рядків, спростувати фундаментальне уявлення про те, що творчість пасеться на луках великих життєвих потрясінь, глобальних змін у житті чи свідомості індивіда.

Осінні ночі довгі й холодні. Процес креації марудний і тривіальний. Виснажливо-ослаблюючий. Світиться одинокі вікно у п'ятиповерховій «хрущобці».

Учора, на концерті, вона нарешті побачила суперницю – жовтороте заголене дівчисько з рудими космами, як він

каже, дуже гарна і мудра. Пані N. нічим не виказала себе, коли простягла руку для знайомства: мовляв, журналістка, прийшла зробити матеріал про сьогоднішній концерт, мовляв, особливий сентимент до Чайковського, спогади дитинства і таке інше. Дівчина дивилася їй просто в рот, як школярка вчительці. Потім запобігливо кивала головою, складала на грудях рученята: так-так, я проведу Вас до диригента, я – новачок, граю лише другий концерт, так, віолончель.

Абсурд. Пані N. надпиває «капучіно». Намагається занотувати кілька фраз, змальовуючи уявну зустріч суперниць. Ніч вар'яцька. Дурнувятий місяць все повний і повний. Мозок – розтиснута жменя, з якої сиплеться пісок – емоції, емоції, відпущені гальма...

– Я не можу без тебе.

– Кожен може без іншого, – відповідає уявний співбесідник, ідеальний тип, якого насправді не існує, якого тільки придумала Емма Андіївська. Але він має рацію.

– Думала, що помру без твоїх дотиків.

– Не мели дурниць.

– Так, це були дурниці, коханий. Я ж прикидалася. Ліжко – фальш. Тіло – бридь, якщо ти нічого не хочеш про мене знати.

ті. Вуаеризм Джефрі також виявляється у роботі фоторепортера. Неактивність ставить його у позицію споглядача.

У *Запамороченні* домінує суб'єктивна камера. Нарація розгортається навколо того, що Скотті зміг, чи не зміг побачити. Публіка саме з його точки зору спостерігає за розвитком еротичного захоплення і відчаю. Вуаеризм Скотті є очевидним: він закохується у жінку, яку переслідує. Незаперечним є й факт садизму: він вирішив (добровільно вирішив, хоча й був хорошим юристом) стати поліцейським, якому дозволено користуватись відповідним правом переслідування й розшуку. В результаті він закохується в об'єкт своїх переслідувань – у досконалий образ жіночої краси і таємничості. Коли йому одного разу довелось зіштовхнутися з цією жінкою, відчуває нестримне бажання зломити її і силоміць домогтися зізнання на перехресному допиті. У другій частині фільму він відновлює свої незрозумілі взаємини з образом, за яким прагне таємно спостерігати. Він реконструює Джуді за зразком Марлен, змушує її у будь-якій деталі уподібнюватися до фізичного образу його фетишу. Її ексгібіціонізм, її мазохізм витворює з неї ідеальне пасивне доповнення до активного садистського вуаеризму Скот-

ті. Вона знає, що її роль – показувати себе, і що лише граючи цю роль вона може викликати еротичний інтерес у Скотті. Та йому вдається публічно довести її вину. Його цікавість перемогла, а її покарано. Тут героя Хічкока в умовах нарації введено у сферу символічного. Він має всі ознаки патріархального супер-«єго». Глядач переконаний у законності дій свого сурогату, дивиться через цю призму і констатує факт своєї співучасті. *Запаморочення* концентрує увагу на імплікаціях розколу між активним / споглядання, і пасивним / бути об'єктом споглядання, за ставевою відмінністю і могутністю чоловічого символічного, зосередженого у герої кінофільму. Марні (з кінострічки *Марні*), як героїня також грає свою роль для завоювання прихильності Марка Рутланда і маскується під образ, досконалий для споглядання. Марк перебуває на боці закону, доки замкнутий в своїх думках про її вину, її таємницю, не починає прагнути побачити її в момент вчинення злочину, доки не примушує зізнатися, і таким чином рятує її. Розігруючи імплікації своєї могутності, він у такий спосіб стає співучасником. Та він володіє грошима і впливом, може отримати свій ласий шматок і насолодитись ним.

Переклала Марія Васишин

Це я, кажеш, неуважна до людей?

– Скільки мені років... – каже поет. – У дев'ятнадцять написав ту збірку...

– Так, як тобі це вдалося? Я знаю, що тобі було важко. Я це відчувала, хоч ми були майже незнайомі. Достатньо було зустрітися в університетському коридорі або в гуртожитку мимохіть...

– Я розумів, що хворий. Не знаю, чи всі психи усвідомлюють, що з ними не все гаразд. Я ж усе про себе знав, але нічого не міг удіяти. Жив між приступами хвороби. У проміжках, коли наступало полегшення, намагався якомога більше писати – не завжди встигав, спазми часом заставали посередині вірша. Один із нав'язливих ритуалів – роздирання до крові лица – з'явився під час поеми про ведмеда. Я роздирав щоку, мачав олівець. Строфи були короткі, але приходили дуже повільно. Показав поему Професорові. Той сказав: можеш і краще, а тут-от не вадило б переробити.

Поет скептично всміхається посмішкою літнього чоловіка, може, дідка, який перебачив усе на світі.

– Не люблю бути непомітним, лише в центрі уваги. Коли ні, забираюся і йду, – це вже хлопчисько-підліток, який набиває собі ціну.

Театрально-рвучкий жест до вази з квітами – у пані N. сьогодні був творчий вечір, їй подарували багато квітів, – бере двома пальцями голівку білої хризантеми, обережно, ніжно, читає вірш, присвячений колишній дружині: я ж не знав, що полегшає, відпустив її, – мене хризантему в кулаці...

– Славку, не хотіла би я виступати з тобою на одному фестивалі... Іди сюди.

Поет дуже молодий: Хочу тебе.

– А я тебе – кохаю...

Він пестить її шию – шию літньої жінки з чорною бородавкою зліва. Ніжний мій, бідний маленький звірок.

Потопати самій в собі. Бридкі відчуття. Хочеться кричати на поміч. Холод до п'ят. Дно сниться. У такому стані протриматися кілька діб. Потім – два-три вірші – сходинки. Нав'язливе бажання сповідатися, писати листи, не з'ясувати стосунків, – усе стає закономірним, звичним, таким, що не підлягає жодним змінам – навіщо? Якщо ти вчора не хотів сказати по телефону, з ким у серпні їздив відпочивати, – звичайно ж із жінкою. Інакше я, любий, буду думати зовсім зле про ту частину людства, до якої належу. Пришли фото нового помешкання і виклик до суду, за

141

МАРІЯ КРИВЕНКО
ХВИЛЕВИ НОВЕЛИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Дубравка Угрешич

А МИ © Ugrešić Dubravka, 1997
ХЛОПЦІ-МОЛОДЦІ

1.

Якщо іноземець опиниться у Загребі, у «метрополії» свіжоспеченої європейської держави, а особливо якщо він опиниться там у суботу вранці, його здивує картина, яка асоціюється швидше з далекосхідним, аніж з європейським містом. Бо в суботу вранці головна загребська площа заповнюється чоловіками. Чоловіки стоять, палять, розмовляють, гуляють із поважним виглядом туди-сюди, посміхаються один до одного, поплескують один одного по спині, молодші приязно обмінюються штурханами, і всі як один тупцюють, мов стадо пінгвінів. Якщо іноземець спрямує свій погляд у глибину площі, він побачить сходи, які ведуть на іншу площу. Це Долац, загребський ринок. Сходами піднімаються і спускаються жінки, несучи в руках пластикові сумки з харчами. Це загребчанки, жительки нової європейської «метрополії», поспішають додому, готувати суботній обід.

2.

Це типова для югославського стереотипу картина, і не має ніякого значення, чи пов'язана вона

те, що я, нахаба, посміла зробити тебе прототипом героя своєї повісті.

Я безумно люблю город. Скоро заведу собі спаніеля і постарію, і буду мати нарешті право жити, як хочу, – сама, у просторому будинку, буду цілими днями вилежуватися в ліжку, а ночами писати, скажімо, спогади про пана N., і про пана X., і про тебе, далекий мій пане, і я буду перша, хто відкриє широкому читачеві таємницю своїх двадцяти псевдо, а ти лежатимеш собі десь на кладовищі у Парижі, бо помреш у Парижі, любий, а Львів – твоя недозріла Мекка – так і залишиться бути, любий. Що іще я могла зробити для тебе?

ВІДЧУТТЯ СТАТІ

«Тіло є, є і є
і не має куди подітись».
Віцлава Шимборська

Приходила завжди безшумно. Вкладалася обіч, мовчки і впевнено. Від неї йшов паралізуюче-солодкий запах на межі з обридленим і збуджуючим пахом жіночого поту, внизу і під пахвами. Запах з рота, не притлумлений жвачкою, видавав ще не старість – натяк на зрілість, умотиваність поспішати. Зітхала протяжно, голосно захлиналася наприкінці вдиху, виходило схоже на гикавку. Витягувалася розповнілим у стегнах тілом на хрустких простирадлах. У Марійки не було до неї жодного сентимента. Коли гостя набридала, вмикала світло і заходила ся осатаніло вештатися у просторім помешканні, голосно хляпала капцями у віддаленій частині кухні, сідала за стіл, гарячково запалювала цигарку і обпікала пальці, тут же гасила, сиділа, обхопивши голову руками, деякий час без руху, знов зривалася і заходилася напускати у ванну гарячу воду.

– Я тут, Марійко, – гостя нечутно прокрадалася із спальні сюди. Марійка злегка підводила голову, повільно обер-

із загребським, белградським, міським чи провінційним, «західним» чи «східним» середовищем. Вона така звична і така природна, що під час уроку статевого виховання у середній школі (звичайно ж, за доби комунізму – тепер у школах навчають релігії), одну учительку цілком заскочило питання, поставлене учнем. Отож, коли вчителька показувала малюнки оголених тіл жінки і чоловіка, пояснюючи відмінності у статевих ознаках, одна стурбована дитина перервала її:

– А де мамині сумки?

Сумка з харчами в руках матері була для дитини важливою статевою ознакою.

3.

Homo balcanicus, юго-мужчина не існує як окрема одиниця. Він рідко з'являється як окремий екземпляр, особа, індивідуум; він – це найчастіше група чоловіків. Чоловічий мешканець південнослов'янських країн виховується у групі, у групі виростає, у групі живе. Чоловіча група є для нього природним середовищем, без неї він гине як риба

без води. (...) Юго-чоловіки йдуть по життю із відчуттям, ніби вони постійно тримаються за руки. І тому сучасні прихильники маскулінізму у своїх пошуках втраченої ідентичності чоловіків не мусять їхати до Нової Гвінеї. Загартована у вогні чоловіча ідентичність чекає отут, достоту під носом.

4.

Одне з найважливіших місць в уяві юго-мужчин належить жінці. Її образіві не зашкодили ані політичні новації, які принесла Друга світова війна (тоді жінки нарівні із чоловіками брали участь у партизанському русі), ані майже п'ятдесятирічна практика соціалізму (яка, принаймні з точки зору права, зрівняла позиції чоловіка та жінки), ані гнітюче велике представництво жінок в окремих сферах (наука, медицина), ані їхня присутність у суспільному житті (журналістика, університети, мистецтво), ані виникнення фемінізму, ані т.зв. демократичні зміни, ані навіть нова війна. Жінка в уяві чоловіка має непохитну позицію: позицію нижчої істоти.

тала наліво, на голос від дверей, де з'являлася вона, бачила спочатку голі стегна, обвислий важкий живіт, ліву частину грудей з великим коричневим кружком, шию, оголене повне ліве плече, сплутане коричневе до плечей волосся, кругле підборіддя, повні хтиві губи, розтягнені в облудній посмішці, масивний ніс, що виказував плотську ненаситність, маленькі блискучі щілини замість очей, темні густі брови, що зрослися на перенісці.

– Марійко, ми з тобою одне... – видихала у вимучене обличчя навпроти. Марійка спокійно підводилась. У ванній перед дзеркалом, не вмикаючи світла, задовольняючись тим, що у коридорі, шипіла:

– Відчепися.

Цокання годинника – перебирання нервів. До ранку ще так далеко. Двірники о шостій або іще раніше чистять на вулиці сніг, грюкають лопатами об цемент, голосно перемовляються.

Зрідка вікна освітлюють фари проїжджої машини. Потім дзвенить будильник. Настирна звістка про те, що відлік відміряного корисного часу невблаганно продовжується, власне, продовжує тривати, облаштовуючи тебе у просторі, наступ невідворотності.

Межі часу жорсткі і соціально обумовлені. Рівно о шостій тридцять – горнятко кави натще. Визволення від сну, неможливе самовільно. Прибирання ліжка, залишки сніданку – у холодильник. Потім – клопітне тіло. Запідозрене ж бо у невірності чи несправності, викликає незадоволення і породжує комплекси.

Марійка о восьмій іде з хати. По-перше, потрібно бути на праці рівно о дев'ятій, по-друге, важлива пунктуальність і видима благополучність. Акуратно підмальовані очі, тільки верхні повіки, старанно замаскована сивина – лише ж тридцять п'ять. Спідниця до середини коліна. Темний сірий светр із напуском. Ніякого виклику.

– Як справи?

– Нормально.

Натренована усмішка. Чоловіки, як правило, цього питання не ставлять. Жінки на її з'яву вмовкають. Потім навперебій цокотять про Влодка, Степана, Михася, який той Влодко, тобто чийсь чоловік, добрий і чемний, і таки дурний, так ні на кого за двадцять років і не задивлявся, бо йому то не в голові, аби в баняку і спокій у хаті.

Рецепти печива, пригощання залишками з неділі. Комп'ютер числить квартплати і все таке інше. Через руки

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

11.

Ми могли б ознайомити нашого іноземця з окремими сторінками югославських літератур, які нерідко являють собою класичні приклади мізогінії. Могли би познайомити його з масовою культурою, з пресою, і, зрештою, із статистичними даними. Могли б провести його різними інституціями, редакціями, видавництвами, змусити переглянути телепрограми... Наш іноземець усюди побачить ту ж саму картинку: повну тепла та щирості чоловічу спільноту з тінню жінки у якомусь куті, мовчазну секретарку, мовчазну прибиральницю, мовчазну подругу галасливого юго-самця. Самотніх жінок він зустріне тільки на дитячих майданчиках. Додаймо до тієї картини маленького хлопчика в мокрих штанцях, який щосили верещить: «Мамо-о-о!... Подивися, що я нароби-и-в!» Не тому, що ця подробиця конче необхідна, але вона нам придасться до змалювання іншої правди.

13.

Якби наш іноземець розмовляв із юго-чоловіками до війни, він був би зачудований пристрасстю, із якою вони безперервно розводилися на дві теми. Отже, надзвичайно охоче вони розповідали один одному про бувальщини з часів служби у армії, навіть якщо йшлося про події десятирічної давності. Іншою улюбленою темою були еротичні пригоди, при чому чоловіки радо перебільшували власні сексуальні можливості і знущалися з безсилля інших, «слабаків». В отій чоловічій юго-міфології існував (і зберігся) «радісний» самецький міф про те, що хорвати не потраплять так, як потраплять серби. Оті останні знаходили підтвердження для своєї тези (що хорвати – слабаки) у мові, а точніше, у бідності хорватських синонімів до слова «пеніс». **Чоловічі справи** (військо, спорт, кав'ярня, робота тощо) та **секс** – ото два найважливіші пункти у житті юго-мужчини.

Війна лише активізувала те, що в уяві чоловіків існувало завжди. Жарти та пригоди, пов'язані із армією (колишньою), поступилися місцем воєнному

проходять кілограми паперів, затавровані холодними розчерками платника і касира.

Друга половина дня коротка. Пісний комфорт крихітної ошадкаси не доймає, як вранці. Жінки шурхотять поліетиленовими торбами. Розмови про те, що приготувати на вечір.

Наприкінці зими раптом ударили морози. Випав сніг. У неділю стрічалися на симфонічних концертах. Містечко маленьке, всі усіх можуть побачити увечері у філармонії, як і зранку у церкві. Сьогодні заїжджий піаніст, прізвищем дивно схожий на торішнього її коханця, виконує Шопена. Вальси нагадують юність. Сповнену сподівань. Жодна з надій ще не розбита. Голубі гіацинти на крихітнім городчику, педантично виміті вікна покою, що виходять на городчик, далі – вулиця у містечку її юності.

Музикант за роєм. Злет рук над клавіатурою. Обличчя – то радість, то мука, то спогад, еротично-п'яний, про містечко з дерев'яними верандами. Зітхання акордів.

Вибирала професію з негарного розрахунку нічого їй не віддавати. Від години до години перебувати в означеному місці, що зветься «праця», скажімо, з десятої до шостої. Решта – вдома. Жити письменницьким хлібом? Сві-

дома того, що це коштує родині, закінчила курси касирів. Писала, коли дуже хотілося, а таке траплялося рідко. Вимивання підлог, випрасовування білизни, начищення баняків – теж засіб від депресії. Справді-бо, хіба мало на що можна зужити надлишок енергії?

З тілом – непорозуміння. Педантична і строга, воліла би бути схожою на худенького підлітка, носити хлопчачу стрижку, штанці у клітинку і не журитися округлістю заду. Тіло – незручність. Незужите, нагадує безлюдну оселю. Як чоловіче, так і жіноче. Марійка про це думає, бо так треба думати, аби підтримувати у собі відчуття статі. Знати, що жінка – отже, носити ліфчик, капронові колготи, спідниці і сукні, фарбувати уста. Хоча хіба чоловіки не могли би одягати колготки, ліфчики, спідниці та сукні? Розрізняння на «він» і «вона». Для того, аби бути певним своєї неповноти, відділеності від цілості, раз і назавжди даної недостатності. Певний тип поведінки, світовідчування, світопояснення, ув'язненого в кордонах надщербленості.

Вечорами годинами лежати у теплій прозорій воді, сам на сам із тілом. Страждати від його недосконалості, незугарності, байдужості до твоїх переживань, від його усамос-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

героїзму, випробуванню власної відваги, а розповіді про ліжкові досягнення перенеслися на фронт. Воєнне мистецтво та секс переплелися. Слабаків починають називати «педерастами» («педераст» – це воєнний синонім для боягуза). Провінційна усташівська газета *Hrvatski vjesnik* аж роїться гомосексуальними порнографічними карикатурами, у яких «педерастами», зрозуміло, зображені серби. Ідентичний воєнно-порнографічний чоловічий сленг використовують обидві ворогуючі сторони на усіх фронтах. Традиційну воєнно-порнографічну риторику підтверджують назви зброї (часто жіночі імена), воєнні фотокартки (вояк із карабіном, вояк, що обіймає жерло гармати), воєнна субкультура (комікси, «література», гумор, «воєнна публіцистика»). Воєнна пропаганда найчастіше презентує війну як привабливу та збуджуючу чоловічу пригоду, рідше – як святу, аскетичну боротьбу за батьківщину. «Війна – це стрілянина та брехня, лють та вбивство», – начебто сказав якийсь вояк, повертаючись з фронту.

14.

У воєнній поняттєвій системі чоловіків існує також, звичайно, батьківщина. Батьківщина завжди жіночого роду: на рівні абстракції це мати (вітчизна-мати), на рівні життєвої практики – могутній банк для відмивання різних «брудних грошей», як у кожній війні.

Вкрита пилом і виснажена патріотична риторика все ще жива. Ніхто не написав стільки старомодних патріотичних віршів, як сучасні поети на всіх фронтах цієї війни. Батьківщина («О ти, моя любов, Хорватіє моя свята», – проголошує автор одного з хорватських віршів) і досі залишається стражденою матір'ю, богородицею, дівою, яку «кровопивці» (чужі чоловіки!) згальбили, скупали у крові, і так далі, і тому подібне. А вона, звичайно, пробачає все і всім. «Мамо-о-о, подивися, що я нароби-и-в!» І прошу дуже, батьківщина лагідно посміхається, бере нашого хлопчика на руки і сю-сю-сю, гулі-гулі....

тійнення в просторі тебе, його упертості тупої, стабільності у ганджах.

Плавати у ванні вечорами, догори лицем, мружитися від світла, лежати, забуваючись у лінощах, розміліло прикриваючи повіки. Уявіть собі, що тіло навчилось виходити за власні межі. Я б тоді так не страждала. Доторкнулася б тільки твого плеча і зрослася б з тобою, і тоді б ми тягнули тягар тіл удвох, ти і я. Ти придумував би свої статті, я би змушена була бути присутньою щосекундно, може, тоді б зрозуміла тебе краще, а у тебе не залишалося б жодного шансу на усамітнення, зрештою, як і в мене. Зате у нас було би досконале і ціле тіло. Гарячкові злягання змінилися б методичним процесом обміну енергією. Трепет губ, пальців, спрагле дотикання до персів, до чоловічості – все це мало би інший смисл, інше призначення. Разом з тим не можна було б злягатись так різноманітно. Так розкішно приймати у себе інакшість, незбагненно споріднену із тобою – у дотиках, грубих і солодких, запахах, приємних і не зовсім. Відчувати її рухи у собі, болючі, нервові, оскаженіло-жорсткі чи ніжні й тонкі, що нахлинають уже на волосіні виверження, – радість бездонна, як смерть, дарує нам повноту життя.

Мнути собі груди. Уявляти над собою твоє лице, вимучено-рідне, якого ніколи-ніколи насправді таким не побачу: – Марійко, ми з тобою одне...

MEMENTO MORI

I

Пташко моя, літаючи, починаю подобу сповіді – з гілки на гілку, стрясаючи свіже цвітіння, пташко. Перепиняю тлум слів, гашу гирло рожевого неврівноваження – жадання подати точний список мук до Господа.

Пташко моя, так і хочеться рефренами битися в груди твої солодкі, розтікатися без надії на креацію цілості. Ненастанно стікатися у слова свої, пташко, чути їх тлум, безладне блукання коридорами смислів – до незнаття, моя пташко, де правда, і з чого, властиво, почати.

Голос, те, що тобі дарується винагородою за стосот літ мозкових доріг, тріскається, як пластикова посудина під ногами випадкових блукальців. Рівнодення спокою, сколихнуте єдиним позирком, надто глибоким, щоб надаватися до забування... Не почуті до кінця фрази, передчасні висновки, хаплива розкутість, а згодом, згодом не-

145

МАРІЯ КРИВЕНКО
ХВИЛЕВІ НОВЕЛИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

15.

Мати є абстрактною, дитина (чи то батько, чи то син) – конкретною. Коли сербський лідер Слободан Мілошевич у інтерв'ю признався, що його дружина не найкраще готує, вже наступного дня зголосилося принаймні двісті жінок із пропозицією, що вони будуть йому готувати.

20.

У цій війні жінки втратили домівки, дітей, чоловіків. Жінок у цій війні гвалтували. Спершу чужі мужчини, відтак нерідко власні чоловіки («З розбитої філіжанки не п'ють»), ще пізніше – іноземні та місцеві засоби масової інформації... В таку хвилину вигнаними та з'валтованими жінками опікуються... інші жінки. Не чоловіки. У чоловіків є важливіші справи. Припускаю, що вони інколи замислюються, як би то гроші, які світові гуманітарні організації посилають жінкам, загарбати у легальний, згідний із правом спосіб, «ненадовго позичити» на суттєвіші цілі. Хоча б на придбання зброї, яка послужила б потребам «оборони».

24.

У патріархальних та женоненависницьких суспільствах жінки мають свої усталені функції, завжди для чогось служать (для народження дітей, для домашнього господарства, для польових робіт), в тому числі як маска чоловічої дорослості, відповідальності, нормальності та «правильної сексуальної орієнтації». Мені розповіли історію одної не надто врівноваженої особи чоловічої статі. Чоловік був у скрутному матеріальному становищі. Одружився. Народилася дитина. Не мали мешкання. Розлучилися. Недавні політичні події раптово винесли нашого аноніма на поверхню – він перетворився на політичну фігуру, почав виголошувати промови, подорожувати, ходити на прийняття, показуватися на телебаченні, на обрії вималювалася посада посла в іншій країні. Його патріотизм був нагороджений успіхом, який посипався на нього, як дощ монет із автомату.

І все було чудово. Крім одного. У нього не було дружини. Це був надто помітний і за нових обставин неприпустимий брак. І от наш чоловік скорень-

щадні лещата самоконтролю. Хоча хтось сказав, що втікання від факту карається рівноцінно із зрадою.

Ідуть годинники. У просторому мешканні заведено всі механізми – фіксатори часу. День, два, більше... Втрачання у монотонному плині здатності будь чому опиратися. Вмовкання інстинктів на звук відміряних днів, ночей, полічених точно безсонь і таблеток для їхнього подолання. Нічого, крім барви болю, що не вмовкає тут монотонно і вперто одним очманілим звуком.

Страсний четвер. Переповнення постом. Мимовільне складання рук долонями до купи, посеред грудей, очі – у потік свободи, з боку світла, розлитого, мов омана голодним. Любов – так суцзя, що майже неіснуюча, така висока, що не надається до влягання у матеріальність, така безсумнівна, як і невловима, як жадана, так і страшна, так і ненависна, не без того, щоб не спокушатися уникати її, оминати, завиватись у пеленки манер, перепрошень та посилань на зайнятість.

Запорошені пагони плюща у помешканні перед дзеркалом – відтак ілюзія двоїстості кімнати з масивним фотелем, в якому пітніє перед обличчям інакшості змучене тіло. Бажання пити. Вода – субстанція єднання із тамтеш-

ністю, в якій все зростає потреба. Напівсон-напів'яв на півдорозі без розгалужень.

І ти, пташко моя, віщуючи щось страшне, бо незвідане, хазяйновито заходишся ладнати затишне буття у моєму світі.

II

Руку, котра ще жива, можна намагатися запам'ятати, її тепло, її ганджі, нігті, підстрижені не надто рівно. На заплікуженій підлозі – грифи сонця. Речі, котрі ще потрібні. Відкриті баночки з овочевими соками, з яких ще, мабуть, трохи буде надпито. Пізній опісляполудень. А коли виглядати з вікна, то – насправді ж – чудова погода. Переддень свята, яке послідує винагородою за кількатижневі страсті. Щоденне обстеження лікаря. Його скрушне похитування головою, прицмокування язиком, опускання погляду нижче очей пацієнта, так, мовляв, і так, по дві таблетки зранку і ввечері, так, всього по дві, три не слід, зрештою, спробуйте три, уникайте солоної їжі. Естакади мовчання, будні, набряклі зранку зі сну. Сни навперербій думкам, яким бракує повітря. Рятуюнок – обличчя, що видивляється в тебе з тебе ж, рисами схоже на малознайомого типа, все вида-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ко повернувся до колишньої дружини, вони знову взяли шлюб, дістали більше мешкання. Жінка теж була задоволена різкою зміною суспільного статусу. Для нього вона постійно була додатком, в залежності від потреби: сертифікатом, виправданням, перепусткою, маскою його власної нормальності. На щастя, дружина була до того ж гарна і – власна. І всім подобалася. **Хлопцям**, ясна річ. Зрештою, це ж було щасливе подружжя.

27.

Якщо юго-чоловік, у своїй комуністичній чи посткомуністичній іпостасі, наважиться щось публічно заявити, він стає «дисидентом», «мучеником системи», «мозком народу», «нашим найвідважнішим мужем», «хорватським Гавелом» або «сербським Рушді». Якщо те саме зробить жінка, вона стає лише «курвою».

Проти війни, націоналізму, шовінізму, проти ненависти, проти порушення прав людини, проти корупції, проти глупоти, проти тоталітарної ментальності, проти з'валтувань, проти недемокра-

тичного устрою країни, проти численних помилок хорватської політики і керівних органів – виступали у Хорватії (у Сербії, Словенії, Боснії...) хорватські журналістки, письменниці, інтелектуалки. Цих жінок у «демократичній» Хорватії проголосили: «зрадницями», «серйозною загрозою», «учасницями змови проти Хорватії», «торговками батьківщиною заради власної вигоди», «аморальними особами», «компанією психічно невдоволених невдах», які стали організаційним зародком міжнародного опору і акції знеславлення хорватської вітчизняної війни», жінками, які «гвалтують Хорватію», «бабами, які переслідують Хорватію», і нарешті... **відьмами**.

«Відьми» (п'ять обраних) місяцями горіли на вогнищі, розкладеному хорватськими засобами масової інформації. Масла у вогонь підливали окремі колеги-жінки, але за усім наглядали чоловіки, «відважні хорватські мужі», «світлі голови хорватського народу». У «відьом» було небагато захисників, от часом якийсь журналіст (так, чоловік), якийсь приятель. Тимчасом один із місцевих ексекторів публічно висловив здивування, що західна преса заува-

ДУБРАВКА
УГРЕЩИЧ
А МИ ХЛОПЦІ-
МОЛОДЦІ

ється, що знала його хлопчаком, білий комірчик, акуратно підстрижена гривка: до, ре, мі, фа, соль. Простори Бог зна якої пам'яті безпомильно вказують на спорідненість – десь, у чомусь – отже, не слід остерігатись прикрощів, закон-мірних у поведінці рідних. Мандруючи страхом, добуваєш зі сховку пам'яті цього типа, з яким вартує порозумітись, незважаючи на невідповідність моменту.

Ще вчора лежала в ліжку і писала під прицілом пильного погляду, нині – вже ні. Хворому вколено морфій, щоб мені звикнути до відсутності поруч очей.

III

Тепер, коли я твердо знаю, що не існує непорозуміння межі душею і тілом, тільки фатальне заплющування очей наспроти правди; тепер, коли побачено бездиханне тіло після невідвратно борні межі – межі – тепер-то я твердо знаю, що у здоровому тілі здоровий дух, а у мертвому – мертвий, і що звідси забирає їх разом, укупі хтось, хто невідворотно замешкав у нашій оселі всупереч нашій волі, нашим знанням, безжалісно і самовільно освоїв простір нашої території, не додавши жодного запаху, жодної барви, поруху штори чи човгання капцями. Порох приміщень

хіба що виказує оту присутність. Чимдень з ним важче боротися, не хочеться боротися, пілосос в разі потреби вмикається радше для заспокоєння совісті, аніж для гігієни. Розбивається посуд на кухні. Дружки порцеляни глибоко ранять пальці, що натикаються на них ненароком, нишпорячи в пошуках ложки, яка впала із німецьких рук. Очі хворого стають глибші чи то відсутніші щодень, хоч не скажеш, що їм нецікаво спостерігати за розщепленням сонячного променя над кахляною підлогою. Дзенькіт металу об кахлі доповнює враження музики. Не знаю, що фіксував напівмертвий мозок і чи мав він контакт із моїм, геть здоровим, і чи це вони разом родили враження похоронних пісень візантійського обряду, чи то лише мій, попри керування механічними операціями – дати таблетку, натерти хвору ногу – творив фантазмагорію церковних співів.

Кожен день наближав до піку мелодії, до її окупації запліюженого сховку від неминучості. Вимучена готовність до контакту із невідомістю – цього разу потаємного, без видимої згоди на те, що має відбутися. Підлуватеньке: нехай станеться воля твоя, Господи. Приймаєш гру, з усією відсутністю правил, покладаючись на підступність

жила цькування «хорватських відьом» у пресі, адже це, по суті, одноразовий **вибрик**.

28.

Хорватський випадок був лише підтвердженням фрустрацій юго-чоловіків, фрустрацій, перенесених цього разу на політичний ґрунт. При цьому відьма є найвідповіднішим, міфічним виразом тих фрустрацій. Вона, передовсім, – товаришка Диявола («ворога народу», «серба», «ворожих сил», «західного світу» тощо), руйнівниця комфортабельних чоловічих стереотипів, котра виставляє на посміховисько чоловічу систему цінностей (в тому числі війну) і піддає її сумніву, вона так чи інакше – небезпечна. Сучасний приклад дій хорватських засобів масової інформації – це не ексцес, а принцип, голосний коментар до історії тихо палаючих балканських вогнищ, на яких спляють проклятих жінок, інтелектуалок, письменниць, артисток, самовбивць, бездітних, самотниць, одним словом, «курв» усіх ґатунків.

30.

Одна з дуже популярних пісень (її автор – чоловік) розповідає про марнославного представника чоловічої статі – комара. Пісенька закликає жінок до резигнації, закінчується іронічним рефреном на честь чоловічого марнославства і сердечним, заспокійливо-фіглярним повчанням для жінок: «Яким би він не був, тримай його, бережи його, бо то чоловік».

Юго-чоловіки та юго-жінки ще довго варитимуться у своєму зачарованому садомазохістському казані. Жінки відремонтують розбите, позамітають сміття, приберуть чоловічі екскременти («Мамо-о-о, подивись, що я наробив!»), все виперуть, все забудуть і тихо, як завжди, відійдуть у куток (зрештою, шкоди наробили «чужі чоловіки»). Половина популяції, себто жінки, як і досі, залишатимуться мовчазними тіннями, муміями-подругами, масками чоловічої відповідальності, батьківськими, банками для «прання брудних грошей», в той час як друга половина, чоловіки, продовжать свої історичні забави. Ці забави одержать вагомні назви: розбу-

суперника. Таємна змова із відведенням погляду. Не так, як тоді, уночі, у міській лікарні. Над ранок розплющуєш очі – тебе пронизує та ж невидима, нічим не виказувана і разом з тим ясна метафізична присутність охочого поспілкуватись біля ніг хворого. Серпнева ніч дихає у відчинену квартиру палати передосіннім холодом. Хворі додивляються сні. Ти, доглядалиця, маєш місію домовлятися про майбутнє. Свідома відповідальності, спокійно і твердо просиш: а тепер собі йди, налякала і досить. Дивувалась її безвідмовності, послуху, безсловесному виконавству. Але то був майстерно продуманий маневр вербування співучасників. Праця у рукавичках, інші запобіжні засоби від інфекції – усе це стало тепер моєю, асистентки закінчення життя, приватною справою. Температура тіла, що то піднімається, то несподівано падає, кров'яний тиск і пульс, виділення включно із потом – все підлягає строгому контролю і вимагає пояснення. Непоясненість – бо – причина неспання, ковтання валеріанових крапель і нічних подорожей помешканням, у якому після встановлення діагнозу ще хтось поселився.

Часто не встигаєш зробити найнеобхідніше. Вмитися зранку чи вчасно змінити піжаму на денний одяг. Епітафії

смутку стигнуть в очах часу, що його проживаєш востаннє із хворим. У таких ситуаціях забувають зробити фото чи відео. Покладаються, очевидно, на незнання, що закінчення є насправді закінченням, не продовженням, зупинкою, а потім застиганням. Неусвідомлення неусвідомлюваного, природне та неосудне. І зараз, коли його вже не стало, я не сумніваюся, що його ніде більше немає і ніколи не буде.

IV

Пам'ятати про той світанок, дотик до тіла, яке схлипує востаннє, про подушку, мокру від піни, що витекла з рота. Запах свічки, котра згоріла, символізуючи душу. З цим треба продовжувати життя.

Провірити приміщення. Викинути білизну та ужиткові дрібнички. Можливо, переставити меблі. Спробувати повернутися до старих запахів, ще з юності, пов'язаних із буянням надій та невідомою смутку. Все зробити, знеболюючи відчуття факту.

Дбати про дітей. Вечорами зашторювати вікна і дякувати Богові, що одпочинеш. Продовжувати власну дорогу до свого кінця. Покладатися на Долю і на Покликання, згораючи у моменти їхніх конфліктів. Падати на коліна на лу-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

дова держави для всіх нас, демократія для всіх нас, встановлення миру, майбутнє всіх нас.

ДО ПОБАЧЕННЯ НА МАЙБУТНІЙ ВІЙНІ – так називався один із югославських фільмів (знятий під час другого міжвоєнного періоду). Ця фраза завжди засіла у моїй пам'яті. Я, звичайно, хотіла б її витерти, але не можу, бо її непохитно підпирає інше гасло: ДІТИ – НАШЕ МАЙБУТНЄ!

Переклала Алла Татаренко

Ольга

ках слів, задихатися їхнім пронизливим ароматом без права на невідтворення, байдуже проходження повз, миттєве розпруження волі, одміряної і вичерпної. Сходження до світла, візантійщина себеосягання, себепроникнення чи себевтрачання, сенсовна у межах плоті, окресленої недосконалыми неповторними лініями, означеними запахами, кольором очей, шкіри, формою носа та уст, способом вимовляти окремі звуки, наприклад, шепелявити чи заїкатися, чи характерно оголювати зуби в посмішці, чи морщити носа, чи шокувати співрозмовника невихованістю, бризкати на нього слиною, захлинаючись від емоцій.

Безпомилно реагувати на проминання, намагатися бути у подуві вітру щосекундно, невтомно засвідчувати всесвіту своє життя, своє биття серця, думки, допоки їм одміряно фіксувати вічність. Безстрашно дарувати себе їй, одночасно ж кожну свою клітину заселяючи вічністю із думкою про смертність.

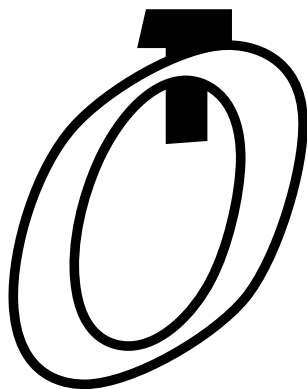

149

МАРІЯ КРИВЕНКО
ХВИЛЕВІ НОВЕЛИ

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Карчук

МАНДРІВКА
ЛЮДЕЙ
КНИГИ

(уривок з роману)

Коли кавалер д'Альбі пішов, Вероніка поринула в сон. У сновидінні перед нею постала пустеля, де було дуже спекотно. Поміж дюнами, на розжареному піску були розставлені столи з наїдками, розмаїтими винами й квітами, котрі поволі в'янули. Вероніка була однією із запрошених на весілля гостей. І, як решта присутніх, мала на собі вишукане вбрання. Високі підбори черевичків грузнули в піску, шеврові рукавички палили руки. Решта товариства невеликими групами оточували стіл. Панове тримали кришта-

Володимир Єшкілєв

© Єшкілєв Володимир, 2000

ПАТОС

(фрагмент з роману)

8

Авдиторія університету.

П'ятнадцять хвилин по другій.

Корват розкладає на викладацькому столику пасьянс списаних цитатами різнокольорових аркушів. Жовті – виписки з часопису «Огляд сучасної психіатрії», рожеві – вибірки з Дерріди, Барта, Стендаля, блакитні – з Андруховича, Іздрика, білі – видруки з Інтернету, дбайливо розсортовані Трахом. Мине кілька хвилин, дурнувато зареве пристрій, котрий тут чомусь називають «дзвоником», почнеться пара, і слова почнуть випорхувати з аркушів, застрибувати в лектора, а вже з нього – тяжко стрибати в аудиторію, немов затерплі пасажери з переповненого автобуса.

До Корвата підходить студентка. Він не пам'ятає її імені. Прізвище, здається, починається літерою «ц» (десь наприкінці залікової відомості). Натомість він пам'ятає, з якої вона групи: ПР-42.

леві келихи з вином, що набуло пісочного кольору, їхні пальці були обтяжені перснями, пані крадькома витирали з чола піт мереживними хусточками. Всі на щось очікували. Коли Вероніка спробувала дізнатися, на що ж чекають, один з чоловіків вказав на постать у білому. Це була Наречена. Стоячи трохи оддалік, вона з терплячою надією вдивлялася в обрій. «Звідтіль повинен прибути Наречений, – сказав чоловік. – Однак він чомусь запізнюється». Вероніка співчутливо придивлялася до Нареченої і зненацька з жахом помітила, що біла сукня її враз почала жовкнути. У тому було щось надто знайоме і жаске. «Поглянь, що діється з її сукнею, – гукнула вона до чоловіка. – Тікаймо! Він однаково не приїде». І всі кинулися врозтіч по розжареному піску, спотикаючись і підводячись, збайдужівши до капелюхів, мережив, кришталевих келихів. Вероніка ще раз кинула поглядом позади себе і побачила Наречену – сукня Нареченої зовсім пожовкла, дівчина стояла нерухомо й самотньо, як примара.

Вероніка прокинулась, серце її шалено билося. Розплющивши очі, вона побачила свою кімнату, потонулу в мороці. Важкі червоні завіси ледь пропускали смужки імлавого світла. На підлозі лежала сукня, в яку вона була вбрана вчора. Вероніка відчула кислуватий присмак в устах, і раптом їй зробилось недобре. Вона повернулася навзнак, і разом із цим рухом сон про розжарену пустелю відійшов у ніч. Провівши мимохідь рукою по животу, вона усвідомила, що лежить зовсім гола. Простирадло, збурене і поплямлене червоним вином, валялося біля ліжка. Єдине, що спало Вероніці на гадку, то це лиш те, що він пішов, і що вона знову сама. Першої миті їй захотілося встати і бодай чимось зайнятися, але в тілі не було і дрібки сили. Вона знову повернулася на живіт і одразу заснула.

Для Вероніки сни були як для Гоша – каштанові чоловічки, а для Маркіза – свічада: вони дозволяли їй вийти поза себе. Вона сприймала їх нече щось цілком буденне, щось на зразок окремішнього нічного життя, котре тільки роз-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ОЛЬГА
ТОКАРЧУК
МАНДРІВКА
ЛЮДЕЙ КНИГИ

150

Подвійний чубок звисає на обличчя Ц-ПР-42 лакованими крилами втомленого кажанчика. Футболка кольору бичачої жовчі, курточка і штани з лакованої шкіри, стягнутий масивно пряжкою чорний широкий Calvin Klein, круглі окуляри з жовтими шкельцями, мідний саморобний pasific на шкіряній поворозці. Тоненькі ніжки з'єднані з громіздкими платформами взуття непереконаливими, затягненими у білі шкарпетки, шарнірами.

Двадцятидворічний персонаж андеґраундного передання.

Темна лінія спектра.

Ц-ПР-42 відхиляє пасмо лакованого волосся від жовтого шкла і звертається до Корвата мікшованим голоском. У дитячій анімації так говорять виповзлі з мушель молюски:

– Аристиде Михайловичу, хочу вас запитати...

– Прошу.

– Ви на минулій лекції розповідали про модерністичне сприйняття світу. Ви казали, що комунізм і фашизм були найбільш вдалим модерністичними проектами. Я цього якось не можу зрозуміти. Нам

професор Боровчук казав, що модернізм – то напрям у мистецтві, але ж фашизм не був мистецькою течією. Може ви поясните якимось прикладом...
– Охоче, – Корват завважує вузьку талію, розвинуті стегна і груди Ц-ПР-42. – Я вам розповім притчу.

«Чогось мене повело нині на анекдоти, – констатує він подумки. – Певне, старий Стасьо зурочив... А цю пацифістку треба буде потягати по прездачах. Може, й вийде з того якась пригода. Все ж таки кажанчик на четвертому курсі, а обручки ще нема...»

– Уявіть собі, – починає він притчу, – сенаторський палац часів Римської Імперії. Величезний, населений павичами, пеліканами і мармуровими статуями палацовий парк.

Сенатор виходить на ранкову прогулянку у супроводі цілого натовпу рабів з віялами, наложниць, посіпак, найманих поетів, акторів, бретерів, друзів дому, номенклаторів, радників і родичів. Найманий поет (який-небудь Луцій Мальвій Магон, співець патріархального села і військових традицій, дале-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ширює, а водночас уточнює те, що відбувається вдень. Якщо сни приходили радісні, любі й приємні, то робилися цікавою грою, а якщо набирали вагомості й значення, Вероніка сприймала їх як послання з осторогою від вищих сил. Вона ставала уважною і зосередженою.

Коли уві сні з'являлася мати, котра померла кілька років тому, Вероніка сподівалася якогось клопоту, сон про розтрощений посуд щомісяця нагадував про наближення днів дискомфорту. Коти снилися, коли особливо нестерпним ставало відчуття самотності. Це був її власний, особистий інтимний сонник і вона не сумнівалася, що решта людей живе у снах так само: цілісніюк ніч, з розмахом, кольорово і значимо. Вероніка не усвідомлювала, що природа вділила їй талану, не менш рідкісного, аніж поетичні чи малярські здібності. Вона належала до нечисельного гурту вибраних, які провадять зі світом свої неповторні розмови, і кожна наступна ніч наближає їх до високої миті усвідомлення неосяжності цього світу.

Двадцятип'ятирічна Вероніка була куртизанкою. Це слово могло б означати чимало різного. Але для неї воно окреслювало лишень те, що час до часу вона кохала того чоловіка, який погоджувався її утримувати. Вона відчувала до своїх клієнтів (яке ж це неоковирне, невдале слово!) щось схоже до кохання, котре виникає з прив'язаності, а ще з пошанівку, і трішки з тієї магічної хвилини, коли, віддаючи своє і беручи чийсь тіло, переживаєш коротку, болісну мить буття не собою. Вероніка могла дозволити собі на такий обмін почуттів. Вона не була непутящою дівкою з Маре, яка обслуговує кількох чоловіків щоночі. До неї приходили постійні клієнти-достойники, і поки вони не зникали у пошуках нових пригод, Вероніка намагалася бути їм вірною. Може, саме наймення куртизанка не пасувало їй. В усі часи безліч жінок жили так, як Вероніка в 1685 році, дозволяючи чоловікам утримувати їх і платячи за це тілом, цією ніби крихкою, відданою на поталу часові, та однак найтвердішою валютою.

кий нащадок Катіліни і Долабели) декламує щойно створений панегірик, що прославляє щедрість і могутність сенатора. Посіпаки вітають оплесками кожну гіперболу і метафору, наложниці пошепки обговорюють чоловічі здібності акторів і бретерів (такий величезний! я ледь не вмерла...), друзі дому озираються навколо з надією щось поцупити... Величне видовище! Могутній володар! Раптом сенатор зупиняється і запитує в поета: «Чи не здається тобі, мій любий Луцію, що мій парк щойно залишила наша втіха, срібнонога золотоока Гармонія?» «Так, о нездоланна підпоро Вітчизни, окрасо Сенату, жаху сарматів і персів! – миттєво знаходиться поет. – Прийшла весна, і тут тепер забагато зеленого кольору. Це не сподобалось лілейнокрилій Гармонії!». Сенатор хвилину дивиться на Луція (посіпаки вже починають нервувати), потім викликає з пошту юну наложницю. Щаслива увагою володаря, красуня підбігає до свого пана, а той дає умовний знак бретерові. Одним професійним порухом меча найманець зносить наложниці голову. Злива паруючої крові фарбує блискучий марму-

ровий пісок доріжки в червоне. «Червоним врівноважено зелене! – радісно сповіщає поет. – Гармонія повернулася! Слава нашому володареві!» Почт аплодує...

– Так от, – Корват поглядом обмацує опуклості під футболкою, – я б визначив так: у цього уявленого нами сенатора модерне світосприйняття; себто, у його, так би мовити, дискурсивному полі естетична потреба є більш вартісною, ніж моральні приписи і настанови... У пріоритеті естетичного, ірраціонального над етичним і впорядкованим і криється глибинна сутність модернізму...

– Підар гнойний, етот ваш сенатор, – раптом переходить на російську Ц-ПР-42, повертається і йде геть.

«Вона таке мені сказала? Не може такого бути!.. Причулось?..» – Корват ошелешено спостерігає потилицю Ц-ПР-42. Серед пустелі розгублено-верескливих коротеньких кочових думок (помсти! помсти!) палестиною спокою народжується припущення: «Це ж, напевне, знову атенолол грає мої збаранілі рецептори... Фармацевтичне згвалтування

Завдяки цьому вона мала забезпечений такий-сякий комфорт, вигоди, достаток, невеличке помешкання на одній з наймодніших паризьких вулиць, служниць, котрі час до часу змінювалися, постійно її обкрадаючи; мала дешицу суконь і біжутерії. Останній її коханець, кавалер д'Альбі придбав для неї скромний екіпаж і щоночі палко запевняв, буцім кохає її.

Щодо кавалера, то тут усе виглядало дещо інакше, ніж з усіма попередніми протекторами. Кавалер д'Альбі мав намір одружитися з Веронікою. Зробити це довелось би потай, і напевне, що не в Парижі, і напевне, що без усталених звичаєм трикратних оголошень, як того вимагав присутній повсюдно дух Тридентського собору. Існувало тринадцять протипоказань супроти укладення шлюбу: надто юний вік, імпотенція, зв'язок з іншою особою, висвячення, різниця віросповідань, урочиста обітниця, викрадення, злочин, далекий кровний зв'язок, відбукання кари, спорідненість духовна або ж правна. Як бачимо, у випадку взаємин Вероніки з

кавалером не існувало жодної з вищевказаних перешкод, однак була інша, котра не підлягала сумніву і яку годі було усунути, бо в підґрунті її лежали неписані закони розшарованого суспільства: безодня між станами, що її годі оминати. Отож, зоставалося тільки ринути в неї з безрозсудністю кохання й очікувати, що світ колись, з часом вибачить мезальянс. Кавалер д'Альбі, плануючи потаємний шлюб із куртизанкою, мусив рахуватися з можливими наслідками. Кожен, хто бере за жону особу такого гатунку, вкриває ганьбою свій рід.

Подейкують, нібито жінки, особливо ті, легкої поведінки, зазвичай вельми потайні та користюлюбні. Заморочують голови своїм коханцям, зачемеричують їх усякими любовними штучками і обіцянками ще заманливіших пригод. Відомо, що у мить найвищої насолоди вони кладуть знак хреста на спину того, хто лежить на них, аби той бідолаха не міг кохатися з іншою жінкою. А Вероніка розраховувала тільки на своє кохання, поза як була занадто порядна, аби вдаватися до яки-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

реальности... Не могла ж вона дійсно сказати мені, викладачеві *таке...*»

Реве «дзвоник».

Аудиторія швидко наповнюється строкатим рухом, запахами дезодорантів, парфумів, поту, перегару, тютюнового і конопляного диму, ароматичних добавок до пральних порошоків. Хвиливу здійснюється і відразу спадає стишене стакато дискантів і контральто. Шелестіння конспектів і спідниць. Нахабнючка Ц-ПР-42 уможується поряд із циба-тою білявкою Магдою, щось їй захоплено розповідає, сміється. Білявка (блакитноокий екземпляр Homo europeans nordicus) обдаровує лаковану batlasse чарівною посмішкою, нахилиється до неї і цілує чорну квітку її напіврозтулених губ.

«Лесбійки!» – вирішує Корват. Недбалим помахом руки (сідайте ж уже!) він вітає аудиторію.

Тиша. Аристид Михайлович Корват, приборкавши хтиві фантазії та відігнавши холодну примару атенололової млосності, починає:

– Запишіть тему сьогоднішньої лекції. Минулого разу я розповідав вам про архетип Народження

Божества, присутній у давній літературі. А також ми з вами говорили про його модерне і постмодерністичне відлуння у сучасних художніх текстах. Сьогоднішня лекція присвячена архетипу Самогубства. Отже записуйте: «Випадок Зенона: інтерпретація суїциду в літературних текстах». Записали? Скорше записуйте... З літератури я даю вам тільки одне джерело: D.Ceffor Essai sur la narration da suicide. Часопис NERVURE, 1999, число п'яте... Записали? Що? Так, французькою мовою... То ваші проблеми.

Отже суїцид. Самогубство. Ніхто з присутніх не пробував покінчити з своїм існуванням? Ні? Велими втішений... А проте, від часів самогубства Зенона Кітійського (про котрого зокрема піде в нас мова далі) до фатального стрибка з вікна французького філософа Жіля Дельоза (1995 року) практики суїциду вплетені вибагливим візерунком у знакову, ритуальну, оповідальну тканину світової культурної матриці... Чи дивились ви фільм «Матриця»? Ну, тоді знаєте, про що я говорю... На перший погляд, нескладною, прозорою уявляється етимо-

153

ВОЛОДИМИР
ЕШКІЛЕВ
ПАТОС

хось там чарів – принаймні не тоді, коли йшлося про кавалера д'Альбі. Вона легко й одразу занурювалася у кохання, як у криничну воду, і світ бачився їй крізь кохання, і те, що вона брала за нього плату, зовсім нічого не означало. Вона кохала свого кавалера, бо він був багатцем і красенем, оточеним людською шаную.

Десь майже опівдні Вероніка прокинулася таки насправді. Нінон принесла їй горнятко шоколаду.

– Він тобі щось сказав, Нінон?

– Я взагалі не чула як він виходив, пані.

– А чом же він вийшов так рано? Чому не попрощався? – розмірковувала Вероніка.

– Я б не хотіла вас непокоїти, пані, але нещодавно Маркіза бачили в Понт-Неф з такими двома... – Нінон виразно хмикнула, не приховуючи злостивої усмішки.

– Це тебе не обходить, – обірвала Вероніка.

Вставши з ліжка, вона підійшла до люстра. Розсипана по долівці пудра позначала її сліди. У люстрі відбилися набубнявілі уста і підпухлі від сну очі. Вероніка не сподобалася собі.

Предки її походили начебто з Голландії, звідкіля й узялося це розкішне руде волосся та світла, майже молочно-біла шкіра, підкреслена делікатними веснянками. Тіло її було велике, повне, груди важкі, а сідниці пишні. Нінон узялася спинати її волосся у модний, дуже високий кок.

Вероніка споглядала власне тіло доволі стримано, без самовдоволення. Чи не почало воно вже старітися? Чи не надто гладкі її стегна? Коли вона ось так приглядалась до себе, в її уяві майнув образ ганчір'яної ляльки, якою бавилася в дитинстві. Замурзаний тулуб, напханий клоччям, абияк попришивані руки, ноги, голова. Сірєнький пожмаканий клумачок. Такими ляльками бавилися всі убогі дівчатка з вуличок понад рікою. Однак завдяки любові власниць ляльки перетворювалися в найпрекрасніших королівен.

Існує особливий тип малих дівчаток, з яких опісля виростають так само особливого типу жінки. Такі як Вероніка. Найчастіше це первородні доньки, після котрих Бог посилає батькам сина. Досить вродитися бодай одному хлопцеві, і вже

логія самого слова «суїцид». Але вже десь на кордоні звукового навіювання, так би мовити, шаманського проговорювання «сууйтцид» нам чується англійське *swing* – ритми барабанів, банджо, смертоносні танці негритянських жерців, пурпурові присмерки джезу... Латинське слово *sui* – «себе» ми зустрічаємо у сталевих періодах Цицеронових трактатів – *sui conservandi causa* – «задля власного врятування». Невідомий історії словотворець темних століть долаштував до цього слова корінь *caedo* – «бити, різати, нищити»... Встигаєте записувати? Напишу вам на дошці... Крейда знову волога! Коли ви вже навчитесь готувати аудиторію до лекції?.. Хто староста курсу?

Корват чудово пам'ятає, що старостою четвертого курсу є валькірія Маґда. Він не відмовляє собі у задоволенні відправити її за сухою крейдою у деканат, помилуватись дефілядою породистого створіння попри викладацький столик. Краєм ока він обмацує розкішний вигин її стегон, блиск плоті у розрізі темно-синьої спідниці. «Нащо ж було вдя-

гати до такої спідниці яскраво-червоне взуття? Відразу видно, що ходить з лохами», – співчуває дівчині лектор.

– ... Марк Туллій, – продовжує Корват, отримавши суху крейду з рук Маґди (довгі пещені пальці, перстень з жовтим топазом), – застосовує слово, утворене від вказаного кореня у значенні «офірного заклання» – *inter caesa et porrecta* – між закланням жертви і покладенням її на жертвник. До речі, будь-хто з вас може собі побавитись і увести до українського лексикону нове словоутворення *інтерцидний* у значенні «міжжертвний, недоофірований». Не бажаєте? Ну, це жарт... Продовжуємо... Знавець древньогрецької може відчути у слові «суїцид» відблиск мілітарного заліза, присутність прямого еллінського меча – *siderion*, котрим Софоклів Аякс перерубує нитку свого героїчного і звияжнього чину. Ось такими коннотаціями облаштована фонетика самогубства.

Розповідь про самогубство яко подію, або випадковий уривок життєвої історії, відбувається вже після суїцидального акту. Розмови друзів, родичів,

батько й матір полеглих зітхають: Бог врешті благословив їх. Якщо немовля – це недосконала форма людської істоти, то немовля жіночої статі – недосконала форма немовляти, щось таке буденне, як шість днів у тижні. Коли з'являється на світ хлопець – це як неділя. Малі дівчатка, в яких народжується братик, ростуть з переконанням, що самі вони тільки вступ, увертюра до іншого, значно важливішого буття, тому що поява брата одразу ж відсуває їх у тінь. Тільки ним батьки пишаються, щасливо споглядаючи, як він робить перші кроки і вимовляє перші слова, і коли він смикає за руді кіски старшу сестричку, то це називають задерикуватістю, відвагою і врешті-решт мужністю. І відтоді для старших сестер мужність в'яжеться із смиканням за косички, яке мовчки схвалює світ.

Старші сестри прагнуть досягнути таємну причину, через яку їх позбавили привілеїв. Вони шукають цих причин у тому, що їм найближче – у власному тілі, уважно вивчаючи його, торкаючись плоских ще грудей, живота, худеньких

стегон. Вони досліджують обличчя, руки, очі, зуби, волосся – і не знаходять ганджу. Але водночас відчувають, що їхньому тілу бракує досконалості й довершеності. У порівнянні з тілами братів їхні власні тіла здаються їм замкнутими в собі, відстороненими, невикінченими. Ба навіть пізніше, коли у них починають розвиватися груди, болісно набубнявілі пипочки стають тільки заміниками сили.

Навіщо здалося таке недосконале тіло? Що робити з таким тілом? З тілом, гіршим уже в своєму засновку, з тілом, в котрому з віком тільки збільшується його інакшість, яке гладшає і заокруглюється в місцях, котрим належить зоставатися міцними і плоскими? З тілом, якого годі позбутися, хоча, може саме це й належить з ним зробити.

Тоді вони, нарешті, приходять до думки, що цьому тілу слід надати вартості. Його треба мити, напахчувати, погладжувати і поплескувати по ньому, щоб стало тужавим. Треба прикрашати його вигадливими зачісками вранці, дарма, що

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

сусідів самогубця формують оповідальність особливого типу. Вам, певне, відомо, що самогубців колись не дозволяли ховати на християнських цвинтарях, позаяк самогубство – гріх проти Бога. Так само «поховання у слові», віртуальна панахида розмов, пліток, спогадів близьких, виправдальні монологи справжніх і уявних винуватців відбуваються через оповідальність особливого типу, яка знаходиться поза межами звичайного побутового анекдоту. «Мовчання, безумовне мовчання оточує факт самогубства», – писав у 13-му столітті славетний схоласт і радник двох Вселенських соборів, світоч середньовічної ерудиції Сигер Брабантський. На думку багатьох психологів і психоаналітиків, те, що про самогубця говорять *інакше*, підкреслює поза-межність його смертної практики, підкреслює, що кожен акт самогубства ховає в собі Послання, адресоване, зрештою, нам усім. Це Послання про неповноцінність життя взагалі, про невдячність і жорстокість близьких, про неминучість оплати всіх авансованих нам радостей буття, про безжальність або байдужість коханої істоти, справжнє єднання з

якою можливе лише на теренах, де стають безглуздими всі прояви егоїзму («я зйду у могилу, щоб тебе обійняти» пише Гайне у «Ліричному інтермецю»), про Вигнання з уявного світу (Барт), про заколот друзів, про несправедливість Творця, який створив недосконале тіло (зависоке, занизьке, надто худе, товсте, клишоноге, з плямою на носі тощо), про вперте мовчання телефона, про нестерпну легкість буття, про невиліковність СНІДУ (ату її, цю завжди невсихаючу науку!), про Порожню Фортецю Бруно Беттельгайма, побачену у наркотичному видінні, про примарних монстрів Лавкрафта і Вілсона, що при повному Місяці висотують нашу свідомість... Чи не помітили ви того, що, заглиблюючись у послання самогубця, я стаю нестерпно літературним? Даруйте, але є підозра, що не всі люди мають однаковий стиль мислення – уявіть собі, що дехто навіть у момент затягування петлі може думати про Лавкрафта... Пречудовий дослідник кордонів людського-занадто-людського Ролан Барт так описує створення Послання: «Я стягну на себе роль: я той, хто буде плакати, і цю роль я граю перед

155

ВОЛОДИМИР
ЕШКІЛЕВ
ПАТОС

надвечір їх однаково доведеться розпустити. Обличчю треба надавати блідости або ж рум'янити, залежно від моди. Зранку до вечора слід займатися своїм тілом, і аж поки відкриється в цьому неповторна втіха, і перед люстром скажеш сама до себе несміливо: я прекрасна, тіло моє прекрасне, тіло моє – це я.

В такий спосіб старші сестри враз отримують облудну винагороду за всі зневаги, за всю байдужість у минулому. Їхнє тіло стає єдиним відшкочуванням за всі прикраси. А водночас – об'єктом їхньої власної любові і прив'язаности. Те, чого їм колись не додали, тепер вони офірують самі собі. Самі зрівнюють себе з власним тілом і роблять себе залежними від нього. Не гладшають, не сивіють, не старіють якомога довше, бо знають наперед, що варті лише стільки, скільки варте їхнє тіло. Своєму коханому вони дарують те, що для них самих найдорожче – власне тіло. Віддаючись на вівтарі цього тіла, і від коханка сподіваються захоплення цією неоціненою офірою.

Мужчини, однак, – вельми спритні творці розмаїтих розчленувань. Вони роз'єднують те, що старшим сестрам здається монолітним і неподільним: тіло від почуттів, від розуму, від душі. Мужчини творять ієрархію вартостей. Тому, беручи тіло чиїхось старших сестер, вони називають це хіттю, чуттєвим, тілесним коханням. Для більшості з них саме тут починається відлік заплутаних і нечітких пошуків.

Вероніка одягнула темно-блакитну сукню і на завершення туалету приліпила зовсім близько до уст оксамитну мушку. Коли Нінон вийшла, вона вийняла із замкненої на ключик шабатурки усю свою біжутерію і трохи грошей. Було їх справді небагато. Вона постійно допомагала батькам і молодшому братові, котрий з улюбленця родини виріс на вуличного шибайголову.

Вероніка збиралася у Сен-Осташ, до банкіра на прізвище Пелітьє, щоб залишити у нього коштовності та купити дорожніх векселів. Щоправда, майбутня дружина такої особи як кавалер д'Альбі не мусила б турбуватися про гроші, але

собою – і від неї я плачу: я сам собі власний театр. І, бачучи себе у сльозах, я плачу від цього ще сильніше; якщо ж вологий потік з очей підупадає, я швиденько повторюю адресовані собі різкі слова, від котрих вони потечуть знову... У такому подвоєному промовлянні, що ведеться до фінальної какофонії (клоунська сцена), міститься задоволення певного стибу». Принагідно згадаємо Вертера, що описує Шарлотті образ своєї майбутньої могили... Життя для самогубця перетворюється на співмірний з його особистою проблемою предмет, він крутить його у руці, дивуючись: таке нікчемне! Він залишає цей м'ячик нам у спадок: бавтеся, добродію, я набавився вже. Він уявляє, як м'ячик розгорнеться у ляпас і навідріт вдарить по щоці ту сизу імлу, якою поступово постаємо ми всі в уяві самогубця, розгорнеться у прокляття, котрим і розпочнеться Армагедон. *Aurevoir, my friend, aurevoir!* Це адресовано всьому світові! Суїцид, таким чином, виявляється чимось більшим за подію. Більшим за ситуативне переконання. Це – релігія смерті, яко свідомого вибору. Це – виклик Творцеві від тварин-

ної істоти: «Ти сотворив життя, а я сотворю смерть і урівняюсь із Тобою!» Під цим кутом зору самогубство не є апофеозом стоїків, а, скорше, квінтесенцією всіх стильових пошуків післямодерної доби...

Зенон Кітіонський.

Діоген Лаертій зауважує, що від Зенона Елійського, учня і коханця славетного Парменида, в Елладі було аж вісім філософів з цим ім'ям. Можемо говорити про найулюбленіше чоловіче ім'я Передвічної Софії. Кітіонець з того загону однойменників був третім, мешкав у четвертому столітті до Різдва Христового, був калічним від самого народження і покінчив життя настільки достойно, що побіографи античності перетворили його у найвзірцевішого самогубця давнього людства. Він зробив свій останній вибір, отримавши Знак – зламаний мізинець. Невиправний цинік Родольфо Картенат жартує, що виглядає правдивим припущення: цей мізинець був останньою цілою і функціонуючою частиною Зенонового тіла. Так чи не так, але Провидіння, у котре давньогрецький філософ (при всіх тодішніх теїстичних сумнівах) мав би вірити, каза-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Вероніка воліла мати трохи своїх власних, принаймні на подарунки.

В останні дні серпня Париж виглядав утомленим. Болото вже давно висохло на куряву, що вкривала все сіруватою патиною. Багата дільниця Сен-Осташ здавалася дещо кращою. Їй надавав жвавості блиск грошей, які тут ошадливо громадили і плекали.

– Шановний пан д'Альбі навідувався до мене позавчора. Він сказав, що збирається у справах до Іспанії. Гадаю, пані супроводжуватиме його.

Пелітьє було важко знайти належний тон у розмові з коханкою впливового кавалера.

– Звичайно, – сказала Вероніка, намагаючись будь-що поводитись як дама.

– Подорож до Іспанії – це приємна прогулянка. Іспанія нині наш союзник... Я пропоную пані векселі під заставу один до двох, і то лишень тому, що пані – приятелька кавалера... Вирушаючи до Іспанії, ви нічим не ризикуєте. Цілком що іншого, скажімо, Росія. Один мій знайомий – шляхтич, як самі розумієте, – подався

нешодавно до Росії, і векселі отримав у відношенні один до десяти! Так, так, справді, це ж неабияка подія, з Росії, люба пані, можна і не повернутись. Клімат суворий, харчі паскудні – у цьому найважливіша причина.

Балакаючи, він підписував векселі, Вероніка бачила його подзьобану веснянками облісілу голову, котра випручувалася, наче дивовижний овоч із білого накрохмаленого комірця. Жінка вииняла гаманець з грошима, банкір справно вибудував луїдори у два рівні стовпчики, а відтак зненацька зазирнув їй просто у вічі.

– Це, без сумніву, буде чарівна поїздка. Бажаю приємних вражень. І рекомендуйте мене, будь ласка, своїм приятелькам, – додав він, зсуваючи гроші до шухляди.

Вероніка злегка похилила голову і вийшла з прикрим відчуттям. Вона кліпнула, щоб стерти з-перед очей образ залитої сонцем дільниці Сен-Осташ, всього Парижу, набережних вуличок, куди ходила у відвідини до брата, образ свого помешкання, вічно набурмосеної Нінон і відби-

ло йому: життя втратило лінійність (а разом з лінійністю сенс) і перетворилось на дурне коло ситуативних повторень.

Ми б сказали: Groundhog's Day¹.

Зенон добровільно залишає життя, стає героєм, йому споруджують статуї. Адже для античного світу у Посланні самогубця ще немає нічого непристойного. Скорше навпаки: дисонанс старості із вічно юним, безсмертним світом (упроявлений у знищенні улюбленого мізинця) є зрозумілим античній людині, і зразковий мудрець не чекає ганебного здинення (безпомічність, маразм, знущальні жарти дїтлахів, презирливі погляди красунь, зламані пальці). Він пише заповіт, напучує друзів досвідом своїх помилок і мандрів, дефлорує щойно куплену п'ятнадцятирічну рабину (та верещить під натиском могутніх чресел старця), роздає бідним мідяки, дякує архонтові і народним зборам за їх громадські чесноти, приносить тлусті жертви всім богам і відправляється за допомогою шляхетної отрути (або

¹ День Байбака (англ.)

через кратер сицилійського вулкана, як у випадку Емпедокла) на береги Стіксу. Як високо підноситься це світле і прозоре видіння античної суїцидальності над невротичним зведенням поразунків з власним «я» у закопченому фабричними трубами, прагматичному, сіро-жовтому, як сторінка радянського шкільного підручника з портретом Маркса, дев'ятнадцятому столітті. Барон Стендаль пише: «Людина, котра аж сорок п'ять хвилин роздумувала про самовбивство, вже влізла на стілець і зняла з книжкової полиці каталог зеркал сен-гобенської фабрики». Цитата з «Арманс». Ви записуєте? «Сен-Гобен» пишеться через «о»...Добре, почекаю... Отже, з'являється романіст, котрий бере на себе роль адресата Послання. У своїх сентиментальних вчительських оповідках він перетворюється на невтішного зашмарканого родича всіх самогубців і узагальнює, і повчає, і ототожнює, і розповідає і, нарешті, вбиває бідну мадам Боварі... А потім, у «Максимі» чи «Мулен Руж», доїдаючи охоложене суфле з абрикосами (ґарсон, я замовляв бордо!), повідомляє вухатому потенціальному біографові: «Ма-

157

ВОЛОДИМИР
ЕШКІЛЕВ
ПАТОС

ток власного обличчя в обрамленні рудого волосся.

Увечері вона спакувалася і була готова в дорогу. Посеред кімнати стояли дві до краю натоптані скрині. Може вона взяла забагато речей? А на ліжку лежала ще її біла сукня, пошита зумисне для шлюбу. Вероніка боялась, що в скрині за ніч делікатне мереживо і штудерно укладені при ліфі квітки з рожевого єдвабу зімнуться. Буркотлива Нінон готувала їй із зілля фарбу для волосся.

— І хто то бачив фарбувати таке прекрасне волосся. Стільки жінок хотіли б мати каштанове волосся, а ви вже його маєте.

— Воно не каштанове, воно руде.

— А крім того, такий колір додає жінці віку, чи пані того не знає?

Вероніці байдуже було зараз до волосся. Її діймала тривога про завтрашній виїзд. Кавалер мав ще сьогодні прийти до неї, щоб поцілунками підтвердити їхні плани. І треба належно підготуватись, це ж не якась там звичайнісінька

прогулянка... Треба заплатити Нінон, залагодити усі справи з помешканням. Може кавалер завітав до своїх батьків, може відважиться їм нарешті усе сказати? Господи, а що, коли він забув? З них двох Вероніка завше мусила пам'ятати про дати і числа. Вони збиралися вирушати від заїзду «Під Цезарем» на передмісті Сент-Антуан. Вероніка вирішила, що добудеться туди, що б там не сталося.

Волосся висохло, і Вероніка звеліла запалити ще один свічник. Тримаючи обидва біля обличчя, вона підійшла до люстра. Волосся в світлі маленьких вогників здавалось чорним як воронове крило, але, наблизивши лице до свічада, вона помітила, що насправді це був колір торішніх каштанів.

Коли жінка змінює колір волосся — це знак, що для неї відкривається нова епоха.

Переклала Ніна Бічуя

дам Боварі – це я!» Зрозумійте мене вірно, тут і тепер я говорю не про Флобера (мир його пам'яті!), а, скорше про Метафлобера, деконструктора соціальних (вибачте за пошлість) причин самогубства.

Доктор Дідьє Сеттю зауважує: «Зіткнувшись із самогубством, ми доконечно знаємо результат, але одночасно передчуваємо таке розмаїття всемогливих причин, що не можемо призупинитись на жодній; а, разом із тим, якесь відчуття – редукція незнання, або безсилля – підштовхує нас до ситуації, коли кожна з можливих причин є правдивою». Перед такою непевністю можна надовго загубити позитивне сприйняття життя, перефарбуватись у ніцшеанця, підштовхнути ближнього, не питаючи, з якого такого добра той похитнувся...

Самогубець актом власної волі перетворює лінію особистої історії на коло, повертаючись до арійського світосприйняття предків. Може тому серед євреїв так мало самогубців? Цикл замикається в особистому Вічному Поверненні. Він каже нам: я забираю весь свій світ без винятку, і частину вашого світу із собою...

Аристид Михайлович на хвилину відривається від кольорових аркушів і оглядає аудиторію. Повний безлад. На задніх лавах йде жваве обговорення якихось позалекційних подій. Ц-ПР-42, притулившись до оголеної руки Маґди, зануривши кирпатий носик у золотаві хвилі її волосся, щось щебече у вушко валькірії. Рука нахабнючки майже обіймає її стегна. Маґда, впіймавши Корватів погляд, хтиво посміхається. Ц-ПР-42 теж обертається до кафедри, дивиться на лектора вкрай недружно. «Поламав лєсбійський кайф пацифістці!» – горизонтальна підлуквата радість припливає до Корватового обличчя. З несподівано приємним відчуттям Корват повертається до лекційної вправи.

– Суїцидальна література 20-го століття отримує у спадок від попередньої епохи небагато якісних рефлексій. Хіба що передсмертну записку бідної Олі із недоладно-геніальним словом «дебют» (Достоевський) та агонію Емми Боварі... Модерністичне мислення нової доби відмовляється визнати самогубство трагедією. Цитований вже французь-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ЖІНОЧИЙ ГНІВ

Войцех

Айхельбергер

кий психіатр пише: «Ми звертаємось до оповіді романіста саме тому, що через літературу виявляється багато потаємного, окультного. «Боварі – це я!» багаторазово було трактоване текстознавцями. Але ризикнемо запропонувати ще один варіант: ми бачимо в цьому прикладі ознаку вдалого псевдоніма. Вдалого, позаяк він вичерпує собою самогубство.» У наведеній цитаті для модерніста слово «вдале» важливіше за «самогубство». Модерніст мислить проектно, тому Послання самогубця він бачить у якості оригінального, але припустимого способу пошлюбити літературну славу.

Найблискучіший приклад такого модерніста – французький письменник російського походження Ромен Гарі, автор одного з найкращих (як на мій смак) романів 20-го століття – «Коріння неба». Його літературне життя позначене псевдонімами-самогубцями. Починаючи з першого роману (у той час йому було дев'ятнадцять років), він підписувався «Люсьєн Брюлар». Потому підписи різноманітнішають: Фоско Сіцібальді, Шате Бога. Низка історій, понаписуваних під егідою «псевдонімії», у яких ге-

рой закінчує самогубством, дозволяє собі померти, ставлячи нас перед знаком суїциду. Відтак у творах Гарі оформлюється псевдонімічна серія «Еміль Ажар». У лабіринтному романі «Псевдо» Еміля Ажара, його персонаж Тонтон Макут – Р.Гарі? – вбиває себе. Пароксизм незносної особистості: «Ажар» насправді існує у тому вимірі, котрий ми звикли називати «реальністю» (це літературне псевдо Павловича, молодшого двоюрідного брата Гарі, якого він, за звичкою старого фальсифікатора, рекомендував світові яко небожа!). І шельма Гарі хоче переконати у цьому своїх читачів. Він пише «Псевдо» для того, щоб проголосити дійсне існування Ажара і заперечити існування себе самого. Але це, як і досі, наскрізне, тотальне (переможне у своїй повсюдності) псевдо. Стриманість критики запалює інтригу: особистий світ Гарі стає ще потаємнішим. Все здається псевдонімічним, складається враження, що немає нічого реально існуючого. Під ім'ям Ажара Гарі отримує другу Гонкурівську премію (єдиний в історії, позаяк статут премії не передбачає можливості повторного нагородження).

159

ВОЛОДИМИР
ЕШКІЛЕВ
ПАТОС

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Чистенька і біленька

По-перше, згадаймо, що жінка перед тим, як стати жінкою, довго перебуває в стадії дівчинки, а дівчинка повинна бути тихою, гречною, милою і солодкою. І пам'ятати, що злість привабливості шкодить. Повинна розмовляти тихесенько і тонесенько, а найкраще мовчати – бо дівчатка і риби права голосу не мають.

Дівчинка повинна поступатися, віддавати, згоджуватись, слугувати, урегульовувати, опікуватися, ні на що не скаржитися і радіти, що існує. Має бути спритною і легкою як імла, пересуватися навшпиньках безгучно як метелик. Має бути чистенькою і біленькою. Брудного не рухати, не пітніти і погано не пахнути. Ясна річ, вона не повинна нічим гидувати, а якщо вже гидує – то не показувати цього.

Від народження дівчинка зобов'язана захоплюватися пральними порошками, відбілювачами, мючими антибактеріальними засобами і над усе – дезодорантами. Вона повинна мріяти про час, коли виросте і зможе знятися у телевізійній рекламі яко-

Багато приятельок і співробітниць часто запитують мене: чому їм властиві несподівані, неконтрольовані та незрозумілі напади люті. Тому я вирішив впритул зайнятися цим питанням. Як постмодерний психотерапевт я подумав, що це насамперед залежить від індивідуальних рис і характеру певної молодички, адже за цим – йдеться про злість – стоять різні причини, а, водночас, немає двох однакових випадків і т.д. і т.п.

У моїй уяві з'явилися стоси списаних аркушів, які склалися в грубезну монографію під назвою «Жінка без гніву і люті» або щось такого... і мені опустилися руки. Ніколи цього не напишу. Але за мить почуття обов'язку і суспільна потреба беззастережно допомагати за всіляку ціну здолали. Я вирішив вчинити як мужчина і дати на ці запитання короткі, стислі, принципові і консервативні відповіді. Ось вони.

Можливо, саме псевдо стало зобов'язуючим символом утримання від розпаду його нелітературного життя... Але таємниця поступово розкривається, і Гарі встромлює собі до рота карабін...

Дещо інший шлях обрав відомий відчизняний прозаїк Юрій Андрухович, роман якого «Перверзія» є, передусім, наскрізною оповідкою постсуїцидального типу. Відлік внутрішнього романного часу йде від 11 березня 1993-го року – коли кінчає життя самогубством (або імітує цей акт) Стас Перфецький, персонаж-гібрид, химерне поєднання alter ego самого Андруховича і романтизованого образу київського режисера Сергія Проскурні. Якщо згадати, що день народження (тобто єдина для живої людини *безсумнівна* дата) автора роману – 13 березня, маємо доконечно вибудованого ґностичного змія, що кусає себе за хвіст. Гадаю, що в окультній символіці немає більш суїцидальної потвори. Самогубство Перфецького Андрухович описує так: «Моє самогубство прошу розцінювати як естетичний акт. Нікого в ньому не звинувачувати. Напряма польоту: по черевиках... Мушу вас покину-

ти. Вибачте, що так довго. Не кожного ж дня». Тут подибуємо спробу постмодерністського письма реставрувати той світлий, естетизований чин припинення топтання рясту часів античності, котрий оприятлено у біографії Зенона. Але знов усе псує іронія. У шостому пункті «заповіту Перфецького» читаємо про його борги у сумі «27 тис. 730 ам. доларів». Зелене капустяне шурхотіння затуляє обрій чистої естетики. І знов недосяжним виявляється чин Кітійонського старця...

На сірому тлі аудиторного шуму виникає сторонній звук.

Музичка. Щось лилувато-медитативне, двоюрідне канону кантрі.

«Плеєр слухають! Зборзілі нахаби!» – Корват майже впевнений, що авторкою музичної провокації є Ц-ПР-42.

Він сходить з кафедри. Оглядає принішклу аудиторію і йде прямо до столу, за котрим умостилась чорно-біла парочка. Він зупиняється поряд з batlasse. Плеєра немає. Корват бере до рук кон-

гось суперпорошку, після якого прання буде ще білішим, аніж дотепер.

Дівчинка повинна їсти як пташка, пити як пташка і какати як пташка. А ще краще цього не робити взагалі. А вміння сидіти годинами з переповненням до краю сечовим міхуром – основа майбутнього довгого жіночого віку.

Руки на ковдрі

Дівчинка повинна шанувати авторитети і усвідомлювати, хто керує. Тому вона не повинна перечити дорослим, родичам, вчителям, репетиторам, сповідникам і лікарям. Плюс листоношам, охоронцям, поліцейським та всім службовцям в мундирах, не кажучи вже про державних чиновників та представників інших поважних інституцій.

Кожна дівчинка повинна знати – якщо її побили чи примусили щось зробити силоміць – сама вина. Коротше кажучи: що хотіла – те й має.

Дівчинка немає права щось хотіти, але й немає права не хотіти. А коли її запитають, чого вона хоче,

повинна відповісти – сама не знаю. Дівчинка повинна боятися, соромитися і гидувати своїм тілом (особливо коли починає дозрівати). Найкраще цього не зауважувати. Тримати руки на ковдрі і всіма можливими способами боротися з оволосінням ніг.

Одне слово, дівчинка може існувати, навіть існує, але найкраще існування – наче її немає.

Її тільки здається

По-друге, завдяки такому вихованню дівчинка, коли стане жінкою, знатиме як поводитися в житті. І тут виявиться, що коли їй боляче, то насправді не боляче. Коли їй чогось хочеться, то насправді не хочеться, а коли не хочеться – то хочеться.

Коли плаче – то істерична і невдячна. Коли на щось не звертає уваги – то вередлива і цинічна. Коли тішитися – то або придурюється, або п'яна. Коли хоче гарно виглядати, то вимахується, а коли кимось цікавиться, то виглуплюється. Коли соромиться – то дурепа, а коли не соромиться – то безстыдна. Коли на чомусь наполягає, то надмірна, а коли не

спект нахабнючки, продивляється списані рівним чітким почерком сторінки. Усі записи є.

«Упс!» – дивується він.

– Щось не так? – ехидно запитує нахабнючка.

Магда дивиться на Корвата вологими хитрими очиськами. Її спідниця задерта так вправно, що бічний розріз, акулячою пашчею порозкладений на носі, відкриває для обсервації червоний гіпюр напівпрозорих трусиків. Контраст опуклого червоного мережива і гладенької лілейнобілої шкіри вражає Корвата симфонією поверхневих фактур. «Ось чому в неї червоне взуття!» – здогадується він, відстежуючи тоскні наслідки адреналінової блокади: жодних порухів, жодної динаміки під гультфиком.

«Стаєш імпотентом, Аристиде!» – повідомляє він зовнішньому, соматичному Корватові, для якого передбачається вся сумна актуальність поміченого факту.

– Ви постійно вдвох розмовляєте, – робить він зауваження Магді і Ц-ПР-42. Він вже повертає на зворотний (до папірців на кафедрі, до самовбивць і псевдонімів) шлях, коли чує голос нахабнючки:

– Ми розмовляємо, бо ваша лекція нецікава.

Корват реагує миттєво. Він відразу складає нищівну, невідпорну, достойну рафінованого інтелектуала, відповідь. Але всі сентенції, виготовлені на згубу Ц-ПР-42, залишаються застряглими у горлі: краєм ока він помічає як правиця нахабнючки відтягує гумку Магдиних трусиків і щезає під бганками спідниці.

Магда вдоволено мружиться. Корват готовий поклястися, що бачить миттєвий рожевий спалах «гусячої шкіри» на оголених раменах валькірії.

Замість відточеного леза інтелектуальної іронії з Корвата лізе тривожно-знякловіле, кволе запитаннячко:

– Чому це вам нецікаво?

– Непереконливо. – каже лакована дівчина.

– А ви самі колись пробували покінчити з життям? – питає примружена Магда. Корват дивиться на її ноги. Невже примарилось? Права рука Ц-ПР-42 чемно лежить на столі. «Що це сьогодні зі мною коїться?» – він раптом відчуває шалений тиск у сечовому міхурі.

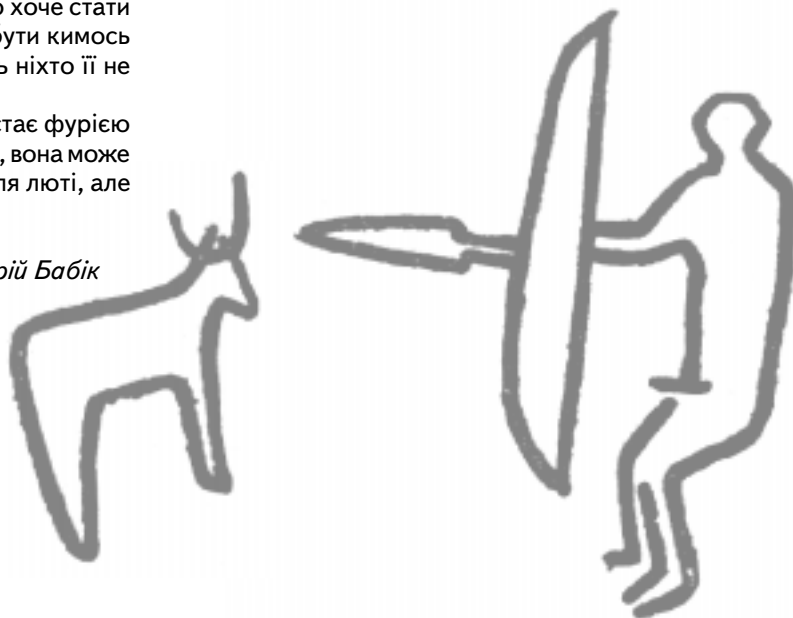

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

наполягає – то сама не знає чого хоче. Якщо кохає, то наївна, а не кохає – то фригідна. Хоче сексу – хвойда, а не хоче – теж хвойда. Якщо хоче стати кимось – не сповна розуму, а не хоче бути кимось – дурна гуска. Якщо самотня – значить ніхто її не хотів, а не самотня – кирпу гне.

Тільки тоді вона зрозуміє, що коли стає фурією – насправді це облуда. Як би там не було, вона може бути певна, що немає жодних підстав для люті, але до психотерапевта йти треба.

Переклав Юрій Бабік

– А наявність такого досвіду ви вважаєте для лектора обов'язковою?

– Ні, – каже білявка, – але ж ви намагаєтесь нам щось довести.

«То вони обидві проти мене!»

– У ісламському мистецтві, – переходить він у контрнатуп, – є поняття «доторку до буття». Обійняти буття, вичерпати ідею, ситуацію, річ може тільки Аллах. Людина, натомість, здатна лише торкнутись Ним сотвореного, трошки його змінивши. І все. Не заглиблюючись у істинну сутність речей... Втім, наскільки бачиться, для вас, дівчата, практика доторків не є чимось незанимким...

Авдиторія сміється. Один – один.

– І цей увесь перелік (не ображайтесь!) літературних банальностей, – питає Ц-ПР-42, – ви на правду вважаєте «доторком до самогубства»? Воно ж все наскрізь несправжнє...

– А ви, шановна, знаєте щось таке «справжнє»?

– Вона собі вени різала, – повідомляє хтось за спиною Корвата.

– Навіть так? Тоді, якщо, безперечно, немає застережень етичного кшталту, ви нам зробите усне

повідомлення про ваше бачення проблеми суїцидального Послання в літературі. Згодні? Ми вас охоче послухаємо, – висуває він безвідмовну викладацьку пастку. «От і подивимось на тебе, розумнице недорізнана... Take me away, Ah, Ah...»

Ц-ПР-42 запитально дивиться на Магду. Та знов примружує сяючі очі. Нахабнючка обертається до Корвата:

– Мені можна вийти на кафедру?

– Авжеж. Отже ви готові повідомити нам щось справжнє і небанальне?

– Спробую.

«Упс!» – подумки констатує Корват, дивиться на годинник.

– Добре, – погоджується він. Лекторська впевненість поступово повертається до нього. Він обертається до авдиторії:

– Поки наша доповідачка буде збиратись з думками, я перевірю наявність студентів у групі ПР-42. Працювати будемо без перерви. Згодні?.. Ну, то дякуйте вашій колезі... Де обліковий журнал?

Журнал у Магди. Вона віддає його Корватові, повідомляючи:

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

М'ЯЗ, БІЛЬШИЙ ЗА МОЗОК

Мір'яна

Бобич

Мойсиллович

– Нас менше як півгрупи. Декан забрав усіх хлопців носити меблі у бібліотеці.

– Мене не попереджали.

– Так то було ще перед другою парою... Нас мало сьогодні.

– Скільки є, – суворішає лектор, – стільки й перевіримо.

– Я хлопців вже повідмічала, – валькірія показує на щільний стовпчик обведених колами «енок».

– Добре, добре... – Корват спрямовує олівець на список. – Білецька Галина!

Товста дівчина у зеленому светрі відсуває стіл, щоб звестися. Напівзламана мебля нахилиється, книжки і конспекти падають на підлогу. Корват зауважує серед впалого підручник англійської.

– Варасорян Галина! Де є?..

Відсутня.

– Гошовська Галина!

Чахла довгоноса відмінниця (торпеда в окулярах) підстрибує і віддано дивиться Корватові в очі.

– Сідайте. Ошевич Магда!

– Я тут, – нордична посмішка валькірії.

– Оленчук Галина!

«Скільки у цій галімії групі Галин? Наскрізна якась галинність...»

– Пайзьо Галина!.. Самар Галина!.. Ткачівська Галина!..

Нарешті літера «ц».

– Цап Галина!

Піднімає руку дівчина з кілограмом намистоної біжутерії на грудях:

– Я не Галина, я – Катря.

– Вибачте... Цирлик Олена!

– Альона, – виправляє, зводячись, Ц-ПР-42.

«Опочки!» – запам'ятовує прізвище нахабнючки Корват. Вголос він каже:

– Як тут написала ваша староста, так я читаю... Прошу вас, шановна панянка Цирлик, до кафедри. Мені особисто надзвичайно цікаві ваші думки з проблеми самогубства...

– А ви ще Галю Яремків не відмітили! – ображено підстрибує «торпеда».

– Так, так, – Корват робить останню відмітку і закриває журнал. Він всіма рецепторами відстежує погляд Магди, котрим вона супроводжує шлях Альони до кафедри. «Яким ніжним поглядом вона обма-

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

Сьогодні мачо під впливом проекту перетворення світу на глобальне село і насамперед під впливом телебачення, помітно міняє звички – регулярно миється, користується парфумерією більше, ніж будь-яка пристойна жінка, завиває волосся, зважається, якщо виникає потреба, і на пластичну операцію, багато працює над своїм зовнішнім виглядом, бо хоче бути не тільки сильним – щоб залякати противника – він тепер хоче бути ще й гарним, щоб йому сподобатися! У цьому новому нарцисизмі чоловіків треба шукати дороговказ у наступне століття. Мачо з наших теренів також не зуміли уникнути модних тенденцій, впливу глобальних світових рекламних кампаній, які, пропагуючи вироби – від кокаколи, через мило та годинники, до автомобілів, – рекламують стиль життя в цілому і формують кожний його сегмент – починаючи від того, що їсти, як сидіти, і закінчуючи тим, як виглядати і з ким займатися коханням. Сьогодні новий мачо є, передовсім, накачаним типом, купую м'язів, важкими муками набутих у котромусь із незлі-

чених фітнес-клубів, із річками поту і неймовірним переконанням, що з більшою кубатурою тіла можна зайняти більше місця у світі, дедалі чутливішому до зовнішності і усе байдужішому до суті. Тому новий мачо, крім того, що качається, аби своїм тілом залякати і зачарувати противника, дбає про свій вигляд, свою «украдену красу» так само, як сучасна жінка, що боїться біологічної зради свого тіла. Новий мачизм кінця століття – це передовсім нарцисистський естетичний концепт, аж ніяк не етичний.

Колись мачо був інкарнацією лицарських характеристик європейських вершників аристократичного походження, які на власному прикладі, в ім'я вищих ідеалів, доводили Богу і людям благородство цих ідеалів, незалежно від того, чи йшлося про світову війну, чи про визволення якоїсь Дульцинеї з кігтів семиголового дракона. Сучасний мачо тільки нагадує суперобдарованого чоловіка, і ота нова ікона доповнена деякими новими естетичними деталями, символіч-

цеу це задрочену неформалку!» – давить Корвата важка зелена жаба.

Альона починає:

– Ви, Аристиде Михайловичу, розповідали про суто чоловічі рефлексії. А коли назвали Боварі, то з іронією...А мені здається, що тільки жінка спроможна до кінця зрозуміти почуття людини, яка хоче покінчити із власним життям...

– Цікаво! То ви феміністка?

– Якщо «феміністками» ви називаєте тих сучасних дівчат, котрі не люблять вашого чоловічого самовпевненого садизму, то я тоді – феміністка. Чоловіки називають феміністками всіх дівчат, які хоч на сантиметр відійшли від їх патріархальних сільських забобонів. Які не впадають у транс від кожного довгастого предмету. Які бажать бути вільними і рівними... Ви – фалократи!

– За що ж нас так?..

– За все добре, Аристиде Михайловичу. Всі чоловіки самозакохані і цинічні.

– Ха! – сміється Корват. – Мені пригадується один з героїв Достоєвського. Він казав, що ненавидить жінок тільки за те, що вони собі на, вибача-

ють, тилкові частини наліплюють «фру-фру», щоб виглядати «бельфам»!

– Дуже дотепно! – приходять на допомогу подрузі Магда. – Можна сміятись?

– Я вас перервав, Альоно. Вибачте, – чемно відступає куртуазний друг реввоєнкаера. Його все більше збуджує радикальна відмінність у зовнішності цих двох дівчат, безкомпромісний шарм Альони і нордична досконалість її подруги. Його фантазія, звільнена атенололом від корд і кордонів, малює видива сплетених тіл, чорні губи неформалки, заблукані у рожево-золотих хашах між ногами валькірії...

– Мені видається, – пояснює Альона, – що чоловіки живуть у більш відкритому світі, аніж жінки. А якщо світ відкритий, то самогубство не відбудеться... Перед тим, як вирішити піти з життя, людина має відчути, що все навколо зачинено, що небо стало цератою, що воно вже не відкрите, повітряне, але ніби льода, накривка, медичинська ширма. Чоловік ніколи не відчує цього так, як відчуває жінка... Все має бути зачинено: і глупі книжечки, де все брешуть літератори, і має бути ображеним усяке незграбне звірятко, і будиночки мають бути помальо-

ними повідомленнями, що містяться як у обов'язково надутих чоловічих губах, так і у фокусуванні його краси і мужності на овальній надмірній напруженості його сідничих м'язів, тобто на його задниці. Саме у цій деталі полягає найбільша видима відмінність між мачо-менами двадцятирічної давності і мачо-менами сьогодення.

Найочевиднішими протагоністами мачистського культурного тренду є манекени, які у сьогоднішньому світі, де у створенні модних тенденцій необмежено панує індустрія моди, а не кіноіндустрія, як колись, зробилися прикладами для наслідування. Уважно проаналізувавши фотографії моделей, програми, присвячені моді та все те, що називають «кроком до стилю життя завтрашнього дня», можна легко дійти висновку, що чоловіки-манекени стилізовані таким чином, щоб зробитися привабливим сексуальним об'єктом – але для інших чоловіків. Колишні мачо робили акцент на своїй передній частині, на волохатих грудях і вмісті міжножжя, через що і у наших краях довго вірили, що справжнім, од-

вічним чоловіком є той, хто ніколи не може закинути ногу на ногу, щоб його при цьому не заболіло. Сьогоднішні мачо роблять наголос на задниці, припудреній, як у немовлят, в той час як нерідко голять свої груди, пазухи, плечі та руки, щоб від їхньої плоти покотилася слинка у кожного гурмана гей-естетики. Таким чином, сьогоднішній мачо є потенційною здобиччю, гарним тілом без душі, принадою для мокрих снів пробудженої та індукованої перверзії сучасного світу кінця двадцятого століття.

У цьому плані сербський мачо тільки частково відрізняється від ікони, яка дістається сюди через сателітарні телепрограми. Новий сербський мачо виріс у роки розв'язки і являє собою неймовірну комбінацію концепту сербського воїна та воїна андеграунду Волтера Гілла, комбінацію, у якій досить незвично поєднані спрощений патріотизм та злочинний світ, супернапомповані м'язи, які служать не для бійки, а для того, щоб на них натягнути вузьку футболку, і зброя (як продовження статевого органу), якою «ворог» усу-

МІР'ЯНА
БОБИЧ
МОЙСИЛОВИЧ
М'ЯЗ,
БІЛЬШИЙ
ЗА МОЗОК

вані нетверезими фарбочками, і має бути подзьобане волооке зернятко, і кохання має квітнути кишками назовні... А оце: Who kills it, feels it.² – це ж жінка написала... А чоловіки... Вони ж завжди спроможні переключати себе ніби на інші програми. На кар'єру, друзів. А коли зрадять жінку, то вона буде у всіх речах, людях, книжках бачити тільки ту зраду і більш нічого. Все стає отруйним. І телевизор стає отруйним. І ліжко. І холодильник. І будинок, і вулиця теж... Вона йде тією вулицею і згадує: ось тут ми призначали побачення, тут цілувались, тут він мені розповів про своїх батьків, у цій каварні ми їли крекерні тістечка... І у цьому всьому – сто пудів найотрутішої отрути. У чоловіків ніколи не болить тіло, коли їх зрадять, а в жінки все тіло болить. Чоловіки собі вигадують причини для самогубства, а жінка ріже собі вени, бо просто не може жити, їсти. Хто з вас це зрозуміє?.. І ляда закривається і під нею нема чим дихати. Немає повітря...

От ви, Аристиде Михайловичу, у позаминулій лекції розповідали нам про від'ємне мислення. Про

² Хто вбив тебе, зрозумів тебе (англ.)

«ніщо». Про авангард говорили нам. Про Чорний Квадрат. А жінка це ваше «ніщо» завжди відчуває, непотрібно їй для цього відчуття жадних мистецьких образів. От ви знімали коли-небудь взимку з дровів замерзлі, затверділі на морозі простирадла? Ні? От, коли ви торкаєтесь цих простирادل, вони ніби трупи на доторк. Коли тебе зрадять, то все навколо стає таким на доторк – холодним, трупним. Речі стають трупами речей, а книжки – трупами книжок, а слова – трупами слів... Це тільки ви, чоловіки, завжди такі позитивні, налаштовані на «щось». Звідси всі ваші розмови про якийсь Послання! Кому його заадресувати, якщо світ постав трупом? Якщо тебе вивертає назовні зеленим блювотинням від смороду тієї потвори, того паскудного звіра, з яким ти зачинаєш разом в одній клітці, в одній кімнаті, в одній собачій будці, в одному цьому затраханому світі?.. Я так вам скажу: насправді немає ніякого Послання, є тільки дурні нотатки, що нічого не варті. Словами-трупами нічого не напишеш...

Вона замовкає, перегортає конспект, ніби шукає там продовження виступу.

Павза.

165

ВОЛОДИМИР
ЕШКІЛЕВ
ПАТОС

вається легко і просто, ніби в якій-небудь відеогрі. Сербський мачо, на відміну від мачо, що змужнів за ширмою у майстернях відомих геймитців, змужнів все ж таки переважно під впливом вітчизняного телебачення, вітчизняних правил поведінки та вітчизняних жінок, і тому його історія на перший погляд інакша. Світовий мачо, втілений у картинці з журналу мод, створений, щоб загинути від пострілу (очей) якогось старого сластолюбця, котрий йому пропонує взамін кар'єру та море фотографій у часописах. Новий сербський мачо створений, щоб загинути від справжнього пострілу – чи то тікаючи із здобиччю з пограбованого кіоску, чи з мішечком кокаїну, чи у нічному клубі, де він падає, випивши сам-один літру підробного віскі. На відміну від світового модного ідола – який п'є чай, макробіотично харчується і не може собі уявити дня без десятка вітамінних та кількох антидепресивних таблеток, сербський мачо вірить, що дихає на повні груди, наскільки це, звичайно, можливо у цій країні. Він качається і п'є, він плаче і б'є,

він бідкається над долею Сербії, але активно долучається до її нещастя, він споряджений чоловічими статусними символами, з яких найзначущішим статусним символом є чоловіче товариство, котре дає йому підтвердження того, що він чогось вартує, що він живий і що він – чоловік, і плюс до того він водить за собою жінку, яка виглядає. По своїй суті, утриманка є для сербського мачо ідеалом жінки – сьогодні вона виглядає незрівняно краще, ніж колишні жінки, вона є ідеалом мовчання, терпіння і сексуальної гімнастики, а все задля матеріальної стабільності, втіленої у безплатній випивці, нових туфлях або вихідних на морі, які справжній мачо і має забезпечити бідній красуні з передмістя, у якої однаково немає ніяких перспектив. У торгівлі тілами та їхньому взаємному символічному обміні новий сербський мачо та його лялечка абсолютно точно знають свої ролі і досконало їх грають.

Однак, фантазм мачизму залишається фантазмом сексуальності, фантазм, що тутешні чо-

— У вас все? — питає її Корват.

Альона мовчки хитає головою. Вона не вдоволена собою, своєю неспроможністю підшукати більш точні і влучні слова, образи, сентенції, повідомити Магді, студентам, занудному викладачеві про справжнє, котре так легко відчувається без слів-посередників. У своєму зніяковинні вона приваблива і сексуальна — красиве зграбне *інтерцидне* звірятко, розлучене невдалим стрибком. Вона зустрічає вдячний погляд Магди і заспокоюється, сходить з кафедри.

«Цікаво, — думає Корват, — коли вона дивиться на Магду крізь ці кумедні жовті окуляри, якого кольору бачиться їй Магдина шкіра? Жовтого? Помаранчевого? Їй це подобається?»

<http://www.ji-magazine.lviv.ua> <http://www.ji-magazine.lviv.ua>

ловіки роблять оте з жінками краще, довше, більше і незабутніше, ніж будь-які інші представники інших географічних (та біологічних) параметрів. У цій саморекламі є щось хлоп'яче, є, звичайно, і щось зі старих «морських» розповідей, у яких «жертвами падали» тисячі німкенів, шведок, англійок та голландок, які під красотами природи Адріатики розуміли географію тіл місцевих мачо, розташування еротичних острівців на їхній шкірі, амосферу, насичену їхнім натуральним мускусом, дикунською безсоромністю морських чайок, готових накинутись на будь-яку здобич, і атмосферу парування під шовковицями, на скелях, у наметах, не скидаючи капців, на яких, звичайно, були намальовані олімпійські кільця. Цілком зрозуміло, тут і це є полем змагань. Зрештою, вже здобула статус анекдоту відома хрестоматійна заява отого белградського мачо-мена, який цілком щиро визнав: «Навіщо я її маю трахати, якщо про це ніхто не знає?» Отже, той, хто дійде висновку, що мачизм є нічим іншим, як багатовіковою рекламною кам-

панією з кращого «продажу» ідеальних чоловічих характеристик, яких насправді зостається дедалі менше, може мати рацію.

Переклала Алла Татаренко

МІР'ЯНА
БОБИЧ
МОЙСИЛОВИЧ
М'ЯЗ,
БІЛЬШИЙ
ЗА МОЗОК

АВТОРИ ЧИСЛА:

Айхельбергер Войцех (Eichelberger Wojciech) — польський психотерапевт, автор книг, телепрограм і журнальних статей про психологію

Бобич Мойсилевич Мір'яна (Bobic Mojsilovic Mirjana) — сербська есеїстка, публіцистка
Богачевська Марта — американський і український історик політичної думки та громадських рухів, діячка світового жіночого руху, професор університету Дж.Вашингтона і Національного Університету Києво-Могилянська Академія; автор низки книг про жіночий рух, в т.ч. *Білим по білому. Жінки в громадському житті України 1884-1939* (1998)

Вайнгартен Сюзанна (Weingarten Susanne) — німецька дослідниця та есеїстка, фахівець з американістики, германістики та філософії; авторка книги про феміністичну інтерпретацію кіноестетики

Вальчевська Слава (Walczevska Slawka) — польська громадська діячка, працює в жіночій організації eFKA (Краків); філософ, навчалася у Німеччині; книга есеїв *Дами, лицарі, феміністки* (1999) номінована на вищу польську книжкову премію NIKA

Веллерсгофф Маріанне (Wellershoff Marianne) — німецька журналістка, за освітою психолог; редактор відділу культури та суспільства журналу *Шпігел*

Вулф Вірджинія (Woolf Virginia), 1882-1941, видатна англійська письменниця та літературний критик, автор знаних романів (*Місіс Делловей, До маяка*), класичних літературно-критичних есеїв, де комплексно проаналізовано феномен творчості жінок

Гармаш Лариса — дослідниця життя і творчості, перекладачка праць Лу Андреас Саломе; широко znana з публікацій у мережевому часописі XYZ

Гундорова Тамара — критик та літературознавець, професор Національного Університету Києво-Могилянська Академія; відома інтерпретаторка українського модернізму засобами постмодернізму та постструктуралізму, автор книг *Проявлення слова, Дискурсія раннього українського модернізму*

Гретковська Мануела (Gretkowska Manuela) — відома сучасна польська письменниця, освіту психолога здобула у Франції, тепер мешкає у Швеції; авторка метафізичних постмодерністських романів *Ми здесь емігранти, Метафізичне кабаре, Паризьке таро, Бурлака, Силікон*, книги оповідань *Пристрастний коханець*, численних статей у феміністичній пресі

Джонг Еріка (Jong Mann Erica) — сучасна американська письменниця, авторка 6 романів-бестселерів і 7 поетичних збірок, сподівалася про Генрі Міллера; живе у Нью-Йорку

та Вестоні (Коннектикут); у 90-х роках відійшла від фемінізму, полум'яною прихильницею якого була у попередні десятиліття
Емдін Діана (Emdin Diane) — французька есеїстка, директор Французького культурного центру у Львові

Єшкілев Володимир — письменник і літературознавець, живе та працює в Івано-Франківську; укладач альманаху *Плерома*; автор роману *Адепт* (з О.Гуцуляком)

Зборовська Ніла — письменниця та літературознавець; живе і працює в Києві, кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту літератури НАН України; автор низки книг, в т.ч. *На карнавалі мертвих поцілунків. Феміністичні роздуми* (1999)

Кісь Оксана — молодший науковий співробітник Інституту народознавства НАН України (Львів), працює в галузі соціально-історичної антропології, зокрема вивчає етнопсихологічні та соціокультурні особливості українського жіноцтва; співдиректор гендерного науково-дослідного центру *Жінка і суспільство* (Львів)

Кривенко Марія — поетеса, письменниця, журналістка, літературознавець; живе та працює у Львові; авторка книги віршів *Споглядання вогню*, підготувала до друку книгу віршів та новел *Дивні дні*

Кузнєцов Сергій (Кузнєцов Сергей) — російський критик, культуролог, перекладач з англійської; автор праць про творчість Й.Бродського, Дж.Орвелла, М.Кундери, Т.Лінчона, проблеми кіно

Малві Лора (Malvi Lora) — американська дослідниця естетики кіно

Матьє Ніколь-Кльод (Mathieu Nicole-Claude) — класик французької феміністики, викладач Школи Вищих Досліджень у Соціальних Науках (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales) та член Лабораторії Соціальної Антропології у Парижі, викладач гендерної проблематики низки навчальних закладів Америки та Європи; досліджує соціальну категоризацію статей; автор численних публікацій у журналах *L'Homme* та *Questions feministes*, краєць з яких зібрані у книзі *Політична анатомія. Категоризація та ідеологія статі*

Ніколчина Міглена (Николчина Миглена) — сучасна болгарська дослідниця фемінізму та есеїстка; доктор філософії, фахівець з англійської літератури (зокрема досліджувала творчість В.Вулф), доцент Софійського університету, живе і працює у Будапешті; поетеса, письменниця, літературознавець (*Міт про Прометей та поетика англійського романтизму*), перекладачка листів Е.Джінсон
Соланас Валері (Solanas Valerie), 1936-1982, американська драматург і есеїстка; за освітою психолог; з дитинства зазнавала сексуального насильства і побойів, страждала від злиднів і наркоманії, змушена була заробляти на життя проституцією; химерні

радикальні переконання авторки висловлені у п'єсі *Up Your Ass* та *Маніфесті SCUM* (1967); у 1968 р. вчинила замах на Енді Воргола, за що провела 3 роки у в'язницях, відтак лікувалася у психіатричній лікарні; померла від емфізми у притулку для бідняків неподалік від Сан-Франциско

Сусак Віта — мистецтвознавець, дослідниця творчості українських художниць у світових мистецьких центрах; науковий співробітник Львівської картинної галереї

Тешанович Ясміна (Tešanović Jasmina) — сербська письменниця, 15 років мешкала у Каїрі, Римі та Мілані, тепер живе і працює у Белграді; авторка кількох збірок оповідань (*Жіноча книга, Невидима книга*), романів *Сирени, У вигнанні*, есеїв про сучасну світову літературу, перекладачка з італійської та англійської мов (П.-П.Пазоліні, Дж.Моранте, І.Кальвіно, Г.Арендт, К.Бліксен)

Токарчук Ольга (Tokarczuk Olga) — відома сучасна польська письменниця; вивчала психологію та філософію в Парижі, тепер мешкає у Польщі (Сове Гури); авторка романів-бестселерів *Мандрівка людей книги, Е.Е., Правок та інші часи*, збірки оповідань *Шафа*

Угрешич Дубравка (Ugrešić Dubravka) — znana сучасна хорватська письменниця та есеїстка, перекладачка, укладачка антології модерної російської літератури; тепер мешкає у США; авторка низки романів, в т.ч. *Поза для прози, Штефіца Цвек у паузах життя, Життя — це казка, Форсування роману-ріки*, перекладеної багатьма мовами книги есеїв *Культура брехні* (1997)

Хома Таня — студентка юридичного факультету Львівського Національного університету, заступник голови об'єднання студентів-правників, активістка львівської групи Міжнародної Амністії; студентський мер Львова

Четкович Надежда (Četković Nadežda) — сербська активістка жіночого руху, публіцист, філософ; живе і працює в Белграді; редактор часопису *Феміністичні зошити*; автор низки статей і книг про феміністичну проблематику; учасник міжнародного проекту *Пам'ять жінок* (життєві історії жінок Центральної Європи)

Чухим Наталія — кандидат філософських наук, доцент Київського Національного університету, директор Київського Інституту Гендерних Досліджень

Шварцер Еліс (Schwarzer Alice) — німецька журналістка, від 1997 року редакторка феміністичного журналу *Емма*; авторка низки книг феміністичної проблематики, в т.ч. *Маленька відмінність та її великі наслідки; Чому саме вона? Жінки-бунтівниці*

ПЕРЕЛІК СЕМІНАРІВ ТА КОНФЕРЕНЦІЙ,
ОРГАНІЗОВАНИХ ГРОМАДСЬКОЮ
ОРГАНІЗАЦІЄЮ «НЕЗАЛЕЖНИЙ
КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС «І»
У РАМКАХ ПРОЕКТУ «УКРАЇНА В ЄВРОПІ»

СЕМІНАРИ:

- Δ МОДЕЛІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ СПІВПРАЦІ. Т.ВОЗНЯК (ЛЬВІВ, ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФОРУМ)
- Δ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ 1918-1953. А.ПАВЛИШИН (ЛЬВІВ, МІЖНАРОДНА АМНІСТІЯ)
- Δ ПІВСТОЛІТТЯ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОРДОНУ – З УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ТОЧКИ ЗОРУ. О.ПОГРАНИЧНИЙ (ЛЬВІВ, РАДІО "ЛЬВІВСЬКА ХВИЛЯ")
- Δ МИТРОПОЛИТ ГРАФ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ. А.ШКРАБ'ЮК (ЛЬВІВ, ПЕРЕКЛАДАЧ)
- Δ ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ КОРДОНИ ГАЛИЧНИНИ. О.ТУРИЙ (ЛЬВІВ, ДИРЕКТОР ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ)
- Δ НА МЕЖІ ТРЬОХ КРАЇН: ГУЦУЛЬЩИНА. Н.БАБАЛИК (ЛЬВІВ, ЦЕНТР ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)
- Δ ПРОСУВАННЯ ЕС НА СХІД. УКРАЇНСЬКА ПОЗИЦІЯ. Т.ВОЗНЯК (ЛЬВІВ, ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФОРУМ)
- Δ НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ПОЛЬЩІ. А.КИРЧІВ (ЛЬВІВ, ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ)
- Δ ЧОМУ НЕ ВІДБУВСЯ ПРАВИЙ РУХ В УКРАЇНІ. О.БАГАН (ДРОГОБИЧ, ДРОГОБИЦЬКИЙ ПЕДІІНСТИТУТ)
- Δ ПРОБЛЕМА РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА. М.МАРИНОВИЧ (ДРОГОБИЧ, МІЖНАРОДНА АМНІСТІЯ)
- Δ НОВА ТЕОНОМІЯ – ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ РИТУАЛІВ В СВІТЛІ РЕКОНСТРУКЦІЇ ОДНОГО ВЧЕННЯ. А.ЩЕРБАТЮК (ВІННИЦЯ, ЛІТЕРАТОР)
- Δ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ СТОСУНКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ. Б.ГУДЬ (ЛЬВІВ, ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЬЩІ)
- Δ СТЕРЕОТИП ПОЛЯКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ: ЗМІНИ ЧИ КОНСЕРВАЦІЯ. Г.ЧОПІК (ЛЬВІВ, ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ)
- Δ СТЕРЕОТИП УКРАЇНЦЯ У НІМЕЦЬКІЙ МАСОВІЙ СВІДОМОСТІ. В.ВЕНДЛЯНД (ЛЯЙПЦІГ)
- Δ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА ЄВРОПА ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ "ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ". П.АССНЕР (ПАРИЖ, ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ НАУК). 5 ЧЕРВНЯ 1999
- Δ РОЗВИТОК ПРОЕКТУ "РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ". (ЛЬВІВ-БЕРЛІН) ЧЕРВЕНЬ 1999
- Δ ЛУЖИЦЬКІ СОРБИ – ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ. ДІТРІХ ШОЛЬЦЕ (БУДИШИН, МАТИЦЯ СЕРБСЬКА).
- Δ МІЖ УНІВЕРСАЛЬНИМ І НАЦІОНАЛЬНИМ: РЕАЛІЇ НОВОЇ ЄВРОПИ ТА ПОШУКИ НОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВАХ. Я.ЕЛСБЕРґС (РИГА, ПИСЬМЕННИК). 21 ГРУДНЯ 1999
- Δ ГАЛИЦЬКА КОМПОЗИТОРСЬКА ШКОЛА В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ XIX – XX СТОЛІТЬ. УНІВЕРСАЛЬНА МОВА МУЗИКИ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУРА. О.КОЗАРЕНКО (ЛЬВІВ, ВИЩИЙ ДЕРЖАВНИЙ МУЗИЧНИЙ ІНСТИТУТ ІМ. М.ЛИСЕНКА). 28 СІЧНЯ 2000
- Δ СЕРБСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЯК ДЗЕРКАЛО БАЛКАНСЬКОЇ ДРАМИ. А.ТАТАРЕНКО (ЛЬВІВ, ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ). 29 ЛЮТОГО 2000
- Δ ІСЛАМСЬКИЙ ФУНДАМЕНТАЛІЗМ І ДЕСТРУКЦІЯ РОСІЇ. А.ЩЕРБАТЮК (ВІННИЧЧИНА, ПИСЬМЕННИК). 10 БЕРЕЗНЯ 2000

Δ СЕРБІЯ – ВЕЛИКА ТАІНА. ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ. ІЛУЧУК (ЛЬВІВ, ЛЬВІВСЬКА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ).

24 БЕРЕЗНЯ 2000

Δ ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БОРОТЬБИ. Л.ЛЕОНТЬЄВА (ЛЬВІВ, ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ "ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА"). 13 КВІТНЯ 2000

Δ УКРАЇНСЬКІ ПРАВИ: ЗАПЕКЛА БОРОТЬБА ЗА МАРГІНЕС. К.БОНДАРЕНКО (ЛЬВІВ, АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР "НОВА ХВИЛЯ"). 25 КВІТНЯ 2000

Δ ПОДВІЙНІ ЛОЯЛЬНОСТІ АВСТРИЙСЬКИХ УКРАЇНЦІВ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. В.РАСЕВИЧ (ЛЬВІВ, ДОКТОРАНТ ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ). 11 ТРАВНЯ 2000

Δ ГЛОБАЛІЗАЦІЯ-ЛОКАЛІЗАЦІЯ-ГЛОКАЛІЗАЦІЯ: АМЕРИКАНСЬКЕ, ШВЕДСЬКЕ, УКРАЇНСЬКЕ БАЧЕННЯ. Р.КІСЬ (ЛЬВІВ, ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА). 19 ТРАВНЯ 2000

Δ ЛІВИ ТА ПРАВИ В УКРАЇНІ. КРУГЛИЙ СТИЛ ЗА УЧАСТЮ ЮРІЯ ШУХЕВИЧА. 8 ЧЕРВНЯ 2000

Δ СХІДНЕ ХРИСТІАНСТВО ТА СУЧАСНА УКРАЇНА: ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИЙ ПРОЄКТ. АНДРІЙ ШКРАБ'ЮК (ПИСЬМЕННИК, ІСТОРИК, ПЕРЕКЛАДАЧ, ПРОТОПСАЛТ ЦЕРКВИ ПРЕМУДРОСТІ БОЖОЇ У ЛЬВОВІ). 27 ЧЕРВНЯ 2000

Δ ЦЕНТР І ПЕРИФЕРІЯ. ІГОР КЛЕХ (АВТОР, МОСКВА). 11 ЛИПНЯ 2000

Δ ЗБІГНЕВ ГЕРБЕРТ ЯК СИМВОЛ ЛЬВІВСЬКОГО МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ. АНДРІЙ ПАВЛИШИН (ЛЬВІВ, РЕДАКТОР ЖУРНАЛУ "І"). 27 ЛИПНЯ 2000

КОНФЕРЕНЦІЇ:

КОНФЕРЕНЦІЯ: РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ. ФРАЙБУРґ, ЖОВТЕНЬ 1997

КОНФЕРЕНЦІЯ: РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ. ЛЬВІВ, ЧЕРВЕНЬ 1998

КОНФЕРЕНЦІЯ ЗА УЧАСТЮ ЗБІГНЕВА БЖЕЗІНСЬКОГО: УКРАЇНА-ПОЛЬЩА – РОЛЬ ТА МІСЦЕ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІНТЕГРАЦІЇ. ЛЬВІВ, ВЕРЕСЕНЬ 1998

КРУГЛИЙ СТИЛ ЗА УЧАСТЮ МАРЕКА СІВЦА, КЕРІВНИКА БЮРО РАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ПОЛЬЩІ: УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ СТОСУНКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.

ЛЬВІВ, ЖОВТЕНЬ 1998

СЕМІНАР: ПОЛІЕТНІЧНІСТЬ ЄВРОПИ ТА НАЦІОНАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА. ЛЬВІВ, ГРУДЕНЬ 1998

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОРДОН ПІСЛЯ ІНТЕГРАЦІЇ ПОЛЬЩІ В ЕС. КОНФЕРЕНЦІЯ ЗА УЧАСТЮ ДЕПУТАТІВ БУНДЕСТАҒУ ТА ЛЯНДАТАҒВ ФРН. ЛЬВІВ, 17 ЧЕРВНЯ 2000

У РАМКАХ ПРОГРАМИ ВИПУЩЕНО ЧИСЛА НЕЗАЛЕЖНОГО КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ЖУРНАЛУ « І »:

№10 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. НАПРИКІНЦІ СТОЛІТТЯ, ЛЮТИЙ 1998

№11 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ, ТРАВЕНЬ 1998

№12 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА-ФРАНЦІЯ-НІМЕЧЧИНА. РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ-2, ЖОВТЕНЬ 1998

№13 НОВА ЄВРОПА. ЄДНІСТЬ У РОЗМАЙТТІ, ГРУДЕНЬ 1998

№14 УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. РОЛЬ ТА МІСЦЕ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІНТЕГРАЦІЇ, ЛЮТИЙ 1999

№15 ЮГОСЛАВІЯ, КОСОВО, ЄВРОПА, ГРУДЕНЬ 1999

№16 ПРАВИ ТА ЄВРОПА, ТРАВЕНЬ 2000

Г О Д И Н А

Н А С Т А Л А

Адреса редакції:

01011, м.Київ-011,
вул.Панаса Мирного, 9-в

Тел.: (044) 290-49-76

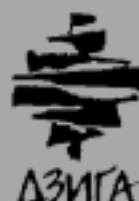
Факс: (044) 573-94-46

E-mail: info@pic.com.ua

www.pic.com.ua

*На думку Незалежного культурологічного часопису «І»
ПІК – найкращий та єдиний український популярний
щотижневий журнал політики та культури*

клуб-кафе
ЛЯЛЬКА

Тепер ще й в інтернеті

Проект Інтернет Ініціатива

АКТУАЛЬНА КУЛЬТУРА ЛЬВОВА

ВІРТУАЛЬНА ГАЛЕРЕЯ

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МУЗИКА ТА ЛІТЕРАТУРА

ЖИВІ РАДІОЕФІРИ

ПРЯМІ ВКЛЮЧЕННЯ З МИСТЕЦЬКИХ АКЦІЙ

АРХІВИ

WWW.II.LVIV.UA

WWW.II.ORG.UA

Проект здійснено за підтримки Міжнародного фонду "Відродження"

3 24 КВІТНЯ

Продюсер МО "Дзига"

Студія МД

**РАДІО, ЯКОГО ВАМ
БРАКУВАЛО!**

Технічний партнер "Менс"

Михайло Барбара
DJ Сігал
Взьо Обсерватор
Олег Васильєв
Марта Кінасевич
Дзвінка Гуцул

ШУКАЙТЕ 102,5 FM

Юрій Шаріфов
Сергій Косенко
Борис Варга
Кость Бондаренко
Тарас Батенко
Олег Базар
Сергій Смірнов
Олесь Пограничний

ШУКАЙТЕ
102,5 FM

ШУКАЙТЕ 102,5 FM

Видання Національного Університету
«Києво-Могилянська Академія»
та
Центру Європейських Гуманітарних Досліджень

Дух і Літера

Адреса редакції: м.Київ-145, вул.Сковороди,2

Тел. (044) 416-60-20

Факс: (044) 213-91-49

E-mail: dil@finberg.carrier.kiev.ua

«КРИТИКУ»
можна придбати у книгарнях

у Києві:	Київського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова
«Наукова думка»	вул. М. Грушевського, 4
«Академкнига № 1»	вул. Пирогова, 9
«Академкнига № 1»	вул. Б. Хмельницького, 42
«Академкнига № 7»	вул. Сторожинська, 17
«Світоз»	вул. Червоноармійська, 6
«Книги»	Костянтинівська, 12
«Книги»	вул. Московська, 15
а також у приміщеннях:	у Львові:
Київського національного університету ім. Т. Шевченка	«Книгарня НТШ»
вул. Володимирська, 64	пр. Шевченка, 8
	«Українська книгарня»
	пр. Шевченка, 8

Залучайте на головоштамтах
обласних центрів та в кіосках «Київоблпресн» районних центрів Київської області

Чи не бажаєте трохи інтелектуальної
стимуляції?..

Передплатіть
«Критику»!..
Передплатний індекс: 33909

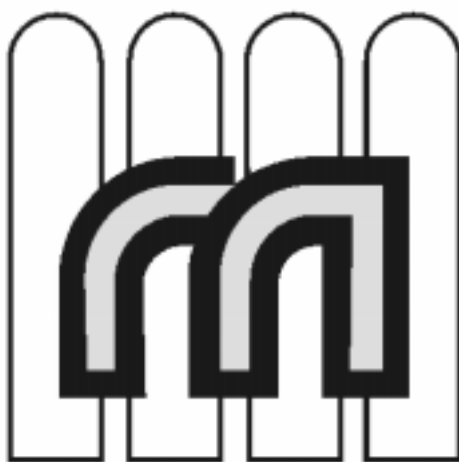
ПОСТУП

щоденна львівська газета

тел.: 97-01-24

тел./факс: 97-09-57

*На думку Незалежного культурологічного
часопису «І»
«Поступ» є найкращою львівською газетою*

ТЕЛЕКОМПАНІЯ

micm

Громадська організація **Незалежний культурологічний часопис "І"** є недержавною громадською організацією, що займається проблемами культурології, політології, філософії. Головними напрямками її діяльності є вивчення міжетнічних стосунків, проблем цивілізаційних розламів, формування європейської ідентичності, сучасного політичного дискурсу. З творенням часопису співдіє постійний семінар — "Діалог над кордонами", що досліджує проблеми культурного та політичного прикордоння. Водночас організація займається видавничою діяльністю — випуском квартальника *Незалежний культурологічний часопис "І"*, книг відомих політологів та культурологів України. Тематикою останніх чисел квартальника є проблеми українсько-польських, українсько-єврейських, українсько-російських стосунків, події на Балканах та неоренесанс правого руху в сучасній Європі та в Україні.

The Independent cultural magazine "I" is a non-governmental public organisation, that targets at problems of philosophy, political studies, culture. Main areas of its activities are studying inter-ethnic relations, questioning civilization fracture, defining European identity, provoking contemporary political discourse. Ongoing seminar "Dialog over frontiers" that examines cultural and political issues of frontier zones, is one of the basic activities of the magazine. At the same time the organisation is involved into publishing: it brings out a quarterly Independent cultural magazine "I", and books of prominent Ukrainian politics and culture researchers. Themes of the recent issues of the magazine are problems of Ukrainian-Polish, Ukrainian-Jewish, Ukrainian-Russian relationships, the event on the Balcan, the right-wings in modern Europe and in Ukraine. The Chairman of the organisation and the chief editor of the journal is Mr.Taras Wozniak, Lviv culture and political scientist.

L'Association La Revue independante culturelle "I" est une organisation non-gouvernementale qui traite de themes culturels, politiques, philisophiques. Le domaine essentiel de son activite est l'etude des relations entre ethnies, problemes de "decalages" entre civilisations, formation de l'identite europeenne, discours politique contemporation. La Revue organise le seminaire Dialogue par dela les frontieres qui etudie les problemes des frontieres politiques et culturelles. En meme temps, l'association s'occupe de l'edition du trimestriel La Revue independante culturelle "I" ainsi que de livres de personnalites du monde de la culture et de politologues ukrainiens eminents. La thematique des derniers tirages du trimestriel englobe les problemes des relations ukraïno-polonaises, ukraïno-juives, ukraïno-russes ainsi que l'ambiance politique et culturelle postautrichienne. Le President de l'association et le redacteur de la Revue est l'homme de culture et politologue lvivien Tarass Vozniak

Die Organisation Unabhaengige Kulturzeitschrift "I" ist eine nichtstaatliche oeffentliche Organisation; sie behandelt Themen aus Kultur, Politik, Philosophie. Schwehrpunkt der Aktivitaeten liegt auf der Erforschung zwischenethnischer Beziehungen, der Probleme der Zivilisationsbrueche, der Entwicklung einer europaeischen Identitaet und eines modernen politischen Diskurses. Weiterhin organisiert die Zeitschrift das Seminar Gespraech ueber Grenzen, das sich mit den politischen und kulturellen Problemen unterschiedlicher Grenzgebiete beschaeffigt. Die Organisation publiziert als Vierteljahresschrift die Unabhaengige Kulturzeitschrift "I" sowie Buecher von bekannten ukrainischen Politik- und Kulturwissenschaftlern. Die letzten Ausgaben der Vierteljahresschrift waren den Problemen der ukrainisch-polnischen, der ukrainisch-juedischen, der ukrainisch-russischen Beziehungen, den Ereignissen auf dem Balkan, und dem Problem der Rechten Bewegungen in den europaeischen Laendern und in der Ukraine gewidmet. Leiter der NGO und Chefredakteur der Zeitschrift ist der Lviver Kultur- und Politikwissenschaftler Taras Wozniak.

